

TUDOMÁNYOS

FÜZETEK

7.

AZ ELŐDTELEPÜLÉSEK ÉS TATABÁNYA VÁROS TÖRTÉNETE

KOMÁROM - ESZTERGOM MEGYEI MÚZEUMI SZERVEZET

TUDOMÁNYOS FÜZETEK 7.

TATABÁNYA 45 ÉVE VÁROS

TATABÁNYA
várossá nyilvánításának 45. évfordulója alkalmából
rendezett
TUDOMÁNYOS KONFERENCIA
előadásainak anyaga
(Tatabánya, 1992. október 1-2.)

Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat
Múzeumainak Igazgatósága
TATA
1992.

TUDOMÁNYOS FÜZETEK 7.

Főszerkesztő:
Fűrészné Molnár Anikó

Szerkesztő:
Somorjai József

Olvasószerkesztő:
Gyenisné Landes Edit

Készült:
Tatabánya Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával

ISSN 0866-2908
ISBN 963 7110 13 5
Kiadja a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága
Felelős kiadó: Fűrészné Molnár Anikó megyei múzeumigazgató
Nyomdai előkészítés: IMAGE Reklám Stúdió
Készült: 800 példányban

Bevezető

Kósa László

Ahogy az ember életében, úgy a tágabb közösség, egy város életében is megfogalmazódik a honnan jöttünk, mit csinálunk, hová tartunk gondolata. Így vagyunk mi is szűkebb hazánkkal, Tatabányával.

A történelem menetét tekintve a városi lét mindössze 45 évre terjed. Ám a városi lét előzményei visszanyúlnak a Kárpát-medence középkori világáig. Itt és ebben az esetben emberek által lakott kisebb településekről van szó, de mégis ősiséget, hagyományt jelent a MA számára.

A táj emberekkel történő benépesülése rendkívül színes elegyet hozott létre. Szlovákok, németek, magyarok együttélését, kulturális értékeik, életmódjuk közeledését. Közép-Kelet Európára jellemző módon olvasztótégelyként működve.

A bányászkodás megjelenése újabb kultúrával gazdagította a tájat, s a szénre közvetve és közvetlenül települt iparágak, a két világháború között kiépült gazdasági koncentráció jelenléte már a városi lét csíráját, kibontakozási lehetőségeit is magában rejtette. A további lépés útjaként az egység kínálkozott. A lényeges adottságok felismerését követhette tehát az 1947-es belügyminiszteri rendelet a várossá alakulásról.

Ma 45 éve, október 10-én pedig létrejött a város első önkormányzati hatalma. Az összefogás elvben nagy lehetőségeket biztosított az itt élő emberek számára.

Ám hamarosan az ember lehetőségei országos léptékben váltak hamissá, eltorzítva ezáltal a helyi társadalom értékeit, kapcsolatrendszerét. Ebben a világban kezdte el azt a menetelést Tatabánya, amely napjainkra városunkat a csinált, ún. szocialista típusú városok kategóriájába emelte, még ha eltérésekkel, sajátosságokkal is. Miközben egyfajta megalomániás növekedés következett be, az emberek nem igazán hozhatták létre közösségüket, s nem igazán alakulhattott ki a partneri kapcsolat a térség városaival, közösségeivel sem. Eközben a város lakossága megduplázódott, de az itt élő emberek kulturális sokszínűsége visszafojtott maradt, s csak érintőlegesen, a felszínen találkozhatott az ország minden részéről ide költöző emberek szokásaival, értékeivel.

A valódi városi életforma megszervezése, szerveződése így megmaradt mindannyiunk feladatának.

Azt gondolom, hogy ma az élet minőségének romlása, az átmenetileg nehezedő élethelyzet ellenére is rendelkezünk távlatokkal. Ehhez azokat a feladatokat kell elvégezni, amelyek a múltban és a jelenben megfogalmazódtak, megfogalmazódnak.

Az első nagyon fontos teendőnk a helyi társadalom önszerveződésének segítése, mozgásterének növelése. Úgy érzem, hogy ma egyfajta szükségállapotban, sorsközösségben élünk, ahol a legfontosabb az egymásra figyelés a lelki, kulturális, a gazdasági értékeink létrehozásában.

Emellett fontosnak tartom azt is, hogy ebben a folyamatban az örökség marandó szellemi értékeinek ki kell bontakozniuk. Így tekinthetünk tulajdonosi tudattal, büszkén alkotásunkra, Tatabányára.

Öt évvel ezelőtt lezajlott egy lakóközösségek közötti helytörténeti vetélkedő, amilyenre ma délután kerül sor. Akkor megfogalmaztunk egy olyan feladatot,

ami nehezen volt megragadható; be kellett mutatni az itt élő emberek várostudatát, s válaszolni arra a kérdésre van-e tatabányai tudat?

Az első hallásra meglehetősen feladatnak természetesen nemcsak a produktumai, a megoldásai voltak igazán fontosak, hanem a lehetőség is, hogy eltűnjünk a városi lét alakulásáról és a városhoz fűződő viszonyunkról. Ezeket a kérdéseket ma is időszerű önmagunknak feltenni. Mit jelent tatabányainak lenni, itt élni, itt dolgozni, itt tanulni. Azt hiszem, hogy valóban pozitív választ csak akkor fogunk tudni adni, ha közös dolgainkat közösen valósítjuk meg.

E tájnak a szülöttei éppúgy, mint saját elhatározásukból ide költöző, s itt új házára találó emberek.

A második igen lényeges feladatunknak tartom a város kapcsolatainak rendezését a térség településeivel. Mégpedig az új önkormányzatiság szellemében a teljes egyenrangúság alapján, meghaladva ezáltal a közelmúlt gyakorlatát. Erre nagyon jó lesz a térség Expora történő közös felkészülése. Különös figyelmet fordítva a városkörnyékre, amely Bibó szellemiségével élve - felfogható városmegyének, Tatabánya természetes közegének.

Harmadszorra kiemelném kitörési stratégiánkban a városnak Európában, a világban betöltött szerepét. Az európai városok 1951 óta élő testvérvárosi rendszerében Tatabánya is markáns helyet kíván elfoglalni. Ehhez érvényre kell juttatni adottságainkat és a táj lehetőségeit is.

Úgy látszik, hogy Aalen városával éppen a napokban érkeztünk el egy óriási minőségi változáshoz kapcsolatainkban. De St. Ghislain, Saint Lo, Christchurch, Vranov, az új amerikai kapcsolat és még sorolhatnám; mind a megkezdett út helyességét igazolja. Az elmúlt évi ABLAK TATABÁNYÁRA rendezvény is sokat lendített helyzetünkön. Számos itthoni, vagy külföldi találkozó, ismerkedés, élő kapcsolat lehet segítségünkre egy olyan Tatabánya megteremtésében, amely nemcsak az itt lakóknak adhat örömet és biztonságot, de szívesen el is látogatnak hozzánk.

Tremészetesen ennek szisztematikus megvalósítása hosszú folyamat és minden tatabányai polgár érdeke, feladata.

Ezen az őszön Tatabánya ünnepel. Új értéket létrehozva éppúgy, mint hagyományokat ápolva. Megszületett a főiskola. a fióklevéltár, körvonalazódik egy nemzetközi zenei intézmény, nagy sikerrel 26 előadást hallhattunk a várostörténeti konferencián, elindult az Expo előkészületei, gyönyörű kivitelezésű hanglemez adtunk ki, nemsokára megnyílik a Turul-kiállítás és a látogatók ismét birtokba vehetik városunk szimbólumát a turulmadarat is rendezett környezetében.

És még hosszan sorolhatnám...

Mert ezek az események megannyi ünnepi élményt, kötődést jelentenek, jelelhetnek számunkra egy XXI. századi jövőkép megvalósításában.

Ehhez kívánok ma - a városi lét 45. születésnapján -
mindannyiunknak elszántságot, hitet, következetességet, jó egészséget!

“Új” ökológiai válság

Az újjáépített városok és az ökológiai problémák
Szirmai Viktória

Bevezető

A magyarországi új városok az államszocialista várospolitikai kifejező eredményei magukon viselik a centralizált tervezés minden kedvező és kedvezőtlen következményét.

Az ötvenes években szinte csak róluk hallani, ők a példaképek, az ún. szocialista városok. Itt épül a legtöbb lakás, ide jön a fejlesztési pénzek többsége. A hetvenes évek már a trónfosztás időszaka: a gazdasági, társadalmi problémák nyilvánvalóak. A nyolcvanas években pedig már csak azt hallani: hogy gazdaságilag kátyúba vitték az országot, hogy nem voltak humánus céljaik, csak ideológiai jelenségek voltak.

Ma már alig esik szó róluk. Csak azok között akik tudják közel 400 ezer embert érint az új városfejlesztési stratégiák hatása, a kétségtől megkérdőjelezhető előnyök és hátrányok, a nehéz konfliktusokkal terhelt urbanizáció és ma komplex társadalmi, gazdasági, politikai és ökológiai válság. Az ötvenes években, de a későbbi évtizedekben is fejlesztett nehézipari szerkezet, a nagy állami vállalatok nemcsak veszteségessé, gazdaságtalanná váltak, a túlkonzentrált ipar tönkretette a természeti környezet állapotát és az ott élő emberek egészségét is. Mi történt ezekkel a városokkal, mi történhet lakóikkal? Hogyan tudnak azok átállni egy polgári demokratikus fejlődési pályára, amelyeket valamikor szocialista városoknak, Sztálinvárosnak, Leninvárosnak hívtak, s amelyekkel kapcsolatos értéktételek mindig egyoldalúak voltak, s amelyeket nem szerves történelmi fejlődés hozott létre, hanem egy túlzottan centralizált, bürokratikus államgépzet érdekorientált döntése.

Ezekre a kérdésekre csak az eddigi folyamatok átfogó elemzése alapján lehet válaszolni. Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy empirikus szociológiai kutatási eredményeim alapján is bemutassam az új városfejlesztéseket kondicionáló társadalmi, politikai és gazdasági mechanizmusokat, ezek néhány szociológiai következményét, a legújabb folyamatokat.

1. Az elméleti gyökerek

A szovjet konstruktivisták és a CIAM vezető építészei között a húszas években kibontakozott párbeszédben a korszak egyik legizgalmasabb - és hatásában máig is vitatott - eszmecseréje jött létre, hanem a Szovjetunióban, majd a közép-kelet-európai országokban, közte Magyarországon is végigáramló új városfejlesztési forma elméleti ideológiai alapjai is. Új lakóhelyek létesítéséhez kapcsolódtak olyan társadalomalakító törekvések, amelyek a nyugat-európai és amerikai urbanisztikai gondolkodáshoz hasonlóan tervezési-építészeti eszközökkel akartak beavatkozni a társadalmi és életmódfolyamatokba, s amelyek az új szocialista élet és társadalom biztosítékát új városok (és új városrészek), az új építészet megteremtésében látták.

A mai értékelések gyakran hajlamosak arra, hogy a magyar új városokat csupán implantációkként értékeljék. Olyan képződményként, amelyek nemcsak a magyar településhálózat történeti alakulásától idegenek, hanem az urbanisztikai elméletektől is. A magyar urbanisztikai gondolkodásban is megvoltak az új építészetet megalapozó szellemi gyökök. A húszas, harmincas években a szociális problémák, a munkások égetően rossz lakáshelyzete, a nyomornegyedek láttán a társadalmi problémákra érzékeny magyar építészek és várostervezők egy csoportja ez idő tájt virágzó német funkcionista építészeti iskola, a Bauhaus, a CIAM és a szovjet konstruktivizmus eszméi felé fordultak. A 1919 és 23 között működő Ma című folyóirat körül csoportosuló konstruktivista építészek és művészek is elfogadták a kollektív társadalom felépítésének a gondolatát és azt, hogy a konstruktivista építészet felhasználásával, a standardizálás, a racionalitás, az építési költségek csökkentése alapján kell megoldani a munkások lakásproblémáit.

A hivatalos magyar vezetés ellenállt nemcsak azért, mert ez idő tájt Magyarországon a történeti hagyományokon nyugvó építészeti, az erdélyi reneszansz formák, a szecesszió, a német expresszionizmus uralkodott, és nemcsak azért mert az uralkodó társadalmi körök is elutasították az új eszméket. A magyar ipar felkészületlen volt a tömegtermelésre, az iparszerű építkezésre.

A kelet-európai gazdaságok sem az ötvenes években nem képesek az avantgarde építészek által felkínált architekturiális modelleket elfogadni. Nemcsak a gazdasági, a technológiai feltételek hiányoznak, hanem a társadalmi politikai feltételek sincsenek meg. Az államszocialista társadalmi berendezkedés kialakulásának kezdeti időszakában nem kívánta a társadalmi feszültségeket, a lakásproblémákat kezelni. A konstruktivizmus eszméje alapvetően emiatt bukik meg egész Kelet-Európában.

Az 1950-es években az új magyar iparvárosok első negyedei a szocialista realizmus formavilágának jegyében épültek. Ez az építészeti ideológia, amely már nem törekszik a szocialista társadalom formálására, csupán kifejezésére, megfelelő eszköznek bizonyult a látványos, - had tegyem hozzá - igen költséges és lassú lakóhely prototípusok kialakítására. A későbbi időszakok modern építészeti stílusjegyei is ezekben a városokban kerültek először kipróbálásra.

2. A centralizált város- és lakásfejlesztési politika

Az ötvenes években a tervezés csúcsa, kizárólagos szerve a központi hatalom, a tervezési-fejlesztési mechanizmusok jellegzetességei itt formálódnak. A különböző települések teljesen függő helyzetben vannak. Noha a függés mértéke különböző.

A helyi tervezés lehetősége megszűnik. A települési önkormányzatok nem rendelkeznek a tervezés sem jogi sem finansziális feltételeivel. A városfejlesztési és tervezési döntések az állami intézmények belső alkufolyamataiban, a lakóktól, a társadalmilag érdekelt rétegektől, a nyilvánosságtól függetlenül alakulnak ki.

A központi hatalom a települések mindegyikétől elvonja a fejlesztésre, önálló gazdálkodásra fordítható pénzeket, amit a központosítás után saját érdekei, preferált szempontjai szerint újraeloszt.

Az új városfejlesztési politikát meghatározó okok

Az új városokat Magyarországon alapvetően gazdasági és iparfejlesztési, ideológiai, hatalmi célok és nem társadalomalakító, társadalmi konfliktuskezelő megfontolások hozták létre.

A második világháborút követően az államszocialista hatalom legfontosabb célja a gyorsított ütemű ipari fejlesztés, a nehézipar megteremtése, részint az önellátó nemzetgazdaság kialakítása, részint egy látványos gazdaságfejlődés elindításának ideológiai elképzelése miatt. A feszített ütemű fejlesztéssel a fejlett nyugat-európai társadalmak gazdasági szintjét akarták utolérni. A normatív, a valóságos lehetőségektől elrugaszkodott gazdaságfejlesztési törekvések érdekében a mezőgazdaságot visszafejlesztették: a mezőgazdaságban keletkező többletterméket is az iparosításba ömlesztették. A legkülönbözőbb infrastrukturális beruházásokat, közte a lakás- és a lakóhelyi fejlesztéseket pedig minimalizálták.

Az erőltetett ipari fejlődés sikere döntő mértékben függött attól, hogy a kelet-európai országok mennyire tudják biztosítani az energia- és nyersanyagellátást, a szén és a szénhidrogének kitermelésének és feldolgozásának gyors ütemű növeledését, az acéltermelés, a bauxitbányászat, az alumíniumipar fejlesztését. Ezért a nyersanyagbázisok kialakítása, az új ipari beruházások megvalósítása központi tervezési feladat lett.

A nyersanyaglelőhelyek és az azokra ráépülő új nagyberuházások körül általában hiányoztak a települések. A termelés, a beruházások működtetése pedig munkaerőt, a munkaerő pedig lakásokat, lakóhelyeket követelt.

Az új városok helykijelölésében nemcsak a nyersanyaglelőhelyek, de a mezőgazdasági régiókban meglévő szabad munkaerő kínálat is szerepet játszott. A katonai stratégiai szempontok szintén fontosaknak bizonyultak a helykijelölésben.

Az új városok kialakulása

A szénbányászat, a villamosenergia-termelés, a cementgyártás és az alumíniumkohászat biztosítására építik **Tatabányát**, 1949-óta város. Ugyanebben az évben kap városi rangot **Ózd**, a kohászat egyik központja. 1949-ben dönt a Minisztertanács az acélipar centrumának, a későbbi **Dunaújvárosnak** - akkori nevén: Sztálinvárosnak - az építéséről. **Várpalota** 1951 óta város. Iparára az alapanyagtermelés a jellemző: a lignitbányászat, a nehézszevegypár és az alumíniumkohászat.

A barnaszénbázisra települt hőerőmű bázisán **Kazincbarcika** 1954-ben lép az új városok közé. 1956 után a vegyipar adja a gazdasági karaktere alapját. **Leninváros** 1966-ban indul gyorsfejlődésnek. Gazdasági szerkezetét az ötvenes években idetelepített vegyipar, a hőerőmű és kőolajfeldolgozó finomító és olefinüzem határozzák meg. 1991 óta a neve Tiszaújváros. A bányászatra és hőerőműre épült **Oroszlány** 1954 óta város.

1959 **Ajka** várossá nyilvánításának az éve. A legjelentősebb üzeinei a szén- és bauxitbányászat, az erőmű és a timföldgyár, az alumíniumkohó és az üvegyár. **Százhalombatta** 1960-ban indul fejlődésnek a kőolajipar és hőerőmű bázisán. A **paksi** atomerőmű mellett kialakított új település építése 1970-ben kezdődik.

3. Az új várostervezés

A központi hatalom a várostervezést saját hatalmi, ideológiai, gazdasági érdekei szolgálatába állítja. A várostervezés a népgazdasági tervezés szektoraként, alárendelt szerepben jelenik meg. Mindez azt jelenti, hogy egyfelől kiszolgáltatta a központi hatalomnak: a tervezői elképzelések sorra módosultak a mindig változó hatalmi érdekek szerint. Másfelől azonban létrejön a saját érdekeltiségi szférája is. A várostervezés érdekeit szolgálta, hogy akkor kaptak lehetőséget új városok, a hatvanas évektől kezdve pedig új lakótelepek építésére is, amikor a többi településen szinte nem épült semmi.

Az új városok tervezése lényegében gazdaságtervezés volt. Az új városok részletes beépítése és kivitelezési terveit a népgazdasági terv főbb szempontjai alapján készült regionális tervek határozták meg. Mindez azt jelentette, hogy a várostervezés a központi tervcélok lebontására törekedett. Az egyes új várostervekben a helyi adottságot, a táji, a társadalmi jellegzetességeket egyáltalán nem vették figyelembe. Az új városok élére kinevezett főépítészek, tervezők egy-két kivételtől eltekintve a fővárosi tervezői irodák alkalmazottai voltak. A központi-lag kinevezett generáltervező a helyi feladatot csak annyiban vállalta fel, ahogy azt számára a terv előírta. Ez a gyakorlatban nemcsak fejetlenséggel, kapkodással, de a tervek kivitelezhetetlenségével is együtt járt. Például a Kazincbarcika "tervezésével" megbízott helyi operatív tervező műteremben dolgozó szakemberek nem tudták, hogy Tatabányáról adaptált tervekkel kell beilleszteniük a város szerkezetébe.

A tervezéskor minden esetben az ipari objektumok tervezési igényeihez kellett igazodni. A várostervezők nemcsak kiszolgáltattak voltak az ipari érdekeknek, hanem lényegében nem is ismerték az ipari beruházások tervezési mechanizmusait. Ezeket többnyire szovjet tervezők készítették. Az új városok első általános rendezési tervei a nagyüzemek, az ipari beruházások területén kívül eső városok közigazgatási területére vonatkoztak.

A szűk gazdasági érdekek kiszolgálására, a társadalmi folyamatok és érdekek háttérbe szorítására törekvő tervezés kedvezőtlen következményei, már az építés első időszakában érzékelhetők voltak. A dunaújvárosi rendezési terv tipikus példája ennek. Az 1950-ben elkészült első általános rendezési terv azt feltételezte, hogy az ifjú városban elsősorban kis családos vagy egyedülálló dolgozók telepszene meg, és így az eltartottak száma is minimálisra redukálódik. Az első terv 25 ezer fő számára tervezte a szükséges ellátó intézményeket. Hamarosan kiderült, hogy a terv működésképtelen. Az ország szinte minden tájegysége felől érkező népvándorlás következtében kevésnek bizonyultak a kiszolgáló intézmények. Mégpedig azért, mert a terv nem számolt azzal, hogy egy országban, ahol az 1950-es évek derekáig a mezőgazdaság, a falu nem kínálja a megélhetés lehetőségét, s ahol a kor szemlélete, tudatos tömegpropagandája kizárólag a városi élet előnyeiről szól, és ahol lakást és munkát a megélhetés lehetőségét az akkor épülő új városok ígérik, ott emberek tömegei hagyják el a falvakat és indulnak az új városokba szerencsét próbálni. Mindez a rendezési tervek gyakori módosításait igényelték. És nemcsak Dunaújvárosban.

A tervezést rendező elvek

A rend, a fegyelem, a tervszerűség a korszak alapvető rendező elvei. A tervszerűség eszméjével akarták kiküszöbölni a nőtt városok társadalmi problémáit.

Az egységesen megkomponált és összekapcsolt városok kialakításának elve szinte dogma lett. A szocialista városépítés az egész város egységes megkomponálásában gondolkodott. Így képzelték kizárni a spontán területi folyamatokat. *A gyár és a város egysége* szintén fontos tervezési elv volt. Noha ez az elv ellentmondott a lakó- és a munkahely funkcionális elkülönítésével kapcsolatos célnak. A funkcionális szemlélet alapján a *lakó- és a munkahely elkülönítésére* törekedtek, de a gazdaságossági megfontolások, a szállítási költségek csökkentésének a követelménye miatt túl közel kerültek a nagyüzemek és a lakóterületek. A mai környezeti problémák jelentős részben ebből fakadnak. S ezen a kialakított védérdők sem sokat segítenek. A telepítés első időszakában nem voltak *környezervédelmi követelmények*. A nagyüzemek helykijelölésekor nem vették figyelembe az uralkodó széljárást. Ez a tény jelentős mértékben növeli például az ajkai hőerőmű és alumíniumkohászatból származó levegőszennyezettségi gondokat. A százhalombattai általános rendezési terv még a hatvanas években is felmentést kapott a lakó- és az ipari területek között kötelező 1000 m-es védőtávolság betartása alól.

A városi lakóterületeket a szovjet gyakorlatnak megfelelően a beépítés magsága szerint differenciált övezetekre osztották.

A tervek szintjén minden lakóegység számára biztosították az *alapfokú intézményellátást*, a bölcsődét, az óvodát. A *középfokú intézményeket*, az igazgatási épületeket, az üzleteket, a szállodát, a kulturális létesítményeket, az orvosi rendelőt vagy kórházat, a postát a városcentrumba, vagy ahhoz közvetlenül kapcsolódva tervezték. Az iskolát egy-egy nagyobb központi park, zöldterület mellé helyezték. A közúti és a gyalogos *közlekedést* szétválasztották. Több városban kerékpár közlekedést is biztosítottak.

Az első ütemben felépített városrészek általában még a tervek szerint épültek. A későbbi időszakokban az elveket sorra megsértik. Az országban meglévő területi egyenlőtlenségek miatt a 60-as és 70-es években is tovább erősödik a bevándorlás. Egyre nagyobb társadalmi nyomás nehezedik a tervezésre, hogy növelje az épített lakások számát, a központi és a helyi politikai, gazdasági hatalom részéről pedig, hogy a közintézmények számára a fenntartott területek, nem egyszer a zöldterületek, majd a lakások minőségének a rovására gyarapítsák a lakásmennyiséget. Minden azzal járt, hogy a tervezés szintjén még közintézményekre, zöldterületekre fenntartott területeken is lakások épültek, s hogy egyre kevesebb közintézmény épült vagy csak jelentős késéssel, hogy egyre növekedtek a lakóterületi népsűrűségi mutatók, ahogy csökkent a lakások mérete.

4. Változások a város- és lakásfejlesztési politikában

Egy 1970-ben megjelent kormányhatározat értelmében a gazdaságfejlesztés súlypontjai a kedvező adottságú és erőteljesen fejlődő települések, a nagy és középvárosok. A némi decentralizációt hozó gazdaságfejlesztési elképzelések eredményeként egyes nagy városok gazdaságilag megerősödnek és politikai alkupozícióba kerülnek, amelyek következményeként nagyobb fejlesztési pénzeszegeket és tervezési lehetőségeket vívnak ki maguknak. A nagyobb városok, megyeközpontok önálló redisztributív centrumokká válnak, maguk döntenek az infrastrukturális, lakásfejlesztési források területi elhelyezéséről, a felhasználásáról is. Ez bizonyos szempontból módosítja a várostervezés sajátosságait. A továbbra is hierarchikus alá- és fölérendeltségi viszonyokban szerveződő terve-

zés immár többközpontú, a központok közötti kapcsolatok a kölcsönösség jegyeit is felmutató, főleg informális terv alkufolyamatokban szerveződnek.

Az 1971-ben megjelent Országos Településhálózat-fejlesztési koncepció a kialakult helyzetet legitimálja, a településeket nagyság és a lélekszám alapján szerepkör szerint rangsorolja, felső, közép és alsófokú valamint szerepkör nélküli településekre osztja. Kimondja, hogy a termelés és a lakosság infrastrukturális igényeit szerepkör szerint biztosítja. Ezzel részben szentesíti, részben megalapozza a településfejlesztésre fordítható pénzek egyenlőtlen allokációját, a területi társadalmi egyenlőtlenségeket. A megyeközpontok a rendelkezésükre álló pénzek elosztásakor főleg saját maguknak, a nagyobb településeknek a városoknak, előnyöket adnak az elegendő alkupozícióval nem rendelkező falvak, a kisebb települések rovására.

Az új városok finansziális körülményei, érdekérvényesítő helyzetük is lényegesen módosul. A hatvanas évek új gazdaságfejlesztési politikája, az ipar mellett a mezőgazdaság fejlesztését is célul kitűző elképzelések miatt a korábbi kiemelt előnyeik lényegesen csökkentek. Noha a helyi önállóság növekedésére a helyi tervezésre is lehetőség adódik. Az 1950-es évek második felétől az új városok tanácsai is bekapcsolódnak a tervezési, fejlesztési munkába, az állami beruházások, a lakásépítés lebonyolítása a helyi tanácsok hatáskörébe kerül. Az 1971-es településfejlesztési koncepcióban többségük középfokú funkciókat kapott. Tatahánya és Dunajváros részleges felsőfokú központok lettek.

A mellékelt 1. számú tábla szemléletesen teszi hogyan változott az új lakások megépítésekor szükséges forrásokért kialakult országos elosztási harcban az új városok érdekérvényesítő ereje.

1960-ig az új városok kiemelt lehetőségekkel rendelkeznek az állami lakásépítés terén. 1960 de különösen 1970 után jelentős mértékben megerősödött öt nagyváros a pénzeszközök korábbinál egyre számottevőbb részét kapja. Ez idő tájt nemcsak az új iparvárosok lakás fejlesztéseinek aránya csökken, hanem a fővárosi is. Ezeket az erőforrásokat csoportosítják át az öt nagyvároshoz, valamint a többi városhoz is.

Az elosztási harc nemcsak az új lakásokért folyt: az államilag támogatott új lakásberuházásokhoz természetesen tartoztak hozzá a különböző intézmények, bölcsőde, óvoda, iskola, az egészségügyi ellátás. Az állami szférán kívül eső magánérős lakásfejlesztésekre és a kapcsolódó intézményekre igen kevés állami forrás volt kifizetve és rendkívül nehezen lehetett hozzájutni.

5. Lakáspolitikai az új városokban

A lakáshiány enyhítése érdekében 1956 után az addig kizárólag állami lakás-gazdálkodás mellett megjelenik az államilag ellenőrzött lakáspiac is. Ettől kezdve a családok maguk is építhetnek, akár önállóan, akár kisebb társulási formák keretében. A nagy beruházások keretében lakáshoz jutók a szociális körülményeiktől, a gyerek számától függően pedig lakásépítési hozzájárulást fizetnek.

Az 1960-as évektől az új városokban is növekszik a személyi tulajdonban lévő lakások aránya és csökken az állami bérlakások jelenléte.

A 2. számú táblából kitűnik, hogy az állami és a magánérős lakótelepi lakások aránya nem egyszerűen attól függ, hogy 1960 előtt vagy azt követően, a kettős lakás-gazdálkodás kialakulása után épült lakásokról van szó. Jóllehet a kialakult

arányoknak ez is oka. A legfiatalabb új városnál Paksnál egyértelműen látható, hogy nemcsak erről van szó. A város a hetvenes években épült, a lakótelepi lakások mégis több mint 80 %-a az állami tulajdonú, bérlakás, Százhalombattánál hasonló a helyzet. Az új lakások több mint 70 %-a a hetvenes években készült el, az állami lakások aránya mégis közel 80 %.

A hatvanas, hetvenes években, ha a központi hatalom az ún. munkásvárosok lakáshelyzetét ideológiai szempontból már nem is tartotta annyira fontosnak, mint az ötvenes években, döntéseinél azért mindig szempont maradt, amelyet mint hivatkozási alapot, a fejlesztési forrásokért küzdő felek jól ki is használtak. A munkásvárosság persze önmagában nem adott elegendő érvet, hiszen mindig új város rendelkezett munkáslakossággal. A legtöbb forrást az vitte el, amelyiknek az ipara fontosabb volt a népgazdasági tervezés számára, és amelyik megfelelő politikai, gazdasági érdekérvényesítő erővel is rendelkezett. Az atomerőműre telepített Paks, az olajfinomítás központjaként működő Százhalombatta, a szénbányász városok szintén előnyös helyzetben voltak. A táblából kitűnik, hogy Tatabányán, Komlón, Oroszlányban is jelentős mértékű az állami bérlakások aránya.

Az államszocialista társadalmi értékek alapján mindez igazságosnak mondható. A szociológiai kutatási tapasztalatok szerint azonban a helyi tanácsok a szociális elosztás szempontjait csak a legitimációjukhoz feltétlenül szükséges mértékben alkalmazták. A helyi hatalom, a nagyüzemi és a politikai elit a munkásokhoz képest jóval nagyobb arányban jutottak hozzá a jó minőségű, nagyobb, ökológiailag kedvező pozíciójú állami bérlakásokhoz. (Szirmai, 1986. Szirmai, 1988)

A városok országos átlagától eltérően az új városokban jóval magasabb a kétszobás lakások aránya, a három és annál többszobás lakások jelenléte az átlaghoz képest mindenhol alacsonyabb, kivéve a fiatalabb új városokban. A lakások komfortfokozata, az infrastrukturális körülmények az országos átlagot messze meghaladják. (l. Melléklet 3. számú táblázatot)

A túlzottan homogén lakásszerkezet a társadalmi foglalkozási helyzettől függő mértékben okoz konfliktusokat a városlakók körében: a szakképzett, diplomás társadalmi csoportok kevésbé, a szakképzetlen, iskolázatlan főleg segéd- és betanított munkások jobban elfogadják az újjvárosi lakás- és lakóhelyi környezetet.

6. Az újjvárosi társadalmak

A népesség

Az újjváros építés kezdetén mindenki számára nyitott településként, később inkább munkásvárosként aposztrofálták őket. A lakók összetétele alapján azt is mondhatnánk, népességük a tervek szerint alakult. Ez a megállapítás túlzottan leegyszerűsített, ha a társadalmi összetétel mellett a különböző társadalmi csoportok érdekérvényesítési lehetőségeit, élet- és lakáskörülményeik alakulását, a társadalmi egyenlőtlenségeket is vizsgáljuk.

Az első években szakképzetlen és iskolázatlan, korábban mezőgazdasági munkát folytató nemzedékek jöttek. Olyanok, akiknek a szülei is iskolázatlanok és szakképzetlenek voltak. Alig találni olyanokat, aki szellemi, netán értelmiségi munkát végeztek.

Noha az évek során, főleg 1970 óta, a különböző kiegészítő ipartelepítések miatt növekedett a szellemi munkát végzők aránya, a városok országos átlagához képest mégis mindenhol magasabb maradt a fizikai dolgozók túlsúlya. (I. Melléklet 4. sz. táblát) A szellemi dolgozók jelenléte a városi országos átlaghoz képest is alacsonyabb, de különösképpen az, ha néhány tradicionális várossal vetjük egybe a vizsgált településeinket. A szellemi dolgozók között kevés a diplomás értelmiségiek aránya. A városok funkcióiból következő módon többnyire műszaki elsőgenerációs értelmiségiek lakják az új városokat.

Az elvégzett osztályok átlagos számát tekintve az új városlakók iskolázottsága nem sokkal rosszabb, mint az országos városi átlag. (I. Melléklet 5. sz. táblát) Az új városokban azonban az országos átlaghoz képest jóval kevesebben végezték el a nyolc osztályt. Az iskolázatlan csoportok között magas a nők aránya. Százalomban például a nyolc általánosnál kevesebbel rendelkezők 80 %-a, a nyolc osztályt végzetek 71 %-a nő. A városi arányukhoz képest ez igen magas. (I. Melléklet 6. sz. táblát)

A társadalmi egyenlőtlenségek elsősorban a városok fejlődésének különböző időszakaiban érkezők között érzékelhetők. Az őslakók, de az első időszakban beáramló szakképzetlen "honfoglalók" is mind a mai napig megőrizték társadalmi hátrányaikat, iskolázottságuk, szakképzettségük, de anyagi-jövedelmi viszonyaik szempontjából is kedvezőtlenebb helyzetben vannak azokhoz képest, akik a városok fejlődésének későbbi lendületeiben a hatvanas, a hetvenes években érkeztek.

A szakmunkások és a segéd-betanított munkások között is jelentős a társadalmi különbség. A dunaújvárosi szociológiai kutatás szerint a szakképzett munkások nemcsak szakképzettsége, iskolázottsága magasabb, hanem általános életkörülményeik, a háztartások felszereltsége is jobb. Lakáskörülményeik annyival kedvezőbbek a szakképzetlen munkásrétegekhez képest, hogy kisebb arányban laknak zsúfolt körülmények között a jobb ökológiai pozíciójú lakásokban.

A munkások között feszülő egyenlőtlenség, demográfiai jellegzetességgel is rendelkezik. Az alacsony iskolázottságuakhoz hasonlóan a szakképzetlen munkásrétegek között szintén sok a nő. (Dunaújvárosban például a betanított munkások 62 %-a nő, míg országosan 53 %.) A szakmunkások túlnyomó többsége ezzel szemben férfi.

Az értelmiség helyzete igen sajátos. Noha az általános élet- és lakáskörülményeik a szakképzetlen társadalmi csoportokhoz képest kétségtől jobbak, jövedelmi viszonyaik nem érik el egyes kiemelt fontosságú iparágak szakképzett munkásainak a bérét. A helyi társadalmi presztizsük is alacsonyabb a munkás presztizséhez képest.

Az új városfejlesztések jöllehet általános, majd munkástelepülésként foglalták meg magukat, mégsem képviselték általában még a munkásrétegek érdekeit sem. A preferált társadalmi csoportok: a városokban viszonylag hosszabb ideje élő, már megállapodott, szakképzettséget nyert fiatal- középkorú szakmunkások és azok az értelmiségiek, akik közvetlenül a fizikai dolgozók közül kerültek az értelmiség körébe.

A társadalmi problémák

Az érdekérvényesítésben is megnyilvánuló társadalmi egyenlőtlenségek kifejeződéseként valamint az urbanizációs folyamat törvényszerű velejárójaként is igen hamar számos szociális probléma jelentkezett az új városok mindegyikében. A hatvanas években Dunaújvárosban voltak a legmagasabb arányúak a bűnözés különböző típusai. A hetvenes években pedig Leninvárosban. A válások száma is növekvő volt. Dunaújvárosban 1980-ban 7,4 % (az országos arány 6,1 %).

A központi és a helyi hatalom a jelzett problémákat titkolni igyekezett. Mint ahogy a társadalmi egyenlőtlenségeket és a szociális konfliktusok létét is tagadták. A társadalmi rétegek területi elhelyezkedésében kialakult szegregációról sem sok szó esett, jóllehet a lakáspolitikai, a lakáselosztási mechanizmusok következtében minden új városban tapasztalható volt, hogy a szakképzettebb, iskolázottabb, nagyobb hatalommal és érdekérvényesítéssel rendelkező csoportok a térben elkülönültek a többi társadalmi rétegtől.

A természeti környezeti problémákkal kapcsolatosan már jóval kevesebb a helyi titoktartás. S erre nem kielégítő magyarázat a környezetvédelmi irányítás centralizáltsága, az ökológiai károk és következményeik korántsem csupán lokális jellege.

A természeti környezeti problémák

Az ötvenes és a hatvanas években kialakult extenzív gazdaságfejlesztés az új iparvárosokban túlkoncentrált és szennyező termelési rendszert alakított ki. Elsősorban a légszennyezettség okoz problémákat. A légszennyezettség szempontjából a nagyváros mellett az új iparvárosok helyzete a legkedvezőtlenebb. A két legáltalánosabban előforduló légszennyező anyag, a kén- és nitrogéndioxid átlagos évi koncentrációja az új városok környékén igen magas. A kéndioxid levegőtisztasági normaértéke napi 24 órás átlaga 0,15 mg/3. 1989-ben az ipari térségekben a 0,113 mg/3, de a 0,125 mg/3 érték is előfordul.

A lebegő és ülepedő por szennyezettség Ajkán, Dunaújvárosban, Várpalotán, Ózdon, Tatabányán a megengedhető értéket éves viszonylatban is meghaladja. A rákkeltő policiklikus aromás szénhidrogének az ipar, de a gépjárműforgalom és a korszerűtlen fűtés miatt is Ajkán Százhalombattán és Várpalotán a megengedett érték 2-4-szeresét is eléri. (Bulla M. 1989. 116. old.)

Jellegzetesen magyar új városi környezeti probléma az alumíniumkohászatból származó fluoridok jelentős mennyisége.

Már a nyolcvanas évek elején több új városban, így Ajkán, Százhalombattán, Dunaújvárosban is különböző élességű lakossági ökológiai konfliktusok robbannak ki, hol a helyi hatalom kezdeményezésére, hol a csendes támogatásukkal. A helyi hatalom magatartásában megnyilvánuló változásra csak részben ad magyarázatot, hogy a lakosság érintettsége nyilvánvaló, hogy mindenki által tapasztalható a környezet szennyezés, az egyre több felső légúti megbetegedés, főleg a gyermekek körében. Az államszocialista korszak utolsó évtizedében az ökológiai problémák miatt kialakult lakossági megmozdulásokat, az elégedetlenségeket egyes települések, közte az új városok helyi hatalma is különböző típusú érdekérvényesítésre használták fel. Ajkán arra, hogy megszerezzék a veszteséges és gazdaságatlan hőerőmű elektrofűtési fejlesztéséhez, az erőmű rekonstrukciójához szükséges állami támogatást. Százhalombattán pedig arra, hogy a helyi pártvezetés a gazdaságirányítási elittel szembe megőrizze a hatalmi

erejét. A helyi lakossági megmozdulásokban az állami környezetvédelem intézményrendszere is érdekelt volt: más települések mellett az új városok társadalmi bázisa alapján próbáltak erősebb pozíciót kivívni a kormányzaton belül.

A "szocialista" város jelző

A társadalmi nyilvánosság erősödése miatt, a megindult szociológiai kutatások is a hetvenes évek derekán a közvélemény számára is kiderült, hogy az ún. szocialista városok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Az emberek itt sem boldogabbak, a máshol is érvényes kedvezőtlen társadalmi törvényszerűségek határait az új várostervezés sem képes kivédeni. Az új városok neve elé egyre kevésbé teszik ki a szocialista jelzőt, a hetvenes évektől várossá nyilvánított településeket, korábban nagyközségeket kezdik új városoknak, esetenként szocialista városoknak nevezni. Meglehetősen széles társadalmi konszenzus alapján megfosztják az ún. szocialista városokat nemcsak jelzőiktől, hanem korábbi előnyeiktől is.

A deheorizálás időpontja nem volt véletlen: nemcsak a szocialista társadalmi berendezkedéssel kapcsolatos társadalmi méretű csalódás motiválta. A központi tervezés és a települések között ekkortájt szerveződő új érdekalkukat, a fejlesztési források települések közötti újraelosztási igényét is kifejezte. Valamint azt, hogy a máshol lakók elhitték, többet fognak kapni, ha az újvárosiaktól elvesznek. Az igazság persze az volt, hogy az átvett forrásokat az adott korszak szempontjából kiemelt fontosságú városok főleg gazdasági és lakótelepi építkezése emészte fel.

7. Új bolygóváros koncepciók a hatvanas években

Az új várostervezéssel szembeni ellenérdekeltséget már a hatvanas évek elején is érezni lehetett. A híveinek már ekkor sem sikerült egy második új városfejlesztési elképzelést elfogadtatni. A hatvanas évek elején merült fel ismét az új városfejlesztések lehetősége, mégpedig az ország fővárosát környező térségben. Hosszas érdekegyeztetés eredményeképpen ekkor készül el Budapest első általános rendezési terve, amely a főváros területének visszafogott fejlesztését határozza el. Az országos decentralizálási elképzeléseknek megfelelően az ipartelepítési elképzelések gyakorlatilag megtiltják a fővárosi iparfejlesztést. A lakásépítési elképzelések is a főváros visszafogott fejlesztését, a lakosságszám csökkentését célozták. A hatvanas években a fővárosban jóval kevesebb lakás épül, mint amennyi a szükséglet és mint amennyit a népesség országos aránya elvileg indokol.

Budapest visszafogott fejlesztése mellett azonban a terv a főváros környékének dinamizálásával számol: az elképzelések szerint a város sűrű beépítésű területét korszerű településgyűrű veszi körül, amelynek városias központjait laza beépítésű területek, ipar- és zöldterületek tagolják. A környéki peremtelepülések 5-6 ezer lakásos nagy alvóvárosai, illetve a bolygóvárosok főleg a főváros munkaerő piacát kívánták biztosítani, miközben csökkentik a főváros felé irányuló inga-vándor-forgalmat és felfogják a vidékről felözönlő népességet.

A főváros környéki alvótelepülésekből, bolygóvárosokból lényegében semmit sem valósítottak meg, de nem azért, mert a tervezés tévedett a várható területi társadalmi folyamatok alakulásában. A hatvanas éveket követően sem szűnt meg az idevándorlás mértéke. A bolygóváros elképzelés a háttérben lezajló informális

alkufolyamatok eredményeképp bukott meg, az időközben átalakult új területi erőviszonyoknak megfelelően.

Már az 1960-as általános rendezési terv elkészítésekor is egyértelművé vált, hogy az ötvenes években méltatlanul háttérbe szorult vidék nem akarja elfogadni a főváros- illetve újvároscentrikus településfejlesztést: egyre erőteljesebben merül fel a közigazgatás, a tervezés- és fejlesztés decentralizációja. A hatvanas évek elején alkalmazták a VATI-ban Perczel Károly vezetésével az ún. ellenpólus elméletet, amely a gazdaságban megindult decentralizációs reformtörekvéseik országos területfejlesztési megfelelője volt. Az ellenpólusrendszer a főváros túlszűfolttságának és a túlcentralizáltságának a csökkentését szolgálta, eredetileg nyolc regionális egység fejlesztése révén. Az egyes régiók 3-4 megye kooperációjából alakulnak ki. A regionális ellenpólus központok centralizációját további 134 kisváros ellenpólusközpontként történő fejlesztésével akarták ellensúlyozni. (Perczel, 1989) Snoha a tervezés szintjén a regionális ellenpólus és a Budapest régió között nem volt érdekellentét, a fejlesztési források szűkössége miatt harc alakult ki. Az anyagi eszközök megszerzéséért háttérben zajló informális érdekharcokból az ellenpólus elmélet igencsak megcsontított módon kerül ki győztesen. A központi tervező szervek a decentralizáció lefékeződésével összefüggésben is a budapesti régió tehermentesítésére csupán öt ellenközpontot jelölnek ki, mégpedig az öt legnagyobb megyeközpontot, Miskolc, Szeged, Debrecen és Győr városait. Az ellenpólusok érdekelttségét a bolygóváros koncepció semmiképpen sem adta, hiszen az új városok vonzóereje veszélyeztette volna a vidéki nagyvárosok munkaerőpiacát, az odaigyekvők számát.

A főváros szintén félt egy erős környék kialakulásának a lehetőségétől. Az 1956-os területbeosztási reformterv alkusorozata idején egy rövid ideig úgy tűnt, hogy a főváros pénzügyi hatásköre a városkörnyékre is kiterjed. (Hajdú Z. 1989.) Az egyeztető tárgyalások eredményeként azonban eldőlt, hogy Budapest és a környéke csak a tervezésben jelent összefüggő egységet, a fejlesztési pénzek külön jelennek meg. A főváros tehát nem tud beleszólni a környéki pénzek felhasználásába. Ekkor már Budapest is elvetette a bolygóváros elképzelést, amely az akkori divatos nyugati várostervezési hatások hazai adaptációjaként jelent meg, de amelynek magyar alkalmazhatóságát éppen a költségessége miatt a központi tervezés oldaláról sokan vitatták. Budapestnek különben is a minél olcsóbb munkaerő volt az érdeke: a kedvezőtlen infrastrukturális adottságú környék pedig olcsó munkaerőt biztosít, úgy, hogy nincs szükség a drága új alsóvárosi környezetre sem, a sokkal olcsóbb családi házakat, a lakók önerőből is megteremtik. A kialakult helyzet eredményeként az ideérkező tömegek rendkívül kedvezőtlen infrastrukturális körülmények között kényszerültek igen rossz adottságokkal önerőből építkezni, amely számukra előnyöket is jelentett: nem kerültek új lakótelepi lakásokba, viszont nem részesültek az azzal járó állami támogatásokban sem.

8. Az új városok jövője

Az INTA 1990-es magyarországi útjáról készült kiadvány azt a címet kapta: nincs pénz. S való igaz, ha az új városokat ma megnézzük azt látjuk, rengeteg pénzre lenne szükség az újnak már nem is nevezhető lakótelepi épületek rendbehozatalára, a rehabilitációra, amelyre az újvárosiak évek óta hiába remélnek anyagi forrást.

A fokozatosan leromló városrészekből már a nyolcvanas évek elején megkezdődött a jobban kereső munkások, értelmiségiek kiáramlása a környező falvakba, nem egyszer az östelepülésekbe: ahol jó színvonalú családi házakat építettek. Az állami lakás és városépítés egyre nagyobb válság közepette tehát az ún. második gazdaságban keletkező források és a második lakásgazdálkodási szféra számottevő eredményeket hozott.

A politikai rendszerváltás után kialakult autonóm helyi tervezés- és fejlesztés eredményeként ma már az önkormányzatok által kialakított szabad városzéli telkek felé irányul az áramlás. Természetesen csak ott, ahol erre lehetőség van. A korábbi tervezés hibái miatt például Százhalombattán, amely be van szorítva a két nagyüzem és egy országos főút közé, kevesebb a beépíthető telek. A kéréséskívíül meglévő nehézségek ellenére is az újvárosi önkormányzatok szinte mindegyike, kizárólag korszerű, egyedi tervezésű, családi házas lakótelepekkel, privát tőkebefektetéssel szövetkezeti formában képzei a továbbfejlesztést.

Igazi problémát a belső városrészek jelentenek. A középrétegek belső részekből történt kiköltözését követően a lakóházak, a lakások és a környezet is erősen leromlott. Az időközben megszűnt állami támogatások hiányában az önkormányzatok azt a kiutat találták, hogy igen kedvező feltételekkel privatizálták a korábban állami tulajdonú bérlakásokat. (A vételár a lakás forgalmi értékének 40 %-a, ennek 10 %-át kell befizetni, a többi 30 évre szóló kölcsön.) Egyes városokban 1991-ben a privatizálás aránya megközelíti a 100 %-ot.

A lakásprivatizáció hatása ellentmondásos. A lakások eladásából kétségkívül jelentős pénzüsszegekhez jutottak az önkormányzatok, a befolyt pénzüsszegek mégsem elegendőek a rehabilitáció költségeihez. Az is igaz, hogy a lakók nemcsak jobban értékelik immár saját tulajdonú lakásaikat, hanem feltehetőleg nagyobb áldozatokra is hajlandók. Gondot jelent, hogy kevés a szociális elosztás céljaira fennmaradt lakás. Jóllehet a rászoruló kör növekszik.

Az önkormányzatok pénzügyi bevételei között azonos arányúak a lakossági és a vállalati források. A lakosságtól származó forrás a jövedelemadó 50 %-os mértéke. A vállalati forrásokat az ún. iparűzési adó adja, ami az árbevétel maximálisan 3 ezreléke. A helyi fejlesztés és tervezés lehetőségei így alapvetően a gazdaság sorsától, a helyi gazdálkodó szervezetek jövőjétől függenek. A tulajdonviszonyok átalakítását rendező törvény hiánya miatt az új városok gazdasági szerkezete azonban még mindig mozdulatlan. Számos vállalat, például a bányák, az építőipari vállalatok teljes válságban vannak. A munkanélküliséggel járó szerkezetátalakítást a nagyvállalati vezetők nem merik vállalni. Érzik, hogy a munkás- városokban ez legitimációs válsággal járna. A privatizáció, főleg azokon a területeken megy nehezen, ahol az állami tulajdon aránya perspektívikusan is magas. (Például a tiszaiújvárosi vegyi kombinát, az ajkai timföld- és alumíniumgyár esetében.) Előfordulnak már a nyugati és a hazai tőkére alapított vegyes vállalatok, részvénytársaságok is. (például az ajkai üvegyár, a Dunai Vasmű Rt.)

A mai körülmények között az új iparvárosok szinte vetélytársak, és nemcsak abban, kinek sikerül a remélt nyugati és a hazai tőkét megszerezni. Több újváros érdekét érinti az energiapolitika jövőbeni alakulása is. A kormány komolyan fontolgatja egy új atomerőmű építését Pakson. Ettől Paks életlehetőségei bizonyára javulnak, míg a bányászvárosoké és azoké, amelyek gazdálkodása a széntüzelésű hőerőműveken, vagy az olajfinomításon nyugszik feltehetőleg csökken.

A paksi atomerőmű telepítés, de főleg az izotóptemető az egész megye idegenforgalmát ronthatja, közte például Komló jövőbeni lehetőségeit is. Komló jó turisztikai adottságokkal, szép táji környezettel, melegvizes termálfürdőkkel rendelkezik, amelynek bázisán a szénbányászat mellé, vagy annak helyére elvileg újabb városi funkciók alakulhatnak. A Budapest Bécs közötti autópálya mellett fekvő Tatabánya szintén az idegenforgalomtól, főleg a Budapest, Bécs világiállítás lehetőségétől remél új szerepeket és életteret.

Az egyes új városok sorsa ha nem is dőlt még el, a leza jló változások azt mutatják, remény van a korábbi egyoldalú nehézipari szerkezetnél jóval differenciáltabb és korszerűbb funkciójú városok kialakulására. Az is reménykeltő, hogy felmerülnek újabb új városok kialakítására vonatkozó szükségletek. Egyes termelési, szolgáltatási, idegenforgalmi igényeket a meglévő településszerkezet nem képes kielégíteni, sem infrastruktúráisan, sem pedig a meglévő munkaerő kvalifikáltsága alapján. A Budapest környékén, Budakeszi mellé tervezett Budanova telekommunikációs, informatikai központ lesz. A munkahely mellett lakóhelyet is biztosító, nyugati tőkére épülő beruházás feltehetőleg jelentős vonzerőt gyakorol majd a környékre, ami nemcsak újabb funkciókat, hanem lakásépítést, városfejlődési lendületet is magával hozhat. A fővárostól 40 km-re tervezett Galgapharm, a biokultúrára épülő termelő, rekreációs, egészségügyi komplexum lesz. De ide sorolhatjuk azokat a kisebb településeket is, amelyek egy-egy nagyobb település mellett a hong-kongiak letelepedését kívánják biztosítani, akik speciális kultúrájuk és életmódjuk miatt igénylik a viszonylagos területi elkülönülést.

Összegzés

“Mennyi érthetetlen vázlatrajz, mennyi tízjegyű szám, mennyi tetőre tervezett kert és villamos szellőző berendezés, és mindezt mondjuk a Gyemijevka kerületnek szánták, ahol nemcsak hogy paloták nincsenek, de még tisztességes vízvezetékekkel és csatornázással épített ház is alig akad.” Olvashatjuk a kétségkívül ironikus szavakat a konstruktivizmusról Ilja Ehrenburg Harácsoló című könyvében.

Való igaz, a szocialista újváros ideológia túlzottan normatív, a valóságtól elrugaszkodott célokat hirdetett meg. A harmincas évek Moszkvájában épp úgy, mint Magyarországon a háború után. Ezek az ideák persze végülis nem, vagy csak részben realizálódtak. Ami megvalósult, eredményeket is hozott komfortos, korszerű lakásokat és infrastruktúrát, fejlett intézményrendszert. A hibák struktúráis eredetűek.

Az új városok az államszocialista társadalmi berendezkedés hatalmi, a lakók érdekeitől elszakadt centralizált várostervezés érdekei szerint alakultak. Ezért figyelmen kívül hagyták az emberek igényeit, a fizetőképes keresletet is. A bukás megítélése ezért nagyon ellentmondásos: sokkal inkább a centralizált államszocialista társadalomirányítás- és város tervezés bukásáról és nem általában az új városok sikertelenségéről van szó.

Táblák

1. Az épített új lakótelepi lakások aránya, települési típusok szerint
2. Az újvárosi lakótelepi lakások tulajdonjog és építési elv szerinti
3. A lakáskörülmények az új iparvárosokban
4. Az aktív keresők a tevékenység jellege szerint
5. A 7 éves és idősebb népesség iskolai végzettség szerint
6. A lakónépesség nemek szerinti megoszlása
7. A lakónépesség

Irodalom

- HAJDÚ Zoltán: Az 1956-os területbeosztási reformterv=Tér és társadalom.
3/1989. 4.sz. 43-63 o.
- PERCZEL Károly: A magyarországi regionális tervezés történetéhez=Tér és társadalom.
3/1989. 3.sz. 81-106. o.
- SZIRMAI Viktória: "Csinált" városok. Bp., Magvető 1988.
- SZIRMAI Viktória: Százhalombatta helyi társadalma. Kézirat. Százhalombatta, 1986.
- Tanulmányok a hazánk környezeti állapota c. dokumentumhoz. Szerk. Bulla Miklós. Bp.,
Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium 1989.

1. Melléklet

A lakások megoszlása az építés ideje és helye szerint

Settlements	-1959	1960-1969	1970-1979
Budapest	39.5	34.0	32.2
5 cities	9.3	17.3	22.2
NEW TOWNS	21.5	13.8	7.5
Other towns	22.4	32.9	35.1
Villages	7.3	2.0	3.0
Total %	100.0	100.0	100.0
N	63,141.0	123,954.0	333,543.0

2. Melléklet

Lakások megoszlása az új városokban az építés ideje és a tulajdonforma szerint

Towns	Total of flats	Property		Before 1960	Built Between	
		Personal	State & Other		1960-1969	1970-1979
Tatabánya	16,947	25.6	74.4	18.2	34.3	47.5
Ózd	5,232	46.0	54.0	14.7	41.0	44.3
Dunaújváros	16,776	41.2	58.8	30.6	28.8	40.5
Komló	5,964	28.1	71.9	55.8	19.6	24.6
Várpalota	2,021	41.1	58.9	18.3	28.7	53.0
Oroszlány	5,118	29.2	70.8	40.3	23.6	36.1
Ajka	5,245	45.0	55.0	16.7	33.0	58.3
Paks	2,829	16.4	83.6	-	-	100.0
Százhalombatta	2,706	23.1	76.9	0.2	28.2	71.6

3. Melléklet

A lakáskörülmények az új iparvárosokban (1980)

Towns	Privately owned flats as % of all	Rooms, % of all			Bath- Persons room /100 lavat. inhabited/100		Flat with WC as % of flats	Flats supplied with sew erage (%)
		1	2	3-x	rooms	flats		
Tatabánya	36.0	23.1	61.2	15.7	150	85	82.8	97.7
Ózd	64.1	27.5	48.5	24.0	161	63	54.2	67.7
Dunaújváros	45.2	15.1	68.7	16.2	155	97	95.4	96.7
Komló	41.4	19.3	58.2	22.5	157	92	90.7	95.3
Várpalota	52.0	18.5	61.1	20.4	155	87	86.0	93.1
Kazincbarcika	32.2	13.2	67.3	19.5	166	92	89.7	92.3
Oroszlány	42.5	18.3	61.6	20.1	152	94	95.0	97.8
Ajka	61.2	16.7	61.2	22.1	156	93	90.3	95.9
Leninváros	27.5	7.7	60.1	24.2	158	95	92.5	93.8
Paks	81.9	10.2	41.4	48.4	-	69	52.7	70.3
Százhalombatta	40.4	12.3	61.8	25.9	154	91	86.9	90.8
Towns National Average	69.3	24.0	52.0	24.0	150	73	67.2	79.7

3A Melléklet

Flats by the number of rooms (1990)

Towns	Number of flats	One room		2 rooms		3 rooms	
		No.	%	No.	%	No.	%
Tatabánya	28,951	4,419	15.26	17,425	60.18	7,107	25.54
Ózd	15,761	3,448	21.87	7,344	46.59	4,969	31.52
Dunaújváros	21,810	2,842	13.03	14,980	68.68	3,988	18.28
Komló	10,977	1,519	11.75	5,631	56.81	3,115	31.42
Kazincbarcika	12,548	1,078	8.59	8,019	63.90	3,451	27.50
Oroszlány	7,752	1,145	14.77	4,406	56.83	2,201	28.39
Ajka	11,800	1,275	10.80	6,359	53.88	4,166	35.30
Leninváros	6,211	0,367	5.90	3,886	62.56	1,958	31.52
Paks	7,386	0,440	5.95	2,674	36.20	4,272	57.83
Százhalombatta	5,527	0,494	8.93	3,203	57.95	1,830	33.11
TOTAL	2,390,327	430,320	17.98	1,085,443	45.37	876,564	36.64
Average of 166 towns	14,411.60	2,592.28	-	6,538.80	0	5,280.50	-

4. Melléklet

Az aktív keresők a tevékenység jellege szerint

Towns	Blue Collar	White Collar	Self-employed family member	Active earners %	Total N
Tatabánya	66.6	32.6	0.8	100.0	35,586
Ózd	72.0	27.2	0.8	100.0	22,167
Dunaújváros	67.6	31.9	0.5	100.0	32,710
Komló	72.8	26.4	0.8	100.0	14,907
Várpalota	72.8	26.6	0.6	100.0	14,450
Kazincbarcika	68.5	30.8	0.7	100.0	19,120
Oroszlány	74.5	24.7	0.8	100.0	10,265
Ajka	70.4	29.0	0.6	100.0	10,583
Leninváros	65.5	34.0	0.5	100.0	10,583
Százhalombatta	68.4	31.2	0.4	100.0	8,162
Eger	50.7	47.4	0.9	100.0	28,478
Hódmezővásárhely	67.5	29.2	0.3	100.0	28,478
Nagykanizsa	61.6	35.6	2.8	100.0	23,600
Salgótarján	58.4	40.5	1.1	100.0	23,946
Sopron	62.0	36.6	1.4	100.0	24,957
Veszprém	51.5	47.6	0.9	100.0	28,099
Zalaegerszeg	55.2	42.6	0.2	100.0	28,099
Towns (National Average)	65.6	31.8	2.6	100.0	3,642,218

5. Melléklet

A 7 éves és idősebb népesség iskolai végzettség szerint

Towns	Completed less Less than 8 classes (Proportions)	Completed Secondary School (Proportions)	Completed Inst. of higher education (Proportions)	Average of classes completed
Tatabánya	38.6	15.3	4.7	8.22
Ózd	41.6	13.7	3.7	7.88
Dunaújváros	29.1	17.6	5.7	8.71
Komló	34.8	13.4	3.0	8.18
Várpalota	35.8	14.5	4.0	8.30
Kazincbarcika	29.8	18.4	5.3	8.66
Oroszlány	36.4	14.6	3.5	8.14
Ajka	33.0	15.1	4.4	8.39
Leninváros	24.4	21.2	7.0	9.06
Paks	36.3	14.6	5.0	-
Százhalombatta	27.9	21.2	6.4	8.85
Towns				
(National Average)	13.4	23.4	8.2	8.48

6. Melléklet

A lakónépesség nemek szerinti megoszlása

Towns	Male %		Female %		Population %	N	
	1980	1990	1980	1990		1980	1990
Tatabánya	49.7	48.7	50.3	51.3	100	75,971	74,271
Ózd	49.0	48.1	51.0	51.9	100	48,466	43,596
Dunaújváros	49.9	48.8	50.1	51.2	100	60,736	59,049
Komló	49.5	48.6	50.1	51.4	100	30,319	29,980
Várpalota	51.1	49.7	48.9	50.3	100	28,392	26,931
Kazincbarcika	51.2	48.7	48.8	51.3	100	37,442	36,859
Oroszlány	50.2	51.2	49.8	48.8	100	20,613	21,061
Ajka	50.4	48.4	49.6	51.6	100	29,565	33,847
Leninváros	53.4	49.6	46.6	50.4	100	18,677	18,696
Paks	56.6	50.3	43.4	49.7	100	19,509	20,274
Százhalombatta	54.6	52.2	45.4	47.8	100	14,292	16,579
Towns							
(National Average)	48.5	47.6	51.5	52.4	100	3,642,218	38,658

7. Melléklet A lakónépesség

Towns	1960=100 %		1970		1980		1990	
	N		N	%	N	%	N	%
Tatabánya	50,373	66,223	131.40		75,971	150.80	74,271	147.44
Ózd	38,928	45,765	117.56		48,466	124.50	43,596	111.99
Dunaújváros	26,918	45,129	167.65		60,736	225.60	59,049	219.36
Komló	26,991	28,580	105.88		30,319	112.33	29,980	111.07
Várpalota	21,455	26,393	123.01		28,392	132.30	26,931	152.52
Kazincbarcika	11,144	28,320	254.12		7,442	335.90	36,859	330.75
Oroszlány	12,881	18,482	143.48		20,613	160.02	21,061	163.5
Ajka	15,633	22,699	145.19		29,656	189.70	33,847	216.5
Leninváros	3,377	11,033	326.71		18,670	553.06	18,696	553.6
Paks	13,913	13,585	97.64		19,509	140.22	20,274	145.71
Százhalombatta	2,353	9,852	418.60		14,292	607.30	16,579	704.50
Average of towns	-	-	-		38,760	-	38,658,7	-
Population	2,632,8	3,109,4	-		3,642,2	-	6,417,5	-

VÁROSIGAZGATÁS ÉS AZ ÖNKORMÁNYZATI MUNKA TOVÁBBFEJLESZTÉSÉNEK IRÁNYAI

Szabó Lajos

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény az Európai Karta alapelveire, a magyar hagyományokra és a mai társadalmi gazdasági realitásokra épül. Megalkotása tükrözte a történelmi időszak sajátosságait, a törvényalkotók igényeit. A parlamenti pártok konszenzusa alapján korszerű törvényt születtett.

Az önkormányzati rendszer bevezetését túlzó várakozások kísérték. Az ország gazdasági helyzete következtében ezek nem teljesülhettek. A megalakult önkormányzatoknak szembe kellett nézni a hazai adottságokkal, sok helyen még a saját elhamarkodott választási ígérekkel is. Különösen az első hónapok feszültségeit, a keret jellegű önkormányzati törvényhez kapcsolódó további törvények megalkotásának elhúzódása, (az elfogadáskor gyakran hiányzó konszenzus), továbbá a helyi tapasztalatlanság okozta. Az önkormányzatok két-éves működése igazolja, hogy a gyakorlatban egyelőre megmutatkozó ellentmondások ellenére, működőképes az önkormányzati rendszer, ellátta feladatait az 1991. és az 1992. évben. A településfejlesztésben, a közszolgáltatások számos területén eredményeket mutatnak fel a magyar önkormányzatok.

Az önkormányzati törvény az egyenjogú helyi önkormányzatok két szintjét hozta létre, amelyek feladatukban különböznek. A polgármesterek egybehangzóan megerősítették a törvény alapelvét, miszerint az önkormányzati feladatok, hatáskörök döntően az *önkormányzati alapszintre*: a községekre és a városokra tartoznak. Helyesnek minősítették azt a megoldást is, hogy *megyei szintű* önkormányzatoknak nincs irányítási, ellenőrzési jogköre a települési önkormányzatok felett. A megyei önkormányzat azokat a feladatokat végzi el, amelyek ellátására a települési önkormányzatok nem kötelezhetők. A megye egészére, vagy nagy részére kiterjedő közszolgáltatások szervezője.

Az elmúlt évtizedek *várossá nyilvánítási területfejlesztési politikája* - a megyeszékhelyek mellett - az anyagi eszközöket a települések szűk körére összpontosította, s ennek hatásaként a községek a fejlesztési eszközök töredékét kapták. A városi cím fontos a közösségnek, helyi erőforrásokat hoz mozgásba. 1992. január 1-jén városaink száma: 177.

A *megyei jogú* várossá nyilvánítás (20 ilyen jogállású városunk van) azt a célt szolgálta, hogy a város elláthassa a saját területén a megyei önkormányzati feladatokat is. Nincs képviseletük a megyei önkormányzatban, így gazdasági súlyukkal nem tudják uralni a községeket, kis- és középvárosokat képviselő megyei önkormányzatot. Megalakulásuk óta lassan oldódik elkülönülésük a megyei önkormányzatoktól.

A *megyei önkormányzatok* egyre jobban felismerik a szerepüket a térségi közszolgáltatások szervezésében, erre mutatnak a közelmúltban elfogadott közép-távú munkaprogramjaik is. A megyei önkormányzatok kötelező feladatait törvényeknek kell meghatározni. Az eddigi törvények viszont kevés olyan feladatot utaltak közvetlenül a megyéhez, amely a *megye egész területére, vagy nagy részére* kiterjed.

A jogállam kiépítésében fontos szerepet játszott az önkormányzati rendszer megteremtése. Bevezetésekor a központi állami szervezet és feladatkörök rendezése párhuzamosan történt.

Az önkormányzati rendszert kiépítő törvénykezelés kompromisszumai, a törvény gyakorlati alkalmazásának tapasztalatai még ugyan részletesebb elemzést igényelnek, de már jelzik a törvény egyes rendelkezései felülvizsgálatának a szükségességét. A közigazgatás korszerűsítésének egészét átható elveket az állami és önkormányzati igazgatásban egyaránt indokolt érvényesíteni, így juthat érvényre összhangjuk. Emellett az önkormányzati igazgatásban sajátos elvekre figyelemmel kell lenni.

Az önkormányzati rendszer egyes területei fejlesztésének fő irányai a következők.

Az állam változó szerepköréből következően indokolt újra fogalmazni az önkormányzatok kötelező feladatait ott, ahol az állam a vállalását az önkormányzatok útján kívánja teljesíteni.

A hatékonyabb működés érdekében pontosabb elhatárolása indokolt az államigazgatási és az önkormányzati igazgatásnak arra is tekintettel, hogy az állami beavatkozás szűkülése, a társadalmi önszerveződések kibontakozása szélesíti a helyi érdekű közügyek körét.

Világosabb, egyértelműbb feladat- és hatáskör elhatárolás, tisztább és érvényesíthető felelősségi viszonyok kialakítására helyes törekedni az önkormányzati szervek között. Így: erősíthető a polgármester szerepe az önkormányzati ügyekben, növelhető a jegyző önálló felelőssége (a megfelelő eszközökkel) a színvonalasabb államigazgatási munkában, hivatali munka hatékonyságában, jogszerűségében. Mind a testület, mind a polgármester részére több garancia megteremtése célszerű a működési zavarok megelőzése végett, ideértve a polgármester felelősségének erősítését a súlyos törvénysértés, gazdálkodási szabályok megszegése esetén. Mindezek feltételezik hatékony és összehangolt államigazgatási ellenőrzés kiépítését.

Elsősorban gazdasági, egyes területeken jogi eszközök kidolgozása segítse elő az önkormányzatok együttműködésének a kibontakozását, a térségi kapcsolatok intézményes megoldásait.

Egyes igazgatási területeken (körjegyzőség, speciális szakértelmet igénylő szakigazgatás) és közszolgáltatásokban (pl. közoktatás) a gazdaságosság és a magasabb színvonal érdekében teremthetők meg a kötelező társulások alapjai. Ki kell dolgozni ennek törvényi feltételeit, eljárását és alapvető szervezeti kereteit.

A közszélesség, a várossá nyilvánítást magasabb követelményekhez kell kötni.

Szélesíteni indokolt a bírósági hatáskört az önkormányzatok közötti viták rendezésében. Így különösen a vagyoni vitákon túl legyen bírósági hatáskör azokra az esetekre, amikor törvény kötelezi megállapodás megkötésére az önkormányzatokat, s azok nem tudnak megegyezni, új község alakítása esetén a vagyon és a külterület megosztása - megállapodás hiányában - tartozzék a bíróság hatáskörébe. Másfelől vizsgálni kell, hogy szükséges-e fenntartani az Alkotmánybíróság hatáskörét az önkormányzati rendeletek és a helyi népszavazás ügyében, vagy azok bíróságok hatáskörébe utalhatók.

A közigazgatási középszint fejlesztése is komplex megközelítést igényel. A megyei önkormányzat, a megyei jogú város, a köztársasági megbízott, a centrális alárendeltségi államigazgatási szervek feladatmegosztását egymással összefüg-

gésben vizsgálva kell kialakítani. A feladat- és hatáskörök pontos számba vétele alapján tisztázandó, mely feladatokat képes megoldani a középszintű önkormányzati-, melyeket az állami közigazgatás, a települések identitásának gyengítése nélkül.

A megyei önkormányzat testületi működése átfogó elemzést igényel. Tisztázandó, miképpen alakítható át a megyei közgyűlési tagok választási rendszere úgy, hogy a testületben valamennyi település képvisellete biztosított legyen. Megoldandó, hogy a megyei közgyűlési tagok - esetleg közvetlen választás révén - a választási körzetükhöz erősebben kötődjenek. Megfontolandó a megyei jogú városok képviseletének biztosítása a megyei közgyűlésben. Eldöntendő a megyei jogú városi cím tartalmi és funkcióbeli sajátosságai és meghatározó jellemzői. A hiányzó jogi eszközök megteremtésével kiküszöbölendők a megyei önkormányzatok és a településbeli önkormányzatok közötti viták, amelyeket aktuális gazdasági érdekek befolyásolnak. Az intézmények átadás-átvétele jelenleg hiányzó jogi és finanszírozásbeli technikáját törvényi szabályozás útján indokolt megteremteni. Szakmailag megalapozottnak látszik, ha az ágazati törvények a megye egészére vagy nagy részére kiterjedő, körzeti jellegű kötelező közszolgáltatások ellátását még ebben a választási ciklusban is, az eddiginél bővebb körben a megyei önkormányzatokra bízák.

Vizsgálандó a kistérségi önszerveződő készség, a szakmailag kívánatos társulások törvényi ösztönzésének módja, a városközösségi rendszer kiépülésének gyakorlata és várható perspektívája. Áttekintésre szorul a köztársasági megbízotti régióbeosztás, indokolt lehet a jelenlegi régióbeosztás módosítása is. A valószínű gazdasági-társadalmi körzetek kialakításának alapjai és kritériumai beható elemzést igényelnek.

Régészeti adatok Tatabánya település-történetéhez

Kisné Cseh Julianna

A Tatabánya területén folyó régészeti kutatások célja egyrészt a pusztuló lelőhelyek feltérképezése és leletmentése, másrészt a már feltárássra került illetve terepbejárások során megtalált lelőhelyek településtörténeti szempontból történő feldolgozása.

E rövid dolgozat nem ad lehetőséget arra, hogy mindazon kultúrák, népek történetével, akik hajdani lakói voltak e területnek, illetve megtelepülésük nyomai napvilágra kerültek, megismertessem az olvasót.¹ Csupán arra vállalkozhatom, hogy néhány olyan régészeti jelenségre, településrészletre hívom fel a figyelmet, melynek lakói meghatározóak voltak a térség történetében. Így dolgozatom első részében két, már korábban publikált lelőhely eredményeit foglalom össze, majd a jelenleg is folyó kutatási programunkat és az eddig elért eredményeinket ismertetem.

Tatabánya területéről az első ismert régészeti leletek a XVIII. században kerültek elő.² A települések, illetve a város kiépítését követően szaporodtak meg a régészeti lelőhelyek és leletek a térségből. A dolgozat témájának kiválasztásában lehetőségem széles skálán mozgott, hiszen a paleolitikumtól (őskőkor) a késő középkorig "folyamatos megtelepedés"³ figyelhető meg a város különböző területein. Természetesen ez nem véletlenszerű, hanem a térség természetföldrajzi adottságainak köszönhető. A Gerecse és a Vértes vadban gazdag erdősegeivel, védett vagy védhető barlangjaival, a hegyek között elterülő patakokkal, folyókkal szabdaltsággal, a jól védhető, mocsarakkal körülvett termékeny területek ideális lakóhelynek bizonyultak.

"Nincs még egy olyan, kb. 1000 km² nagyságú területe az országnak, mint Komárom megye nyugati fele, ahol az emberiség történetének elejétől folyamatosan éltek emberek. Ez a folyamatosság különösen a legkorábbi időkben geológiai-régészeti léptékű. Egyes telepek között sok ezer, tízezer év is eltelhetett, a folyamat mégis megszakítatlan. Annyiban, amennyiben az ember biológiai fejlődése is az, a 8-10 millió éves elődöktől a homo sapiensig. Folyamatos, még ha voltak is mellékutak, kitérők, zsákutcák, mert mégis itt vagyunk. Megszakítatlan, mert az ember biológiai evolúciójának mindhárom szakasza gazdag, jellegzetes vagy éppen egyedülálló telepekkel van képviselve."⁴

Ehhez a területhez - amit északról és keletről a Duna, a Váli víz völgye és a tatai árok, majd pedig az Által-ér völgye határol - tartozik Tatabánya területe is, világhírű alsópaleolit telepe pedig a város szomszédságában, Vértesszőlősön került elő.

A középsőpaleolitikum időszakának (100 000-50 000 év) egyik fontos régészeti lelőhelye Tatabánya egyik legszebb kirándulóhelyén, a Szelim-barlangban található.

A Gerecse hegység fő tömbje mészkőből és dolomitból épült fel a földtörténeti harmadkorban. Ennek a viszonylag puha kőzetnek köszönhető a hegység számos barlangjának, víznyelőjének a kialakulása, melyek közül a kedvező adottságúakban gyakran, még a történeti korokban is megtelepedett az ember. A Szelim-barlang is ezek közé tartozott. Kedvező fekvése miatt a hajdani lakosok

szemmel tarthatták az egész Tatai-árkot, az Által-ér völgyét a dunaalmási dombokig.⁵ Ebben az időben középhegységeinket lombos(tölgy, szil, berkenye)- és fenyőerdők borították. A barlangi élet idején (Riss-Würm interglaciális) az alföldön kb. -2 C° volt a januári átlaghőmérséklet. Az itt élők tanúi voltak az időjárás romlásának (a Würm eljegesedés bekövetkeztének) ami a hidegtűrő növényfajták (fenyők) arányának növekedését hozta magával, majd a hideg, kontinentális éghajlat beköszöntét. Ezek már tundra- és tajgakörülmenyek voltak. Az állatvilág is az éghajlatnak megfelelően változott. Meghatározó volt a mamut, mellette lovak, orrszarvúak, vaddisznók, szarvasok, bölények és medvék népesítették be a területet. A középhegységeken a barlangi medvének volt meghatározó szerepe. A lehüléssel párhuzamosan a hidegtűrő emlősök, a rén, gyapjas orrszarvú kerültek előtérbe, végül a szubartikus rácsálók képviselik a jellemző fajokat. Ez volt az a természetföldrajzi környezet, melyben a zsákmányoló, vadászó életmódot folytató ember a Szelim-barlangban megtelepedett. Embertani leletek ugyan nem kerültek elő a megye területéről, de ez a kor a klasszikus ősember, a neandervölgyi (Paleoantropus, Homo neandertális) kora.

A 134 m magasán elhelyezkedő barlangban az első próbaásatást Kessler Hubert vezette 1932-ben.⁶ A másfél napos kutatómunka eredményeként a neolitikum (csiszolt kőkorszak) korából származó eszközök és kerámiatöredékek kerültek elő a barlang felső szintjéből, az alsó szintből pedig diluviális emlősök maradványai.

A barlang kutatását Gaál István folytatta 1934 májusától, a barlang hátsó felében egy É-D irányú kutatóárok megnyitásával.⁷ Már a kezdeti eredmények is a barlang többszöri birtokbavételét igazolták, a későbbi korok emberének megtelepedését is. A felső szintből 14 egyén vázrészei kerültek elő, melléklet nélküli, hanyatfekvő, nyújtott testhelyzetben és különböző korokból származó kerámiatöredékek. Tompa Ferenc meghatározása alapján a kerámiák a neolitikum, rézkor, vaskor időszakából és a XIV-XV. századból származnak. A barlang közepe táján, a jelenkori réteg alsó határán egy hatalmas méretű tűzhely nyoma került elő, amit Gaál István a neolitikum idejére datált.⁸ A feltárás során öt réteget különítettek el. A második, a B réteg átlag 1,6 m vastag löszből áll, amit további két szintre tudtak felosztani. A felső szintben nagyobb termetű diluviális emlősfajok és apróbb emlősök; egérfélék, lemming, ürge, hörcsög, menyétfélék és madarak maradványai kerültek elő. A nagyobb emlősök a hidegtűrő fajok közül kerültek ki, pl. az őskaribu, zerge, gyapjas orrszarvú, sarkinyúl. A magdalenien kultúra eszközei kerültek innen napvilágra.

Az alsó szint leletanyagai közül hiányoznak az apróbb emlősök maradványai, jellemző az orrszarvú, elefánt, barlangi medve, őskaribu jávorszarvas és ritkább a hiéna. Egy szépen kidolgozott solutrei jellegű lándzsahegy még a hajdan itt éltek öröksége. Az ásátásvezető meghatározása szerint a B réteg képződési időtartama 12-14 000 év, a lösz lerakódása mintegy 20-24 000 évvel ezelőtt kezdődött.

A harmadik, a C réteg betöltése 0,2-4,4 m vastagságot elérő barna agyag. Ebből a rétegből került elő a legtöbb ősmaradvány. A B réteg felső szintjéhez hasonlóan itt is a barlangi medve csontanyaga dominál, mellette meghatározó még a barlangi hiéna (emiatt hiénás rétegnek is nevezik ezt a szintet) és a mamut, őrszarvú, ősló, őskaribu, ősbölgény, barlangi oroszlán, ősjávor, ősfarkas, ősborj, ősróka maradványai kerültek elő. Az ásátás folyamán növényi lelet is a felszínre bukkant, 3,45 m mélyről egy gallytöredék, amit Hollendonner Ferenc

berkenyének határozott meg. Az állatsontok és növényi leletek alapján enyhe éghajlat uralkodott ekkor, a Gerecsét lombos erdő borította. A kor emberének eszközei is napvilágra kerültek, 4 db pattintott kőszerszám és 9 db ún. "kiskevélyi penge", azaz barlangi medve szemfogából pattintással készült vakarók.

A barlang negyedik, Drétege 2 m vastag kvarcithomokból áll, ami kevés ősmaradványt tartalmazott. Az itt előkerült faszén vizsgálata alapján hegyifenyő volt az uralkodó, tehát ez a glaciális időszakban képződött réteg, Gaál István szerint a moustiéri időszakhoz köthető. A réteg egyetlen kőeszköz lelete Hillebrand Jenő megállapítása alapján nem típusos.

A barlang E rétege, az átlag 2 m vastag sárga barlangi agyag a középsőpaleolit tatai iparral párhuzamosítható. Előkerült a hajdani lakóter egy tűzhelye és fehér kvarcithból pattintott kőeszközök. Az előkerült faszénleletek lombos és tűlevelű (erdeifenyő) fák maradványai enyhe éghajlatot feltételeznek. Mindezekből és az azóta is előkerült leletekből a következőket lehet megállapítani. A Szelim-barlangban az ember első megtelepedése a középső paleolitikumban történt. Az E rétegben talált eszközök a megyén kívül elhelyezkedő érdi lelőhely eszközanyagával és a tatai telep eszközanyagával párhuzamosíthatóak. A leletanyag revíziójakor ebből a rétegből újabb 20 eszköz került elő, köztük fűrók, kaparók, így összesen 46 db, 48 mm átlaghosszúságú eszköz származik innen. A tatai telep szabad ég alatti vadásztelep, melynek feltárása 1906-ban kezdődött meg. Az egykori hévforrások melletti mésztufamedencében megtelepedett embercsoport a mamutvadászatra specializálódott. A lelőhely eszközanyaga a késő moustérien kultúrának egy speciális ága. Az eszközkészletére a kisméretű kavicsok felhasználása jellemző - a szerszámok 3-5 cm hosszúságúak - Gábori Miklós az itt előkerült 1200 vagy több eszköz s mintegy másfél mázsa szilánk, gyártási hulladék alapján itt egy műhelytelepet feltételez. Vértés László a Szelim-barlang és a tatai telep eszközeinek hasonlósága alapján arra a következtetésre jutott, hogy a két lelőhely késő moustéri emberei azonosak lehettek. A tatai vadásztelep a nyári, a Szelim-barlang pedig - ahol az itt élők a barlangi medve vadászatára specializálódtak - a téli telephely lehetett.

A felsőpaleolit lakosság is használta lakhelyül a barlangot, de inkább csak mint átmeneti menedéket, ideiglenes tartózkodási helyet. Sajnos a barlang települési viszonyai a nem kellően tisztázott rétegződési viszonyok és a leletanyag nem elég körültekintő kezelése miatt nem tisztázhatóak pontosabban. A feltárás során a legfelső szintből előkerült őskori leletek (neolitikum- zselizi kultúra, rézkor, vas-kor) mellett középkori temető sírjai is napvilágra kerültek. A barlang temetőként való használata már az Árpád-korban megkezdődött. Nem véletlen tehát hogy számos legenda is fűződik hozzá (mint azt már elnevezése is mutatja), a kutatók figyelmét - köztük sajnos a kincskeresőket is - már századunkat megelőzően is magára vonta.

A Tatabányán és környékén előkerült leletanyag döntő többsége az avar korából származik. A mintegy 230 éves avar uralom egységes politikai hatalmat teremtett a Kárpát-medencében. Területünk jelentőségét az avar kutatás számára az adja, hogy a korai avar időszaktól a IX. századig tartó folyamatos megtelepedés színhelye. Anélkül hogy az avar kor történeti és kronológiai problémáiban elmélyülnénk, néhány adat felvázolása elkerülhetetlen.

Az egykori langobard és gepida királyságok helyén 568-tól jött létre az avar kaganátus, az első egységes politikai hatalom a Kárpát-medencében, mikor a

Dunántúl, Duna-Tisza köze, Tiszántúl és Erdély egy nép uralma alatt egyesült. Történetének korai időszakát (570-626) a Bizánc ellen viselt hadjáratok sora jellemzi. A bizánci birodalom által fizetett évjáradék és a hadizsákmány lehetett a korai avar temetők aranybőségének forrása. A Bánhidán előkerült ázsiai típusú vaskengyelt (Európát az avarok ismertették meg a kengyel használatával), két nádlevél alakú kopját és két csikószablát a kutatás a Dunántúl legkorábbi leletei közé sorolja. A több népelemből összetevődött, keleti (ázsiai), bizánci és germán hatásokat mutató korai avar népesség temetőrészletét tárták fel Tatabánya-Kertvárosban.

Az avarság korai történetében a 626. dátum jelentős változást hozott. A perzsákkal szövetségben ostrom alá fogják a bizánci birodalom fővárosát, de sikertelenül távozni kényszerülnek. Mindez az avar birodalom katonai hatalmának összeroppanását eredményezte. A viszonylagos elszegényedés gazdasági háttere is nyomonkövethető, hiszen a nomád állattartó népesség a Kárpát-medencében a letelepedett életmódra volt kénytelen áttérni. Mindez a katonai utánpótlás számszerű csökkenését is magával hozta. A következő évtizedekben alakulnak ki azok a nagy falvak, melyekre elsősorban több száz síros temetők képében találunk rá. A 670-680-as évek újabb változást hoztak, jelentős számú új népelem költözött be a Kárpát-medencébe, elfogadva az avar kagán fennhatóságát. A jelentős számú új népelem és a letelepült életmódból következő demográfiai növekedés a településterületek további növekedését eredményezték. Ez a korszak a középső avar időszak. A VIII. század elején új stílus jelenik meg az avarság díszítőművészetében, az ún. griffes-indás leletkör. Elnevezését a férfiak övét díszítő motívumokról kapta, kialakulását egy újonnan bevándorolt keleti népességnek tulajdonítják.

A tatabányai lelőhelyek közül az egész korszak kutatására nézve is a tatabánya-alsógallai feltárás a legfontosabb. Jelentőségét az adja, hogy viszonylag korán, a VII. század harmincas éveiben - tehát már a letelepedett életmód idején - birtokba vették az avarok, s a IX. századig folyamatosan használták az itt feltárt temetőt és a hozzátartozó települést.

Az autópálya építésekor agyagkitermelés során kerültek elő az első sírok. A gépek által megbolygatott területen Szatmári Sarolta vezetésével indult meg a temető leletmentése 1978-ban, s a következő évben a hozzátartozó telep is előkerült. A lelőhely Tatabánya-Alsógalla fölött dombos vidéken terül el (a bekötőút mellett) amit jelenleg erdő borít. A telepet és a temetőt egy kis patak választja el egymástól, a köztük levő távolság mintegy 230-250 m. A temető egy domboldal fennsíkján, a vele szemben a patak túlsó partjának délkeleti lankás, szélvédett oldalán, a víz közelében helyezkedett el. A több évig tartó leletmentés eredménye egy csaknem 400 síros temető és a hozzá tartozó telep egy részletének feltárása. A temető részletes bemutatására most nincs lehetőség, csak annyit jegyeznek meg, hogy a második s harmadik hullámban érkező avar népesség folyamatosan használta.

A lakosság a temető használatát a telep felől irányítva kezdte s fokozatosan haladtak a domb felé. A legkorábbi sírok csoportosan helyezkedtek el, családi kőtelékeknek megfelelően, majd a soros temetkezés vált általánossá. A különböző időszakokban érkező népek együttélése, befogadása jól tükröződik a temető szerkezetében is - bár a korai sírok kirablása alapján nem volt zökkenőmentes.

A településnek csak az építkezés által veszélyeztetett részlete, mintegy 6000 m²-nyi terület került feltárássra, melynek során 15 avarkori és 5 középkori objektum került elő. Az avarkori objektumok szinte kettesével csoportosulva, egymástól elég távol helyezkedtek el. A házak félig földbemélyített, négyszögletes alaprajzú, 6-8 m² közötti nagyságúak voltak. Fűtésükre a ház egyik sarkában épített általában kőből rakott kemence szolgált. A házak között szabadtéri kemencék, tűzrakóhelyek, szemétgödrök kerültek elő. A település szerkezetének megállapítására jelenleg még nincs lehetőség, hiszen nagyobb része még nem került feltárássra, ezért csak néhány épület bemutatására vállalkozhatom a publikált anyag alapján.

A legszebb, kőből rakott tűzhelye a 4. sz. háznak volt (3. kép). A lekerekített sarkú, négyszögletes alaprajzú (295-205 cm nagyságú), 45 cm mélyen a földbe-mélyített épület délkeleti sarkában került elő a tüzelőhely. Építése során előbb három nagyobb kőből boltozatos tűzteret alakítottak ki, majd ezekbe rakták kötőanyag nélkül a többi követ. Alját kiégették. Az épület bontása során betöltéséből kevés kerámiatöredék és több vassalak került elő. A ház szerkezetére az előkerült cölöplyukak alapján lehet következtetni. Mivel a tetőtartó gerenda cölöplyukai nem kerültek elő, az épület szélén feltárt kis, átlag 5-7 cm átmérőjű ferdén földbemélyedő karólukak alapján egy felül összefogott karókból álló tetőjű kunyhó lehetett, szalmából vagy ágakból álló fedéssel. Bejárata a nyugati oldalon nyílt. Az egyik oldalfalánál talált kis karólukak talán valamilyen berendezési tárgyat, padot tarthattak.

A legnagyobb méretű ház, a 6. számú (4. kép), 353x250 cm, 45-55 cm mélyen a földbeásott, délkeleti oldalához egy verem csatlakozott. Két tűzrakóhelye apró kőekkel volt körberakva, nagyméretű kőtűzhelye nem volt. Rövidebb oldalainak egy-egy cölöplyuka a ház tartószerkezetére utal. Az egyik karólukból egy lemezből kivágott, két nittel felerősíthető veret került elő, ami az épület korát a középvasar időszakra határozza meg.

A telep legkomplikáltabb szerkezetű háza a 17. számú épület (5. kép). Keleti sarkában egy ép boltozatú kemence, déli oldalánál kőtűzhely maradványai kerültek elő. Az 55 cm mélyen a földbe-mélyített kunyhó kemencéje 150 cm széles és 55 cm magas, fenekét edénytöredékekkel tapasztották ki. A kőtűzhely mellett egy vassalakból kirakott tüzelőlap került elő. A házhoz még két verem is csatlakozott. A házban sem kívül, sem belül semmiféle cölöplyukat vagy tetőtartó szerkezetre utaló nyomot nem találtak.

Az eddig megismertek alapján is viszonylag jól rekonstruálható a település mindennapi élete. A terület megtelepedésre kiválóan alkalmas, a vidék a dombról jól belátható, a közeli erdők fát, vadászati lehetőséget, a patak vizet, nádat szolgáltatott az itt lakók számára. A patakparton feltárt sávban egymástól távol helyezkedtek el az épületek, általában kettesével. A kunyhók elsősorban a hideg időszakban voltak állandó használatban. A közöttük talált szabadtéri kemencék, tűzrakóhelyek, hamus gödrök és a sütőharangok (a sütőharangok a kései avar időszak jellegzetes leletei) a házhoz kívül folyó élet emlékei. A hulladékot az épületeken kívül kiásott szemétgödrökbe gyűjtötték. A telepen eddig előkerült vassalakok helyi műhely meglétét feltételezik. A települést nem vette körül védőárok, csak a dombról a vizet levezető árok került elő. A konyhahulladékokban előkerült csontanyagot Bartosiewicz László vizsgálta meg. A csontanyag mintegy fele szarvasmarha, egyenygyede sertés, azonkívül 1 lócsont, 2 vaddisznó,

1 mezei nyúl s kevés házityúk maradványai kerültek napvilágra. A szárnyasok tartását a sírokba helyezett tojások is bizonyítják. A temetőhöz hasonlóan a település is magába foglalja az avar kor mindhárom időszakának népességét. A telep nagyságát csak a temető sírszáma alapján lehet megsaccolni. Ha figyelembe vesszük a gödörházak maximális, egy-egy generációs használati idejét, csaknem 200 lakóház feltételezhető a területen. Amennyiben Kis Attila véleményét fogadjuk el, miszerint egy kunyhó használati ideje 15 év körül lehetett, akkor ez a szám megduplázódik.¹⁷

Mindenesetre az eddigi ásatási eredmények alapján az ásatásvezető Szatmári Sarolta a következőket állapította meg:

1. A temetkezést kezdő népesség a 630-40-es években érkezett területünkre a korai leletek tanúsága szerint.
2. A telep első házait a temetővel pontosan szembe eső területen találjuk. A sírok és a házak teljesen hátat fordítanak egymásnak.
3. A 2. avar hullám feldúlja a korai sírokat, folytatja a temetőt és a telepet. Mindkettő terjeszkedik déli irányban.
4. A temető és a telep használata egyaránt folyamatos a VIII-IX. század elejéig, mindkettő feltehetően a dombtetők felé folytatódik.¹⁸

Az avar kor emlékei a város több pontján is előkerültek. A leletekből következtetni lehet életmódjukra, temetkezési szokásaikra, halottkultuszukra s néhány emlékük alapján mitológiai elképzelésükre is. Ezek közé tartozik egy igen ritka, Tatabányán előkerült csonttégely (sótartó ?), ami a legkésőbbi avar kori leletek egyike. A tégely mindkét oldalát két-két, egymással szembe forduló állat rajza díszíti. Az állatok - valószínűleg lovak - fejükön rövid félhold alakú szarvakkal ellátott maszkot viselnek. A két szembenálló, egymással viaskodó állat jelentése nem világos. Török Gyula régész szerint a pogány kultusz ünnepén szokásos maszkba bújtatott állatok játéka lehet,¹⁹ de a gazdáik helyett küzdő állatok képe is elterjedt a nomád népek mondakörében. Hasonló tégely került elő Sopronkőhidán egy IX. századi temetőből, ahol az életfa két oldalán ábrázolt a hajdani művész egy-egy bikamaszkos lovat.

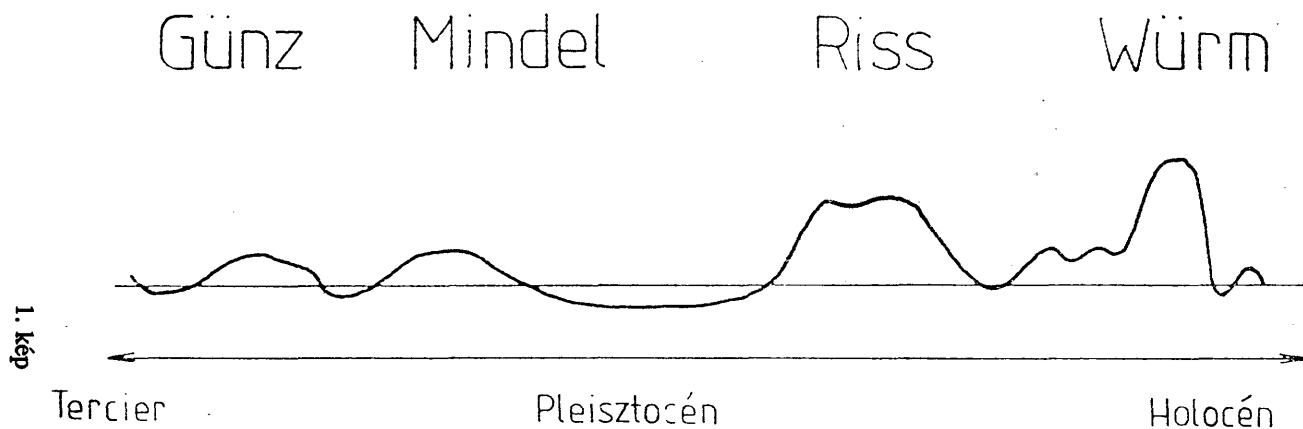
Mindezekkel még nem merítettük ki Tatabánya régészeti emlékeit. Kimaradtak a neolitikum, rézkor, bronzkor, római kor és középkor tárgyi hagyatéka - csak hogy a legfontosabbat említsem a bánhidai bronzkori kincslelet, a tatabánya-dózsakerti hallstatt-kori temető és X. századi telep - a dolgozatból. A leletek nagy része véletlenül, elsősorban építkezések során került elő, s bizonyára jelentős mennyiség be sem került a múzeumokba, vagy még nem került feltárássra.

Ezért kezdeményeztük²⁰ a város és környékének szisztematikus terepbejárását, a régészeti lelőhelyek felkutatását és rögzítését, a pusztuló lelőhelyek leletmentését. Ez a több évre szóló program a városi önkormányzatnál támogatásra talált,²¹ s ennek szellemében jelenleg is folynak a régészeti kutatások Tatabánya környékén. Eddigi terepbejárásaink során több új lelőhelyet rögzítettünk, s ezek közül kettőnek a leletmentését 1992-ben meg is kezdtük. Tatabánya-Bánhidán egy bronzkori temető, az Erőműi-tó mellett pedig egy római kori telep részlete került feltárássra. Terveink szerint a jövőben az eddig csak részletekben feltárt fontosabb lelőhelyek - mint pl. az alsógallai avar telep, a dózsakerti X. századi telep - teljes feltárássára törekszünk. Reményeink szerint az előkerült leletek egy új állandó kiállítással gazdagítják majd Tatabánya látnivalóit.

Jegyzetek

1. Sajnos napjainkban még nem áll az olvasó rendelkezésére egy Tatabánya és környéke történetét - a legújabb kutatások alapján - a természeti környezet kialakulásától a legkorábbi régészeti leletek korától napjaink történetéig nyomomonkövethető mű. Az utóbbi időben született néhány olyan alkotás, katalógus, melyekből a település múltjának fontosabb részleteit megismerheti az érdeklődő.
Komárom megye története I. köt. Írták: Barkóczi László, Bíró Endre, Dobosi Viola stb. (Komárom M.Ny. Komárom, 1988.)
Kisné Cseh Julianna: Egy település élete. Tatabánya, 1990.
Tatabányai séták. Írták: Fűrészné Molnár Anikó, Cseh Julianna, László Tibor stb. (Tatabánya), 1991.
2. Magyarország leírásával foglalkozó művek említik az itt előkerült leleteket, melyek közül az egyik legkorábbi Vályi András: Magyarországnak leírása (Buda, 1799) közli a következő adatot:
"Alsó, és Felső Galla. Két tót, és német faluk, Komárom Vármegyében, földes Ura Gróf Eszterházy Uraság, lakosai katolikusok, fekszenek Tatától más fél mérföldnyire, alsó a' felsőnek filiája. Itt találtatott 1774-dikben a' parasztok által az úgy nevezett monumentum mortuarum, az az, egy koporsó, tsontokkal, hamu edénnyel, és egy üveggel, melly földől, lásd a' Bétsi német tudósításnak 46ik darabját az 5dik esztendőre. ..."
3. Folyamatos megtelepedésen itt nem egy lelőhely több korszakon át történő folyamatos használatát értem, hanem a város különböző területén a különböző régészeti kultúrák - az őskortól a késő középkorig - folyamatos megtelepedését.
4. T. Dobosi Viola: Komárom megye őskori története. In.: Komárom megye története I. kötet, (Komárom M.Ny. Komárom, 1988.)
5. ua.
Az éghajlati viszonyok és természeti környezet leírásánál szintén T. Dobosi Viola cikkét használtam fel.
6. glaciális: a maihoz viszonyítva hűvös nyarú, átlagos telű, nedves időszak, amely hosszabb idő alatt eljegesedést hoz létre, mivel sok havat halmaz fel.
interglaciális: egységesen meleg időszakok voltak.
A jégkorszak nevezéktana a Penck-Soergel-féle négyes beosztás: a Günz, mindel, riss, würm eljegesedés. Az utolsó eljegesedés idején játszódik a számunkra legérdekesebb kor, a felső-paleolitikum, a homo sapiens időszaka. (Vértess László nyomán: Vértess László: Az őskor és az átmeneti kókor emlékei Magyarországon. Akad.K. Bp., 1965.)
7. Beszámoló a Magyar Barlangkutató Társulat 1933. márc. 27-én tartott választmányi üléséről. = Barlangvilág, 1933. III. köt. 1. füz. 24.o.
8. Gaál István: A bánhidai Szelim-barlang ásatása. = Természettudományi Közlöny, 67. köt. Pótfüzet. 1935.
9. A lösz a jégkor jellegzetes kőzete, amely alkalmas arra, hogy belőle eseménytörténetet rekonstruálhassanak. "A lösz szélhordta finom poranyagból keletkezett száraz térszínen, főként az eljegesedések száraz-hideg időszaka alatt. Az interglaciális és interstadialis szakaszokban növényzet telepedett meg felszínén, és ennek, valamint a klimatikus tényezőknél (csapadék, hőmérséklet) hatására bizonyos vastagságban az éghajlatnak megfelelően fekete csernozjom, barna vagy egyéb talajjal alakult. A következő glaciális alatt a talajokat ismét lösz borította el, és azok eltemetve is évezredek át megőrizték egyes sajátosságait, így adva lehetőséget az éghajlati folyamatok rekonstruálására." (Vértess László i.m.)
10. T. Dobosi Viola: Magyarország ős- és középsőkori lelőhely katasztere = Archaeológiai Értesítő 10. köt. 1975. 1. sz. 64-76.
11. Gábori Miklós: A régebbi kókor Magyarországon. In.: Magyarország története I. köt. Budapest, Akad.K., 1984. 69-113.
12. Vértess László: Die archaeologischen Funde der Szelim-Höhle. Acta Archaeologica 9. (1959) 5-17. Vértess László i.m.
13. Csak egy példát kiragadva, az 1899. évi Archaeológiai Közleményekben a következőket olvashatjuk Náty József tollából:
"A barlang természetes adottságait kihasználva, azt bővítették, állítólag a török időben bűvöhelynek használva. A barlangban felhalmozódott föld és törmelék között sok, korongon készült cserép és csont is található."
Náty József: A Vértess vidékének történelmi műemlékei = Archaeológiai Közlemények XXII. 1899. 164-165.

14. Az avarság történetét mélyebben érdeklődőknek két munkát ajánlok, melynek alapján dolgozatomban történeti vázlatát is készítettem:
 Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon - Az avarok. In.: Magyarország története I. köt., Bp., Akad.K., 1984. 310-346.
 Kürti Béla-Lőrinczy Gábor: "...avarnak mondták magukat ..."
 Vezető a Móra Ferenc Múzeum régészeti kiállításában. Szeged, 1991.
15. Kovrig Ilona: Adatok az avar megszállás kérdéséhez = Archaeológiai Értesítő 36. (1955)
16. A Tatabánya-Alsógalla avarkori temető és telep ismertetését Szatmári Sarolta munkái alapján foglaltam össze:
 B. Szatmári Sarolta: Komárom megye avarkori leletei - A tatabánya-alsógallai avar temető és telep ásatása. In.: Régészeti kutatások a Dunántúlon 4., 1985.
 B. Szatmári Sarolta: Avar temető- és telepásatás Tatabánya-Alsógalla mellett
 Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1982-83., 67-79.
 B. Szatmári Sarolta: Avarkori lelőhelyek Komárom megyében. In.: Komárom megye története I. köt. Komárom M.Ny. 1988. 203-221.
17. Kiss Attila: Das Gräberfeld und die Siedlung der awarenzeitlichen Germanischen Bevölkerung von Kölked. Folia Archaeologia XXX. 1979. 188.
18. B. Szatmári Sarolta: Avar temető- és telepásatás Tatabánya-Alsógalla mellett. In.: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1982-83. 77-78.
19. Török Gyula: Pogány kultusz emlékei a sopronkőhidai temetőben. Folia Archaeologia 14. (1962.) 90-91.
20. Homola István hívta fel a figyelmemet a város határában pusztuló régészeti lelőhelyekre, akinek ezúton is szeretnék munkájáért és segítségéért köszönetet mondani.
21. Ezúton szeretnék köszönetet mondani László Tibornak, Tatabánya város főépítészének, aki elsőként járta végig velünk a város régészeti lelőhelyeit és támogatta elképzeléseinket, és Tatabánya Megyei Jogú Város polgármesterének - Bencsik Jánosnak - és képviselőinek, akik segítsége nélkül kutatási tervünk nem valósulhatott volna meg.

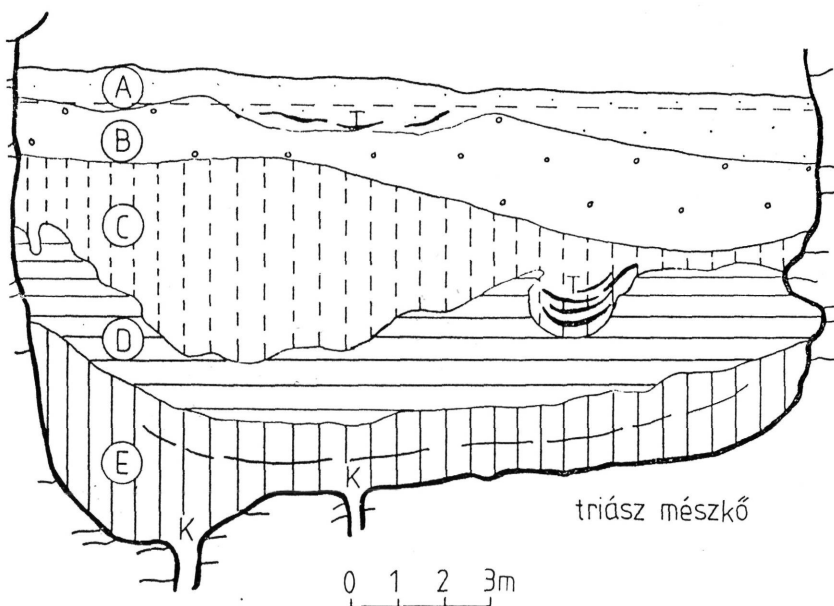

A jégkorszak tagolása

Glaciális
Mai hőmérséklet
Interglaciális

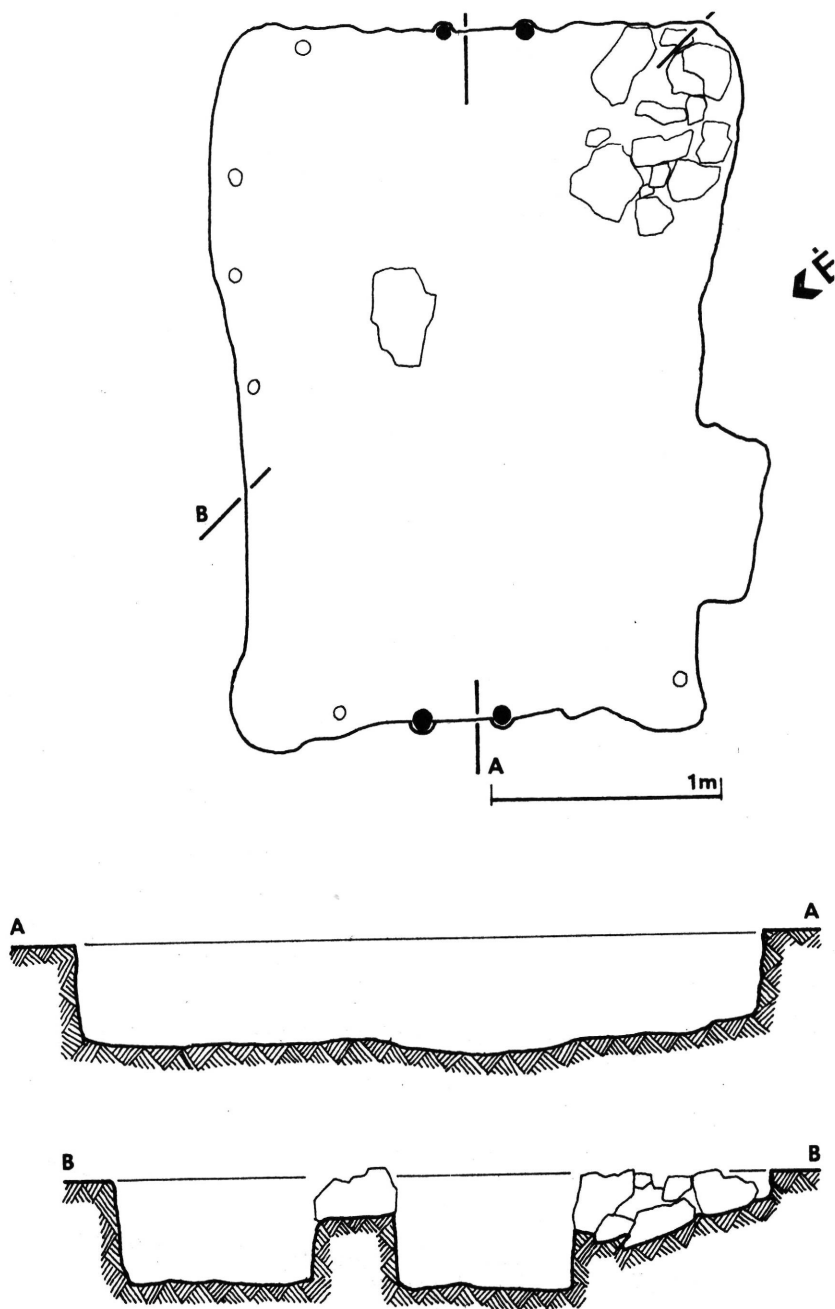
A Szelim-barlang rétegsora

/ Gaál I. után /

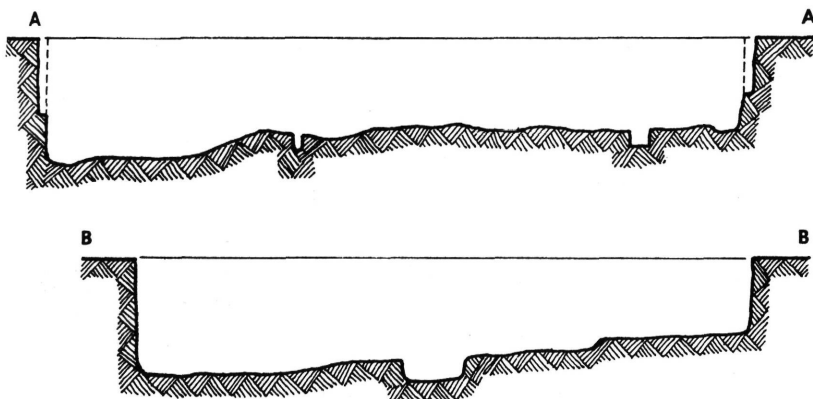
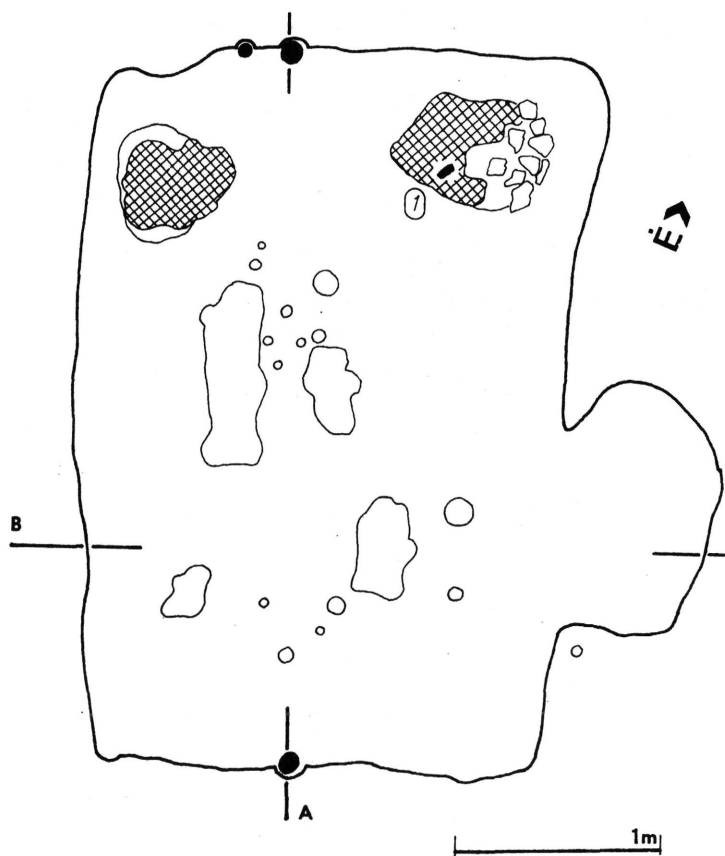

A	Jelenkori képződmény	
B	Löss	
C	Hiénás réteg	} Diluvium
D	Laza homok	
E	Barlangi agyag	
K	Kürtő	
T	Tűzhely	

2. kép

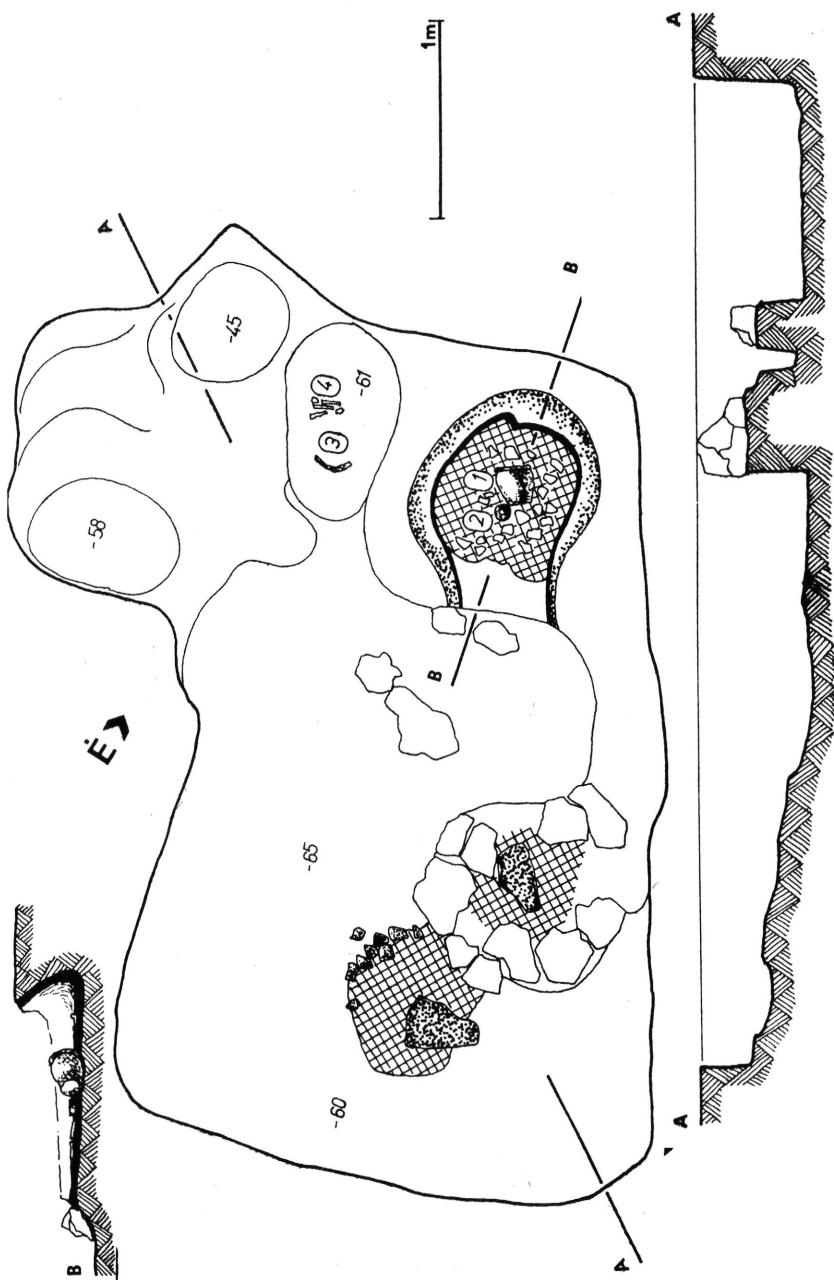

3. kép
A 4-es számú ház alaprajza és metszete

4. kép
A 6-os számú ház alaprajza és metszete

5. kép
A 17. számú ház alaprajza és metszete

A tatai váruradalom és Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida története

Ortutay András

Negyed órában senki sem vállalhatja azt, hogy Tatabánya három elődközségének középkori történetéről összefoglaló képet adjon, esetleges új eredményekre hívja fel a figyelmet. Ezért választottam ki a tatai váruradalom és a települések kapcsolatát.¹

A jó szemű statisztikus és geográfus, Fényes Elek felfigyelt annak az útnak a jelentőségére, amely Budáról Győrbe vezetett: "A Budáról Győrbe menő országút, mely közönségesen mészárosok útjának neveztetik, Bicske felől a felsőgallai határon jó be, alsó s felső Gallán, Bánhida, Kocs... helységeken keresztül menvén a bonyi határon Győr megyébe tér által... A hegyekről és dombokról lefolyó vizek 8 gégek és több kibélelt víz eresztők s hidak felállítását szükségessé tették. Bánhidáig van 3 kőhíd, közel a falu mellett ismét 3, melyek közül egy nagy híd s bokodi és oroszlányi vizen, mely a tatai tóba folyik."²

A honfoglalás korának vízrajzi viszonyait vizsgálva Győrffy György állapította meg: "A Füzegy alatt torkolt a Dunába egy jelentős mellékág, a Vértes északi lejtőjén eredő Rákos ma Által-ér, amely Bánhidánál fordult Tata felé; az itteni tavak közül számos hévforrás ömlött belé, ezért lefolyását, a Tatai folyót Hévíznek /Calida Aqua/ nevezték; ez Almásnál ömlött a Dunába."³ Az Árpád-kori vásárokat, vámos helyeket vizsgálva megállapította: "A déli megyefélén a Budáról Győrbe vezető fő út a vámos Bánhidánál kelt át a Rákos-patakon, és a vámos Kocson átmenve Igmándnál egyesült a Tata felől jövő "Csorda uta" nevű nagy úttal."⁴

A fontos kereskedelmi út jelentőségét mutatja, hogy Bánhida első okleveles említése is ehhez kapcsolódik. Az eztergomi káptalan a Buda-Bécs közti kereskedelmi utakon a vámszedést a XIII. század folyamán következetesen igyekezett megszerezni királyainktól. 1288. április 18-án IV. László engedélyezte, hogy: "Továbbá minden szekér után, mely portékával Mosonból Pestre, vagy Pestről Mosonba megy, és nem megy Esztergomba, Tát vagy Bánhida faluban teljes vámot fizessen."⁵

Bánhida nevéhez a magyar krónika is kapcsolódik, e szerint 900-ban a honfoglaló magyarok itt semmisítették meg Szvatopluk seregét. Kézai krónikájában - amelynek keletkezését 1283-ra teszi Győrffy/tehát a váum körüli viták időszakára/ a csata a Rákos-pataknál, Bánhida mellett zajlott le.⁶

Régészeti adatok bizonyítják, hogy ez a terület lakott volt a honfoglalást követő évszázadokban. 1226-ban oklevél említi Berencsei Budát és fiait, akik a gallai udvarnokok bírái voltak. A tatárjárás után elfoglalták a gallai udvarnokok földjét, de azok visszatérte után kénytelenek voltak visszaadni azoknak.⁷

Komárom vármegyében a Vértes és Gerecse térségében a XIII. században a Katapán nem birtokai mellett a királyi udvari birtokszervezet volt megtalálható.⁸

A tatai vár korát tekintve messze elmaradt a vármegye legjelentősebb várától, Komáromtól. A XIV. század második felében Laczkfi István nádor kezdte el építtetni, ebben a században épültek a Vértes hegység várai is.⁹ Csák Máté, aki a

XIII. század első évtizedeiben Tatát is megszerezte, nem erősítette meg a települést, birtokközpontját Csákváron alakította ki.¹⁰

1397-ben Zsigmond király a Laczkfi családot felségárulási perben elítéltette, s a tatai várban, amelynek az építése még folyamatban volt, már többször megfordult. 1424-1426 között több mint tíz alkalommal tartózkodott a várban, itt fogadta III. Tvartko boszniai királyt is.¹¹

A hosszú vendégeskedések tették szükségessé, hogy a királyi birtokokból, elkobzott falvakból kiépüljön a tatai várbirtok.

A Berencse mellett jelentős Bánhida, amelynek papja pápai tizedként 1332-ben 16, 1334-ben 6 garast fizetett, 1391-ben találkozunk Galla említésével, amikor Galya és Galia formában is szerepelt. 1402-ben Bánhida plébánosát, Miklóst említi egy oklevél. A későbbiekben mind Bánhida, mind Galla is többször két-két faluként került említésre.¹²

1426. október 28-án Zsigmond király Olchán kiadott oklevelével 7000 arany forintért elzálogosította idősebb Rozgonyi István temesi ispánnak és feleségének Ceciliának Tata várát, mindkét Tata oppidummal /mezővárossal/ és az uradalomhoz tartozó mindkét Bánhidával, Galyával, Somolya, Gerbech /Bernecse?/, Sarvas, Tarján /Tharyan/, Rykthe, Chapol, Szentlászló: Komárom és Győr megyei, valamint két Fejér megyei faluval együtt. Az oklevélből kiderül, hogy bár Zsigmond még 1426 májusában is több alkalommal tartózkodott Tatán, a váruadalom már korábban Rozgonyi István zálogbirtoka volt, aki 5000 arannyal támogatta ennek fejében Zsigmond cseh háborúját. Rozgonyiék az uralkodónak most a husziták elleni háború céljára további 3000 aranyat adtak.¹³ A tatai vár mellett a vértesi várak is a Rozgonyiak kezére kerültek. Albert király is többször megfordult Zsigmond halála után Tatán. A gyakori királyi vadászatok utalhatnak arra, hogy a környező falvak, így Bánhida és Galla is viszonylag szűk területen foglalkozhatott szántóföldi és szőlőmunkával. A vértesi erdők vadban gazdag, szinte érintetlen szépsége vezette ide az uralkodókat és vendégeiket. Albert halála Erzsébet királyné 1440. május 1-jén utasította a fehérvári káptalant, hogy küldje ki emberét, hogy a királyi emberekkel együtt iktassa be idősebb Rozgonyi István fiát Jánost Tata, Vitány, Gesztes és Esegwar várakba, valamint egysorfaluba, amelyek ezekhez a várakhoz tartoznak. Mindkét Bánhida és Galya a Vitány-Gesztes vérteshegy várkomplexumhoz tartozott. A négy várhoz, amelyeket mind zálogjogon bírtak a Rozgonyiak, olyan Esztergom vármegyei falu is tartozott mint Sárísáp, Ursáp. A fehérvári káptalan képviselője, Ferenc kanonok végrehajtotta a királyné utasítását, Tatán, Mihály kanonok Vitány és Gesztes váránál az ide tartozó Esztergom és Pest vármegyei birtokok mellett Bánhida és Galla birtokába is beiktatta Rozgonyi Jánost.¹⁴

Még ebben az évben az új királytól, Ulászlótól is kérte a beiktatást Rozgonyi János. 1440. december 23-án Budán kelt oklevelében a király a fehérvári káptalant utasította a feladatra. Most Vitány várához tartozott az oklevél szerint: "Banhyda maiori és az itteni vám, a másik Banhyda, azaz minori az itt levő halastóval és malommal és Galya maiori." Az uradalmat az uralkodó életére kapta zálogként Rozgonyi János. Az oklevél érdekessége, hogy a név szerint felsorolt királyi emberek között Kisgalya-i Josa Gergely és István is szerepelt. A két királyi ember feltehetően Komárom vármegyei nemesek voltak /az udvarnokok közül kiemelkedő réteg?/. Ulászló király 1440. december 23-i oklevelének hátlapjára rávezette feljegyzését a fehérvári káptalan 1441. január 4-én: a

Vitány vári beiktatás megtörtént, a királyi emberek között nem szerepel a két Kysgalyai, őket a meghívott és megjelent szomszédok közt említik, ilyen volt Esztergom megyéből Tharyan-i Sandrinus Benedek.¹⁵

A Vértes hegy várai a XIV. század második felében nem védelmi céllal épült, vadászkastélyok és uradalmi központok voltak. A megyei közigazgatástól való elkülönülésüket mutatja, hogy Bánhidát egy oklevél 1453-ban Fejér megyéhez tartozó községként írja le, 1461-ben Egyházasbánhidát Komárom megyei községként említik.¹⁶ A Rozgonyiak összefüggő birtoktestüket 1447-ben megfelezték a család két ága között.¹⁷

Mátyás király 1459-ben megerősítette a Rozgonyiak birtoklását¹⁸, de a tulajdonjogot megtartotta és a tatai várat, a hozzá tartozó uradalommal együtt 1467-ben visszaváltotta a családtól.¹⁹

Bánhida és Galla 1512-ben mint Vitány várának tartozéka szerepelt.²⁰ A környéken élő emberek, jobbágyok sorsát megpecsételte a török támadás. Tatát - amely a környék legjelentősebb vára volt - sorsától függött Bánhida és Galla is - 1527-ben Szapolyaitól Ferdinánd szerezte meg, 1529-ben török segítséggel került vissza János király birtokába. Galla nevével az oklevelekben adóösszeírásokban hosszú ideig nem találkozunk, az 1529-es török felvonulás során elpusztult, Bánhida neve még 1541-ben és 1552-ben felbukkan.²¹ Tata többször gazdát cserél, s a korszakot az esztergomi szandzsák 1570-es defterének bejegyzésével zárhatjuk le, epilógusként. "Bánhid pusztja, tartozik Tatához, lakatlan. Jövedelmét tizedből és legeltetési adóból: 450 akcse."²²

Korreférátumomat röviden összefoglalva: a kedvező földrajzi körülményeknek és útviszonyoknak megfelelően alakultak ki Tatabánya elődközései. A környék elsősorban királyi birtok volt, de a Katapán-nem is bírt jelentős részeivel a területnek. Csák Máté korát követően ismét királyi birtok lett Tata környékének nagy része. Korábban nem épültek várak e tájon, a Tatát támadás után sem került sor a Vértes ilyen megerősítésére. A XIV. század második felében kezdődött meg a vértesi várak kiépítése, s az így kialakult várbirtokok részei lettek a környező mezővárosok és falvak.

Jegyzetek

1. A tatabányai elődközségek történetével kapcsolatban Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Bp., 1987. 385-467.
Ortutay András: Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla története 1896-ig. /Megjelent: Tatabánya története I. köt. Tatabánya, 1972. Szerk.: Gombkötő Gábor, Horváth Géza, Ravasz Éva, stb./ 22-25.
A tatai váruadalommal kapcsolatban: Wenzel Gusztáv: Tata fénykora, Akadémiai Értekezések VIII-IX.sz. 1879.
Mohl Adolf: Tata plébánia története. Győr, 1909.
Dornyai Béla: Régi tatai várképek. Tata, 1936. Jeney Ferenc: A tatai vár. Bp., 1955.
Rados Jenő: Tata. Bp., 1964. B. Szatmári Sarolta: Tata története a honfoglalástól 1526-ig. /Megjelent: Tata története I. köt. Tata, 1981./ 132-185.
Szatmári Sarolta: A középkori Tata. /Megjelent: Komárom megye története I. köt./ 353-384.
Rorbacher /Rédey/ Miklós: Tata története. Tata, 1888.
2. Fényes Elek: Komárom vármegye. Pest, 1848. 39-40.
3. Györffy i.m. 389.

4. Györffy i.m. 399.
5. Esztergomi Prímási Levéltár Lad. 25. fasc.1. nr. 14. u.o. Lad. 40. fasc. 3. nr. 3. Megjelent: Monumentae Ecclesiae Strigoniensis Ordine Chron. disposuit dissertationibus et notia illustravit Ferdinandus Knauz. II.k. Strigonii 1882. 238-241. Fordítása több helyen, így pl. Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv. /Szerk. Ortutay András/ Tatabánya, 1988. 52-55.
Az esztergomi káptalan vámjog biztosítási törekvéseivel kapcsolatban legújabban: Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000-1301 i.k. Madách, 1989. 122-123.
6. Györffy i.m. 406-407.
Kézainál: "Támadt ezek után egy Zvatapolug nevű fejedelem, Morot fia Lengyelországban, ki meghódítva Bractát a bolgárokon és moesiaiakon uralkodott, és a hunok kiűzése után Pannonián is kezdett uralkodni. Ezt a Szvatoplukot a magyarok Erdély és Hung folyó felől jöven, különböző ajándékokkal édesgetve és követek által kikémlelve, látva katonaságának készületlen voltát, Tata mellett, Bánhidánál egy helység mellett, melynek romlása mai napig látszik, hirtelen megtámadták, s egész seregével együtt megölték..."
7. Györffy i. m. 407-408.
Berencsei Márcel 1236 körül Győr és Komárom megyei nemesek között szerepel. 1325-ben Kocsi Fekete Páll Galla és Berencse felét, az utóbbit Szent Péter templomával együtt fiának engedte át. Egyházának papja 1333-ban 40 kisdénár pápai tizedet fizetett. Györffy György szerint Alsógalla területén kereshető.
1251-ben Roland pozsonyi ispán a Gala faluból való udvarnokoknak visszaadatta földjeiket, 25 holdat pedig elkülönítve az udvarnokok földjeitől Pál prístaldus által visszaadatta Buda fiainak. A határjelek a Barus /Rákos?/-patak mellett voltak. Hazai Okmánytár, Codex diplomaticus partius 7.k. 41.
8. Györffy György: István király és műve. Bp., 1977. 259-261.
9. Horváth István: Komárom megye története a honfoglalástól 1526-ig /Megjelent: Komárom megye története I. köt. 241-242./ Szatmári Sarolta i.m. 356.
Rados Jenő i.m. 21-22.
10. Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma Bp., 1973. 15.
11. Szatmári Sarolta i.m. 356-357.
12. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában Bp., 1897. III. k. 500.
13. Magyar Országos Levéltár - Diplomatikai gyűjtemény /a továbbiakban DL/ 87995. Hivatkozik rá Csánki i.m. 500.
14. DL. 13900. Hivatkozik rá Csánki i.m. 500.
15. DL. 13604.
16. DL. 15596, 15677. Hivatkozik rá Csánki i.m. 494.
17. Szatmári Sarolta i.m. 357.
18. DL. 15409. Csánki i.m. 500.
19. Wenczel i.m. 65.
Mátyás tatai tartózkodásaival, Corvin János birtoklásával kapcsolatban az 1. jegyzeten túl még nagyon nagy az irodalom, legérzékenyebben: Balogh Jolán: Mátyás király korának művészete I-II. Bp., 1988.
20. DL. 22271.
A későbbi Felsőgalla elnevezés elsőként 1459-1460-ban fordult elő Felső Galya formában, majd így szerepel 1493-ban is: DL. 1996, 21725. Említi Csánki i.m. 500.
21. Magyar Országos Levéltár E 158 - Conscriptio Portarum Komárom megyei kötet.
22. Fekete Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Bp., 1943. 172.

Írásbeli források Tatabánya történelméhez a Nyitrai Állami Területi levéltárban

Sarolta Drahosová

Közép-Európában a történelem nemzeteknek több évszázados együttélését adott örökségül. Nagy részüknek sikerült 1918-ban önálló államot vagy államszövetséget létrehozni. S mivel a történelem nem ismer végső elrendezést, nemzetek önállósodása napjainkban folytatódik.

Magyarország és a Szlovák Köztársaság egyik közös öröksége az e területeken működő hivatalok tevékenységéből származó iratanyag 1918-ig, valamint az 1939-1945 közötti időszakban. Tudjuk, hogy Magyarország egyik legrégebbi államhatalmi öngazgatási és közigazgatási intézménye a vármegye volt, és épp a Komárom vármegye előnyös fekvése tette lehetővé, hogy elsőként konstituálódott. Az eredeti vármegye egy része a mai Szlovákia, másik a mai Magyarország területén fekszik.

A 15. század első felében Ráb és Komárom vármegye közös kongregációi Tatán voltak, és a Komárom vármegye önállósulása után a székhely Komárom lett. Ennek következtében a vármegye írásbeli anyaga Szlovákia területén maradt. A Komárom vármegye több belső átszerveződésen ment át. Területének határai szintén változtak. Az eredeti Komárom vármegye megszüntetésének időpontjául az 1918-as évet tekinthetjük, amikor is területét az államhatár két részre szakította. Ezek a dokumentumok sem kerültek el a történelem vizsgálatát, elsősorban a költözködések, amelyek nagyban nehezítették a levéltári rendszerező munkát. Különösen figyelemre méltó többek között, hogy Komárom vármegye levéltárát kedvezőtlenül érintette két esemény: az 1763-as földrendezés, 1848-ban pedig a megyeházban keletkezett tűz, de szerencsére nagyobb következmény nélkül.

Komárom vármegye iratanyagát 1956-1958 között rendszerezték. A mai modern segédleteket az utóbbi két év alatt a nyitrai levéltárosok kezdték készíteni. Az 1619-1849-es időszakból fennmaradtak a megyei kongregáció jegyzőkönyvei és a hozzájuk kapcsolódó iratok. Ezekből nehéz konkrét adatokkal szolgálni a mai Tatabánya történelméhez, hiszen ezek tanulmányozása több időt igényelne. Ezért csak röviden annyit, hogy ezek az iratok gazdag adatokkal szolgálnak a török és a Habsburg-ellenes küzdelmekhez, valamint a Mária Terézia korabeli úrbéri rendezéshez, és az 1831-es kolerajárványhoz. Az úrbéri iratok közt pedig gyakran értékes pecsétek találhatók, köztük Bánhidáé is. A szociális viszonyokat dokumentálják a jobbágyok írásban benyújtott panaszai a földesurak ellen, valamint a jobbágylázasadások. A genealogiai kutatást a nemesi jegyzékek segítik.

II. József reformjai nagy hatással voltak a közigazgatásra, ezen változások részeként jött létre 1786-1790 között Komárom-Esztergom vármegye, melynek egyik járása Tata volt. A József kori vármegye tevékenységéből 39 doboz irat maradt fenn, valamint az iktatók egy része.

A Nyitrai Állami Területi Levéltárban jelenleg a befejezéséhez közeleg Komárom vármegye főispánjának 1861-1918 közötti iratainak feldolgozása. E pontnál kicsit többet időzünk. Tartalmából meg kell említenem a Bánhidán emelt turulmadár millenniumi emlékmű teljes iratanyagát. Az egész ügyintézés a főispán, Sárközi Aurél vezette. Az iratokból betekintést nyerünk az emlékmű lét-

rehozásának feltételeiről, anyagi bebiztosításáról és a kivitelezési szerződések-ről. Az emlékmű anyagi fedezésére gyűjtéseket szerveztek a megyében, mivel nem tartozott a kiválasztott hét állami támogatással épült emlékmű közé.

A főispáni iratok között fennmaradt az 1894-es évi Felsőgalla-i és bánhidai tűzkarosultaknak megsegítésére szervezett akció iratanyaga. Mint érdekességet megemlíteném a Magyarok csatája Svatozlukkal című kép megrendelésének irat-tait 1895-ben. Megemlíthető még ebből a fondból a bánhidai óvoda létrehozásá-nak 1898-ban és a Felsőgalla-i gyógyszerár létesítésének 1899-es iratai. Továbbá 1905-ben a tatabányai vándorkönyvtárról, a vasúti építésről és az 1909-es tifuszjárványról szóló iratok. Hasonlóan képet adnak Tatabánya I. világhábo-rú alatti közellátásáról hússal és lisztel, a betegségekről, melyeket az újonnan munkába lépő bányászok hoztak magukkal. említés történik az 1918-as bá-nyasztrájkokról is.

Gazdag anyaggal rendelkezik Komárom vármegye alispánjának levéltári fondja, valamint a törvényhatósági iratok 1861-1918 évekből. Ezek egyenlőre feldelgozatlanok. Az alispáni iratok, amelyeket tárgyszempontból 14 csoportba soroltak, s amelyek az élet különböző területeit érintik. A megyetanács ülései gyakran hosszabb ideig szüneteltek. Az 1867-től 1918-ig terjedő időszakban a Megyei Törvényhatósági Bizottság rendszeresen ülésezett. Erről tanúskodnak nagyjából-egészében fennmaradt jegyzőkönyvek és egyéb iratok.

A Komáromi Kerületi Bíróság 1872-1949-es évekből származó iratai között találhatók az úrbéres és telekkönyvi iratok, melyek a Bánhida és Felső-Galla községekre is vonatkoznak.

1938. december 23-án kezdte meg tevékenységét az új Komárom vármegye Magyarország területén. Ekkor ugyanis a Tata és Gesztes járásokhoz még négy járást csatoltak Szlovákia területéről. A fő és alispáni iratok magukon viselik a politikai-katonai jelleget, amely az akkori kedvezőtlen európai viszonyokat tü-k-röztetik. Ezekből az évekből őrizzük továbbá a Törvényhatósági Tanács és a Közigazgatási Bizottság iratait.

Tatabánya történelméhez felhasználhatók továbbá a Tatai Bíróság valamint a Tatai Felügyelőség iratai.

Az említett információkat fogadják úgy, mint alapinformációkat, mely ter-mésztesen nem tarthat igényt a teljességre.

Jelenleg a Nyitrai Levéltár nehéz körülmények között dolgozik. Az igazgató-ság Nyitrán székel és a levéltári anyag nagy része Salán /Vágsellyén/ van. Az anyag további része a Szlovák Nemzeti Levéltár kölcsönzött raktárhelyiségében, Bratislavában található. Öröm számunkra, hogy folytatódik Nyitrán egy új épü-letegség építése, ahol az egész levéltár kap majd helyet. Az anyag kutatása Vág-sellyén lehetséges, ahol kirendelt munkahely van.

Végül engedjék meg, hogy Tatabánya városának akadálymentes fejlődést kí-vánjak, hogy elégedett emberek városa legyen, akik történelmük iránti őszinte érdeklődést mutatnak.

Irodalom

Štátny archív v Bratislave, pobočka v Nitre.

Sprievodex po archívnych fondoch II. III. Slovenská archívna správa, Bratislava 1963

A két Galla és Bánhida az újjászerveződő tatai uradalomban a XVIII. század elején

Fülöp Éva

A XVIII. századot mezőgazdasági fejlődésének monográfusa, Wellmann Imre joggal nevezi a "nagy jószágstervezők" időszakának. A lehetőséget a török uralomnak véget vető felszabadító háborúk után kialakuló, újjászerveződő új birtokstruktúra adta, de a kor gazdasági adottságai és ismeretei szintjén a bevételek növelése is csak extenzív módon, a művelés alá vonható terület kiterjesztése és a jobbágyság számának gyarapítása révén volt lehetséges.

Mint az az agrártörténet kutatói előtt ismeretes, gróf Eszterházy József országbíró (1682-1748) 1727-ben vásárolta meg a tatai uradalmat, növelve kezén lévő, családi javakból, birtokadományokból és egyéb vásárlásokból kialakult birtokkomplexumát. Tatán - gesztési részjószágával szoros összefüggésben - még az évben megkezdte uradalmi igazgatási szervezete kiépítését, s 1729-ben elkészült az első gazdasági utasítás is. Mivel a megmaradt népesség mellé a belső migráció nem adott elegendő munkáskezet, Eszterházy József 1733. február 4-én pátenst bocsátott ki, s ezzel megindult a Német-római Birodalom területéről a német jobbágyság nagyarányú, szervezett betelepítése uradalmaiba. Természetes, hogy ennek folyamán Alsó- és Felső-Galla is életre kelt, hiszen e falvak olyan fontos közlekedési útvonal közelében feküdtek, mint a középkori eredetű "Mészárosok útja". Az Alföldről Nyugat-Európa (főként osztrák és dél-német területek) piacai felé lábon hajtott szarvasmarhák útja Budáról a Vértes és Gerecse közti átjárón Alsó- és Felső-Galla határán át vezetett Bánhida felé, ahol a környei leágazásra térve, Dad és Császár után az uradalom területét elhagyva, Kisbéren át ért Pápára, az Eszterházy-család ifjabb fraknói grófi ágához tartozó pápugod-devecseri birtok központjához, a Kis-Alföld széléhez. Az uradalmaknak jelentős haszna származott abból, hogy a hosszú út után, bérbeadott legelőiken frissítették, javították fel eladás előtt az állatokat.

Alsó-Galla betelepítése 1735-ben kezdődött, Felső-Galláé 1733-ban, telepítő levele 1734. január 1-jétől szabta meg kötelességeit. A német telepesek pontos származási helyének meghatározásában segítségünkre van az 1737. évi összeírás, ami 7 német faluról készült. Tudjuk, hogy az uradalom hét településsel úgynevezett "örökszerződést" kötött (Baj, /Duna/Szentmiklós, Alsó- és Felső-Galla, Agostyán, Tolna, Zsemlye /Vértessomló/). E szerződések (contractusok) pontjai közül a legfontosabbak az állami és földesúri terhek alóli mentesség (általában 4, illetve 6 év) és a szabad költözés voltak. Említett összeírásunk - amely Bajt kivéve a többi hat "örökszerződéses" községet és a Fejér vármegyei Szárt mutatja be - Alsó-Gallánál 39 jobbágycsaládfőt és 5 házas zsellért (inquilinus) tüntet fel, Felső-Gallánál a 6 házas zsellér mellett a 45 jobbágynál huszonhétnek új lakos (neocolonus) voltát hangsúlyozva. Ideköltözésük éve a következők (Felső-Galla esetében 1 új lakosra és 2 zsellérre nincs adat):

	Alsó-Galla		Felső-Galla
	jobbágy	zsellér	jobbágy és zsellér együtt
1733	15	-	-
1734	20	-	6
1735	3	-	23
1736	1	2	8
1737	-	3	11

(A 4 adómentes szabad év 1738-1741 közé esett általában.)

A családfők bevallása szerint mindkét faluban találunk telepeseket a würzburgi és bambergi egyházmegyékből, "Moguntiából" (Mainz) - e területekről frankokat -, Ausztriából, Moráviából (Morvaország), továbbá Felső-Gallára "Svevia"-ból (sváb földről), a Schwarzwald vidékéről és Stiriából.¹

Az új telepéseknek bizonyos igaerővel (vagy annak megvásárlására elegendő pénzzel) kellett rendelkezniük a telkek elnyerésére, illetve iparúzők is nagy számban voltak közöttük. Alsó-Gallán 37 nyolcad- és 2 negyedtelkes jobbágygazda volt, Felsőn 35 fő 1/4, 9 fő 1/8 telket bírt. Itt 1/4 telket hagytak az iskolamester (ludi magister), felet a plébánia számára.²

Szabod György megállapítja a tatai-gesztesi uradalomról írott monográfiájában, hogy az igaerő és a családlétszám függvényében kiosztott 1/4-1/8 telkek Alsó-Gallán 1/2-1 úrbéri telkeknek, Felsőn a 1/8 telkek 3/4 úrbéri telkeknek feleltek meg. (Az 1767. évi úrbérrendezés során 1 egésztelek tartozékaként Komárom vármegyében - 2-2 pozsonyi mérő alá való - 16-20 hold szántót és 6-8 szekér szénát termő rétet állapítottak meg, az osztálybasorolás szerint.) A földeket 3 nyomásban művelték - még e kedvező fekvésű, a kor szállítási lehetőségeit, az ország közismerten rossz úthálózatát tekintve előnyös helyzetű, Dunához közeli, s Bécs, Pozsony, Győr, Komárom piaca és ez utóbbi két városban a katonai élelemtárak (magazinumok) felvevőképességét, keresletét kihasználható uradalomban sem volt ez ekkor általános. Alsó-Gallán 36 fő minden - őszi, tavaszi, ugar - nyomásban (calcutura) egy-egy, 3 fő két-két részt bírt, Felső-Gallán 31 jobbágnak nyomásonként 2-2, egy főnek csak 1-1, de egyiküknek 4-4 része volt (a plébániának 4-4, az iskolamesternek 2-2 részt hagytak). A földek nagyságát illetően, Alsó-Gallán a 1/4 telkesek nyomásonként 2-2 hold (7 pozsonyi mérő alá való) őszi, illetve tavaszi vetést tehettek. Ami az egyéb területeket illeti, Alsó-Gallán rétje, valamint kenderföldje és káposztáskertje minden telkes gazdának volt, nem így a másik faluban. Ott harmincketten, s az iskolamester és a plébánia kaptak kenderföldet. A régebbi lakosok mindegyike művelt káposztáskertet (a neocolonusok ezzel rendelkező tagjaival együtt harmincöt), s kapott az iskolamester és a plébánia is. 31 főnek 2 rétje volt, egy jobbágnak csak egy, de egyiküknek 4 volt használatában (iskolamester 2, plébánia 4). Alsó-Gallán a káposztakerteket (7 öl széles, 70 öl hosszú) és kenderföldeket (6 öl széles, 7 öl hosszú) egyformán, a határ déli részén, egy tagban mérték ki a 1/4 és 1/8 telkeseknek. Rétjeiket évente újraosztották, kisebb rétek az erdőkben is voltak. Itt többeknek szőlőjük is volt, amelyeket a telepítés előtt a bányhidaiak birtokoltak, s ők megváltottak. Utánuk 1/9-et és 1/10-et adtak, tehát nem szőlőhegyről (promontorium), hanem úrbéres területen lévő ültetvényekről van szó.

Felső-Gallán a 3 nyomás mindegyikében 10 pozsonyi mérő alá való 2-2 holdat kaptak a 1/4 holdat kaptak a 1/4 telkesek, a 1/3 telekkel bírónak 5 pozsonyi

mérős 1-1 holdat mérték ki. A rétek a határ keleti részén, két tagban helyezkedtek el, a negyedtelkesek mindegyikében 10 öl széles, mintegy 100 öl hosszú darabot (azaz két 1000 négyszögöles, 1 hold körüli rétet) kaptak, a nyolcadtelkesek hasonló nagyságút, de csak egyet. Ezek mellé pénzért további kaszás rétjeik voltak az uradalomtól, a "Barátok Rétye, Satoros hegyek Lapossa, Kerék Fa Lapossa, földvitele" nevű határrészekén. A káposztáskertek és kenderföldek a falu határának nyugati részén feküdtek, előbbiből a 1/4 telkesek 14 öl széles, 30 öl hosszú, utóbbiból 6 öl széles, 30 öl hosszú tagot műveltek, a 1/8 telkesek értelemszerűen ennek felét. Sajátos volt Felső-Gallán a belső telekhez tartozó kertek helyzete a falu nyugat felőli házainál 70 öl hosszúak voltak, de a kelet felé épített házaknál nem volt mód kimérésükre, ezért az itt lakók dél felé, a réteknél 1/4 telkenként 14 öl széles, 40 öl hosszú részeket kaptak kiegészítésképp.

Hogy a földeken folyó munkáról közelebbi képet is kapjunk, a tatai tiszttartó 1727. évi instrukciójához fordulhatunk. Az ekkor még csekély majorsági gabonavetés kapcsán jegyezték fel, hogy lehetőség szerint trágyázott földbe és kiostált vetőmagot vessenek. "Sován és gana jozatosan földnek minthogy vetise is sovány, azért az Uraságnak földei jól meg legyenek csinálva és gana jozva... minden néven nevezendő vetni való mag rostolt légyen, hogy gaznak vetisit gaznak aratása ne kövesse." A paraszti földeken termett, gyengébb minőségű, szemetesebb dézsmagabonát megkülönböztették az uradalmiától (ekkor mintegy három-ezer pozsonyi mérő alá kívántak uradalmi táblákat kiszakítani a tatai domíniumban). A tavaszi vetések legnagyobb része - híven az ekkor még nem elsősorban kereskedelmi célú, de önellátásra törekvő termesztéshez, "hogyminden féle élésbél a Méltóságos Uraság provideálva légyen" - árpa, zab, lencse, borsó, tönköly, kender, köles, lednek volt. Betakarítás után a termést kereszttekbe rakták, s azokból tett próbával becsülték meg a várható termést.

Allódium még 1745-ben is csak 3 helyen volt a tatai uradalomban, Tata és Tarján mellett Bánhidán, s itt az 1774. évi vetések a következők voltak:

Vetve (pozsonyi mérő)

	rozs és "mixtum"	tavaszi búza	árpa	zab
Tata	551.0	88.0	517.0	123.5
Tarján	42.0	51.0	104.5	-
Bánhida	126.0	-	-	-

(A "mixtum" kétszeres, azaz rozs és búza együttes vetése, ez főként az uradalom belső fogyasztását szolgálta, az alkalmazottak természetbeni járadékának részét képezte. A tatai majorban volt még e mellett - hasonló célból termesztett - köles, borsó, lencse, valamint lenföldek is. Bánhidán az uradalmi föld egy részét a község bérelte, s rajta 300 kereszt gabonájuk termett, sajnos, sem a gabonafélet, sem a föld nagyságát nem ismerjük.)

Ami a terméseredményeket illeti, e korban átlagosan 4-4,5-ször nagyobb terméssel számolhatunk, mint az elvetett mag mennyisége volt. Amikor 1747-ben Felső-Galla "egy Szegény Embert a gabona termésében az Isten úgy meg áldotta, hogy 1 1/2 Pozsonyi mérő vetéséről 26 1/2 kereszt gabonája termett...", a prefektus maga írta meg ezt a kiemelkedőnek számító eredményt a földesúrnak.

Az ígásállatok és tehenek számát a betelepült falvakban 1737-ben következőnek találták:

	ökör db			ló db			tehen db				
	4	3	2	3	2	1	5	4	3	2	1
Alsó-Galla /fő	1	1	4	1	4	1	1	-	6	7	12
Összesen /db		15			12				49		
Felső-Galla /fő	2	1	12	5	22	3	-	1	2	11	16
Összesen /db		35			62				48		

Ahogy előadásunk elején említettük, a fontos országos útvonalak közelében fekvő falvak a fuvarozásba is bekapcsolódhattak, erre utal a felső-gallai lóállomány magasszáma. A dunántúli német falvak esetében sajátságos, a magyar települések gyakorlatától eltérően, a lóval végzett szántás, ez is magyarázza ezt a magas arányt. Juhok a lakosok saját tulajdonában csak Felső-Gallán voltak, egy-egy fő bírt 90, 80, 8, 5, 4 és 2 (azaz összesen 6 fő 189) állatot. Az uradalom a telepítéskor területet hagyott egy későbbi "Helvetico Vaccili", azaz "svájcerájnak", lefejtelenészetnek vagy juhászatnak, a "Pap és Praedicator rétye" nevű helynél. Alsó-Gallán is tervezték az uradalmi juhászat felállítását, ezért ott szántóföldet és rétet tartott fent az uradalom, cserébe egy rét használatát adva a községnek.

A tervezett juhászatot illetően, sokrétű kérdéssről van szó. Nézzük elsőként a települések contractusaiban megszabott szolgáltatásokat. Az alsó- és felső-gallaiak a 1/4 telkesek 7 és 1/8 telkesek 4 forint censusa mellett egyaránt megváltották készpénzül a robotot is: 7 nap robotért 1/4 telek után 3 forint 50 dénárt, nyolcadtelkesek 1 forint 75 dénárt fizetve. A pénzt negyedévente fizették Tatában, a számvevői hivatalban (officium rationarium).³

A kisebb királyi haszonvételek közül (regáliák) mészárszék még nem volt a községben, de az uradalom a húskimérést a későbbiekre nézve fenntartotta magának. Szőlőhegyük e falvaknak nem volt, így csak 3 hó kocsmáltatást kaptak egy évben (október-december). A terményekből 1/9-et és 1/10-et adtak, káposztából 1/10-et. A makkoltatásért fizettek az uradalomnak, de felét, mint a határukbéli erdőkben makkoltató idegenek (extraneusok). Tüzifát, bár a kiírtandó földekből is volt elegendő, az uradalom ingyen adott nekik, de csak az erdőmester ("forstmeister") által kijelölt részekből. A contractualista községek alattvalói (subditus) szabadon adhatták-vehették földjeiket, de a vételár minden forintja után 5 dénárt fizettek a domíniumnak ("Erbführgeld", saraspénz a házak adásvétele után is járt.)

Az uradalom törekvése a jobbágyszolgáltatások közül a pénzjáradék előtérbe helyezésére e korban teljesen érthető. Az értékesítési viszonyok javulása csak a következő évtizedtől észlelhető, az allodiális (majorsági) gazdálkodásra semmi sem ösztönzi még a földesurat. Továbbá itt kell szólnunk arról is, hogy, bár az 1727. évi vétel kapcsán az összeg, a 343.524 Ft többször is szerepel a szakirodalomban, az uradalom vásárlására felvett kölcsönökről nem esik szó.

Íme (a zálogoslevelekben egyértelműen jelölt módon) a tatai domínium megvétele céljából Eszterházy József által felvett kölcsönök 1727/28-ban:

	<u>dátum</u>	<u>összeg</u>		<u>kölcsönző</u>
Pozsony,	1727. VII. 06.	110.000,-	RhFt	gr. Karancsberényi György
	VIII. 25.	24.000,-	"	Bossányi Péter
Pozsony,	1728. II. 01.	15.125,-	"	győri káptalan

További kölcsönök, a cél ilyen határozott megjelölése nélkül, de ugyanezen időszakban:

	<u>dátum</u>	<u>összeg</u>		<u>kölcsönző</u>
Pozsony,	1727. IV. 30.	2.539,-	RhFt	Jászy Pál
	VII. 02.	5.500,-	"	Nedeczky Mihály
	VII. 07.	15.500,-	"	Jászy Pál
	VII. 18.	2.000,-	"	Jászy Pál"
	XII. 20.	3.300,-	"	pozsonyi mészárosceh
				"öregjebb compániája",
				név szerint Paur Mátyás
				és Ferber Sámuel
Pozsony,	1728. VI. 19.	3.000,-	"	egri irlgalmasok

Egy további, 1728. évi nagyobb összegű kölcsönfelvétel okaként (I.1-jén, 20.000,- RhFt) Vörösvár extraneusok által bírt részeinek a visszaváltása szolgált, a kölcsönt Gyulai Ferenc, Komárom vármegye alispánja adta, akinek Tata és tartozékai megvételének lebonyolításában is szerepe volt. E birtok megvételekor az eladó báró Krappf Ferenc Józsefnek, az udvari kamar tanácsosának Eszterházy József 1727. július 3-án 10.000 forintról adott kötelezvényt, szerződésben rögzítették egyrészt a további részösszegek fizetését, másrészt azt, hogy az eladó vállalja ugyan saját adósai kifizetését, de a vevő magára vállalja az uradalmat illetően a Gindl- és Jeszenszky-örökösök kielégítését, illetve 69.500 forintnyi összeget jelentett. (Ezt a magyar kancellária által, 1727. július 1-jén, a Krappf és fia, a később gyermektelenül elhalt Krappf Ferenc József Gáspár, valamint gróf Eszterházy József közt létrejött egyezség jóváhagyása során is rögzítettek, majd az 1746. július 13-i keletű tatai donációs levél is tartalmazta.) Szólnunk kell továbbá arról, hogy amikor Eszterházy József és testvére, Ferenc megkapták bátyjuk, Eszterházy Antal konfiskált javait (többek közt a gesztesi birtokokat), egyúttal Antal hetvenezer forintot meghaladó adósságai rendezéséről is gondoskodniuk kellett.

Azaz, mint ez a fentiekből következik, a majorsági termelést piaci kereslet még nem ösztönözte, nagyobb gazdasági beruházásokat a birtokot terhelő adósságok sem tettek lehetővé - ez a korszak az uradalmak szervezeti működési kere-
tei kialakításának időszaka.

A készpénz-szolgáltatásokat azonban a jobbágyfalvak nem minden esetben tudták valóban készpénzben kifizetni, azt sokszor más módon - munkával, főként ölfahordással, egyéb fuvarral - szolgálták le, illetve az uradalom számára e pénz-

szolgáltatás - Szabad György megfogalmazása szerint - "szerződéses lerögzítése egyszerűen elszámolási alapot teremtett". 1745-ben például még a következő összegekkel tartoztak a domínium községei:

	fizetett /Ft 1745. 1. 1-VII. 1.	fizetni tartozik /Ft 1745. VII.1-XII. 1.
oppidum (mezőváros)		
Tata	2023	2765
Tóváros	256	558
pagus (falu)		
Naszály	80	624
Szomód	253	581
Baj	164	321
Szölös	109	580
Bánhida	861	746
Tarján	158	441
Szár	467	616
Agostyán	66	292
Felső-Galla	266	57
Alsó-Galla	118	204
Szentmiklós	20	163
Tolna	-	346
praedium (puszta) - bérlet -		
Szent György, Grébics együtt	200	200
Szent Bertalan	110	110

Alsó-Galláról a század utolsó harmadától rendelkezünk igen jellemző adattal arról, hogy ekkori készpénz-tartozásának (729,30 Ft) csak elenyésző részét, 0,33 %-át (2,50 Ft) fizette ki készpénzben, több, mint 95 %-át munkával szolgáltatta le és a fennmaradó 28,50 forintot a contractusában a falvak biztosított 1/4 évi kocsmáltatás uradalomnak történő átengedésével róttta le.

A falvaknak főként az 1740-es évektől kiadott, "bérbeadott" birkák is az uradalom készpénz-bevételeinek növelését, a községek tartozásainak lerovását szolgálták. Bánhida például 1745-ben 840 birkát "bérelt" az uradalomtól, 756 forintért. Felső-Gallán, egy századvégi adat szerint 300 uradalmi birka volt és ugyanekkor Bánhidán is 800 darab (bár itt ekkor már német birkás működött.) Természetesen, az extenzív tartásmódú állatok gyapjára a - Jakus Lajos kutatásaiból is ismert - tervezett tatai posztómanufaktúrának is szüksége lett volna.

Ahogy azt például Bohony Sándor is kimutatta kutatásai során, a tatai uradalom telepítései nyomán létrejött 10 német és egy német-magyar falu (a 7 "örökszerződéses" község, valamint Kecskéd, Környe, Szomód, Tarján) átlagosan 45 családfővel rendelkezett, a megyei átlagnál magasabb számban. Ugyancsak magasabb volt a falvakban - az ekkor földműveléssel is foglalkozó

-kézművesmesterséget űzők aránya is. Az 1737. évi uradalmi összeírás szerint a két Gallán a következő iparűzők voltak találhatóak:

	Alsó-Galla	Felső-Galla
pistor (pék)	3	1
viator (bognár)	1	3
sartor (szabó)	1	2
tegularius (fedélcserépkészítő)	2	1
faber ferrarius (kovács)	-	3
faber lignarius (ács)	2	-
sutor (varga)	-	2
textor (takács)	1	1
hortulanus (kertész)	1	-
rotarius (kerékgyártó)	-	1
murarius (kőműves)	-	1
Összesen	11 fő	15 fő
a lakosság arányában	23,9 %	29,4 %

Már itt nincs módunk részletesen kitérni rá - megtettük már az uradalom történetével foglalkozó más tanulmányainkban -, csak utalni szeretnénk az uradalom falvaival kötött újjáalkuira az 1740-es évek folyamán. A dunántúli nagybirtokokon általában az 1730-as években figyelhető meg az uradalomszervezés lezárulása, a földbirtokviszonyok megszilárdulása.⁴ Ekkor a majorsági gazdálkodás nem jelentős, a nagyobb beruházásokat igénylő ágazatok sem lehetnek előtérben. Az 1740-es évektől, a javuló értékesítési lehetőségek hatására - melyben a növekvő belső piac és az örökös tartományok iparosodásának hatása mellett a hadikönjunktúra is szerepet játszott - a majorsági termelés fellendült, rögzültek a hódoltsági időszakban elpusztult és újjátelepített falvak határai és a török időket átélt népesebb, részben a köröttük elnéptelenedett települések határát is művelő, használó településeké hasonlóképp. Az uradalmak az addig jórészt haszonbérbe adott regálék visszavételére törekedtek, a jelentős anyagi ráfordításokat igénylő, az intenzív termelés felé mutató ágazatok is kiépültek. A Vértes és Gerecse felfakadó forrásaira alapozva, a tatái uradalomban például ekkor jött létre a korabeli Magyarországon egyedülálló, mesterséges tavi halgazdálkodás (bár az uradalmon belül természetesen soha nem lett a legjelentősebb bevételi forrást nyújtó gazdasági ág). Az uradalom a kamarával közös költségveléssel lekapcsolta a Tata-Almás-Szőny körüli mocsarakat, s a vízi szállítás előnyeit még inkább kiaknázni kívánván, csatornát építettek a Duna felé. A malmok sokasága (lisztes-, fűrészs-, kallómalmok) és fontossága szintén a birtok földrajzi fekvése lehetőségeiből fakadt.

Bánhidán már az uradalom megvásárlásának évében, 1727 júliusában 3 kerekű, jó malmot írtak össze, melynek 1/3 jövedelme a parasztoké, 2/3 haszna a földesúré volt. A későbbiekben itt alakították ki a Tükrös (vagy Tükkör) és farkas nevű halastavakat. 1742-ben a lakosok vállalták, hogy a tavak gátjaira földet hordanak, 1 taliga föld után 1 krajcár fizetségért. A Farkas-tó tisztításáért addig

200 forintot fizetett az uradalom a községnek, ezt a munkát ezentúl bér nélkül végezték. Adójuk ez évtől 400 Ft helyett 800 Ft lett. Ezek a változások arra utalnak, hogy szerződésük a contractualista helységekéhez hasonló módon változott. Bár természetesen az előbbieken bemutatott, 1737. évi conscriptioban nem szerepelt Bánhida, hiszen ez az uradalom néhány német telepesfalvának helyzetét rögzíti, szerepe korántsem volt lebecsülendő a domíniumban. A főközlekedési útvonal kapcsán már előadásunk elején említettük e települést. Az uradalom főként szlovákok lakta települései közé tartozott (Oroszlány, Bokod). 1737-ből, egy, a Komárom vármegye általános közgyűlése elé került, szökött jobbágyságra vonatkozó vizsgálat kapcsán, legalábbis a három érintett családot illetően, jól kirajzolódik előttünk e három itteni örökös jobbágy-család útja. Egyikük az ugyancsak Eszterházy-birtok szeredi domínium (Sopron vármegye) Sopornya helységéből költözött Környére, majd Bánhidára fiával. Másikuk mintegy tizenhét év, szolgáléként jött ide Morvából, itt megházasodott, s a telkes gazdák sorába lépett. A harmadik jobbágy már családosan érkezett Morvaországból, mintegy tizenkét éve. Az 1740-es években, amikor még történtek betelepítések az uradalomban, bánhidai lakost is találunk az új uradalmi alattvalók szerzésére vállalkozók közt: "...a Kecskédi Pusztára embereket szerző Molnár, edjüt a Bánhidi Kerék jártóval a nyulas mezeiről és La Jta mellékéről már meg térvén ...". Így 1745 júliusában a Bánhidára tervezett 70 1/4 telekből már csak 13 volt gazdátlan. Ekkor az örökös jobbágyságot - ahogy például Környéről is - Császárra telepítették át, de Bánhidán 28 mégis ottmaradhatott. Persze, csak akik "... mindnyájan marhás, jó gazdák, és egysíget szeretők..." voltak. Enélkül a telepítést irányító prefektust aligha hatotta volna meg "... az ottan megöregetteknek, meg vesszőzött gyermekeknek sírásához hasomló könyvhullajtásokkal, és össze tett kezekkel való töredelmes könyörgések...". 1745-ben Bánhida is megpróbált a német telepítésekhez hasonló szerződést nyerni, s ez ellen Eszterházy József nem is tiltakozott: "... ha a 'németh Jobbágyság módgyára kíványák magokat pactáltatni, csak épen hüven fizessenek, és szokássok szerént ne sopánkodgyanak." A szolgáltatásokban jelzett változások is ekkor történtek, de az uradalomban a 7 "örökszerződéses" községhez hasonló helyzetbe ekkor sem jutottak más települések.

A bánhidai két halastó kapcsán még el kell mondanunk, hogy teljes kiépülésük 1744-re fejeződött be, az igmándi és környei tavakkal egyidőben. A tatai Öreg- és Cseke-tavakból, s a kecskédi "Szabó Pál"-tóból kifogott 1-3 éves halak további tenyésztésére használtak. 1746-tól a község maga bérelte a két tavat. Az itteni, s a szőlősi és környei tavakhoz készült árok az uradalom tervei szerint az Alsó-Galla körüli és környei erdőkből kivágott őlfa Dunára úsztatását volt hivatott "practicabilissá" tenni a domínium elvárásai szerint.

Jelen előadásunk, amely főként az 1737. évi összeírás alapján az akkor újonnan telepített két Gallát, s az uradalom történetére vonatkozó egyéb kutatásaink során nyert adatok alapján a Tataháza előtelepülései közé tartozó három község történetének e korai szakaszát kívánta vázolni, egyúttal a további tennivalókat is érzékelteti. Fontosak az uradalomtörténeti kutatások, hiszen a tata-gesztesi uradalom kapcsán - több, részben itt is említett tanulmány mellett - is csak a majorsági gazdálkodás nagyobb mérvű kiépítésének, a feudális gazdálkodás felbomlásának időszakából rendelkezünk monografikus feldolgozással.

A községek történetét csak a számukra is szervezeti keretet adó uradalom történetének feltárásával együtt lehet hitelesen megírni. A fennmaradt uradalmi iratanyagban - amely magába foglalja a településekre vonatkozó anyagrészeket is - még további, sok szempontból elemezhető források várják tudományos feldolgozásukat. A termeléstörténeti adatok feltárásának fontossága most csak egy másik, demográfiai-társadalmi elemzés lehetőségére kívánunk utalni: épp az említett, 1737. évi összeírás családfőnkénti, nyelvészeti módszereket is felhasználó vizsgálata lehetőséget nyújt (a névanyag, az életkor és a származási hely megjelölése miatt) Alsó- és Felső-Galla ekkor telepített német lakossága eredetének pontosabb meghatározására.

Jegyzetek

1. Kolinovics Gábor a két Galláról szólva frankokat említ: "Francones in utroque Galya".
2. Alsó-Gallán a telepítéskor fél telkeket (szántó, rét, kert) hagytak a templomépítésre. A plébánia alapítólevele 1742. július 4-én kelt: "Fundatio Parochiae Gallensis per comitum Josephum Eszterházy facta, et per vicarium generalem laurinensis confirmata". Addig is - Kolinovics Gábor tanúsága szerint - "sacra in rustica e sepibus Domo, dum Templum erigatur, peracturum". 1742-ben mindkét Galla Hinterreiter Józsefet kapta plébánosul, aki továbbra is Felső-Gallán lakott, de ellátásáról a két falu közösen gondoskodott.
3. A megváltás alapjául egy 1/4 telek igásrobotja után 1 nap=50 dénár, illetve egy 1/8 telek kézi robotja után 1 nap=25 dénár szolgált. A sessióknál 1 mérőn olyan szántó földet értettek, melynek hossza kétszáz, szélessége 2 öl volt (azaz 400 négyszöglet tett ki).
4. 1738 áprilisában a tatai és gesztesi domíniumokról összeírást készített Sárváry István számvevő. Sajnos, a két Galla és néhány más "örökszerződéses" község sem szerepel a kimutatásban, illetve telkek (sessio) száma és a várható bevételek nagysága érzékeltetésére mindenképp fontos az adatok ismertetése:

I.

possessio	sessiók száma	1 sessio után várható jövedelem Ft/dénár
Kocs	80 1/2	32
Dad	21 7/16	25,50
Környe	8 7/16	29
Császár	24 1/4	40
Szák	20 9/32	12
Szend	10 3/8	54
Ászár	12	30
Igmánd	32 7/16	28
Oroszlány	14 1/16	14
Szentmiklós	16 1/4	18
Táp	18 1/2	28
Mezőörs	30 3/4	20
Gönyű	6	46
összesen	298 77/192	8386 Ft 90 7/8 d
1 sessio átlaga		28 Ft 14 3/4 d

II.

possessio	sessiók száma	1 sessio után várható jövedelem Ft/dénár
Szomód	21	20
Baj	7 15/16	16
Szölős	7	30
Bánhida	19	20
Naszály	13 7/8	30
Tarján	13 1/2	30
Gyermely oppidum	10 3/8	26
Tata	64 7/8	20
összesen	157 9/16	3525 Ft 50 d
1 sessio átlaga		22 Ft 37 1/2 d

Mértékek

Föld- és területmértékek

1 hold (iugerum, kis hold)	=	1000-1400 négyszögöl (orgia quadrata)
1 pozsonyi mérős föld (metreta)	=	0,1-4,0 hold

Űrmértékek

1 pozsonyi mérő (metreta Posoniensis)	=	62,08 liter
---------------------------------------	---	-------------

Pénzegységek

1 Rh Ft (rajnai, rénes forint)	=	60 krajcár; 20 ezüstgaras
--------------------------------	---	---------------------------

(Bogdán István: Régi magyar mértékek. Gondolat K. Bp., 1987.)

Források

Magyar Országos Levéltár – az Eszterházy-család tatai és csákvári levéltára

P.198. F.19. N.296. Conscriptio novorum pagorum in Dominiis Tata et Gesztes existentium et ad eadem spectantium. 1737.

A többi felhasznált forrás leldőhelyét csak tájékoztató jelleggel, az év feltüntetésével közöljük:

P.155. F.39. N.7. 1738., N.9. 1749., N.10. 1750. N.12. 1751.

P.197. F.61. N.1-2. 1727., 1728.

P.197. F.104. 1744.

P.197. F.105. N.2. 1734., 1742-1747.

P.198. F.38. N.817. 1737.

P.19. F.46. N.2. 1742.

P.198. F.60. N.4. 1727.

P.211. F.VI. 1729/-1863./

P.211. F.XV. 1761/-1887/

Veszprém Megyei Levéltár – a Pápa-Ugod-Devecser uradalom anyaga

XI. 602/b. Levelek Eszterházy Károlyhoz. 1767-1768.

Irodalom

- BARANYAI József: Régi utazások Komárom vármegyében. Komárom, 1928.
- BOHONY Nándor: Német falvak Komárom megyében 1737 és 1828 között (előadás)
vésztől napjainkig. = Magyar Statisztikai Szemle, 1927. Bp.,
- FARKAS Gábor: A német lakosság betelepítésének kérdései Fejér megyében.
Jn.: MTA VEAB Értesítője, II. Veszprém, 1976.
- FATUSKA János: Adatok Komárom megye XVII-XVIII. századi agrártörténetéhez. =
Új forrás, 1980. 5. sz.
- FATUSKA János: Tata környéki német telepítések a 18. század első felében.
Jn.: MTA VEAB Értesítője, II. Veszprém, 1976.
- FÜLÖP Éva: Halgazdálkodás a tata-gesztesi Eszterházy-uradalomban az 1740-es években.
Jn.: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1984-1985. Bp., 1985.
- FÜLÖP Éva Mária: A tata-gesztesi Eszterházy-uradalom megszervezése a XVIII. század első
felében. I. Jn.: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 4. Tata, 1991.
- HAJNAL Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana. Jn.: Magyarországi Német Nyelvjá-
rások. 4. füzet. Bp., 1906.
- JAKUS Lajos: Textilmanufaktúra Tatán és Pápán a XVIII. században. = Acta Musei Papensis,
3-4.sz. Pápa, 1992.
- KOLINOVICS Gábor: Posthuma memoria Esterhazii de Galantha... Tyrnaviae, 1754.
- PESTY Frigyes 1864. évi helynévgyűjtése. Komárom megye.
(Szerk.: Pastinszky Miklós-Tapolcainé Sáray Szabó Éva). Tatabánya, 1977.
- SCHMIDT János: Német telepesek bevándorlása Hessenből Tolna-Baranya-Somogyba
XVIII. század első felében. Győr, 1939.
- SZABAD György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés
gazdálkodásra. Bp., 1957.
- SZENTKÚTI KISS Károly: Töredékek Nagy-Igmánd és vidéke múltjából. Komárom, 1892.
- TAFFERNER Antal: Vértesszőlő. Egy hazai német település leírása. = Német Néprajzi
Tanulmányok 2. Bp., 1941.
- Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában (Szerk.: Felhő Ibolya).
I.k. Dunántúl. Bp., 1970.
- WELMANN Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. = Agrártörténeti
Tanulmányok 6. Bp., 1979.

A tatai medence városai és falvai a hagyományos piackapcsolatok tükrében

Fatuska János

A tatai medence az a kistáj, melyet keleten, délen és nyugaton a Vértes és a Gerecse hegyvonulata, északon a Duna határol. A medencében a II. világháború előtt 21 község és két - nagyközségi jogú - városias település, Tata és Tatabánya volt. A falvak etnikailag szinte teljesen homogének voltak, 11 volt közülük német (Dunaszentmiklós, Agostyán, Baj, Vértestolna, Tarján, Alsógalla, Felsőgalla, Környe, Kecskéd, Vértessomló, Várgesztes), 6 magyar (Szomód, Héreg, Kömlőd, Naszály, Dad) és 4 szlovák (Tardosbánya, Vértesszőlős, Bánhida, Oroszlány). A magyar és a szlovák falvak egy-egy kivétellel síksági, a német falvak többnyire hegyi falvak. A földrajzi egységen kívül közös jellemzőik továbbá, hogy közigazgatásilag a Tatai járáshoz tartoztak, katolikus egyházigazgatási szempontból (két község kivételével) a tatai esperesi kerülethez, továbbá valamennyiük a török hódoltság idején elpusztult területen a XVII-XVIII. században, jórészt szervezett telepítések révén népesült be. Két község kivételével a terület az Esterházy uralom része volt, mely tény 1848-ig, de a gazdaság bizonyos területein ezt követően is közös fejlődési irányt szabott meg számukra. A medence gazdasági egységét jellemzi az a tény is, hogy a falvak szinte kizárólagosan csak az itt található két várossal tartottak fent kereskedelmi kapcsolatokat, legalábbis ami a mezőgazdasági termékek értékesítését illeti.

Előadásomnak célja éppen e kereskedelmi kapcsolatok jellemzése, pontosabban az, hogy milyen szerepet játszottak a tatai medence falvai a városoknak mint felvevőpiacoknak ellátásában. A vizsgálat az 1848 és 1945 közötti időszakra terjed ki. A tatai medence esetében két város ez irányú megfigyelésére van mód, mely közül Tata egy hagyományos fogyasztóközpont a maga hosszú időn át állandó 12 000 körüli lélekszámmal, míg Tatabányán a bányanyitást követően egy új felvevőpiac alakult ki, mely 40 év alatt közel 40 000 főre nőtt. A vizsgálatot a hagyományos néprajzi kutatómódszer alkalmazásán túl a rendelkezésre álló írásos anyaggal (Esterházy-levéltár, MÁK Rt., Magyar Közigazgatástudományi Intézet tanulmányai) lehetett pontosítani. Vegyes etnikumú térségről lévén szó, megkísérlem, hogy a piackapcsolatok rendszerében megfigyelhető etnikai különbségekre is rámutassak. Ezzel nem az etnikai sajátosságokat akarom indokolatlanul túlhangsúlyozni, hanem magyarázatot kívánok adni arra a tényre, hogy a vizsgált időszakban mind Tatát, mind Tatabányát mezőgazdasági termékekkel döntően a medence német falvai látták el, habár ezt talajadottságuk és földrajzi közelségük nem indokolta, legalábbis nem ilyen mértékben. E ténynek két - részben összefüggő, ill. egymást erősítő - oka van: a paraszti termelési rend már a feudalizmusban kialakult és tovább élő tradíciója és a parasztgazdaságok örökési rendje, ill. az ebből eredeztethető gazdasági sajátosságok.

A XVIII. század utolsó harmadáig a magyar és a szlovák községek szolgáltatásait ideiglenes szerződések szabályozták. E tény - a jobbágyok személyi függőségével párosulva - lehetőséget nyújtott az uradalom számára, hogy a különböző járadékok mennyiségét ill. a szolgáltatási struktúrárt mindenkor gazdasági érdekeihez igazítsa. Stabilitás és jobb helyzetet e téren csak az 1767-es úrbéri rendezés hozott a falvak lakosai számára. A magyar és szlovák községek szolgáltatásait

a viszonylag alacsony pénzjáradék, a termésarány szerint szolgáltatott terményjáradék és a magas robotszolgáltatás jellemezte. Az újonnan telepített német falvak jobbágyszábadmenetelűek voltak, ingó és ingatlan vagyonukkal gyakorlatilag szabadon rendelkezhettek, s e tény már önmagában is határt szabott a földesúri önkénynek. A német falvak többsége a telepítést követően ún. örökös szerződést kötött az uradalommal, mely 1848-ig meghatározta szolgáltatásait. Eszerződések alapján pénzjáradék fizetési kötelezettségük a magyar és szlovák falvakénál lényegesen magasabb volt, azonos teleknagyságra vetítve ennek közel ötszöröse. Terményjáradékot azonban nem termésarány szerint szolgáltatottak, hanem kötött mennyiségben és mentesek voltak a robotszolgáltatás alól, ill. munkájukat az uradalom csak napszámber fizetés ellenében vehette igénybe. Ily módon a falvak lakói számára már a feudalizmus keretei között lehetőség nyílt a viszonylag szabadabb gazdálkodásra, a nagyobb terményfelesleg értékesítésére és munkaerejük gazdaságosabb kihasználására. A magas pénzjáradék ugyanakkor arra kényszerítette őket, hogy piacorientált gazdálkodási és terménystruktúrát alakítsanak ki. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a német falvak szolgáltatási rendje az itt élő jobbágyok számára kedvezőbb volt a magyar és szlovák falvakénál. E tényt állapította meg az úrbérszabályozás bevezetése során Balogh János királyi biztos is, javaslatára az uralkodó 1769. március 20-án az öröksszerződéses községek szerződését megerősítette, ezek urbáriumot nem kaptak. E termelési és értékesítési tradíció hozzájárult ahhoz, hogy a német falvak lakossága sikeresebben vészelte át a XIX. század második felének agrárkrízisét, s hogy a hagyományos piac (Tata) ellátásán túl képes volt a XIX. század végétől kialakuló fogyasztóközpont (Tatabánya) ellátására is.

E komplexum másik lényeges eleme a parasztbirtok eltérő öröklési rendje. A magyar és szlovák falvakban az egyenlő osztály elve érvényesült. Már a XVIII-XIX. században is jelentkezett az a tendencia, hogy a fiúkat az ingatlan, a lányokat az ingó vagyonból igyekeztek kielégíteni. Ez azonban nem törte meg az egyenlő osztály elvét, és már a jobbágyság korában az uradalom igazgatásának akarata ellenére a jobbági birtokok lassú, de állandó aprózódásához vezetett. E tendencia felgyorsult a jobbágyfelszabadítás után, így módon a magyar és szlovák falvakban olyan széles paraszti réteg jött össze, mely csekély birtokállományának jövedelmét kiegészítő munkával volt kénytelen pótolni. A német falvakban megőrzött hagyományként a törzsöröklés majorátusi formája volt uralkodó, eszerint a házat, a teljes birtok- és állatállományt a legidősebb fiú osztatlanul örökölte. E jogszokás a vizsgált időszak végéig megakadályozta a parasztbirtokok aprózódását. A német falvakban - ellentétben a magyar és szlovák falvakkal - a parasztságnak három, egymástól világosan elkülönülő rétege alakult ki. Az elsőhöz az egykori teljes jobbágyok leszármazottjai tartoztak 22-24 katasztrális hold földbirtokkal, a második réteg az egykori házas zsellérek utódaiból alakult, birtokuk (a közösségi földterületek felosztása illetőleg erdőmegváltás következtében) 7,8 katasztrális hold volt. A harmadik réteghez a házas zsellérek utódai, valamint az előző két réteg öröklésből kiszorult leszármazottjai tartoztak. Mivel a harmadik réteghez tartozók száma állandóan emelkedett, szükséges volt, hogy - amennyiben mezőgazdasági tevékenységből akartak megélni - a szomszéd falvak határában kísérleljenek meg megművelhető területet vásárolni. Ez, mint azt a vizsgált időszak adatai bizonyítják, csak akkor volt lehetséges, ha a szomszédságban magyar vagy szlovák falvak terültek el. A földvásárlási kényszer tovább erősítette

a piacorientált gazdaság már meglévő hagyományait. Gazdálkodásuk alapvetően e célnak volt alárendelve, mint azt a szomszédos Szomód és Dunaszentmiklós községek rövid összevetése is mutatja.

A mezőgazdaság struktúráját tekintve a szomódiakat elsősorban az önellátó gazdaságra való törekvés jellemezte, földterületük több mint 60 %-án gabonát termeltek, miközben a miklósiak esetében a kapásnövények területe a megművelt földterület több mint 50 %-ára terjedt. Gazdaságuk fő jellemzője az intenzív takarmánytermesztés volt, a hiányzó kenyérgabonát részesaratás vagy vétel útján pótolták. Fontos különbségek mutatkoznak az állattartásban is, különösen a ló- és tehéntartásban. Dunaszentmiklóson csak a 22-24 holdas gazdaságok tartottak lovat, mindig egy párat, míg a szomódiak már sokkal kisebb birtokállományánál (7-8 hold) egy vagy két lovat. Ennek igaerejét természetesen nem tudták rentábilisan kihasználni. Valamennyi dunaszentmiklósi gazdaság, földterületük nagyságától függetlenül, két fejőstehenet tartott, mely Szomódon még a 40 hold feletti gazdaságoknál sem volt általános. Ennek következtében Tatát tejjel és tejtermékekkel nem a 3 km-re fekvő Szomód, hanem a 8 km távolságban lévő Dunaszentmiklós látta el. Ezzel is magyarázható, hogy a vizsgált időszak végéig a dunaszentmiklósiak a szomódi határ jelentős részét felvásárolták.

Hasonló szerepet játszott Alsógalla, Felsőgalla, Vértessomló és Vértestolna is Tatabánya ellátásában. Itt intenzív gyümölcs-, zöldség- stb. termesztés is folyt. A környeieknek, kiknek lehetőségük volt a tagyosi pusztákon bérletre is, fontos szerepük volt Tatabánya burgonyával való ellátásában. A baji gazdaságok fő bevételi forrása az intenzív bortermelésből eredt, a földdel nem rendelkező mezőgazdasági népesség szőlőmunkásként talált megélhetést. A tatai medence magyar és szlovák falvai, bár többnyire jobb talajadottságokkal rendelkező földterületen gazdálkodtak, a német falvakhoz viszonyítva kisebb mértékben vettek részt a két város ellátásában, s ez is döntően az extenzív termelés produktumaira vonatkozott (gabona, vágóállat stb.). A tatai medence két városias településének ellátásában csak két német község, Agostyán és Várgesztes nem játszott jelentősebb szerepet. A rosszminőségű földeken gazdálkodó Agostyánt német falvak ill. az Esterházy-hitbizomány határolta. Ennek következtében számukra földvásárlásra nem nyílt lehetőség. Ezzel a helyzettel magyarázható, hogy már a XIX. század végén a felnőtt férfilakosság több mint 70 %-a iparos volt, szinte kizárólag kőműves vagy ács. Várgesztes esetében a felvevőpiactól való távolság gátolta meg, hogy részt vegyenek Tata vagy Tatabánya mezőgazdasági terményekkel történő ellátásában.

A meglévő lehetőségek jobb, illetőleg rosszabb kihasználása vezetett oda, hogy a vizsgált időszakban a német falvak döntő többségét minden adatunk jó-módonak jelöli meg, s a nincstelenek száma itt a legkisebb. Ezzel szemben a magyar és szlovák falvakra vonatkozó források az itt élő törpebirtokosok és földnélküliek súlyos gazdasági nehézségeiről tudósítanak. A vizsgált időszakban a tatai medence valamennyi községének népessége stagnált a tatabányai bányász-községek kivételével. Ennek oka a német falvak esetében a munkaerő elvándorlása, a magyar falvakban a születéskorlátozás volt.

A tatai medence községeinek gazdasági helyzetét alapvetően természeti adottságaik és piaci értékesítési lehetőségeik határozták meg. Ezen túlmenően azonban más tényezőket, így az etnikai eredetű tradíciókat is figyelembe kell vennünk.

Adalékok Tatabánya keresztény egyházainak és zsidó hitközségének történetéhez

Bárdos István

Az elmúlt négy évtizedben alig született tanulmány arról, hogy milyen szerepet vállaltak és miként működtek hazánkban, s annak egyes településein a különböző egyházak, zsidó hitközségek. A társadalmi funkciók újrafogalmazásával is együtt járó rendszerváltást követően érezhetően került a közérdeklődés és a tudományos kutatás homlokterébe ez a témakör. E kutatómunka első - s ennek megfelelően több vonatkozásban is kiegészítésre szoruló - eredményeként készült el ez a tanulmány, amelyben a római katolikus, az evangélikus, a református és a baptista egyház, valamint a zsidó hitközség itteni működéséről kap rövid áttekintést az olvasó.

A munka elvégzéséhez rendkívül kevés írásos anyag állt rendelkezésre. A feladat éppen ezért megoldhatatlan lett volna Nagy László prépost úr, Varga János esperes-plébános úr, Posztóczky András plébános úr, Jáhn Ferencné asszony, Janovszky István és Németh Dávid református lelkész urak, Labossa Lajos evangélikus esperes úr, Kovács Imre baptista lelkész úr valamint az Országos Zsidó Múzeum munkatársainak segítségével, amiért ezúton is köszönetet mondok.

Felsőgalla

A két Galla az Árpád-korban nem különült el olyan markánsan mint néhány évszázaddal később.

Felsőgalla 1453-ban Vitány várához tartozott. A török alatt 1529-ben Alsógallával együtt elpusztult. A török alól 1687-ben szabadult föl. 1697-ben Alsógallával együtt báró Krapf Ferenc József birtoka. Tőle vásárolta meg 1727-ben gróf Esterházy József. Felsőgalla újratelepítése 1733-ban kezdődött. A telepések első hulláma a würzburgi püspökség területén fekvő Frankenből, kisebb részben Strassburgból és Elzászból érkezett. A letelepült katolikus németek egyháza ekkor Bánhida filiájaként működött. Ez az állapot körülbelül kilenc esztendeig állott fenn. Felsőgalla 1742-ben kapott plébániai rangot azzal, hogy plébánosa egyidejűleg Alsógalla plébánosi teendőit is ellátta. Az első közös plébános, a korábban Bánhidán káplánkodó Hinterreiter József volt. A plébánia működésének feltételeit Esterházy József és a két település lakói szerződésük alapján együttesen biztosították. A két falu lakói közösen vállalták Felsőgallán a plébánia megépítését, karbantartását, fél jobbágytelek művelését - a termésből a plébánia tizedet kapott - tűzifa biztosítását, évi 90 florenus (forint) valamint stólapénz fizetését. Az alapítószerződést 1742. július 14-én írták alá. A szerződés eredeti példánya a Győri Püspöki Levéltárban található a Parochiala Felsőgalla iratai között.

A falunak ekkor még nem volt temploma, csak nádfedeles, vályogból épült kápolnája, melyet Szent István tiszteletére szenteltek. A hiányosan felszerelt kápolna sárból, vályogból épült kétszobás plébánia udvarán állott.

A plébánia alapításával egyidejűleg kezdte meg működését az elemi iskola egy kántortanító vezetésével. Felső és Alsógalla anyakönyveinek vezetését 1742. október 1-jén kezdték meg. A húsz esztendővel később 1772-ben visitatio canonica

szerint még mindig nem volt templom Felsőgallán, s továbbra is a plébánia udvarán lévő összeomláshoz közel álló "oratóriumot" használták istentiszteleti célokra. Titulusa időközben megváltozott, mivel a visitatio szerint az már nem Szent István, hanem Szűz Mária volt. 1762-ben a morva származású, németül, magyarul és szlovákul egyaránt beszélő, Richnovszky Fábián látta el. Ekkor már katolikus bábája is volt a falunak.

Az 1771. évi vis. can. a falut Felső-Gálya, Ober-Gálya néven említi. Temploma még mindig nem volt. Az istentiszteleteket a Fellner Jakab tervei alapján épített s immáron hat helyiséggel, pincével istállóval is rendelkező plébániaház két szobájában tartották, melyben két oltár volt. Főoltárát a Boldogságos Szűz, mellékoltárát Nepomuki Szent János tiszteletére szentelték. Hordozható szószékkel, valamint nyolc kisebb és nagyobb "puha fából" készült székekkel rendelkeztek. A ház előtt álló fa haranglábon két harang kapott helyet. Az egyik kb. 100 kg a másik 60 kg súlyú volt. A sekrestye a plébánia egyik szegletében kapott helyet. Az új, megfelelő méretű plébánia épület jótékony hatással volt a település társadalmi életének szerveződésére. Az 1771. évi vis. can. szerint ekkorra már megalakult és működött a főleg gyermekeket összefogó "Congregatio Catholika" egyesület. Az iskolaépületben lakó kántortanító, jegyző ekkor, a németországi Furbachból érkezett - németül és magyarul is beszélő - Huber Ferenc volt. A megnövekedett gyermeklétszám ekkor már segédtanító alkalmazását is megkövetelte. A hívek számának gyarapodása és gazdasági erejük növekedése folytán egyre határozottabban fogalmazódott meg egy templom építésének igénye is.

Az építkezés végül Grossmann József 1783-ban készült tervei alapján 1794. október 15-én kezdődött és 1798-ban fejeződött be. Az Esterházy Ferenc költségén épült templomot a főoltárral együtt október 4-én szentelték fel Szűz Mária tiszteletére. A ma is álló impozáns épület hossza 30,4, szélessége 13,3, magassága 9,5 méter. Szentélyének hossza 5,7, szélessége 3,8, magassága 7,85 méter. Kórusának magassága 6,65, szélessége 9,5, hossza 6,65 méter. Négy ajtaja, lapos-sisakos homlokzati tornya, s a kegyúri címer határozza meg külső képét. Berendezései között 8 darab Majkról származó 18. századi aranyozott gyertyatartó, egy 1728-ban készült zománcozott kehely, egy aranyozott ezüstkehely - melyet Johann Friedrich Bräuer augsburgi mester készített 1750 körül - található.

Alsó- és Felsőgalla ekkorra egyre erőteljesebben önnálósult, s így lassan megérett a helyzet arra, hogy egyházi szempontból is kettéváljanak. Az ezt kezdeményező okiratot 1800. február 4-én írták alá. 1800-ban Eberhardt Ignác plébánost még a két Galla plébánosának nevezték ki, de csak 1800. december 6-tól, a hivatalos szétválás időpontjától ő már, csak Felsőgalla plébánosaként működött.

Az immáron egyedül Felsőgallára figyelő plébános munkája a templom gazdagítására irányult. Ennek főbb eredményeit az 1812. évi vis. can. foglalta össze. Eszerint megépülte óta 32 paddal gyarapodott a templom, melynek tornyában ekkorra már három harang kapott helyet. A legnagyobbat Szent Ignác, a középsőt Szűz Mária, a legkisebbet pedig a szeplőtelen fogantatás tiszteletére szentelték. A főoltár és a mellékoltár ekkorra már teljesen elkészült. A főoltár fölött Szűz Mária bemutatásának képe, két oldalán egy-egy keményfából készült angyalszobor, gyertyatartóval. Az oltár menzája vörösmárványból készült. A szentélyben Szent Flórián képe kapott helyet. A Szent Kereszt mellékoltár 1807. október 13-ra készült el. A visitatio idején további két oltár készült. Az egyik Szent Flórián, a másik Szent Vendel tiszteletére. A hajójában kapott helyet a templomépítés

előtt használt oratórium főoltárának Szűz Mária képe. Üvegszekrényben állt Nepomuki Szent János szobra. Keresztelőkútja vörös márványból készült. Megépült a szószék és az orgona, mely Budán készült 1812-ben. A kántortanító feladata volt a tanítás, orgonálás és a plébános segítése. Ezt Knoll József morvaországból érkezett segédtanítóval együtt Huber Simon látta el, akinek lakását a község 1822-ben újjáépítette. A település bábája ekkor Georgi Erzsébet volt.

Az 1830. évi vis. can. szerint már elkészült Szent Flórián és Szent Vendel oltára, működött az 1816-ban Budán - Pratzner Ferenc órásmeister műhelyében - készült toronyórája. Ebben az időszakban még németajkúak lakták, bár igen sokan beszélték közülük a magyar nyelvet is. 1852 táján Trichtl József plébánosi működése idején alakult meg Felsőgalla Rózsafüzér Társulata. Tanítója Huber György volt, aki Krancz János segítségével látta el feladatát.

Az 1875. évi vis. can. rögzítette, hogy 1850-ben elkészült a Szent Sír. Megállapította továbbá, hogy a templom két oltárköve majki eredetű, hasonlóan a Szent Flórián oltár oltárkövéhez, melynek "ad Maros" felirata a kamalduli remeteség 1841-ben megszerzett Maros nevű birtokára utalt. Cáfolta viszont azt a feltételezést, mely szerint a főoltár majki eredetű lenne. Felsőgalla tanítója ekkor Machner Sebestyén volt. Plébániatestülete (később egyházközség) 12 taggal, Rózsafüzértársulata 60 taggal működött. A visitáció évében kétszobás tanítói ház is épült.

Winkler Mihály 1876-1898-ig tartó plébánosi működése idején 1884-ben épült meg a felsőgallai vasútállomás, s kezdődött meg a területen a szénbányászat. 1887-ben egy Mandans nevű győri festővel restauráltatta a Szent Kereszt oltár "Keresztrefeszített" képét, 1894-ben pedig külsőleg is renováltatta a templomot. Egy fontos társadalmi, gazdasági intézkedést is hozott 1890-ben, amellyel megszüntette az egyházföldeken akkor még szokásban lévő robotot.

Az 1898-1899-es években készült a templomban ma is látható Szent Rozália és Szent Rókus szobor, mely a Szent Flórián oltáron kapott helyet. Ekkor került Szent Vendel oltárára Aranyszájú Szent János szobra, s a főbejárat mellé a "lóurdesi barlang" 1899-ben a belső felújítás során kapta a templom a Rieger cég műhelyében készült új orgonát. 1895-ben felújításra került a plébániaépület is, mely ennek során új tetőszerkezetet kapott.

Ezekben az években Fréész János, Berkovits István, Berkovicz István és Ellenbach József követték egymást a kántortanító, jegyzői poszton. Segédtanítóként ekkor a soproni Pichler Mihály és egy Haaszenfrantz nevű tanító működött Felsőgallán. A Gazdasági Továbbképző 1904-ben nyílt meg Edelényi Kálmán igazgatása alatt.

Az 1912. évi vis. can. három harangról (egy darab három-, illetve kettő darab kétmázsásról) emlékezett meg, továbbá sok képről, közülük négy oltárképről valamint 1-1 Imaculata, Nepomuki Szent János, Jézus Szíve, Nagy Szent Teréz, Szent Miklós, Szent Rókus, Szent Antal, Szent Magdolna, Szűz Mária és Szent Bernadett szoborról. Ekkor 13 tagú iskolaszék, 5 tanító - közülük egy a Mésztelepen működött -, valamint községi óvoda és a Katolikus Népszövetség szervezte tevékenykedett Felsőgallán. 1924-ben létesült a Községi Iparos és Kereskedő Tanonciskola, 1928-ban nyolctantermes, új katolikus elemi népiskola épült, mely hat tanítót foglalkoztatott. A Kálvária-hegy tövében emelt nyolc tantermes, központi fűtéses, könyvtárral és színpaddal ellátott iskolaépület 1929-ben

vált községi iskolává, dr. Kokas János igazgatásával és Mihály Jenő, Gál István, Horváth Rózsi, Kemenes János, Vince Ilona, Dobroszláv Lajos, Francziki János, Einhardt Antalné és Kobik Magda tanárok foglalkoztatásával.

A társadalmi élet élénkülését jelzi, hogy 1928-ban Felsőgalla-Mésztelepen megalakult a Férfiak Credo egyesülete, és a Német Népművelődési Egyesület.

Az 1934-es vis. can. tanúsága szerint az első világháború alatt elvitt harangok helyett újak kerültek a templom tornyába. A Szentháromság tiszteletére szentelt legnagyobb 2, 4, a középső 3, 4, míg a kicsi 0,74 mázsa súlyú volt. Az iskolaszék szerepét ekkorra az egyházközség vette át, melynek világi elnöke Scheirich János kereskedő volt. Felsőgallán ekkor már több társadalmi és gazdasági egyesület is működött. Így a Rózsafűzér Társulat, a Katolikus Népszövetség, a Hangya Szövetkezet, a Keresztény Szocialista Bánya- és Kohómunkások Egyesülete, a Polgári Kör, a Német Népművelési Egyesület, a Gazdakör, a Frontharcos Szövetség helyi csoportja valamint az Izraelita Jótékony Nőegylet.

1938-ban egy római katolikus népiskola, két társulati elemi népiskola a VI-os telepen, gazdasági ismétlő iskola és szakiskola működött. A "Vértessalja" Cserkészcsapat parancsnoki tisztét ekkor a festőművészként is ismert Dobroszláv Lajos töltötte be.

1939-ben a MÁK Rt. a plébánia mellé káplánlakást építtetett. A templomhájo boltozatán látható al seccok készítését (Szűz Mária Betlehemben, Szűz Mária mennybevétele, Szűz Mária megkoronázása) szintén ebben az esztendőben kezdte meg Pandúr József győri festőművész, 1940-ben fejezve be azt. A stáció képeket Feszty Masa készítette 1955-ben. A templom jelentősebb belső felújítását Závori Zoltán végezte el. A templom orgonáját 1987-ben újították fel Keindl Antal (Felsőgalla szülötte) griesheimi plébános adományából.

A plébánia körzetében található kápolnák:

1. Szentháromság kápolna

A Mésztelepen álló kápolna 1771-ben épült. Valószínűleg a hívek áldozatos munkájából. Alapítvánnyal, birtokkal nem rendelkezett. Évi bevétele 3 florentus volt. 1888-ban renoválták, s ekkor kis tornyot is építettek hozzá. Homlokzatát a régi bányai templom két urnájával ékesítették. Ugyanekkor Szám Ferenc gazda éa felesége Varga Kata két Szentháromság képet adott a kápolna díszítésére. A hívek 1959-ig látogatták. 1969-ben már igen elhanyagolt állapotban volt, pici harangját még őrizte a torony, homlokzati urnái azonban eltűntek.

A kápolna közelében a 18. században a győregyházmegyei remeték kongregációjához tartozó remeteség állt. (Lásd. 1799. vis. can. Győri Püspöki Levéltár Ordinus Religius 7. cs.) Ezeknek a remete harmadikrendeknek külön szabályzatuk és clausurájuk volt. 1799-ben a felsőgallai remete neve "Fr. Antoni". A mésztelepihez legközelebb a vértessomlói és a tatai remeteség feküdt. A kápolnát - II. József koráig - az itteni remete gondozta.

2. Kálvária kápolna

Fogl János építtette a Fájdalmas Szűz tiszteletére 1854-ben. 1886-ban renoválták és újból festették. A kálvária stációit 1892-ben renoválták. 1952-ben tartották itt az utolsó körmenetet. Mára jószerével csak az egykori kápolna romjai maradtak fent.

3. Kőrtvélyesi kápolna

Az 1930-as évek elején építtette a MÁK Rt.

A felsőgallai plébánia filiái:

Ma a VI-os telep tartozik hozzá mint misézőhely. Korábban Alsógalla 1742-1800, a Mésztelep és Kőbánya 1913, a vasútnál lévő lakóövezet, valamint Csákányospuszta 1928 is idetartozott.

Felsőgalla plébánosai:

Hintreiter József (1742-1750), Laumer Márton Ferenc (1750-1754), Glaser György (1755-1762), Flesch Nep. János (1762-1763), Klein József (1763-1799), Eberhard Ignác (1800-1805), P. Eidelbert kapucinus adm. (1805-1806), Buday Alajos (1806-1848), Gelbmann Márton adm. (1848), Trichtl József (1848-1854), P. Lichtencker Rudolf adm. (1854), Vályi Mihály (1854-1869), Nagy Antal (1869-1876), Winkler Mihály (1876-1898), Vadas János adm. (1898-1899), Klotz Ignác (1899-1900), Heinrich Gyula (1900-1907) Vihar (Sturm) György (1908), Németh Gyula (1908-1957), P. Femeler Ferenc h. plébános (1951-1957) plébános (1957-1978), dr. Nagy József (1978-1980), Kovács Károly (1980-1992), Posztóczky András (1992-)

Alsógalla

Az Árpád-kori település első oklevele említése 1251: Gala. Középkori egyházáról, templomáról nincs tudomása sem Györffy Györgynek, sem más forrásnak. Györffy feltételezése szerint Alsógalla területén feküdhett egy bizonyos Berencse nevű település, melynek Szent Péter titulusú templomát 1325-ben Kocsi Fekete (Niger) Pál fiának Jánosnak engedte át. Berencse egyházának papja 1333-ban 40 kisdénár pápai tizedet fizetett. A török hódoltság alatt elnéptelenedett falut gróf Esterházy József 1735-ben telepítette be bajorországi katolikus németekkel. Az 1762. évi canonica visitatio templomot nem, csak misézőhelyként használható kápolnát talált itt, melynek hossza 7.5, szélessége 2.5 öl, a téglából készült szalmatetőű épületet, mely a temető mellett állt.

1764-ben áldotta meg Klein József plébános. Előtte, amikor még Bánhida filiája volt az ottani plébános - Galinka - is megáldotta. Két harangját harangláb tartotta. A község tanítója, kántora, jegyzője ekkor Lammer András Ferenc volt.

Szent Gál és a szeplőtelen fogantatás tiszteletére szentelt templom alapozását 1751-ben kezdte az uradalom. A templom végül a műemlékjegyzék szerint 1765-66-ban, Varga János esperes-plébános úr szíves közlése szerint viszont csak később, 1771-ben készült el, Fellner Jakab tervei szerint. A templomot a műemlékjegyzék szerint 1833-ban, a plébános úr közlése szerint 1831-ben nagyobbították, alapterülete 321 m², ekkor épült ma is látható tornya. 1868-ban, 1955-ben, 1985-86-ban majd 1990-91-ben renoválták.

A templom három stukkóját, melyek védőszentjeit ábrázolják, Lohr Ferenc, a müncheni iskola jeles hazai mestere készítette 1910-ben. Ezt az 1990-es restaurálás során Závori Zoltán, századunk mártírja lett egyházi vezetőinek képeivel egészítette ki. Figyelemre méltó berendezési tárgy a vörösmárvány főoltár, mely a majki kamalduli remetesezből származik, a barokk keresztelőkút, valamint az 1800 körül készült empire stílusú szószék. A

gyóntatószék és a stációk, az 1960-as évek elején felrobbantott VII. telepi Szent Imre templom berendezési tárgyai voltak, s onnan kerültek ide.

1800 decemberéig előbb Bánhida, majd Felsőgalla filiája volt. Ekkor anyakönyvi kerületté szervezték, plébániai rangot kapott. Anyakönyveit 1742-1800 között Felsőgallán - 1799-ben már külön kezelve - vezették. Alsógalla 1799-ben már közel állt az önálló plébániává váláshoz. Ezt jelzi, hogy ebben az évben egyházügyeit a felsőgallai plébános hatáskörébe tartozó kurátor intézte. A plébániai rangot végül 1800-ban nyerte el. Első plébánosa az 1801-1802 között itt működő Zetykó János lett. Őt Pusztér Tóbiás (1802-1843), Polák József (1843-1846), Selbmann Márton adm. (1846-47), Czermelyi Ignác (1847-1855), Hencz József (1855-1886), Garai Sándor adm. (1886), Sumbrzky Antal (1886-1890), Rosta József (1890), Huber Dénes (1890-1920), Csebits Ignác (1921-1937), Ledniczky József (1937-1941), Ferencz Imre (1942-1948), dr. Vass Péter adm. (1948-1955), Horváth József (1955-1969), Jéger György (1969-1976), Pados József adm. (1976-1978), dr. Takács Nándor (1978-1986) és végül Varga János (1986-) követte.

Varga Jánost 1992-ben a győri püspök tatai esperesi kerület esperesévé nevezte ki. Plébániája 1925-ben épült. Addig a plébános magánháznál lakott.

A plébániához kapcsolódott az Alsógallai Katolikus Elemi Népiskola, melyet 1948-ban államosítottak, s várhatóan 1993-ban adnak vissza az egyháznak. Az alsógallai plébániának nincs filiája. Ugyanakkor az említett barokk plébánia-templom mellett egy másikkal is rendelkezik. A templomot Ledninczky József plébános 1940-42 között építtette Alsógalla magyarlakta településrészén. A Szent István tiszteletére szentelt templomhoz - melynek alapterülete 169 m² - elemi népiskola is tartozott.

A templom stációképeit Feszty Masa festette. Széksorai az Apolló Mozgóból kerültek adományként a templomba. Alsógalla tardosi márványból készült kálváriáját, mely a hegyoldalon látható, Frank János és felesége készítette 1890-ben.

Tatabánya

A mai Tatabánya nevét adó település a bányanyitást követően alakult ki Alsógalla területén. Magját, a bánya körül épült úgynevezett ótelepi kolónia képezte. Plébániája ma is Óváros néven szerepel.

A MÁK Rt. vezetősége a szélrózsa minden irányából érkező bányászok lelki gondozását elsősorban a római katolikus bányaalkézség segítségével kívánta megoldani. E célból a részvénytársaság mint kegyuraság 1903 októberére gróf Széchenyi Miklós győri megyéspüspökkel egyetértésben bányaalkézséget hozott létre, melynek élére a püspök bizalmából Seodoch Károly korábbi csornai káplán került, aki 32 évig, 1935-ig szolgált e posztján.

A lelkeszlakást a MÁK Rt. két lakás összevonása révén 1904 elején hozta létre. Ugyanekkor alakították ki az úgynevezett Libadombon az első templomot.

A megoldást ideiglenesnek tartották, s szinte azonnal megindulnak a tárgyalások a győri püspök és a MÁK Rt. között, egy új templom építése érdekében. Négy esztendei munkálkodás eredményeként 1908-ra Ullein József elkészült a tervekkel. A háromhajós, 12 oszlopos sziléziai gótikus vonásokat hordozó, eklektikus bazilika jellegű templom alapító okmányát 1911 januárjában írták alá. Alig több mint egy esztendővel később 1912. május 12-én dr. Várady Lipót Árpád győri megyéspüspök Szent István király tiszteletére már fel is szentelhette a

templomot. Eredeti fő és két mellékoltára Tirolban készült. Főoltárának képe ismeretlen festő alkotása. Az országot Magyarok Nagyasszonyának felajánló Szent István királyt ábrázolja.

Jelenleg a torony feljáróban látható. Máig megmaradtak eredeti színes üvegablakai is. Az apszisban lévő három üvegablak közül a középső a Golgotát, a baloldali Szent László, míg a jobboldali Szent Imre herceget ábrázolja.

A templom orgonája az 1930-as években készült Rieger Ottó műhelyében. Keresztelő kútját egy Schima Bandi nevű fiatal iparművész készítette 1939-ben. A templom belső terében 1978-ban, Brückner Ákos Előd plébánossága idején hajtottak végre jelentős átalakítást, a második vatikáni zsinat szellemében. Brückner a Győregyházmegyei Művészeti Tanács tagjaként és egyben plébánosként irányította Makovecz Imre tervei szerint a munkát. Lebontatta a szószéket, valamint az áldoztatórácsot. Az oltár alsó részéből minimális átalakítással szembeemésítő oltárt alakított ki. Az új főoltár szimbolikája az Őszövetségre utal. Az Ó- és az Újszövetség együttléte jellemző az egész szentély szellemiségére, mivel a főoltár egy, az Őszövetséget idéző, angyalszárnyak által övezett sátor jellegű tabernákulumot és egy bizánci jellegű keresztet mintáz. Hasonló stílusban készültek a szentély egyéb berendezési tárgyai is.

A két régi mellékoltár szintén lebontásra került. A jobboldali mellékoltár helyén keresztelő kápolnát alakítottak ki. Az itt látható szakrális műalkotások Kopp Judit fafaragó iparművész alkotásai. Nagyméretű faragott dombormű a régi főoltárkép témája: Szent István király felajánlja az országot a Magyarok Nagyasszonyának. Figyelemre méltó az alatta elhelyezett virágállvány, a húsvéti gyertyatartó és a feszület. A két utóbbi alkotás a feltámadt és a megfeszített Krisztus jelképe. A baloldali mellékoltár alsó része megmaradt, ám a régi főoltár felső részével egészült ki. Itt két, Szent Borbálát ábrázoló alkotás kapott helyet. A templom 1983-ban került vállalati tulajdonból egyházi tulajdonba. Anyakönyveit 1903. október 1-jétől vezetik. Az előtte keletkezetteket Alsógalla plébániája őrzi.

A MÁK Rt. e templomon kívül még kettőt építtetett a két világháború között. Ezek gondozását is ez a bányaalkésszég látta el. 1929. december 8-án szentelte fel Serédi Jusztinián hercegprímás az újtelepi templomot a Szent Család tiszteletére. (1.sz.mell.) Az új templom hajójának hossza 26 m, szélessége 13 m, magassága 11,5 m volt. Szentélyének szélessége és magassága egyaránt 6 méter, magassága 8 méter. Az 5 x 5 méter alapterületű torony teljes magassága 38,5 méter, az épület teljes külső hossza 38,5 méter. A hajó boltozatát három 8 méteres zónába osztott keresztboltozat, egy-egy 13 méteres és egy-egy 8 méteres donga metszése képezte. Az épületet Székely Jenő a MÁK Rt. társulati főépítésze tervezte. A festett ablakokat Masshovszkyné Szirmai Lili tervezte. A festés, az oltárok, a szószek, a stációk Reischl Károly festőművész munkája, a harangokat a Walser Ferenc cég készítette. A templom elé 1930-ban Szent Imre herceget ábrázoló szobrot állítottak. Az épületet a negyvenes évek elejére alábányászták, s 1945 után felrobbantották.

A bányaalkésszég harmadik temploma a VI-os telepen működött. Ez 1934. május 27-re készült el. A Szent Imre herceg tiszteletére szentelt templom harangjai néhány nappal korábban május 22-én érkeztek meg. A 320 m² alapterületű templomot meglévő 6-ajtós épületből alakították ki, 15 m magas tornyot építve elébe. Itt kapott helyet Szent Imre szobra, valamint Szent István és Szent László

domborműve. Anyakönyveit 1944-től őrzi. Előtte Tatabánya Óvárosnál vezették. Jelenleg felsőgalla filiájaként misézőhely.

Az 1904-ben kialakított bányalelkészi és plébániaépületére 1939 táján dr. Kriegler György plébános emeletet húzott. 1970-ben Káli László plébános az épület egy részét átadta az Irodagép Vállalatnak, más részéből lakás lett. Így csak kisebb - mára igen rossz állapotú - része maradt meg plébánia céljára.

A bányalelkészség fontos szerepet játszott Ótelep, Újtelep és a VI-os telep társadalmi életének formálásában.

Maga az egyházközség 1929-ben alakult, s ezzel egyidejűleg útjára indult az Egyházközségi Ertesítő is, melynek 1937-től használatos címlapját Dobroszláv Lajos festőművész, polgáriiskolai tanár tervezte. Ugyanebben az esztendőben jött létre a Katolikus Lányok Szövetsége a KALÁSZ, a VII-es (Új) Telepi Templomi Dalkör Pálmai János vezetésével, ugyanakkor a tatabányai "Credo" Férfi Egyesület, a Tatabányai r.kath. Ifjúsági Egyesület. 1932-ben a Tatabányai Lányok Máriakongregációjának három csoportja - Ótelep, Újtelep, VI-os Telep - működött, az ifjúsági egyesület keretében élte életét a "Szerencse fel" 463. sz. cserkészcsapat. Az említetteken túl Kath. Legényegylet, Szívgyárdák, Oltáregyesületek, Jézus Szíve Szövetség működésére utalnak a források.

A lelkészség vezető bányalelkészei a következők voltak: Seedoch Vincze Károly (1903-1935), dr. Kriegler György (1936-1960), Nedesovszky János (1960-1969), Káli László (1969-1976), Mátéffy Balázs adm. (1970-1976), Brückner Ákos (Előd) (1976-1981), eddig vezető bányalelkész 1981-1989 -ig mint plébános, Lándori Tamás (1989-1991).

Jelenlegi plébánosa Kóczán Árpád (1991-).

Bánhida

Az Árpád-kori település első okleveles említése 1283 körül Bánhida. 1288-ban az esztergomi káptalannak adományozza IV. László király a Budáról Győrbe vezető fő kereskedelmi útvonal bánhidai vámját. Maga a település egyházigazgatási szempontból ekkor a budai főesperességhez tartozott. Papja 1332-ben 16, 1334-ben 6 garas tizedet fizetett. 1402-ben temploma és plébániája is volt. Papja Nikolaus de Bánhyda. Bánhida 1426-ig Tata, ezt követően Vitány várához tartozott. A török időkben, 1543-ban elpusztult. 1686-ban egy esztendeig ismeretlen nevű plébános nyújtott lelkigondozást a kevésszámú itt élőknek. Szent Mihály főangyal tiszteletére szentelt, s valószínűleg még a török előtt épült templomát 1732-ben használták. Anyakönyveit is ez időtől vezetik. 1732-ben filiája volt Szent György, és a síkvölgyi puszta, 1743-ban Felsőgalla növelte a filiák számát, valamint Szőlős, mely településnek saját temploma is volt. 1733-46 között Esterházy József szlovák telepeseikkel népesítette be. 1755-ben Fellner Jakab tervei szerint épült a település barokk plébániaháza. Ezzel szinte egyidőben 1774-75-ben, szintén Fellner Jakab tervei alapján átépítették a templomot is.

A plébánia mellett Bányi János kovácsmester révén már korán megszerveződött az első iskola, mely folyamatosan működött és bővült. Így az 1848-as államosítások előtt három épületben 2 iskolája működött a katolikus egyháznak.

A templom újabb átépítésére 1885-ben került sor Feszti Adolf tervei alapján. A megújult épület a neoromán jegyeit viseli. A templomot ékítő alkotások közül a szószék, a feszület és két mellékalakja Szűz Mária és Szent János a majki remeteségből származik. A plébánia 1935-1992-ig esperesi székhelyként is működött.

Filiája nincs. Nagy László prépost-plébános működése alatt épült 1989-ben Kis András tervei szerint a tatabánya-kertvárosi templom, melynek stációit Szakál Ernő készítette, aki az Országos Műemléki Felügyelőség szoborrestauráló csoportjának vezetőjeként számtalan érmet, domborművet, stukkót állított helyre. Így pl. az ő nevéhez fűződik a visegrádi királyi palota díszkútjának helyreállítása is.

Plébánosok:

Nikolaus de Bánhyda 1401-?, Ismeretlen nevű: 1686 után egy évig, Stubics György: 1714-1718, Tatáról gondozák 1718-1732, Katinka György 1732-1748, Málik Márton 1748-1757, Zing Miklós 1757-1763 Priklovics Jakab 1763-1794, Darnady István 1794-1831, Nagykálnai Kálnay Rudolf 1831-1848, Fioba József 1848-1848, Garomata János 1849-1854, Makara Mihály 1854-1863, Horváth József 1863-1882, Vencel Károly 1882-1886, Rudnay Alajos 1886-1901, Stiglicz Ferenc 1901-1921, Mók Béla 1921-1950, Farkas Antal 1951-1953, Pócza Ernő 1953-1954, Somogyi Béla 1954-1958, Nagy István 1958-1971, Nagy László 1972-

Evangélikus egyház

A mai Tatabányát alkotó négy községben a bánya megnyitását megelőzően nem élt számottevő ágostai hitvallású evangélikus. Az 1900-as egyházi névtár adatai 122 evangélikusról tanúskodnak. E szám 1929-re ezerre emelkedett. Közülük a Bánhidán élők lelki gondozását formailag a szendi, a Felsőgallán, Alsógallán és Tatabányán élőket pedig az oroszlanói lelkész látta el. A valóságban a négy település evangélikusait a tatabányai református lelkész pásztorolta. Ennek bizonyosságára például, hogy 1929-ben 164 evangélikus tanult a református hitoktató részesített hitoktatásban. Ez a lélekszám szinte parancsolóan vetette fel az önálló belső élet megszervezésének szükségességét. Az egyházszervező munkát végül az a D. Kovács Sándor teológiai tanár, későbbi püspök kezdte el, aki Komáromban, Tata-Tóvároson korábban már eredménnyel működött közre az ottani evangélikus gyülekezet létrejöttében. D. Kovács Sándor kezdeményezését a Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület püspöke Kiss István is felkarolta, s megbízta Kalavszky Kálmán lelkészt a hívek felkutatásával, a gyülekezet megszervezésével. Munkálkodásának eredményeként 1930. december 21-én közgyűlésen mondhatta ki megalakulását a Tatabánya-Felsőgallai Missziós Egyházközség, megválasztva tisztviselőit és 42 tagú presbitériumát. A megválasztott tisztviselőket - Leskó Béla felügyelő, Szenovitz Dezső másodfelügyelő, Sztojka Viktor és Erdős János gondnok és Halmos Alfrés pénztáros - D. Kovács Sándor 1931. január 6-án iktatta be hivatalosan.

Az evangélikus istentiszteleteket ekkor két helyen - a libadombi református templomban (Tatabánya-Ótelep), valamint Felsőgallán, Prehauser Imre házában egyik szobájában tartották. Első költségvetésüket 1931. január 25-én készítették el 3.800 pengőben határozva meg annak összegét. E költségvetés tanúsága szerint ekkor már volt irodájuk és lelkészlakot is biztosítottak Kalavszky Kálmán számára. Igaz mindkettő bérlemény, és nem saját tulajdonuk volt. Ezzel egyidejűleg felcsillant az anyagyülekezetté válás lehetősége is. E rang elnyerése révén saját lelkészt, jobb anyagi helyzetet és nagyobb önállóságot jelentett a közösség számára.

E célkitűzés eléréséhez a MÁK Rt.-vel való együttműködésen keresztül vezetett az út. Lépéseket kellett tenni annak érdekében, hogy a MÁK Rt. a katolikusokhoz és a reformátusokhoz hasonlóan vállalja magára a gyülekezet működéséhez szükséges költségek egy hányadát. Az együttműködés első eredményeként, a korszak gyakorlatának megfelelően, a megajánlott adományokat a MÁK Rt. vonta le a munkavállaló hívek fizetéséből. E lépés kétségtelenül meglévő negatívumai mellett azzal az eredménnyel járt, hogy stabilizálódott a gyülekezet gazdasági helyzete.

A belső kohézió erősödésének és az anyagi lehetőségek gyarapodásának jeleként 1931-ben megkezdte munkáját a Nő- és Leányegylet. A megnövekedett munka elvégzése érdekében az egyházfőhatóság, Kalavszky Kálmán mellé, szolgálattételre Detre Lajos személyében segédlelkészt is rendelt. A MÁK Rt. a gyülekezet 1933. április 30-i közgyűlésének tanúsága szerint az evangélikusok rendelkezésére bocsátotta a VI-os telepi Borbély u. 146. szám alatti épületet gyülekezeti helyiség céljaira. Ekkor fogalmazódott meg először komolyabban a templomépítés gondolata is. Itt kapott új otthont a Nő- és Leányegylet.

A gyülekezet folyamatos erősödésének következő állomásaként a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium kongrua engedélye alapján 1933. július 13-án létrejött a Tatabánya-Felsőgallai Missziós Evangélikus Anyaegyház, mely első önálló lelkészévé választotta eddigi pásztorát Kalavszky Kálmánt, akit kevésbé utóbb, szeptember 24-én a püspök hivatalosan beiktatott. E dátummal kezdődik az önálló Tatabánya-Felsőgalla Evangélikus Anyaegyházköztség története. 1934-ben a már működő Nő- és Leányegylet mellett megszerveződött a 480. sz. Vidovszky Kálmán Cserkészcsapat is. Ugyanebben az évben március 14-én született meg a határozat, melynek nyomán elkezdődött a templomépítésért folytatott küzdelem. Kérték a bányatársulatot, hogy adjon az evangélikusoknak ugyanolyan támogatást, mint a többi egyháznak. E kérés teljesítésére 1935. szeptember 29-én tett ígéretet a bánya vezetése. Ennek egyik első jeleként 1935-ben lelkészlakást és irodahelyiséget biztosított a gyülekezet számára a VII-es telepi Nefelejcs utca 113. számú épületben. A gyülekezet 1936-ban a VI-os telepi gyülekezeti helyiségben templomtermet alakított ki. Ettől kezdve hivatalos közgyűléseiket felváltva tartották az új templomteremben és az óvárosi református templomban. Ebben a helyzetben fordul a gyülekezet a Társulat Központi Igazgatóságához azzal a kéréssel, hogy biztosítson számára a VII-es telepen egy munkásbarakkot, melyet templommá alakíthat át. A kérést a bánya teljesítette, ezzel egyidejűleg a VI-os telepi nő- és leányegyleti, valamint cserkészotthoni épület helyett egy kisebbet adott cserébe az evangélikus egyházközségnek. A gyülekezet rendelkezésére bocsátott ingatlanokért a Társulat nem kért bérleti díjat, csak a karbantartást igényelte. A templom kialakítása az 1938. április 10-i engedély kiadását követően azonnal megkezdődött, s Bánik Béla társulati építész tervei alapján 1938. október 30-án el is készült. Felszentelésére 1938. november 27-én került sor. Az építkezés 12 000 pengős költségeit a gyülekezet erejét meghaladó módon csaknem teljes egészében maga vállalta. A bánya vezetése megértette a nehézségeiket, s 1939. április 16-i döntése nyomán átvállalta a lelkész helyi javadalmának fizetését továbbá a lakás, a világítás és a fűtés költségeit. Kevésbé utóbb a segédlelkész, az egyházfő és a kántor javadalmazását is. 1944-től Kalavszky Kálmánt a többi lelkésszel azonos jogállással bevette a vállalati tisztvisel-

lők sorába. Ezzel teljessé vált a Bányatársulat és az evangélikus egyház összefonódása.

A második világháború hatása egyre erőteljesebben érintette a gyülekezet életét. Ez Kalavszky Kálmán többszöri katonai szolgálatában, később a légiraidók sűrűsödésében öltött testet. 1944-ben Kalavszky Kálmánt behívták katonának, a segédlelkész pedig elmenekült. A háború utolsó hónapjaiban a magára maradt gyülekezet lelki gondozását ismét a református lelkészek látták el.

1945. június 24-én a magára maradt gyülekezet vezetését Benczur Zoltán lelkész vette át, mint adminisztrátor. A helyzetet áttekintve ekkorra megállapíthatóvá vált, hogy a templom jelentős károkat szenvedett, s elveszett a lelkészlakás is, mivel azt az erdészetnek adta ki a vállalat vezetése. Később sikerült renováltatni a templomot, a vállalat pedig visszaadta a lelkészlakást és tovább folyósította a korábbi javadalmakat is.

Kalavszky Kálmán, a gyülekezet hadifogságba került lelkésze hazatért, de nem maradhatott állomáshelyén. A gyülekezeten belül megindult a bomlás. A juttatások csökkentek. A bányalelkész javadalmazását a bányától a VMK, majd az Állami Egyházügyi Hivatal vette át.

1949-től kezdődően a gyülekezetnek ismét magának kellett gondoskodnia az adományok összegyűjtéséről. Az 1946-53 közötti időszakban az egyházközség hivatalos neve: Tatabánya-bányatelepi Evangélikus Egyház. A nehéz helyzetből való kibontakozás jeleként Kalavszky Kálmán a Dunáninneni Egyházkerület javaslatára ideiglenesen nyugdíjazták, majd Szarvasra helyezték. Ezt követően 1952-ben az egyházközség két lelkészi körre - Alsóvárosi, Felsővárosi - szerveződött anélkül, hogy formálisan is kettéválna. Az óvárosi részt magában foglaló Felsővárosi lelkészi kerület élére Selmeczi Jánost, a kongruás (állami javadalmas) lelkészi állásra pedig Tábornszky Lászlót választotta a gyülekezet. Beiktatásukra 1952. április 28-án került sor. 1953. október 16-án a Szákra távozott Tábornszky helyét dr. Vető Lajos püspök Labossa Lajos lelkésszel töltötte be.

A Felsővárosi (VII-es telepet is magába foglaló) lelkészi kerület igen nehéz helyzetben élte meg az elkövetkező két évtizedet. Előbb 1954-ben rongálódott meg alábányászás miatt a VII-es telepi templom, majd a 60-as évek elején, amikor is életveszélyessé vált. Igaz, hogy 1979 júliusáig használták, de ekkor kártalanítás ellenében végképpen el kellett hagynia a gyülekezetnek. A templom Amster József által készített orgonája ekkor az óbudai evangélikus templomba, egyéb berendezési tárgyai pedig a bicskei templomba kerültek. A kártérítésként kapott összegből 1965-ben új imaház-templomot épített az egyházközség az I. kerület Tátra u. 13. sz. alatt, a lelkészlakás épületének telkére.

Tatabánya egangélikus egyházközségének történetén belül sajáto helyet foglal el a bányahidai városrészes.

Bányahidán az erőmű üzembehelyezése előtt mintegy 80-100 evangélikus hívő élhetett. Kalavszky Kálmán tatabánya-felsőgallai evangélikus lelkész szervezőmunkájának eredményeként 1932-ben már felvetődött, hogy az itt élő hívők szerveződjenek közösségé, s ne kényszerüljenek hosszú út megtételére a hitélet gyakorlása érdekében. Ekkor ugyanis lelki gondozásuk minden szempontból a libadombi református templomhoz kötötte őket. Első lépés a házi bibliaórák tartása volt. A Szaiki Kálmánéknál, Mógor Sándoréknál, Kiss Rezsőéknél, Beliczai Bélánénál és másutt találkozó evangélikus hívek tekintélye az idők során oly mértékben megnőtt, hogy Láng József főjegyző 1932-ben engedélyezte számuk-

ra istentiszteletek tartását a községháza tanácstermében. 1932 pünkösdjének másnapján azután megalakult a Bánhidai Evangélikus Fiókegyház, mely Kalavszky Kálmán vezetésével tartott első közgyűlésén Gaál Elemért felügyelővé, Szajki Kálmánt gondnok és pénztárossá, Friedrich Jánost, Mógor Sándort, Fleisch Gyulát, Villányi Ivánt presbiterré, Császár Jánost pedig egyházfivá választotta. Gaál Elemér azzal a feltétellel vállalta a megítélt megbízást, hogy a jövőben a gyülekezet tagjai legfontosabb megoldandó feladatuknak a templom megépítését tartják. E feltételeknek örömmel tettek eleget a fiókegyház hívei. A gyülekezeti élet megélénkülésének jeleként 1932 őszén a bánhidai evangélikus Nő- és Leányegylet, melynek első elnöke Tenyei Lászlóné, ügyvezető elnöknője pedig Beliczai Béláné lett. A templomépítés gondolata 1938-ban öltött konkrét formát. Ekkor Láng József főjegyző Újbánhidán, a község legszebb részén biztosított telket a templom számára. A hepehupás terepet előbb 70-80 kocsis homokkal töltötték fel, majd a munka megkezdéséhez szükséges pénz összegyűjtését követően hozzáálltak az építkezéshez. Az anyagi feltételek megteremtésében nagy szerepet játszott Gaál Elemér, aki 500 pengős adományán túl, Pesthy Pál igazságügyminiszter révén azt is elérte, hogy az erőmű mellett, a MÁK Rt. is megadja a terv megvalósításához szükséges támogatást. A templom tervrajzát a tatabányai építési osztály főmérnöke készítette, s ajándékozta a gyülekezetnek.

Az alapkövetételére 1936. szeptember végén került sor. A mintegy 7500 pengő ráfordításával emelt épületet 1937. december 19-én szentelte fel D. Kovács József püspök. A templom berendezésére a hívek odaadó munkájából és adakozó-készségéből nyílt lehetőség. A templom harmóniumát a Nőegylet adományozta, az oltárterítőt Péchi Pálné készítette, s a többi tárgy is a gyülekezet tagjainak jóvoltából tette széppé a templomot.

A háború és az azt követő évek viszontagságai súlyosan érintették az itteni gyülekezetet is. A templom a háború során megsérült. Teljesen új helyzetet teremtett a négy település 1947-ben történt egyesítése, Tatabánya városlétre jötté. Ekkor a Bánhidai Evangélikus Fiókegyház csatlakozott a Tatabánya-Bánatelepi Evangélikus Egyházhoz, mint anyaegyházhoz. Kalavszky Kálmán 1951-ben történt nyugdíjazását követően az egyházközségen belül létrehozott új szervezeti beosztás szerint a Tatabányai Evangélikus Egyházközségen belül Bánhida az alsóvárosi lelkészi kör központjaként működött előbb Táborny László, majd 1953-tól Labossa Lajos vezetésével. Ez az állapot 1970-ig állott fenn, amikor is két lelkészi kör megszűnt, s azóta Labossa Lajos látja el az egész város lelki gondozását.

A Tatabányai Evangélikus Egyházközség gyülekezeti lelkészei:

Kalavszky Kálmán (1930-1952), Dr. Selmeczi János (1952-1969),
 (Felsővárosi lelkészi kör)
 Táborny László (1952-1953)
 (Alsóvárosi lelkészi kör)
 Labossa Lajos (1953-)
 (Alsóvárosi lelkészi kör 1953-70)

Tatabányai Evangélikus Egyházközség filiái: Héreg, Tarján, Szárliget.

Református egyház

A gróf Esterházy Ferenc akna 1896-ban történt megnyitását követően három esztendő alatt a reformátusok száma mintegy 340 főre emelkedett, s 1900. december 8-án megalakult az Alsógalla-bányatelepi Református Egyházközség. Istentiszteleteiket a "konzum" meletti társulati elemi népiskolában tartották.

Anyakönyveiket csak 1908-tól vezetik itt. Ezt megelőzően a tatai református egyházközség látta el az ezzel járó teendőket. A római katolikus templom elkészültét követően az itt élő protestánsok (reformátusok és evangélikusok) istentiszteleti célokra megkapták a libadombi, volt katolikus templomot. A gyülekezet aktivitásának jeleként 1934-ben már működött a Református Keresztény Ifjúsági Egyesület a Leánykör, a Dalárda, s a Színjátzó csoport. Fontos szerepet játszott a gyülekezet életében a szociális érzékenység, melynek jeleként esetenként több ezer pengő értékű ajándékot osztottak szét a rászorulóknak körében a karácsonyi ünnepek alkalmából. A számában egyre inkább növekvő reformátusok a 30-as évekre kinőtték a Libadombon álló templomot. Ezt érzékelte a MÁK Rt. vezetése is, s ezért 1938-ban újat épített számukra a VII-es telepen. A templomok fenntartása mellett a bányatársulat gondoskodott a lelkészek elhelyezéséről is. 1907-ben a református gyülekezet rendelkezésére bocsátották lelkészlakás céljára a korábbi bányaorvosi lakást. Ettől kezdve helyben vezették az anyakönyveket. A gyülekezet ezekben az évtizedekben egy vezető lelkész és több káplán szolgált. Munkájuk eredményeként 1948-ban az egyházközség gyülekezeti teremmel bővítette a VII-es telepi templomot. E templom a lelkészlakással egyetemben 1964-ig a bánya tulajdonában volt. Ekkor alábányászás miatt mindkét épület életveszélyessé vált, s a gyülekezetnek kártalanítás fejében el kellett hagynia azokat. Ekkor a kapott kártalanítási összegért saját tulajdonú épületeket vásároltak a Ratzinger utcában, melyekben lelkészlakot és templomot alakítottak ki.

Az elhagyott VII-es telepi templom berendezése a bányahidai református templomba került az Amster József és fia által készített orgonával együtt.

Az egyházközség 1981-ig maradhatott a Ranzinger utcában, mivel ekkor az itteni épületeket városrendezési okok miatt szanálták. Ekkor cseretelket, majd 1983-ban háromszobás lelkészlakást, lelkészi irodát kaptak. A sokat szenvedett gyülekezet létszáma ekkorra jelentősen megcsappant. Így lemondtak a Libadombon álló templom használatáról is. Ettől kezdődően az időközben megépült Tátra utcai evangélikus templomban tartották istentiszteleteiket. 1984-ben kezdtek hozzá a Május 1. parkban álló telken Szabó István Ybl-díjas építész tervei szerint ma is tartó új templomának felépítéséhez.

Az óvárosi gyülekezet vezető lelkészei:

Várady Lajos (1907-1922)
Dr. Bányai Lajos (1922-1931)
Varga Károly (1931-1947)
Dr. Trombitás Dezső (1947-1952)
Dr. Mezei György Lóránd (1952-1966)
Egry Miklós (1966-1972)
Janovszky István (1972-)

A bányai református gyülekezet

A település sajátos helyzetéből adódóan az itteni reformátusok a környei anyaegyház filiájaként működtek. Létszámuk 1933-ra érte el azt a mértéket, melyre aktív gyülekezeti élet épülhetett. ezt az aktivizálódást jelzi az ekkor alakult Legényegylete, Nő- és Leányegylete. 1939-re erősödött meg a gyülekezet annyira, hogy önálló templom építésébe kezdhetett. A templom 1939-ben kelt alapító okiratát követően indult meg az építkezés Szeghalmy Bálint miskolci építész tervei szerint. Az erdélyi fatemplomok stílusjegyeit magán viselő templom gyülekezeti és istentiszteleti termet, iskolát és tanítói lakást foglalt magában. Az igen gyorsan megépült templomban - tornya csak később 1950-ben készült el, sajnos nem Miskolczi eredeti elképzelésének megfelelően. Megkezdte működését az iskola is, melyet sajátos elhelyezkedése miatt 1948-ban nem államosítottak, hanem megszüntettek. A település, majd városrész gyülekezetének lelki gondozását 1933-1957-ig a következő lelkészek látták el Környéről: Somogy István (1933-1940), Gyimóthy Géza (1940-1948), Bakonyi Dezső (1949-1955), Magyar István helyettes lelkész (1955-1957). Első önálló lelkésze Bátty Miklós (1957-1984). E tisztet 1984-től Németh Dávid tölti be. Iratanyaga, illetve levéltári dokumentumai jórészt Pápára kerültek az ottani egyházkerületi levéltárban kutathatók. Anyakönyveit 1933-tól helyben vezetik.

Baptista egyház

A protestanizmus, kálvinista ágának egyik változataként alakult ki a 17. századi Angliában. Innen Amerikába, majd a 19. században Európába jöttek terjesztői. Magyarországon Rotmayer János asztalosmester és Novák Antal szabómester voltak az első híveik. Erőteljesebb terjedése 1873-tól érzékelhető. 1905-ben végül elismert felekezetté váltak. Ebben az esztendőben jött létre a Tatabánya-Felsőgallai Baptista Gyülekezet. A baptista egyház egyik első jeles képviselője Chavonyec György volt. A hívek többsége Felsőgallán lakott. Itt először magánházaknál gyűltek össze a biblia tanulmányozása és imádkozás céljából.

A felsőgallai gyülekezet 1905-1926-ig Budapest, József utcai baptista gyülekezet missziós állomása volt, s a bányatársulat felsőgallai elemi iskolájának egyik termében tartotta összejöveteleit. A hívek számának gyarapodása következtében nagyobb helyre volt szükségük, s ekkor megkapták a volt Fortuna Mozgó épületének 3/5-öd részét. Ebből imaházat alakítottak ki, melyet az 1960-as évekig használtak. 1930-tól 29 taggal önállóvá vált a gyülekezet. Ezt követően a folyamatos számbeli gyarapodás lehetővé tette egy 31 fős énekkar, 18 fős vonós, később pengetős zenekar létrehozását, vasárnapi iskola, fiú, leány és női körök működtetését. A gyülekezet létszáma 1938-ra megközelítette a 100 főt. Ezeket az eredményeket első lelképásztor Vas Ferenc vezetésével érte el. 1945 után a gyülekezet tagjait, mint megbízható munkásokat felsőbb iskolába küldték. A párttagság és a vallás gyakorlása összeegyeztethetetlen volt. Így a megmaradt hívek Tatabányán belül az Újtelepre tették át működésük székhelyét, az evangélikus templomba. Itt működött 1971-1982 között a misszió Fortin László vezetésével. Itt határozták meg az új imaház és lelkészlakás építését is. Épületük Alsógallán 1982-ben kezdte meg a hívek fogadását a Mátyás király út 19. szám alatt. A negyven tagú gyülekezetet ismét önálló lelképásztor szolgálja. 1992-ben egész Komárom-Esztergom megye baptista pásztorlását szintén ő látja el. A

HIBAJEGYZÉK

- 66.1. 1.bek. 12.sor: Posztoczky András.....Jáhn Frigyesné
67.1. Felsőgalla plébánosai: Hinterreiter József
67.1. Alsógalla 4. bek. helyesen:
A templom három stukkóját: Jézus születését, Jézus mennybemene-
telét és az utolsó ítéletet ábrázolják Lohr Ferenc...
Ezt ... Závori Zoltán századunk "szentjének" Mindszenty József
bíboros, Apor Vilmos győri püspök, Márton Áron erdélyi püspök
Batthyány Srattmann László a szegények orvosa, továbbá Alsógalla
"fogadott szentjeinek": Szent Flórián, Szent Sebestyén, Szent Orbán
és Szent Vendel képeivel...
- 68.1. Első sor: VII. telepi Szent Család templom...
- 68.1. 1.bek. 10.sor: Gelbmann Márton
- 69.1. 3.bek. 8.sor helyesen: Az új főoltár és az ambó az Ó és az Újszövet-
ségre utal. Az Ó és Újszövetség... szellemiségére. Az új főoltár a régi
szószék márványtalapzatára épült, s egy az Ószövetséget idéző...
tabernákulumból, tetején pedig egy bizánci jellegű földgömböt átölelő
keresztből áll.
- 69.1. 3.bek. 8.sor: Az "Itt két Szent Borbálát..." kezdetű mondat helyett:
Az oltáron három szobor - középen Jézus szíve, jobbján Szent József,
balján Szent Borbála áll.
- 73.1. 4.bek. 5.sor: ... nyugdíjazták, majd a szarvasi gyülekezet lelkészévé
választották.
- 73.1. 4.bek. 7.sor: ... anélkül, hogy jogilag is kettéválna.
- 73.1. 5.bek. 6.sor: ... Angster József által készített orgonája és a padok ...
templomba, a szószék ...
- 73.1. 5.bek.: A következő mondattal zárul: Ezt 1966-ban szentelte fel
dr. Vető Lajos püspök.
- 74.1. 2.bek. 2.sor: D. Kovács Sándor püspök.
- 75.1. 3.bek. 2.sor: Angster József és fia
- 76.1. 1.bek. 10.sor: ... sajnos nem Szeghalmy eredeti ...

Az irodalomhoz

Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza ...
köt. Bp. 1987. Akad.k. 564 l.

gyülekezet létszáma folyamatosan gyarapodik, s ebben különösen fontos szerepet játszanak az Erdélyből áttelepült hívek.

Zsidó hitközség

A felső- és alsógallai zsidók hitközséggé szerveződéséről igen keveset tudunk. Az 1930-ban megjelent Magyarországi zsidó lexikon egyáltalán nem tesz említést létezéséről. Ebben az időszakban valószínűleg a Tatai Zsidó Hitközség filiájaként működhettek. Gazdasági erejüket azonban jelzi, hogy 1930-ban Székely Jenő tervei szerint felépült Felsőgallán a zsinagóga, melyet 1945-ben a harcok során lebombáztak. (ld. 5.sz. fotó) A Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának iktatókönyveiben a hitközségre vonatkozóan összesen két utalást találunk. Az egyik levél 1943. július 11-én kelt Tatán, Felső- és Alsógalla zsidó vallású lakóinak hovatartozása tárgyában, a másik Tatabányán íródott 1943. július 26-án. E levélben a hitközség Banda László kántor felmentését kérte munkaszolgálati kötelezettségének teljesítése alól. Az alig másfél évtizedet megélt hitközség történetének részletesebb megírása a jövő kutatási feladatai közé tartozik.

Összegezve az eddigi ismereteinket, megállapíthatjuk, hogy a keresztény egyházak közül a katolikus volt az, amelyik megőrizte egyházigazgatási szempontból egyesítés előtti településszerkezet közigazgatási beosztását. Az evangélikus, a baptista egyház és a zsidó hitközség Felsőgallán kapott megfelelő társadalmi támogatást működéséhez, míg a református egyház eredendően a szénbányászathoz kapcsolódva, Alsógalla-Bánya telepen, azaz Tatabányán kezdte meg működését. A római katolikus egyház jelenléte bizonyíthatóan az Árpád-korra datálható Bánhida esetében. A római katolikus egyház a török kiűzését követően Bánhidán, Felsőgalla és Alsógalla területén - az újratelepítés kapcsán -, a 18. század elején erősödött meg ismét.

A protestáns egyházak hívei a szénbányászat megkezdését követően jelentek meg nagyobb számban, a zsidó vallásúak pedig csak a századunk 20-as éveinek végén tudták megteremteni a hitközséggé szerveződés feltételeit. Mindezek mellett figyelemreméltó, hogy az itteni egyházak és a zsidó hitközség életében is jelentős szerepet játszott az anyagi és erkölcsi támogatásával a MÁK Rt.

Irodalom

Magyar Katolikus Almanach 1984.

Bp., Szent István Társulat 1984. 871. 1.

Tatabánya. Egyházközségi Értesítő

1929-1938-as évfolyamai

WEISZ János: Adatok Felsőgalla, ma Tatabánya III. plébániájának és templomának történetéből
Gépirat. Felsőgalla, 1969. 84+8 l.

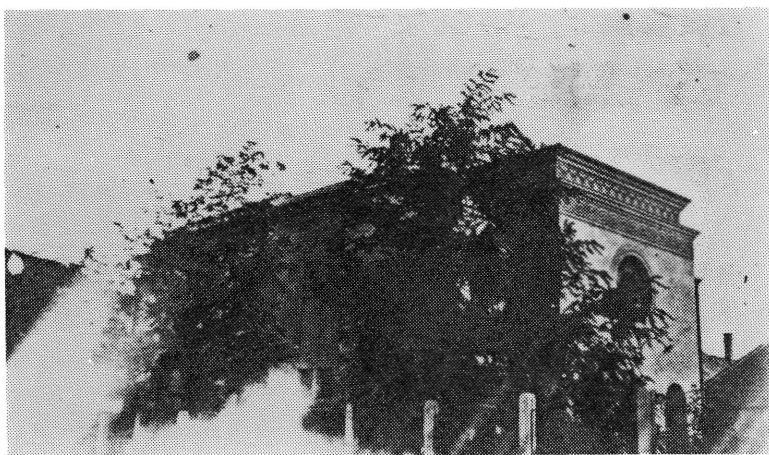

VII-es telepi római katolikus
templom (Fotó: Mudrák Attila)

A VII-es telepi református templom

A felsővárosi (VII-es Telep)
evangelikus templom

A II. világháborúban lebombázott felsőgallai zsinagóga
(Országos Zsidó Múzeum 69.252)

A tatabányai szénbányászat nagy műszaki egyéniségei

Csics Gyula

A XIX.sz. második felében meginduló ipari fejlődés erőteljesen éreztette hatását a bányászat, különösen a szénbányászat területén. A fejlődő gyáripár egyre több energiát igényelt, ezért a szénbányászati befektetés biztos profitot ígért. Gyümölcsöző hatást gyakorolt a szénbányászat fejlődésére a vasúti hálózat gyorsütemű fejlesztése is, amely egyrészt a biztos felvevőpiacot, másrészt a szállítási lehetőségek kiszélesedését jelentette számára. Ebben a vállalkozók és műszaki alkotók számára igen termékeny időszakban nyílt lehetősége a tatabányai szénbányászat első műszaki generációjának - Királdi Herz Zsigmondnak, Ranzinger Vincének, Hönsch Edének, Brodmann Miksának és az őket segítő Farbaký Istvánnak és Kauffmann Kamilnak arra, hogy tudását, szakértelmét, vállalkozóképességét kibontakoztassa. Ennek a generációnak volt vezéregyénisége a vállalkozás szervezésében Királdi Herz Zsigmond, a műszaki tervezés területén pedig Ranzinger Vince.

Az Osztrák-Magyar Monarchia távoli tájáról került vidékünkre, Szlovéniában Gottscheeben született, iskoláit Laibachban (Ljubljánában), a bányászati akadémiát Leobenben végezte. Gyakornoki idejét a Drasche seegrábeni bányáinál töltötte. Végzése után a szintén Drasche érdekeltségű Kőszénbánya Tégla-gyár Társulathoz került Dorogra, az annavölgyi bányauzemhez, amelynek vezetője lett. Ettől kezdve - kis megszakítással - egy negyedszázadon keresztül az esztergomvidéki és tatabányai szénbányászat fejlesztése érdekében.

1886-ban Trifaili Kőszénbánya Rt. isztriai Carpano bányauzemének vezetője, de 1891-ben már újra az esztergomvidéki bányászat élén találjuk, 1897. január 1-jén vette át a tatabányai, illetve amint akkoriban nevezték, az alsógallai szénbányászat vezetését bányafelügyelői minőségben, 1899-től bányaaigazgató.

A kibontakozásban lévő tatabányai bányászat tág lehetőségeket biztosított elképzeléseinek megvalósítására, műszaki alkotásainak többsége is erre a korszakra esik: az iszaptömedékelés bevezetése, a lejtősaknás feltárás, a végtelenköteles szállítás, a villamosenergia bányászati alkalmazása, stb.

1907-ben ugyan elhagyta Tatabányát, de élete végéig a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. igazgatósági tagjaként figyelemmel kísérte a tatabányai bányászat fejlődését, részt vett a MÁK minden vállalkozásában.

Műszaki pályafutásának kezdetét jelentő dorogi munkásságának emlékét őrzi az A-akna mélyítése és a tokodi altáró telepítése. A dorogi Henrik-akna szénvagyonra kimerülőben volt, ugyanakkor az óbuda-kenyérmezői vasútvonal megnyitása kedvező szállítási feltételeket biztosított a dorogi szén számára. A jobb lehetőségek kihasználására beindított fejlesztési program keretében mélyítette le Ranziger az elfulladt "Új akna" pótlására a 165m mély A-aknát, amely 1905-ig volt üzemben.

Esztergomvidéki tevékenységéből kiemelkedik a tokodi 1500m hosszú, első, kétvágányú falazott altáró megépítése. A létesítmény megvalósítása lehetővé tette a szállítás koncentrációját és a dorogi medence legnagyobb bányaveszélyének, a vízveszélynek a csökkentését. Az altáróban a szállítást az akkori legmodernebb szállítóberendezésekkel, végtelen kötélzállítással ol-

dotta meg. A Ranzinger tervezte tokodi "öreg altáró" több mint fél évszázadon keresztül szolgálta a termelést és még ma is látható Tokodon, a bécsi út közelében. Már az altáró létesítésekor tervbe vette a tokodi vasútállomásig vezető normál vasúti összeköttetést, amelynek kivitelezését azonban csak 1907-ben kezdték meg. 1885-ben két táróval megindította az ebszónyi bányászatot és a palás szén helyszíni felhasználására mészkemencéket létesített.

Ranzinger tatabányai szerepének szemléltetésére, tevékenységének jelentőségére már a pusztá tény is sokat mond, hogy az ő idejében telepítették a II., III. aknát, a IV. külfejtést, az V., VI., VII., és I/a aknákat, a tatabányai bányák termelése pedig az 1897. évi 35.800 tonnáról 1907-re 1.331.000 tonnára emelkedett.

Amikor Ranzingert a MÁK tatabányai bányászatának vezetésével megbízták, még csak az I. lejtősakna érte el a széntelepet, a nagyüzemi bányászkodás feltételeinek a megteremtése még hátravolt.

Ranzinger és munkatársai (Hönsch Ede királdi bányagazgató, Kauffmann Kamil budapesti bányakapitány és a vállalkozás motorja Királdi Herz Zsigmond) kidolgozták ennek a programját és jegyzőkönyvben rögzítették. Ez a következőket tartalmazta: egy 500 m sugarú körből kell indítani 3 lejtősaknát, amelyeket úgy kell irányítani, hogy mindegyik 600-700 ezer tonna szént tartalmazó területet tárjon fel. A feltárandó szénvagyonnak megfelelően mindegyik akna 20 ezer tonna széntermelésre épüljön, miáltal minden akna élettartama 25-30 év lesz. Ezen körön belül létesüljön a munkáskolónia is. Az 500 m sugarú kör középpontjában, mely egyúttal a normálvágányú, Bánhidáról kiinduló bányavasút végpontja is, építsenek fel egy szénosztályozót, ahonnan az osztályozott szént közvetlenül vasúti kocsikba lehet juttatni. Az osztályozó mellé kerüljön a termelési volumennek megfelelő kazán és elektromos központ. Az áramfejlesztő gépek 3000 voltosak, a munkagépek pedig mind a külszínen, mind a bányába 210 voltosak legyenek. Az aknák vízemelése, szellőztetése és mindenmű szállítás villamos erővel történjék. A külszíni szállítás lebonyolítására az I. és II.sz. lejtősakna közös, a III.sz. lejtősakna pedig önálló kötélpályán szállítson a szénosztályozóra. A lejtősaknában függősinpálya legyen, a szállítás végnélküli kötéllel történjék. Ezt az 1887-ben rögzített programot valósította meg Ranzinger Vince 1901-ig maradéktalanul, bár ez természetesen nem volt könnyű.

Az I.sz. lejtősakna mélyítésénél tapasztalt kedvező bányászati viszonyok, továbbá a kitűnő minőségű szén jó értékesítési lehetősége a bányászat gyors fejlesztésére ösztönözte a MÁK vezetőit. Abban a kérdésben, hogy a széntelep feltárását és a szén kiszállítását lejtősaknával vagy függőleges aknával oldják meg, a szakértők véleménye megoszlott. Ebben az időben a lejtősakna szállítás merész újításnak számított. Magyarországon az első függősinpályás lejtősakna szállítást Hönsch Ede létesítette a MÁK királdi bányájában 1896-ban. A kellően még ki nem próbált lejtősakna szállításnál gyakoriak voltak az üzemzavarok. Ranzinger a Hönsch által kezdeményezett, kedvező műszaki és gazdasági paramétereket biztosító függősinpályás rendszer mellett szilárdan kitartott és rövid idő alatt azok biztonságát be is bizonyította. Így később kialakult 20-30°-os aknadőlés és a kétrészes 640 kg raksúlyú csillékkal való lejtősaknaszállítás Tatabányán teljes mértékben igazolta a hozzá fűzött reményeket.

Az I., II., és III. lejtősaknában végtelenköteles függősinpályás szállítást alkalmaztak. A végtelen kötélzállítással a három lejtősaknában, de különösen a síklókban és ereszkékben (lejtős, emelkedő vázatokban) adhéziós pályákon elért

eredmények alapján Ranzinger javaslatára a végtelen kötélszállítást adhéziós pályán a főszállító aknában is bevezették. A VI. és VII. lejtősaknákat adhéziós végtelenköteles szállításra rendezték be. A szállításnak ezt a módját Tatabánya alkalmazta elsőként az országban és ez a műszaki újdonság - elsősorban gazdaságossága miatt - nagyban növelte a tatabányai szén versenyképességét.

Az aknaszállítás és a bányászattal összefüggő egyéb gépészeti tevékenység (szellőztetés, vízemelés, osztályozás, stb.) berendezéseinek meghajtásához jelentős mennyiségű energiára volt szükség. Ez készítette a tatabányai szakembereket arra, hogy Ranzinger javaslatát elfogadva már 1897-ben a villamosenergiát alkalmazzák.

A villamos erőmű 1898 elején elkészült, a lejtősaknák első gőzüzemű berendezéseit üzemem kívül helyezték, és áttértek a villamos meghajtásra. Ezzel minden más hazai és igen sok külföldi bányát megelőztek és alapot teremtettek a tatabányai bányászat gyors fejlődésére.

Ranzinger kétségkívül legkiemelkedőbb bányászati technológiai újítása az iszaptömedékelés volt, amit az országban először szintén Tatabányán alkalmaztak. Az egyre növekvő széntermelést egyre nagyobb mértékben akadályozták a megszorodó bányatüzek. Az is világos volt, hogy a medence keleti és déli részében lévő 20-30 m vastagságú széntelep lefejtésére kerül sor, a tűzveszély még fokozódni fog. Ha nem sikerül megfelelő megoldást találni a tűzveszély csökkentésére, az egész tatabányai bányáskodás léte forog kockán. Ennek tudható be, hogy amikor Ranzinger tudomást szerzett arról, hogy a porosz-sziléziai bányászatban a vastag telepek lefejtésénél egy vízzel kombinált homokos tömedékelő eljárást vezettek be, 1903 májusában már Myslowitzben tanulmányozta a módszert. Hazatérése után azonnal felkutatta a közeli homoklelőhelyeket és javaslatot tett az iszaptömedékelés tatabányai bevezetésére. Ez a kezdeményezés a Sziléziában alkalmazottól eltérően nem csak egyes teleprészek, hanem egész széntelep lefejtésénél alkalmazta ezt az eljárást, ami nemzetközi viszonylatban is figyelmet keltő esemény volt.

Az 1903. november 30-án Bécsben tartott MÁK igazgatósági ülésen Ranzinger azt jelenthette, hogy az iszapolási eljárás a II.sz. aknában igen jól bevált és a többi aknáknál való bevezetésére az intézkedések megtörténtek.

Az iszaptömedékelés bevezetésével a fejtési rendszert, amely kézi tömedékelésnél felülről lefelé haladó szeletekben történt, meg kellett változtatni. Ez is hamar megtörtént, úgyhogy az I., II. és III. sz. aknában az 1905. év elején már majdnem mindenütt iszaptömedékeléssel dolgoztak. Ezzel elhárult a tatabányai bányászat létét állandóan fenyegető tűzveszély réme. Az új eljárás bevezetése lehetővé tette az aknák teljesítőképességének nagyfokú növelését is, az üzem központosítását, ezáltal a szállítási és üzemeltetési költségek csökkentését. További előnyöket jelentett, hogy több hétig taró kézi tömedékelés helyett néhány óráig tartott a művelet, jelentős mennyiségű bányafát lehetett megtakarítani, a külszíni terepsüllyedések csökkentek, kevesebb munkaerőre volt szükség.

Az iszaptömedékeléses eljárás bevezetése hozott sikert Ranzinger számára a trifaili bányánál is, de ez a módszer az esztergomvidéki szénbányászatban és a többi medencében is gyorsan terjedt. Ez a tömedékelési mód tette lehetővé Tatabányán a Budapest-Bécs közötti vasútvonal aláfejtését anélkül, hogy a forgalmat leállították volna.

ezt azonban már Ranzinger utódai Tiles János és Kopriva Ferenc vezetésével valósították meg.

Ranzinger tatabányai időszakában valósult meg a bányalétesítéssel kapcsolatos nagyarányú külszíni fejlesztés is, műhelyek, üzemek, osztályozó, erőmű, brickettgyár, mészégető és más kiszolgáló létesítmények. ezekben az években épült fel a lakótelep, és rakták le az alapjait a munkásjóléti és közintézményeknek, ekkor épült fel az első iskola és kórház is.

Emlékét méltóan őrizte meg az a tervei alapján készült VI. akna, amely több éven át nevét is viselte, közel 80 éves működésével a leghosszabb élettartamú és 20 millió tonnás termelésével a legtöbbet termelő akna volt a tatabányai medencében.

Ranzinger Vince, Hösch Ede bányamérnökök tevékenységéhez szorosan kapcsolódik a fiatalabb generáció legkiemelkedőbb egyénisége, Tiles János munkássága. Nemcsak azáltal, hogy a körmöcbányai születésű Tilest Ranzinger hívta Tatabányára, hanem elsősorban azáltal, hogy a tatabányai bányászat indulásánál tevékenykedő bányamérnök-kollektíva által kidolgozott tervek gyakorlati kivitelezője volt.

A végtelenköteles lejtősakna szállítás megvalósítása éppúgy személyes közreműködésének az eredménye, mint az iszaptömedékelés általános alkalmazása hidraulikus homokkitermivessé párosítva.

Műszaki alkotó tevékenységének csúcspontját jelentette a vasútvonal aláfejtésének megoldása a forgalom korlátozása nélkül. Hasonló esetekben ezt a feladatot úgy oldották meg, hogy a vasútvonalat áthelyezték, vagy széntelepben megfelelő védőpillért hagytak a vasút süllyedésének megakadályozására, akár csak más fontos külszíni objektum megóvása esetén.

Mindkét megoldás kedvezőtlen volt a bányatársaság számára, hiszen az első jelentős többletköltséget okozott, míg a második 1 millió tonna szén visszahagyását jelentette volna. A feladat megvalósítása nemcsak nagy műszaki feladatot jelentett, hanem jelentős taktikai siker is volt. A hazai közvélemény és a MÁK szakembereinek meggyőzése érdekében ugyanis már a feladat aktualitását megelőző cikkekben ismertették azokat a külföldi megoldásokat, amelyek az aláfejtés tervezett módját lehetővé tették. Az ezáltal megismert külföldi szakértők véleménye alapján a bányakapitányság az eredetileg kitűzött védőpillér lefejtését engedélyezte. Ezt a munkát készítette elő és vezette le Tiles János a bányakapitányság szigorú ellenőrzése mellett.

A munka sikeres elvégzése nagyban hozzájárult, hogy 1915-ben Tilest kinevezték a tatabányai bánya- és ipartelep igazgatójának. Működése alatt vezették be Tatabányán a gépi réselés és a frontfejtést. Országos viszonylatban mindkettő újdonságnak számított. 1919-ben súlyos betegsége miatt kénytelen volt megválni a közvetlen bányaszolgálatától és központi bányagazgatóként tevékenykedett.

A gyakorlati műszaki munka után a bányász szokások és a bányászat történet tanulmányozásába fogott. Dolgozata jelent meg a selmeci diákszokásokról, a szápári bányászatról.

Elsőként foglalta össze a tatabányai és annak előzményét jelentő vértessomló bányászat történetét.

A tatabányai szénbányászat gazdag története még több jelentős műszaki alkotó tevékenységének kiemelését is lehetővé tenné, köztük a közelmúltban

működött bányász alkotók munkásságát is. Az általam kiválasztott műszakiak pályafutásának ismertetésével azt igyekeztem bemutatni, hogy az ország távoli vidékeiről Tatabányára került emberek hogyan segítettek a város iparát meghatározó szénbányászat alakításában és bemutassam, hogy a szerencsés földrajzi fekvés, a szén kedvező paraméterei és más objektív tényezőkön kívül milyen műszaki újdonságok járultak hozzá ahhoz, hogy a tatabányai iparvidék hazánk életében a két világháború között döntő fontosságúvá vált.

Lakáshelyzet, otthonkultúra az ipartelepeken

Fűrészné Molnár Anikó

A tatai szénmedencében lévő három kis község: Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida századforduló utáni hatalmas arányú népességnövekedését - az elenyésző természetes szaporulat mellett - az újonnan betelepültek nagy száma adta. Az új telepítőtényező, a szénbányászat megjelenésével 1896-ot követően rohamosan nőtt a lakosság száma. Ez egy új község kialakulásához is elvezetett, amely a szénmedence központjává vált. Elkülönülését a községek falusi népességétől 1902-ben legalizálta a közigazgatás, Tatabánya néven. 1910-re a szénmedence községeinek népessége megközelítette a 23000-et. (Összehasonlításként: a bányanyitást megelőzően alig 3000 fő élt itt.)¹

Kezdetben a szakmunkások túlnyomórészt a monarchia más országaiból származtak. Fokozatosan azonban a környező falvak lakossága is bekapcsolódott a bányamunkába, kialakítva a "kétlakiak" rétegét. Sőt, a bányászat stabil munkástörzseként - a távolabbi vidékekről toborzottak labilitása miatt - egyre inkább a bányák közvetlen közelében fekvő községek lakói jöttek számításba. Az ideáramló bányamunkásság következtében nem csupán számszerűen növekedett a lakosság, de a népesség foglalkozás szerinti megoszlása is lényegesen átszaporosult. A kereső foglalkozásuaknak idővel egyre kisebb százalékát alkották az őstermelők. (A századfordulón még közel egyforma volt az arány a két foglalkozási ág között.) A paraszti életforma helyett egyre inkább uralkodóvá vált az ipari munkás, ezen belül elsősorban a sajátos bányász életforma.

A tatai szénmedencében "egyeduralkodó" MÁK Rt. a nagyobb munkáslétszám foglalkoztatását csak úgy tudta megoldani, ha elhelyezésükről gondoskodott. Ezért a bányaiüzemek közelében munkástelepeket létesítettek. A századfordulón még viszonylag kevés volt az olyan iparvállalat, amely nagyszámú munkáslakás építésére és fenntartására határozta volna el magát.² A magánkézben lévő vállalatok közül főleg a bányák kényszerültek - munkaerő-gazdálkodási okokból - munkáslakások építésére, fenntartására. Így ezek a munkáslakások "nélkülözhetetlen üzemi berendezésekké" váltak.³ A századforduló Magyarországon a gyáripari munkásság mintegy 85%-a, az egész munkásság 90%-a saját maga volt kénytelen lakásáról gondoskodni.⁴ Rendkívül kevesen éltek a saját házukban. A munkásság többsége, meghatározó hányada tehát bérlakásban élt.

A gyári munkáslakások, amelyek igen nagy számban épültek épp a századelő első másfél évtizedében, gyakorta jelentettek kiváltságot meghatározott munkásrétegek számára. Igen jelentős hányaduk készült már eleve jobban fizetett szakmunkások részére, de általában is igaz, hogy többnyire egyszoba-konyhás, ám infrastrukturálisan helyenként jól ellátott szolgálati lakások a bérjövedelem naturális részét képezték. Így volt ez akkor is, ha a munkáltató bért kért a lakások használatáért, hiszen ez a bér rendszerint alacsonyabb volt, mint a tisztán bérlakások bérleti díja.

A gyári kolóniák munkáslakásainak alapján két típusa különíthető el: a nagyobb, a túlnyomó hányaduk olyan szoba-konyhás, vagy ennél is kisebb lakásokból állt, melyek évi bére 150 korona alatt maradt. S persze léteztek munkástömegszállások is, az ún. munkáskaszárnyák a nem házas alkalmazottak részére.

A gyári munkáslakások másik típusát a rendszerint kétszobás és jobb minőségű lakások képezték, melyek évi bére relatíve alacsonyabb, sőt használóik gyakorta gyári juttatásként, ingyenesen lakhatták. Ők többnyire külföldről származó és jobban fizetett szakmunkások voltak, akiknek megtartása létkérdést jelentett az üzem tulajdonosának.

A vállalati lakás ugyanakkor külön kötöttséget jelentett lakójának. A bányamunkás sok esetben kénytelen volt eltérni a sértő bánásmódot, az alacsony bérezést, hogy megmaradjon a fedél a maga és a családja feje fölött. A lakással, az alacsony lakbérrel sikerült is a munkások többségét a bányatelephez kötni és gyakran még a szervezkedéstől is távol tartani. Hiszen akit elbocsátottak a bányától, azt kivétel nélkül a lakásból is kitették.⁵

A tatai szénmedencében az első lakóépület alapozását 1897-ben kezdték meg. A "gyors és nagyobb arányú építkezéseknél igényelt téglamennyiség szükségessé tette...téglagyár felállítását... Az agyagtéglagyárnak üzembehelyezésével július hónapban a munkás- és tisztviselői kolónia felépítése megindult"⁶ - emlékezett Tiles János bányamérnök, későbbi bányaigazgató beszámolójában.

1902-re az ótelepi kolónia 233 lakóházból, összesen pedig 320 épületből állt.⁷ Felépült 198 hat lakást jelentő munkásház, 4 munkáslaktanya (vidéki, nőtlen munkások részére 50-50 ágygal), 16 altiszti (emeletes, négylakásos és földszintes kettős altiszti lakások), 8 tisztii lakóház és 1 igazgatói lakóház (kocsiszinnel és lóistállóval). A telepen felépült még 1 csendőrlaktanya, 1 ötven ágyas kórház, iskolák, vendéglők, élelemtár, pékműhely, halottaskamra, kápolna, istállók és 1 jégverem is.

Meg kell jegyeznünk ugyanakkor azt is, hogy a barakkszerű tégláépületek mellett Alsógalla község határában gombamód nőtt ki egy ideiglenes (fából és más hulladékból összeeszkábált viskókból álló) lakótelep is, az ún. Suligói telep⁸, amelynek lakói nem voltak a bányavállalat alkalmazottai, csak bér munkát vállaltak, így szolgálati lakást sem kaphattak.

1902-ben megindult az Újtelep építése, amely az eddigi munkástelepnél már lényegesen nagyobb és két összefüggő részből: a VI-VII-es számú telepekből állt. A két hatalmas, több ezer lakásból álló kolónia építése az 1920-as évek közepén fejeződött be. Az Újtelep létrehozását követően az újonnan nyíló és egyre távolabb kerülő bányauzemek és ipari létesítmények közelében újabb lakótelepek épültek. Ezek a 30-50 házból álló településcsoportok azt a praktikus célt szolgálták, hogy a bányászok letelepítésével a munkásközlekedés ne okozzon gondot. 1907-ben új, viszonylag nagy kolónia a Mésztelep kialakítása kezdődött meg, ami a Cementgyár megépítése után 1912-13-ban fejeződött be, és elkészülteivel több mint 2000 embernek adott otthont.⁹

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. által építtetett kolóniákon az első világháborút közvetlenül megelőzően 3650 egyszoba-konyhás és 350 kétszobás ingyenes juttatású szolgálati lakás, ún. "természetbeni lakás" állt az alkalmazottak részére.¹⁰ A kétszobás lakások aránya kedvezőbb volt az ipari munkásságnál szokásos aránynál.

Az első bányászkolóniákat jogos bírálatok is érték." Régebbi bányatelepeink munkáslakóházai majd kivétel nélkül sablonos egyformaságban épültek, - írta Fleischl Róbert műépítész¹¹ - a lakások pedig igen primitív hygienikus követelményeknek feleltek meg. Nem egy helyen látunk még ma is (- 1910-ben M.A.) kaszárnyarendszereket, 8-10-16 családot egy házban elhelyezve; sok helyütt egy

család csak szobát, másutt két vagy négy család közös konyhát kénytelen használni, nem is beszélve a közös lépcső, folyosó és árnyékszékéről... Úgy az elhelyezés, mint a sablonosság ezen munkáslakótelepeket sivár külső megjelenésüknél fogva már visszatetszőkké tette." Az újonnan épült házak már barátságosabb, világosabb színűre festett épületek voltak, előnyösen elűtöttek a régi szürke házaktól.¹² Később tornácok, gangos épületek is készültek.

A MÁK Rt. által építtetett bányáslakások nagyobb része az átlagos munkáslakásoknál valamivel jobb minőségűnek mondható. Országos viszonylatban az egyszobás főbérleti munkáslakások csaknem 1/6 részének ugyanis még konyhája sem volt.¹³ A lakások 80%-a pedig nélkülözte a kamrát.¹⁴ A munkásnegyedek jellegzetes családi otthona a szoba-konyha-kamrás munkáslakások alapterülete nagyjából egyforma (megközelítően 35 m²-es) volt nemcsak megyénkben, Tata-bányán és Dorogon, de a Kispesti Állami Munkástelepen, az ún. Wekerle-telepen épített lakások esetében is. Megyénk másik nagy múltú szénmedencéjének központjában, Dorogon, a Salgótarjáni Köszénbánya Rt. által építtetett lakóházak négy munkáslakásból álltak, Tatabányán a lakóházak legnagyobb része 6-6 család részére épült. (Később készültek itt is 4 lakásos munkásházak.) A lakásokhoz kis kert, és a ház mögött néhány m²-nyi udvar tartozott. A padlásfeljáró az épület egyik végén volt, mindkét végén pöcegödrös árnyékszékek és szeneskamrák voltak. Három munkáslakásra jutott tehát egy közös WC, a házak előtt fedetlen csatornában folyt a szennyvíz. Az ivóvizet a telepek vízvezeték-hálózatának kiépítése (1907) után a lakók utcai nyomós kútból hordták. Nem kapcsolták be a lakások konyháit a vízvezeték-hálózatba, mint az a Wekerle-telepen történt.¹⁵ (Vízvezetékkel az országban a munkáslakások mintegy 56%-a volt ellátva még az 1930-as évek közepén is.) Az áramszolgáltatás viszont a tatabányai telepen a lakosság részére már 1897-ben megindult. Rendkívül nagy jelentőségű volt ez, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Budapesten is csak 1893-ban indult meg az áramszolgáltatás. A kolónia házainak szaporodásával növekedett ugyan a lakosság céljára szolgáltatott áram mennyisége, 1920-ig azonban csak a bányatisztek és altisztek lakásaiba vezette be a társulat a villanyt.¹⁶ A munkások lakásai az 1920-as évek elején kaptak villanyt, még mindig néhány évvel korábban, mint a főváros büszkeségeként számontartott Kispesti Állami Munkástelepen, ahol a villany az első lakók beköltözése után 17 esztendővel, 1926-ban gyulladt ki.¹⁷ (Villany Magyarországon az összes munkáslakásoknak, a nagyobb méretű lakásokat is ideszámítva, 56,7 %-ában volt az 1930-as évek közepén.)

A tisztviselőnegyedek Tatabányán, miként Dorogon is, a munkáskolóniától elkülönítve, a telep szélén, nagy kertektől övezve épültek. A tiszti, az altiszti és a felvigyázói lakások 2-3 szobásak, ill. 1-2 szobásak és komfortosak voltak. A felvigyázók kétlakásos épületekben laktak. Ezek a lakások előszobából, kamrából, konyhából és lakószobából álltak. Az alsóbb rangú tisztviselők is ikerlakásos házakban éltek. Egy-egy lakás 6 helyiségből állt. A fedett előtornácról az előszobába, innen a kamrába, konyhába, WC-be és a szobába lehetett bejutni. Az utca felől egy nagyobb szoba is tartozott hozzá. A főtisztviselők kétlakásos vagy egy-lakásos házakban laktak, de lakásaik sokkal nagyobbak, tágasabbak, kényelmesebbek voltak a többinél. A lakás udvari részéhez tartozott a cselédszoba, kamra, előszoba, WC és fürdőszoba, valamint a pincelejáró, az utcai részhez három szoba.¹⁸

A háromszobás lakások lakói már másik társadalmi réteget alkottak. A határvonal elég élesen meghúzható: munkásnak egyáltalán nem, altiszti rangú alkalmazottnak elvétele volt háromszobás lakása. (A parasztház is csak kétszobás nagyságrendig fejlődött, a gazdagabb parasztnak nem több szobája, hanem több háza volt.)¹⁹

1929 nyarán kezdődött meg és 1930 tavaszán fejeződött be egy "minta" jellegű lakótelep építése, amelyet a Magyar Dunántúli Villamossági Részvénytársaság építtetett a MÁK Rt. szénére épülő bányahidai erőműve mellé, még az üzem beindulása előtt. Egy állami erőműnek minden vonatkozásban kifogástalannak kellett lenni. Ezt a célt szolgálta az erőmű mellé trevezett és felépített lakótelep is. Az MDVRT. és az építő cég szerződésében a következők álltak: "A vállalkozó tudomásul veszi, hogy az egész lakótelep egy országos jelentőségű villamos erőközpont tartozékát képezi, amelyet a hazai előkelőségeken kívül sok külföldi szakember is megfog látogatni - ezért a legjobb anyagokból kell építenie. A munkásház tehát ugyanolyan minőségű lesz, mint például az igazgató lakása."²⁰

Az egész lakótelep valóban ebben a "szellemben" épült: szép, kertes házak, parkok, vízvezeték²¹ - a kor összkomfortja fogadta az idelátogató "előkelőségeket". Jellemző viszont az a szándék, amiért ez, az akkor valóban párját ritkító produktum létrejött. A munkásoknak valóban ugyanolyan minőségű lakásokat kellett építeni, mint az igazgatónak. Nem demokratikus szándék vezette elsősorban a megrendelőket, hanem az egész létesítményt egyúttal idegenforgalmi nevezetességgé is szánták. A lakótelep építése egyébként gazdasági szempontok megvalósulását is jelentette. Az erőmű biztonságos működése ugyanis megkívánta, hogy a legjobb szakmunkások a lehető leghamarabb elérhetők legyenek valamilyen üzemzavar esetén. Számukra a lakótelep egyúttal állandó "készenlét" is jelentett.

1934-re a "telepen" hat villaszerű egy lakásos tisztviselői lakóház, 14 kétlakásos, lakásonként kétszobás munkásház és egy melegházzal beépített kertészház van." - írta a Városkultúra c. folyóirat 1934-ben.²² "A lakóépületek egységes magyaros stílusban, de különböző homlokzatokkal készültek. Minden épülethez külön virágos és veteményes kert tartozik - folytatódik a tudósítás. - A lakótelep 122 fővel gyarapította Bányhida község lakosságát és a vasúti forgalom e célra épült megállóhellyel kaocsolódik be."

A második világháború végéig az MDVRT 70 lakást építtetett és a lakótelepen 47 kinevezett és 23 munkás alkalmazott lakott. A lakók lakásukat szolgálati lakásként díjmentesen kapták.²³

Az állandóan emelkedő bányaszlétszám elhelyezésére a MÁK Rt. különböző megoldásokkal próbálkozott. Bár sok volt a szomszédos községekből bejáró bányász, a munkáslakások további szaporítása elkerülhetetlennek mutatkozott. "Érdemes munkásaink részére - írta az igazgatóság jelentésében²⁴ - segítséget nyújtottunk hosszabb lejáratú kölcsönök adásával, hogy családi házakat építhessenek maguknak."

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. egy egészen újszerű kezdeményezést vezetett be. 1932-től kezdve minden legalább 30 évi szolgálattal nyugdíjba vonuló munkásnak dorogi telepen egy kertes családi házat ajándékozott teljes tulajdonjoggal, vagy ha az illetőnek már volt megfelelő háza, 5000 pengő készpénzt adott. Ez a jótékonykodás jó üzletet is jelentett a társulatnak. A

dolgozók egy évi munkabérének 10 %-a, amit a vállalat kasszájában hagytak, ebben az időben kb. 500.000 pengő volt.²⁵ Ezzel szemben minden évben adtak 10 dolgozónak egy 5000 pengő értékű kertes családi házat, vagy akinek már volt háza, 5000 pengő készpénzt kapott. Kifizettek tehát évente 50.000 pengőt, sezzel szemben megmaradt a bányának 450.000 pengő. Előfordult olyan eset is, hogy a dolgozónak már csak néhány hónapja hiányzott a 30 éves szolgálathoz és akkor valamilyen ürüggyel nyugdíjba helyezték, csupán azért, hogy ne kelljen neki házat, vagy 5000 pengőt adni.

A tatai szénmedencében az 1930-as évek végén már 10 munkástelep állt Tatabányán és Felsőgallán, összesen 994 munkás- és 63 altiszti lakóépületet foglalva magukban. A munkásházakban 5403 lakás, az altiszti épületekben pedig 196 lakás adott otthont a munkások, ill. az altisztek és családjaik számára.²⁶ A nőtlen munkások részére 34 laktanya adott otthont. A különböző újabb típusok szerint épült munkáslakóházak már szabadon álló, átlag 4-4 lakással bíró épületek voltak, külön elválasztott kertekkel. (A régi munkásházakhoz, az épületet is beleértve, cca 900 m², az újabbakhoz 1100-1400 m² terület tartozott kerttel és udvarral.)²⁷

Az 1939-44-es évekre a lakóházak megoszlása következőképpen módosult: a tisztviselők lakásainak száma 111 (általában 3 szobás), az altiszti lakások száma 215 (ebből 22 háromszobás, 197 kétszobás, 6 egyszobás), a munkáslakások száma 5566, ebből 681 kétszobás (12%), a többi, 4855 pedig egyszobás volt.²⁸

A bányavállalat nemcsak lakóházakkal, hanem oktatási, művelődési, egészségügyi és szociális intézményekkel is ellátta telepeit, kedvezőbb feltételeket biztosítva munkásainak, mint amilyeneket a községek lakói számára teremthetett a helyi közigazgatás. A négy bányász-községben 1941-ben már 37.955 lakos élt.²⁹

A szoba-konyha-kamrás munkáslakások közötti minőségi különbség a bennük élők kereseti viszonyaitól függött. Nagy differenciáltság tapasztalható a munkások szociális körülményeiben a különböző gazdasági időszakokban is. A nagyobb kereset takaros, berendezett lakást, jobb táplálkozást jelentett. Az átlagos munkáslakást mindenekelőtt a zsúfoltsága jellemezte. A lakások 30 százalékában 5 vagy annál több személy lakott.³⁰

A zsúfolt, szűkös életkörülményeket jelentő, szegényes otthonokból sem hiányzott valamilyen bensőséges légkör. Persze az sem tagadható, hogy a lakás túlzásfokúsága sokakat (főként a férfiakat) egyúttal sűrűn űzte el hazulról, arra készítette őket, hogy szabadidejük nagy részét köztereken (munkáson kívül, kocsimában vagy csak az utcán) töltsék el. A magánélet maga is tágabb terekben bonyolódott, nem rekedt meg a lakás falai között.³¹

A kolóniákban élők lakásaikban, életvitelükben kezdetben még sok szállal kötődtek a falusi életmódhoz (az udvában pl. aki már tehette, tartott baromfit, disznót, volt veteményes kertje). Mégis a döntő egyre inkább a különbség lett, az elszakadás a paraszti élettől. Életformaváltásról van itt szó, amelynek alapját a bányában való együttdolgozás, a munkásnegyedekben való együttlakás jelentette.

A munkáslakások berendezése erősen kevert jelleggel alakult: magán viselte mind a paraszti, mind a polgári lakás- és otthonkultúra egyes jegyeit.

Kezdetben a családok nagy részének - a helyváltoztatás miatt - néhány ruhadarabon és konyhaeszközön, az utazóládán kívül más holmija nemigen volt.

Ezért, hogy az új munkaerőt azonnal munkába lehessen állítani, a MÁK Rt. a lakás mellett vaságyakat, gyalult deszkából készült ún. kecskelábú asztalt, fapadokat, stelázsit, később villanyégőt adott - a lakás tartozékaként - a beköltöző bányászoknak. A munkáskolóniák "hatajtós" házainak ezek az ún. "társulati bútorok" voltak a századforduló után a típusbútorai. A konyhában téglából rakott tűzhely állt, a szobában fűtési célra a bányától igényelhető, vasból készült dobkályha szolgált. A többi berendezést maguk a bányászok, saját anyagi körülményeiktől függően alakították ki. A szoba padlózata hajópadló, a kamráé és a konyháé téglaváltó volt. Az ajtókat barnára vagy szürkére mázolták, a falakat fehérre festettek, nem egy konyhában szürke lábazattal. Természetesen ha valaki átköltözött egy másik lakásba, vagy elhagyta a telepet, a részvénytársaság tulajdonát képező dolgokat nem vihetette magával. Így a bányászok ingósága kezdetben igen kevés volt.³²

A konyha, mint központi lakótér a főzésen kívül az étkezések színterét is szolgáltatta, gyakran a pihenését is. Az ünnepnapok kivételével csak a vacsorát fogyaszthatta el közösen a család. A napi tisztálkodás is a konyhában zajlott.³³

Az átlagos munkáslakásokban a konyha: konyhaasztalt, széket ("apa széke"), sámlit, edények tárolására való polcokat az ún. stelázsit, mosdóállványt lavórral, vizespadot kannákkal, tűzhelyet (közhasználatú néven csikósparherd), szenes- és fászládát foglalt magában. Persze ha túl sokan laktak a lakást, ebe a helyiségbe is jutott valamilyen fekhely: fából készült priccse, vagy összecsukható vaságy. Az igényesebb munkáslakások konyháiban az edénypolcokat (stelázsit) idővel felváltotta a konyhaszekrény, a kredenc. Később a konyha bútorai közé hokedlik is kerültek.³⁴ A fehérre meszelt falakra sötét, fűszertartót és függeszthető edényeket, a tűzhely fölé a kor általános divatjának megfelelő, előre nyomott minták után hímzett falvédőket akasztottak. Olcsó, a fényt áteresztő, fehér mosóanyagból és bőlti csipkéből készült, húzott függöny (vitrázs) borult az ajtók üvegszemeire.³⁵ Tekintettel arra, hogy a lakásoknak volt kamrája, ahol az élelmiszereket tárolhatták, a szekrény zárt alsó részébe a főzőedények, tálak és tányérok kerülhettek. Felső, zárt, üveges, polcos részén nyílt lehetőség a színes, olcsó porceláncsészek, üvegpoharak, valamint a kávédaráló, a mozsár, stb. dekoratív elhelyezésére. A polcok szélére papírból vágott vagy hímzett díszítő csíkok kerültek. A főzőedények között még az öntöttvas áru volt nagyobb számban, de már nagy becsben álltak a színes, újszerű, zománcozott bádgedények is.

A vizesvödör a konyhában, a kissámlit, az asztal alatti mosogatódézsát, lavór, a vízmelegítés az esti mosakodáshoz ugyanúgy elengedhetetlen része volt ezeknek a munkáslakásoknak és a munkáscsaládok életmódjának, mint a falusiakénak. A mosás ugyanúgy teknőben történt, s ugyanúgy főzték ki a ruhát, mint az előző generáció a falun.

A hálósoba már más funkciót töltött be a paraszti és a munkáslakásokban. Hiszen amíg a paraszti lakások szobája tisztán reprezentatív célokra szolgált (tisztaszoba), addig a bútortartás a munkáslakásokban tényleges lakófunkciókat elégített ki. A hálósobai garnitúrák megjelenése már inkább polgári jellegűvé avatja ezeket az otthonokat. Az egységes stílusban tervezett komplett szobaberendezés minden társadalmi réteg számára csak a századforduló után lett hozzáférhető, természetesen egyáltalán nem azonos minőségben és kivitelben.³⁶

Gyakori szobaberendezés volt a telepen az 1920-as évektől közkedvelté vált ún. topolya-betétes hálósoba-garnitúra. Legfontosabb alkotóeleme a két ágy,

két oldalán egy-egy éjjeliszekrénnel. Az (ágy lábánál) asztal, tonett székekkel. A berendezéshez hozzátartozott még két darab kétajtós szekrény és egy toalett-tükör.³⁷

A szoba elrendezési elvei az új hálószobabútorok megjelenésével sem változtak. Az ágyakat továbbra is a bejáratí ajtóval szemben levő falsíknál helyezték el. Az ajtótól jobbra és balra állították a szekrényeket. Az ablak elé került - benne ahol már volt - a varrógép. A szoba közepét az ágy lábánál elhelyezett asztal, körülötte a székekkel töltötte ki. Az ágyban a vastagra tömött szalmazsákokat az ágykeretre keresztbe fektetett deszkalapok támasztották alá. Nagy- és kispárnája - a tehetősebb családoknál - mindenkinek külön-külön volt, de a dunnákat közösen használták. Egy ágyban ketten, hárman is aludtak.³⁸ Napközben az ágyak polgári ízlésnek megfelelően laposra voltak bevetve és kommersz szecessziós mintázatú pamutszövet takaróval leterítve. Az asztalt ugyanilyen, az ágytakaróval egy garnitúrát alkotó terítő borította. A falakat tükör, szentképek és családi fényképek díszítették. Az ágyfejek fölé olajnyomat os szentkép és feszület került. A padlóra amelyet súroltak és viasszal fényesítettek, tarka rongyszőnyegeket terítettek. Fűtésre dobkályha szolgált.

A paraszti és a polgári otthonkultúrák keveredésének a mértéke, nyilvánvaló, hogy az egyes munkásrétegek körében más és más volt. A másodgenerációs munkásság, a többnyire jobban fizetett, gyakorta külföldi származású szakmunkásság lakáskultúrája szinte egyedül csak az alászálló polgári- kispolgári minták szabták meg. Ezzel szemben a frissen a kolóniára került elsőgenerációs, tanulatlan munkások határozottabban megőrizték a maguk életében a paraszti otthonkultúra alapelemeit.³⁹

A környező falvak lakossága számára is lassú életformaváltozást jelentett a bányák megnyitása. Ahol lakótelepeket létesítettek, ott nemcsak az épületek barakkjellege, hanem a bennük lakók ruházkodási, étkezési, szórakozási és egyéb megnyilvánulásai is mások voltak, mint a környező régi falvak népének szokásai.

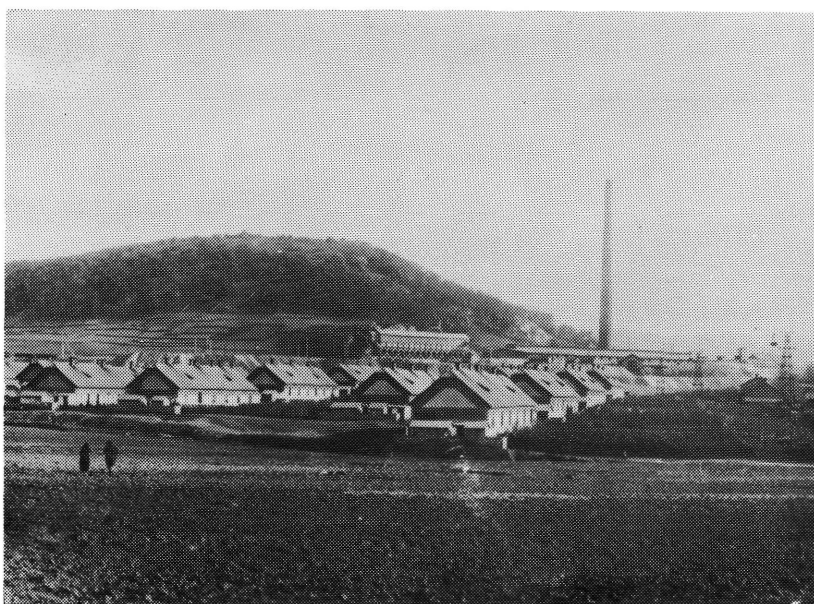
Jegyzetek

1. Fűrészné Molnár Anikó:
Tatabánya egy munkásváros születése. In.: Komárom Megyei Honismereti Füzet. Tatabánya, 1986. 43-48. o.
2. Gyáni Gábor:
Lakáshelyzet és otthonkultúra a munkásság körében a századfordulón = Századok, 1990. 3-4.sz. 360.o.
3. Körmöczy Katalin:
A fővárosi lakáshelyzet és a "Wakerle" állami munkáslakótelep (1908-1945) = Folia Historica 8. 1980. 135-136.o.
4. Gergely András:
Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarországon = Történelmi Szemle, 1971. 3-4.sz. 431.o.
5. Gergely Ernő:
A bányamunkásság élet- és munkakörülményei 1867 és 1914 között. In.: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1988. 105.o.
6. Tiles János
A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. fejlődéstörténete 1891-1901. = Bányászati és Kohászati Lapok, 1935. 2.sz. 88.o.

7. Tiles János
id.mű Bányászati és Kohászati Lapok, 1935. 4.sz. 72.o.
8. Ravasz Éva:
Tatabánya munkáskolóniáinak kialakítása a századfordulón = Új Forrás, 1982. 5.sz. 38-39.o.
9. Ravasz Éva id.mű 11.o.
10. Gyáni Gábor id.mű 362.o.
11. Fleschl Róbert:
Munkáslakásokról = Bányászati és Kohászati Lapok, 1911. 2.sz. 87-89.o.
12. Budai Tiborné Mosonyi Klára: Dorogról a dorogiaknak. Komárom m. Ny. Váll., 1972. 139.o.
13. Tausz Anikó: Adalékok a magyar ipari munkásság helyzetéhez 1919 és 1929 között = Történelmi Szemle, 1976. 4.sz. 653.o.
14. Gergely András id.mű 432.o.
15. Körmöczy Katalin id.mű 147.o.
Id.még: Hogyan éltek elődeink ? Fejezetek a magyar művelődés történetéből. Bp., Gondolat. 1980. 214.o.
16. Tatabánya története. Helytörténeti Tanulmányok 2. kötet. Alföldi Ny., 1972. 267.o.
17. Körmöczy Katalin id.mű 157.o.
Id.még: Hogyan éltek elődeink ?
id.mű 214.o.
18. Tatabánya története id.mű 1. kötet 57-58.o.
19. Gergely András id.mű 434.o.
20. Gyimes Zsolt: Az MDVRT Bánhidai Erőműve 1925-1945. Kézirat, 35.o.
21. Tata-Tóvárosi Híradó, 1930. február 1. 1-2.o.
22. Városkultúra. 1934. május 12. 165.o.
Id.még: Komárom-Esztergom vármegyei Hírlap, 1935. november 16. 1-2.o.
23. Jegyzőkönyv - MDVRT rendkívüli igazgatósági ülése, 1946. augusztus 26. - Tatabányai Múzeum Irattára
24. A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. 50 éve 1891-1941.
Az igazgatóság külön jelentése az 1942. évi április hó 30-ára egybehívott ünnepi közgyűléshez. 29.o.
25. A Dorogi Szénmedence Dolgozói Önszegélyező Egyesületének alapszabálya 1958.
Kiad. a Dorogi Szénmedence Dolgozóinak Önszegélyező Egyesülete. Bp., 1958. 4.o.
26. dr. Szántó Ferenc: Élet a bányabárók tatabányai birodalmában = Új Forrás, 1977. 2.sz. 79.o.
27. Városkultúra, 1934. május 12. 146.o.
28. Tatabánya története id.mű 259-260.o.
29. U.o. 55.o.
30. Budapest épület- és lakásviszonyai az 1935. évben Bp. 1940. 72.o.
31. Gyáni Gábor id.mű 379.o.
32. Egy 1919. február 6-án Tatabányán a 46-V. számú lakásban felvett leltárban a következő tételek szerepeltek: 1 dunyha, 1 paplan, 2 vánkös, 1 ágylepedő, 1 szalmazsák, 1 ágyterítő, 1 meleg kendő, 1 drótfogas, 7 különböző fali kép, 1 rózsafűzér, 1 személtápat, 1 padlóruha. - Id. Tatabánya története id.mű 255.o.
33. Fűrészné Molnár Anikó:
A tatabányai Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum IV. Bútorgyűjtemény = Új Forrás, 1984. 4.sz. 94-96.o.
34. Fűrészné Molnár Anikó id.mű 95.o.
35. Mialkovszky Mária:
Egy budapesti szervezett szakmunkás lakása a századelőn. In.: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1975-1976. Bp., Népművészeti Propaganda Iroda. 1977. 70.o.
36. Mialkovszky Mária id.mű 81.o.
37. Fűrészné Molnár Anikó id.mű 95-96.o.
38. Szántó Ferenc:
Életviszonyok az 1920-as években egy iparvidéken = História, 1983. 1.sz. 24.o.
39. Gyáni Gábor id.mű 377-378.o.

Nőtlen munkások részére épített munkáslaktanya szobájának részlete

Mésztelepi "hatajtós" házak

**Az ún. "társulati bútorok"-kal berendezett szoba
- kiállításrészlet (Tatabányai Múzeum)**

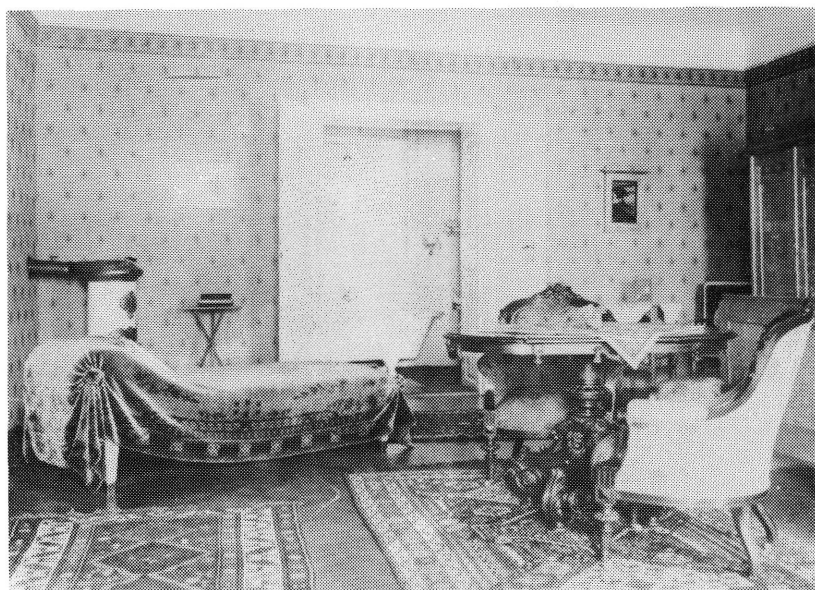
4 lakásos munkásházak Tatabányán

Az ún. topolya-betétes hálósobagarnitúra
- A Tatabányai Múzeum kiállításának részlete

Igazgatói lakóház

Tiles János bányaigazgató hálósobájának részlete

Kolonizálás, mint a Salgótarjáni Köszénbánya Rt. munkáspolitikájának része

Szvircsek Ferenc

A Salgótarján környéki barnaköszén 1766-os felfedezése után majd egy évszázad kellett ahhoz, hogy salgótarjáni központtal hasznosítására sor kerülhessen. A szén jelentőségének felismerése után 1860-ban alakult meg a faluban a Salgótarjáni Köszénbánya Társaság, majd 1861-ben a Szent István Köszénbánya Társulat. Pénzügyi gondoktól terhelt vegetálás után 1868-ban jött létre a Salgótarjáni Köszénbánya Rt., mely fennállásának 78 éve alatt hazánk egyik legjelentősebb szénbánya-vállalatává fejlődött.

Az SKBRt. kezdte meg a kolóniák építését, melyek kezdetben a községtől távol helyezkedtek el, s így a falu képében (Salgótarján) nem jelentettek változást.

A korai bányászkodás korszakában (1848-1867) rendszeres bányászat nem lévén, a bányásként foglalkoztatott dolgozók száma jelentéktelen és foglalkoztatásuk is időszakos. Az üzemek szakaszos üzemeltetése sem kedvezett az állandó és jól begyakorolt szakmunkás törzs kialakulásának. A bányák, azaz a "szénásóhelyek", a kezdeti táróbányászkodás alacsony színvonala sem tette lehetővé a bányamunka szakmunkává válását. Megváltozik a helyzet 1868-tól, az SKB Rt. bányászatának megindulásával, mely a bányászat színvonalának állandó és rendszeres emelésével és a széntermelés folyamatos növelésével a bányamunkát szakmai rangra emelte. Ez a folyamat nem ment végbe gyorsan és zökkenőmentesen.

A bányászat fejlesztésének legnagyobb nehézségét a tőkés gazdálkodás első évtizedeiben a szakmunkás hiány okozza. Még nincs meg a szakképzett munkásállomány magja, mely mellett új és bővülő szakmunkás generációk fejlődhetnek ki. De nincs még az országban olyan hagyományokkal rendelkező szénbánya sem, melynek példája e munkát a medencében vonzóbbá tenné. Ilyen körülmények között az első tőkés alakulat legfontosabb feladatát külföldi bányamunkások és egyéb szakemberének toborzása és letelepítése képezi. Nagy erővel indult meg a munkástoborzás a szomszédos országokban, különösen a monarchia területén. Eredményként csakhamar megjelennek Salgótarjánban és környékén a német, szlovák, cseh, osztrák, lengyel, stajeri, krajnai stb. munkások szácai. E néhány száz bevándorolt szakmunkás - kiegészülve a helyi földművesekből toborzott segédmunkásokkal - képezte medencénkben, egyben Nógrád megyében is az ipari munkásság magvát.

Idézzük fel Liptay Pál írását, milyen volt a salgótarjáni bányatelep 1868-ban.

"...Érdekes itt látni azon lakásokat, melyeket néhány szál deszkából a hegy oldalába építenek. Egy ablak, egy ajtó és egy ágy minden, ami az ilyen viskóban elfér, teteje földdel van behintve, amelyen buján tenyészik a fű és burján, az oldalakat szintén földdel töltik fel, hogy télen meleget, nyáron pedig hideget tartson". Dzsida József egy korabeli bányász visszaemlékezését idézi 1869-ből: "...14 bányászcsalád utazott Leobenből Salgótarjánba. A mai "bányatelep helyén csak egy hosszú kolónia állt, melyben mintegy száz család volt összezsúfolva. A többi családok kis üregeket vágtak maguknak a hegyoldalba, elejét bedeszkázták és készen volt a lakás."

Egy szobában 3-4 család is lakott és ugyanannyi asszony főzött egy-egy konyhán. A gyerekek nem jártak iskolába, mert nem volt még iskola. Az oktatásra érettek egy vár keze alá kerültek, aki üres óráiban tanítónak csapott fel. Csak 1871-ben nyílt meg a 3 osztályú elemi iskola a Jankovich-kúria termeiben.

Elképzeltük, hogy milyen nehéz volt a kezdet: az egymás nyelvét, szokásait, hagyományait nem ismerő emberek csoportosulásával megteremtteni és kialakítani egy új iparágat. Évek kellettek, míg a munkás összetétel egységes bányamunkássá alakult át és asszimilálódott a környezetéhez és a körülményekhez. Nehézségek pedig bőven akadtak. Elsősorban a lakáskörülmények voltak kezdetlegesek. Bár a bányavállalat felismerte a lakótelepek kiépítésének elsődlegességét és sürgősségét, de a nógrádi bányászat geológiai sajátosságaiból adódó problémákat súlyosbította a kezdeti tőkehiány.

Történelmi tény azonban, hogy a helyi munkásokból álló embercsoportokat a közös bányászors viszonylag gyorsan összekovácsolta. A termelés fejlődésével számuk egyre szaporodott, különösen akkor, mikor híre ment, hogy az épülő bányatelepeken emberibb körülmények között lehet lakni. Tudjuk, hogy egy-egy bevándorló munkás volt hazájából 10-14 bányász családot is idecsalogatott.

Természetes az is, hogy az ilyenfajta gyors fejlődés a község lakóinak általában előnyére válik, de ha ez a gyors meggazdagodás vágyával párosul, akkor a község fejlesztése mindig háttérbe vonul. Salgótarjánnak is ez volt a végzete: "Ide senki azzal a céllal nem telepedett le, hogy végleg itt maradjon: kihasználni a pillanat adta előnyöket, s azután tovább menni" szemlélete uralkodott.

Az idevágó monográfiák és leírások szerint Salgótarján jelentéktelen települések sorából a múlt század közepén lépett ki. Akkor telepedett meg a kicsiny faluban a bányavállalat, s ezzel eldőlt a falu jövője, hiszen az igazgatósági határozat a bányauzem központjául jelölte ki. Később a kiegyezést követő években az ipari fellendülés időszakában lerakták a vasgyártás alapjait is, amikor 1867-ben megalapították a Salgótarjáni Vasfinomító Társulatot. A vasgyár helyének kijelölésekor a vasút kiépítése és a gazdag szénmezők Salgótarjánnak biztosították az elsőbbséget.

A lakosság apró házaival, minden rendszer nélkül a hosszanti keskeny fővölgyön végigvonuló út mentén a völgy mocsaras fenekét elkerülve, a domboldalra volt kénytelen húzódní. A házcsopórtok, tekintet nélkül az utakra és a patakok kanyargó irányváltoztatásaira, rendszer és szabály nélkül épültek egymás háttára. Az építési módot nézve megállapítható, hogy a "házak igen kevés kivétellel a lehető legkönnyebb modorban épültek, szinte rányomta a bélyegét az a körülmény, hogy hirtelen nagyobb tömegű embernek kellett elhelyezkedést biztosítani és pedig nem örök időre". Ez az időpont körülbelül egybeesett a szénbányák megnyitásával, amikor is gyorsan kellett nagyobb munkástömegeknek minél olcsóbb és egyszerűbb fedelet biztosítani, méghozzá azzal a gondolattal, hogy a szén egyszer kifogy és mehet a munkás tovább.

Visszatérve az eredeti gondolathoz, a munkáslakás kérdéshez, fontos szempont lehet a munkáslétszám és a termelés alakulása között kimutatható szoros összefüggés. A törzsgárdát a részben állandóan itt lakó, úgynevezett kolonizált részben bizonyos időszakra állandóan visszatérő "kétlakinak" nevezett munkáskollektívával kívánták elérni. Mindez szoros összefüggésben állott a munkások lakás- és elszállásolási lehetőségeivel, súlyos problémát jelentve a vándorüzem zökkenőmentes működésének követelménye miatt. Az igazgatóság tudatában

volt annak, hogy bányáik belátható időn belül kimerülnek, új bányákat kell létesíteniük, aminek következtében sok és főleg nagyszabású, hosszabb időre tervezett épületet nem kifizetődő számukra létesíteni. A bányának ezt a "vándorüzem" jellegét már az 1880-as években megállapította az egyik bányai-gazgatósági jelentés, és ez a bányakolóniák építésében is megnyilvánult. Ugyanakkor a betelepített munkásokra az üzembiztonság szempontjából is éppúgy szükség volt, mint idénymunkásokra és így állandó jellegű lakóházak építésére, mint barakkokéra. Ezt az igényt a századforduló után új építkezésekkel és részben bérlakásokkal igyekeztek megoldani. (Bérlakásként a Zagyvapálfalvi Tábla-üveggyár ideiglenes szünetelése miatt megüresedett lakásait vették igénybe.)

A vándorüzem-problémát feltétlenül figyelembe kell vennünk a társulat építkezéseivel és azok ideiglenes jellegével kapcsolatban. Így érthető csak meg a bányagazgatóság gondja az üzemi és lakóépületekkel kapcsolatban. Ugyanis az idők folyamán az alábbi községek területén épült egy vagy több kolónia: Salgótarján, Zagyvaróna, Vízválasztó, Inászó, Székvölgy, Baglyasalja, Pálfalva, Etes, Kisterenye, Kazár, Mátraszele, Homokterenye, Mátranovák stb., ezeken kívül néhány épületből álló lakótelepe csaknem minden aknáknak volt.

A bányamunkásság nagy részét a századforduló után már csak Liptó és Bars megyék szolgáltatták. Régebben sok volt az idegen, az örökös tartományokból származó munkás is, akik közül csupán félezerre tehető azoknak a száma akik mint letelepített, kolonizált munkásként még megtalálhatók. Ra jtuk kívül jelentős számban vannak képviselve a környékbeli falvakból származók, akik egyben a munkaerő-tartalékot is képezték. A környékbeliek, a lipatóiak, a Bars megyeiek zömében kétfalviak, a tavaszi és az őszi betakarítás idején eltávoznak a bányától. A bányászkodás mellett a magaművelte saját föld biztosítja megélhetésüket.

A kolónián munkáslakásokban lakó munkásréteg követte a bányaiüzem vándorlását, míg a parasztházakban élő, kétfalvi vagy alkalmi munkás legtöbbszörének nem volt életfeltétele a bányában való dolgozás, mert a bányaiüzem bezárása után visszatért léalapjához, a földhöz.

A salgótarjáni szénmedencében a statisztikai adatok alapján a községi lakosokból kikerült munkások többségben voltak a telepített munkásokkal szemben. Az arány hosszú éveken keresztül 30-70 % volt a községi lakosok javára.

Ezért azután nem kis feladatot rótt a bányamérnökökre a munkásság bányásszá nevelése: "Mert nálunk munkástörzsről szó sincs. Mi nem gyermekkorától neveljük a nemzedéket bányásszá, hanem az eke mellől visszük a mélységbe. Bányászatunk vándorbányászat: egy-egy községben, egy-egy vidéken csak egy-két évtizeden át folyik. Munkásaink többségét a környék földműves népessége szolgáltatja, ki ha készen van a mezei munkával, beáll bányásznak. Ha a bányászat egy vidéken megszűnt, az a műkedvelő bányász nem vándorol tovább az aknával, mert annak egy kis háza, földje van otthon: tehát az új munkásanyag nevelése vár az üzemvezetőre" írta 1910-ben Gerő Nándor bányagazgató.

Az üzem fluktuálása miatt évtizedenként jelentékeny eltolódások voltak egy-egy falu bányásznépességének arányszámában, de a tájra gyakorolt hatásában is. Az elhagyott telepek, munkáslakások a társulat feleslegessé váltak, nyugdíjasokat helyeztek el bennük, s a telepekre a lassú pusztulás várt, hiszen az üzemépületek lebontása után csupán a barakktelep állt már csak. Egy-egy község területe alatt lévő szénvagyon lefejtése után a lakótelep is elvesztette jelentőségét és rendeltetését, ezért vagy le kellett bontani, ahogy azt Inászón és Székvölgyön

tették, vagy nyugdíjasok, rokkantak, kiöregedett bányászok lakóhelyéül kijelölni.

Így a bányatelep bezárásakor gyakran került szóba a régi kolóni(ák) sorsa, mint erről egy jegyzőkönyv részlete tanúskodik: "...szóba került a rauaknai, je-nőaknai, albertaknai, és amáliaaknai kolóniáknak, épületeknek sorsa, amelyek a vasút felszedése után egyszerűen megközelíthetetlené válnak és fenntartásuk olyan teherként jelentene, amelyet viselnünk nem lehet annál inkább, mert tisztálkások, iskolák, raktárak vannak az épületek között, melyeket felhasználni nem tudnánk. Megoldásként az egyetlen és természetes út kínálkozik, hogy a vasút felszedése után ezeket az épületeket úgy ahogy vannak szétszedve leszállítjuk Kisterenyére és állítjuk fel a jövő koncentrációs programnak megfelelő helyen, mert mihelyt az anyag vasúton átszállítható új területre, azoknak átépítése nem jelent olyan költséget, amelyet azok meg nem érnének, hacsak néhány év múlva nem alakul ki olyan lehetőség, hogy azokat az anyagbeszerzés megkönynyebbedése folytán jó áron el lehet adni, de megtartani semmi esetre sem szabad, ettől már most kell óvnunk vállalatunkat, mert látjuk, hogy elviselhetetlen költséget jelent e távollévő kolóniák fenntartása, mert ha nyugdíjasok is azok, akik benne laknak, lakásukkal szemben minden igényüket a vállalatától várják kielégíteni, a fűtés, világítás biztosításával."

A munkáskolóniák építésmódját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a legtöbb lakóházat téglából építették a kezdeti ideiglenes megoldások után. Tetőfedésre eleinte kátránypapírt, később cserepet használtak, amit eternitpala és horganylemez váltott fel. Ahol a terepviszonyok megengedték, ott emeletes, sokszaládós házak is épültek (Salgótarján, Pálfalva) másutt, ahol bőven volt hely, 2-4 család részére készült egy-egy munkáslakóház kisebb nagyobb zöldség- és virágoskertetel. A salgótarjáni kolóniák lakásait - hasonlóan a többi telepéhez - az 1940-es évek elején modernizálták, átalakították.

Idézzünk a koarbeli sajtóból, mintegy illusztrációképpen:

"...A bányászok elszállásolására 15 nagy gyarmatok (Colonia) mind megannyi emberköpű épültek. Egynek-egynek 150-200 lakója is van. Minden családnak van külön szobája, skét-két családnak egy-egy konyhája takaréktűzhellyel. Minden lakást évenként kétszer a társulat meszeltet, a szobabútorokat is, mint vaságyat, asztalt, padokat szintén a társulat adja, s azonkívül egy-egy darab konyha és gyümölcsös kertet kap minden család".

A kezdeti időszakban saját kivitelezés még nem volt, vállalkozók végezték az építkezéseket. Csak Zemlinszky halála után (1884) érte el a társulat, hogy saját építőmunkásokkal rendelkezett.

Az építőanyagot a rákosi tégláégetőtől rendelték pl. 1879-ben és a kapott téglából a gépek alapjait készítették el. A cementet Romániából, meszet Ragályból, Rózsalehotáról, Lónyabányáról, Kistugárból stb. szerezték be. Az építőkő helyben volt kapható. A szükséges épületfát, amiből a munkásbarakkok épültek, az iglói Neuberger Félix cég szállította a zsindellyel együtt. A társulati tégláégetőről kevés megbízható adatunk van. Valószínűleg még a Szt. István társulat idejében, vagy belőle alakult új társulatnak a hatvanas évek végén megindult építkezései idején létesült. Helyileg a Forgách-akna mellett volt az üzem. 1885-ben tudomásunk szerint még használaton kívül állt, mert egy kőművesmester szerette volna kibérelni. A szénbánya társulat 1888-ban már üzemben tartotta a tégláégetőt, de kapacitása az igényeket nem tudta kielégíteni, ezért Fazekas-

Zsaluzsányból kellett rendelni a többi téglát. (A saját gyártású téglá többnyire a kolóniák járdáinak javítására volt csak alkalmas.)

A kolónia házainak tetejét homokkal beszórt kátránypapírral igyekeztek megóvni, az ideiglenesen létrehozott épületnél ez igencsak időt álló volt. 1878-tól van tudomásunk arról, hogy a marlascheini Bülsscher és Hoffmann cég fedőpapírt szállított a bányának. De rendeltek kátrányos papírt a porosz-sziléziai Hirschbergből (Hausler cég), Bécsből (Otto Grafl német fedőpapírt, facementet közvetítő cég). Kísérletet tettek eternitlapok (Decklatten) használatára is, amit Beocsinból rendeltek meg. 1879-től ismét visszatértek a kátránypapírral történő fedéshez. A faszindelyt a véglesi uradalom 1879-1882 között állandó jelleggel szállította a bányának. A cseréppel történő fedés 1880-tól tűnik fel a fazekaszaluzsányi rendelések között. A faszindelyről és kátránypapírról 1889-ben tértek át a bádogtetővel történő fedési technikára, amit a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. szállított a bányaársaságnak.

A kolóniák rendezettnek tűnő képe nagyon sok tömegszállást, túlszűfoaltságot, leromlott, gondozatlan épületet takart. Salgótarján tagolt falu-városképe a bányai, üzemi kolóniákkal a kor kétszínű arcát mutatták. A hivatalos elragadtatás azonban odáig jutott, hogy 1886-ban már így írtak a községről: "...Igazi magyar Birmingham ez. Szép egyemeletes házak, szellős szobákkal. Majd ha az izmosodó fák lombja ráborul a házak párkányaira, beédes is lesz itt a pihenés a nagy munka után! A másik központ a kőszénbánya munkások hajléka, ott húzódik el a vasút mentén. Ez már régebb annál. A munkások lakóházai egyszerű svájci stílusban épültek, de az igazgatósági lak megállhatna az Andrássy úton is. Parkok övezik az épületeket, fehérvirágú akáczal, vadgesztenye és jegyenesorokkal."

A bányatelep, kolóniaképe 1872 után városiasabb benyomást keltett Salgótarjánban, mint maga a falu. A kőből és téglából épített gyarmatházak az altiszti és tisztii lakóépületek a szociális létesítmények a kövezett utak mellett a falu vályog- és faviskói, sáros útjai és elhanyagoltsága szembevető volt. Salgótarján városiasodása felé az első lépés a bányatelep kiépítése volt, amikor felhagytak a nagy munkásházak építésével és 2-2 család részére szolgáló kisebb épületeket kezdtek emelni.

Ennek az igazgatósági politikának a hátterét világítja meg Gerber Frigyes főmérnök, későbbi bányaigazgató levele: "...A tarjáni körzet elszállásolási kérdéseire a jelentékeny mértékben növekvő személyzeti létszám miatt, még mindig nem tudok mást válaszolni mint amit a legutolsó jelentésemben előterjeszteni bátoroktam: jól lehet, hogy a nőtlen emberek számára elegendő szállásunk van - mégpedig éppen a házasoknál, akiknél ezek élelmezve és kiszolgálva lesznek - a nők számára azonban csak egy szoba állott üresen. A fából készült Lipták-barrakokban a mégis jobb lakásviszonyokhoz szokott stájereket nem tudjuk elszállásolni és az esetben, ha a nők munkásokat veszünk fel azok közül két lakót - természetesen gyermekteleneket - egy szobában kell elszállásolnunk. Ezért kell nekem minden lehetséges mód igénybe vételével a vándoroknak lakást szereznem, hogy ez által az ezen körzetben előirányzott 1,3 millió métermázsa szenet a felszínre tudjam hozni, amit rendkívül nehéz a távsszal távozó liptóiak és parasztok révén még csak részben is telejtsíteni, fenn áll ezzel szemben leginkább az a nehézség, hogy minden más munkás nagyobb követelményekkel van az elszállásolást illetően, mint a fönne nevezett két csoport"

Gerbert komolyan vette a munkások elhelyezésének kérdését. A legideálisabb lakástípusnak a falusi földszintes, egy család számára épült lakóházat tartotta, melyet ha még oly kicsiny is, de kert és udvar környékez, melyhez a ház mögött egy darab föld tartozik úgy mint a parasztházaknál falun mindenütt látható volt. A társulat eddig a munkáslakásokat többnyire két-, négycsaládos sorlakóházaknak és laktanyáknak építette. Gerber angliai tanulmányútja után határozta el, hogy a sorlakóházaknak az elkülönített lakóház jellegét fogja biztosítani, ezért Pálfalván már ilyen megoldásokat alkalmazott a társulat.

Kétcsaládos lakóházat ritkán építettek, gyakoribb volt a négycsaládos típus. Utóbbi négy, egymáshoz sorolt különálló lakásból állt, melynek bejárati ajtaja a négy világtáj felé nyílt. Ez az épülettípus szépen csoportosítható volt, egészségügyi szempontból azonban csak a fele lett volna elfogadható. Gerber erőlyesen tiltakozott a munkáslaktanyák építése ellen, sőt egészségügyi okokra hivatkozva normákat állított fel. Ezek szerint a munkáslakóházakat nem lenne szabad bányák, kohók mellé építeni, hanem csak olyan helyre, melynek levegője tiszta, vize jó és 2-3 km-re fekszik a munkahelytől. A munkáslakásokra nézve legalább 2 elkülönített hálószobát és egy konyhát tartott ideálisnak. Gondot fordított a helyes tájolásra, fürdőre, árnyékszékre, mosdóra, sütőkemencére és parkra is. A munkáslakótelepek tartozékaként szerepeltek azoknak a munkásoknak az elhelyezését célzó épületek is, akik távol laktak. Ezeket a társulat kezdetben barakkokban helyezte el.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy az SKB Rt-nek az egyik súlyos problémáját a munkáslakások képezték. Az itt kialakult vándorbányászat hozta magával, hogy a lakótelepeket, kolóniákat mindig ott kellett építeni, ahol a bányászat megtelepedett és momentán folyt. Ez a bányatelep tilajdonképpen külön világ volt a szénmedencében található falvak között. Kolónia, ahol a kolonizáltságot nem csupán a munkásházak jelentették sajátos építési módjukkal, amellyel teljesen elütöttek a környező paraszti világtól, hanem akárhol is lakott a bányamunkás, elválasztotta őt a falutól nem östermelő helyzetének megfelelő különleges ellátási formája is.

Tény az is, hogy a nagyüzemi bányászat megindulásától kezdődően a tőkebefektetések eredményeként az állóeszköz állomány (termelő és nem termelő állóeszköz) értéke egyre növekedett. A technika fejlődése, a gépesítések mellett meg kellett teremteni a termelés személyi feltételeit is, amelynek következtében nem termelő beruházások - azaz lakótelepek, szociális és kulturális létesítmények - megvalósítását is szorgalmazniuk kellett. A bányászat súlypontja az 1920-as évektől kezdődően a medence középső részére tevődött át, új és az igényeknek megfelelőbb lakótelepeket (Kisterenye-Chorin-telep, Nemti-Horthy-telep) létesítettek. Az átlagos munkáslakóházak tömege, a hozzákapcsolódó barakkokkal a medence északi részén maradt. Az SKB Rt. működése során 35 munkástelepet létesített, ahol 5000 lakásban mintegy 15 000 személy lakott.

Irodalom

- DZSIDA József: A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. salgótarjáni bányászatának története 1868-1943. Salgótarján, 1944. 37-38., 129-130.o.
- GERBER Frigyes: A munkás jólétintézményekről.=Bányászati és Kohászati Lapok, 1898. 107-113., 131-136.o.
- Losonci Hírlap, 1879. ápr. 6.
- Losonci Hírlap, 1880. 1.sz. jan. 1.
- Magyarország és a Nagyvilág, 1868. 39. sz. 465. o.
- Nógrádi Lapok-Honti Híradó, 1880. 40-41. sz.
- Nógrádi Lapok-Honti Híradó, 1886. június 18.
- NSM. Adattár: 1832-75.
- NSM. Adattár: 2019-76., 2020-76., 1821-75., 1700-74.
- OL.Z. 221. 3. cs. 61. dsz. Bányatestületek szemléje
- Salgótarján története. (Szerk.: Szabó Béla). Salgótarján, 1972. 133., 144. o.
- Salgótarjáni Almanach 1925. 42-46. o.
- Salgótarjáni Hírlap, 1909. 43. sz. okt. 24.
- A Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság szénbányászata.= Bányászati és Kohászati Lapok, 1885. 180. o.
- Salgótarjáni Lapok, 1908. 14. sz. ápr. 5.
- SZABÓ Zoltán: Cifra nyomorúság (é.n.) 132-135. o.
- SZVIRCSEK Ferenc: A szénbányászat hatása Salgótarján fejlődésére., In.: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1985/XII. 369-371. o.
- SZVIRCSEK Ferenc: Törzsgárda létrehozására irányuló kísérletek a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. munkáspolitikájában. In.: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1990/XVI. 301-313. o.

SORSDÖNTŐ ÉVEK

Adalékok a négy bányaközség helyi önkormányzatának
történetéhez 1945-től 1947. október 10-ig, Tatabánya
megyei város létrejöttéig

Leblancné Kelemen Mária

Bevezető

Előadásom Tatabánya megyei város közigazgatástörténetének egy szakaszát öleli fel.

Negyvenöt év igen rövid idő egy város, egy település életében, de talán mégis érdemes felvillantani a várossá nyilvánítás előzményeit, az ezt megelőző évek fontosabb eseményeit.

Közel három évtizeddel a várossá alakulás előtt már kialakultak, kialakulóban voltak a várossá válás objektív feltételei; a népesség létszáma, azonos életformája, megélhetési viszonyai, a települések egybeépülése stb. Az egyesítés gondolata a történelem során már többször felmerült, így 1919-ben, 1921-ben, 1938-ban, 1941-ben. 1938-ban Magyar Zoltán megállapítása, javaslata: "...a megyei várossá való egyesítésük nemcsak indokolt, hanem a feladatok megoldhatása végett szükséges is." A községek fejlődésének alapja a szénmedence, amelynek gazdasági kiaknázása a MÁK Rt. kezében van, közigazgatásilag van a terület négy nagyközségre feldarabolva - olvashatjuk Magyar Zoltán-Kiss István: A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a Tatai járás közigazgatásáról c. 1939-ben megjelent munkában.

A bányaközségek önkormányzatának megalakulása a második világháború befejezése után;

első intézkedéseik

1945 tavaszán új fejezet kezdődött az egész ország, a négy bányaközség életében.

1944 decemberétől az Ideiglenes Nemzeti Kormány intézkedései és a folyamatosan alakuló népi szervek (nemzeti-, üzemi-, földosztó bizottságok stb.) tevékenysége nyomán bontakozott az új élet.

A közigazgatás ideiglenes rendezéséről intézkedő 1014/1945. ME.sz. (1945.I.14.) és az ennek módosítását, kiegészítését tartalmazó 1030/1945. ME.sz. (1945.IV.26.) rendelet alapvetően meghatározta a közigazgatás megindítására, újjászervezésére vonatkozó tennivalókat. A kezdetben közigazgatási feladatokat is ellátó *nemzeti bizottságok* helyét egyre inkább a városi, községi képviselő-testületek, elöljáróságok, a vármegyei önkormányzat, a vármegyei törvényhatósági bizottságok vették át. A közigazgatás újjászervezésekor a nemzeti bizottságok már csak a *képviselő-testületek* létrehozásában tevékenykedtek. A nemzeti bizottságok határozták meg az arányokat az alakuló képviselő-testületekben a már működő pártok taglétszámának megfelelően.

Bánhidán 1945. július 19-én tartotta alakuló ülését a képviselő-testület. A Magyar Kommunista Párt (MKP), a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a szakszervezetek küldöttjei voltak túlsúlyban; mellettük a hivatalból tagokat, előljárókat, a pártonkívülieket találjuk.

A *tatabányai* képviselő-testület alakuló ülésén, 1945. július 20-án, a fentebbiek mellett a bányavezetőség képviselőjében az igazgatót és helyettesét, valamint az egyház képviselőjét találjuk a képviselő-testületi tagok sorában. *Alsógallán* 1945. július 21-én volt a képviselő-testület alakuló ülése.

Felsőgallán 1945. augusztus 9-én az MKP, az SZDP, a szakszervezetek küldöttei mellett a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP) képviselője is bekerült a képviselő-testületbe. Természetesen a koalíciós pártok változásának, taglétszámuk alakulásának, az 1945. novemberi és az 1947. évi országgyűlési választásoknak megfelelően a képviselő-testületek összetétele többször módosult, változott.¹

A négy bányaközség képviselő-testülete az alakuló ülés alkalmával megválasztotta végrehajtó apparátusát, a *községi előljáró*ságot, valamint a képviselő-testület munkáját segítő bizottságokat, albizottságokat. *Bánhidán* Dodek József építőmestert választotta a képviselő-testület a községi bírónak; Ogonovszky Ferenc főjegyzőt állásában megerősítette. *Tatabányán* - szótöbbséggel - községi bíró lett Supka Kálmán. A volt tatabányai vezetőjegyző, Béli György távollétében 1945. július 1-jétől Siklós Ferenc felsőgallai aljegyző látta el a vezetőjegyzői teendőket. A képviselő-testület Siklós Ferenc h. főjegyzőt az 1945. december 10-i rendkívüli közgyűlésen vezetőjegyzői állásában megerősítette; bár időközben Béli György volt főjegyzőjét az igazoló bizottság igazolta. *Felsőgallán* Virágh Béla bányász, a felsőgallai nemzeti bizottság volt elnöke lett a községi bíró, Vesztergomi Béla főjegyzőt állásában megerősítette. *Alsógalla* község képviselő-testülete Csakmag Ferencet bírónak választotta, a h. vezetőjegyző Farnadi Jakab lett.²

A Tatai járás főjegyzője "A községi képviselő-testületek megalakítása" tárgyában készült jelentését 1945. november 17-én küldte el az alispánnak. Ebben azt kérte, hogy az alispán javasolja a belügyminiszterhez teendő előterjesztésben Baj és Agostyán község autonómiájának felfüggesztését. 1946. január 9-én már a Tatai járás valamennyi, túlnyomórészt német lakosságú községe - Alsógalla, Baj, Agostyán, Szomor, Kecskéd, Várgesztes, Környe, Dunaszentmiklós, Vértessolna, Tarján, Vértessomló - autonómiájának felfüggesztését kérte, mivel úgy látta, hogy "a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítése tárgyában kiadott 12,330/1945. ME.sz. rendelet végrehajtásánál" ezen községekre, előljárásaikra nem számíthat.

A belügyminisztérium *Alsógalla* község autonóm jogait felfüggesztette, így dr. Tehlár Miklós járási főjegyző 1946. április 12-én Alsógalla község előljáróságát tisztségéből felmentette a 9560/1945. ME.sz. rendeletben kapott felhatalmazás alapján és új előljáróságot nevezett ki olyan egyénekből, "...akik elfogulatlanul dolgozhatnak."³

A járási főjegyző az új előljáróság tagjait 1946. december 3-án tisztségükből felmentette az előljáróság tagjai közötti "békétlenség" miatt. Az elmozdítottak ügye végül, 1947. március 10-én, felkerült az alispánhoz.⁴

A *képviselő-testület* tevékenységét alapvetően meghatározta a tagok száma, összetétele. *Tatabányán* 30, *Felsőgallán* 34, *Bánhidán* 38, *Alsógallán* 25 fő volt a képviselő-testületi tagok száma 1945-ben, a testület alakulása időpontjában.

A képviselő-testületek összetételére csak következtetni tudunk, mivel a jegyzőkönyvekből, egyéb dokumentumokból a tagok foglalkozása csak részben állapítható meg.

A képviselő-testület elnöke változatlanul a községi bíró, a közigazgatás gyakorlati irányítója a vezetőjegyző, aki a végrehajtó apparátust is személyes felelőséggel irányította.

Kiemelt feladat volt tehát a képviselő-testületek tevékenységében a *község háztartásának* alakítása. A község anyagi erőforrásai (adók, hitelek, saját vagy -üzemek, ingatlanok bevétele, tőkepénzek-, a községnek átengedett közadók, illetékek, juttatások, a község lakóitól igénybevehető természetbeni szolgáltatások stb.), azok felhasználása, a községi bevételek, zárszámadások adatai; a községfejlesztési célok megvalósulásának lehetősége mind-mind tükröződik a képviselő-testületi jegyzőkönyvekben.⁵

1945-ben a bányaközségek és minden település *gazdálkodását*, a költségvetés alakulását a háborús károk helyreállítása, az élet megindítása, a közellátás, az újjáépítés ezernyi gondja határozta meg. Minden önkormányzatnak az általános szegénysége mellett a községi bevételek átmeneti szünetelésével, illetve nagymértékű csökkenésével kellett számolnia, valamint a pengőnek már szinte meg sem állapítható értékcsökkenésével. - Az alispán csak a halaszthatatlan kiadásokat tartalmazó új, 1945. évi költségvetéseket hagyhatta jóvá. -

A bányaközségek háztartásának alakulását a fentebbieken túl még több tényező befolyásolta. A bányaközségek pótdóalapjának jelentős hányadát a MÁK Rt. által fizetett társulati adó képezte. A II. világháború után a MÁK Rt. szinte fizetésképtelen, így a bányaközségek pótdóalapjának óriási csökkenése érhető. A bányák államosítása a bányaközségek helyzetét még továbbnehezítette, hiszen a községek legjelentékenyebb adóbevételeiket veszítették el.⁶

A pénzügyi stabilizáció után az 1946/47. évre készítették a bányaközségek az *első költségvetést*. Ezt és a későbbieket is jellemezte, hogy a bevétel-kiadás, illetve a fedezet-szükséglet egyensúly csak pótköltségvetéssel, hitel-, kölcsönfelvételével, hitel-túllépéssel volt egyensúlyban tartható. Az egyes évek gazdasági nehézségei hatottak a költségvetés alakulására. A kiadásokban fontos tényező volt az iskolák segélyezése, a fenntartásukhoz való hozzájárulás, az újjáépítéssel, s három éves terv beindításával, megvalósításával kapcsolatos kiadások, a törvény szabta szigorú takarékoság követelményeinek szem előtt tartásával.

Általános jelenség volt a (B-listázások következtében különösen), hogy a községi önkormányzatok kevés alkalmazottal dolgoztak, így ha nem is minden terület, de az adóügy, az adópolitika, a köztartozások behajtása a szükségesnél kevesebb figyelmet kapott. Ezért a pénzügyigazgatóság, az alispán, a járási főjegyző, a községi előljárók kiemelt feladata volt már 1946 második felében az *"önkormányzatok háztartási egyensúlyának helyreállítása."*⁷

A belügyminiszter, az alispán mint a községi költségvetések felülvizsgáló, jóváhagyó fóruma sok észrevétellel segítette a községi önkormányzatokat a pénzügyi stabilizáció utáni első, 1946/47. évi költségvetések felülvizsgálata alkalmával. A belügyminiszteri felülvizsgálat valamennyi észrevétele (pl. a községek iskolafenntartási kötelezettségei, a községek egyházi és kegyúri kiadásai, a községekben a villamosenergia-szolgáltatás kérdése, a községi ingatlanok pontos nyilvántartása, hasznosítása, a középületek helyreállítása, karbantartása, a különböző fogyasztási adók kezelésének megszervezése stb.) a hivatalok, a lakosság, az önkormányzatok jobb munkáját kívánta elősegíteni.⁸

A *községek iskolafenntartási kötelezettségével* kapcsolatban tudjuk, hogy a felekezeti iskolák dologi kiadásait teljes mértékben a község fedezi az iskolai

költségvetés alapján a községi költségvetésbe beállított és a miniszterközi bizottság által jóváhagyott összeggel; vagy a községi képviselő-testület szavaz meg bizonyos segítyt erre a célra. Utóbbi esetről volt szó, midőn Felsőgalla község képviselő-testülete 1946. április 11-i rendkívüli közgyűlésén az alábbi határozatot hozta: "...a róm. kat. Szent Imre egyházközség 1946. évi elemi iskolai költségvetésének ismertetése után, az iskola dologi kiadásai részbeni fedezésére az 1946/47. évre 24.000 Ft segélykénti megadását megszavazza. ...Felhívja a képviselő-testület az előljáróságot, hogy ezen összeget az 1946/47. évi háztartási költségvetésbe állítsa be."⁹

A község háztartását terhelte bizonyos fokig az *orvosi körök költségelőirányzata*. Így pl. a bányahidai érdekeltségi körbe tartozó községeknek a kórorvos és körátlatorvos illetményéhez való hozzájárulás arányát a 305.899/1927. BM.sz. rendelet 3. pontja alapján állapította meg az alispán az 1946/47. évre.¹⁰

Az újjáépítés az ország minden községének, háztartásának gondját hatványozottan növelte. Különösen érvényes ez a megállapítás azokra a területekre, amelyek az átlagnál is súlyosabban károsodtak a háború idején.

Komárom-Esztergom vármegye területén három hónapig állt a front. Az álló front, később pedig a hadműveletek igen megnehezítették az életet a vármegye egész területén, amit még fokozott a Duna bal partjáról áttelepített magyar lakosság elhelyezése, élelmezése.

A belügyminiszter felhívására az alispán a 28.140/1945. UM.sz. rendeletre állította össze Komárom-Esztergom megye öt közigazgatási egysége (Esztergom város, Komárom város, az Esztergomi, Tatai, Gesztési járás) háborús károsodása ismeretében *Komárom-Esztergom vármegye újjáépítési tervét*. Ebben olvashatjuk többek között: Bányhida középületei állagának megóvása érdekében a helyreállítási költség, pala, cserép, egyéb anyag ára 912.850 P. Helyreállítási célra a község sehonnan semmi összeget nem kapott. A közmunkaváltság még nem folyt be. Felsőgalla községben különösen a magántulajdonban lévő házak károsodtak. Ezeknek a helyreállítási költsége 824.000 P-t tesz ki. Szükség volna mintegy 160.000 db. cserépre. A középületek közül különösen az elemi-, a polgári iskola, a templom tetőzete sérült. A község semmi segítyt nem kapott; a közmunkaváltság még nem folyt be.¹¹

Alsógallán helyreállították a felrobbantott fahidat. A középületeket anyagiak híján csak részben sikerült rendbehozatni.

Felsőgallán a hidakat, az utak egyrészét kijavították. Tatabányán a kisebb sérüléseket már helyreállították. A középületek üvegezésére költségvetési fedezet nincs - jelentette a főjegyző, ezért az újjáépítési alapból kért segítyt a község 1947 januárjában.¹²

A négy bányaközség egyesítése; Tatabánya megyei város létrejötte

A bányaközségek előljáróságaihoz még 1945 őszén érkezett az alispáni javaslat a négy település egyesítése érdekében. Szinte természetes volt az elutasító állásfoglalás az 1945. november 10-i jegyzői értekezleten,¹³ valamint a községi képviselő-testületek ülésein.

"Felsőgalla, Alsógalla, Bányhida és Tatabánya községek megyei várossá egyesítését célszerűnek és szükségesnek látja, de nem tartja időszerűnek, ezért az egyesítést egyelőre nem kéri..." - olvashatjuk a bányahidai képviselő-testület 1945. november 15-i rendkívüli közgyűlésének határozatában.¹⁴

"Kéri a képviselő-testület az Alispán Urat, hogy az egyesítés kérdését szíveskedjék későbbi időpontra halasztani. Oly időre, amikor a mostani helyzet következtében előállott nehézségek már megszűnnek, vagy legalábbis már szűnőben lesznek. ..." - így szól a tatabányai képviselő-testület 1945. november 20-i rendkívüli közgyűlésének határozata.¹⁵

"Elvi szempontból az egyesüléshez hozzájárulna, anyagi szempontból azonban előreláthatólag meghatározott időn belül hozzájárulni nem tud. ..." - olvasható az alsógallai képviselő-testület 1945. november 24-i határozatában.¹⁶

Felsőgalla község képviselő-testülete 1945. december 17-én nyilatkoztatta ki névszerinti szavazás után -, egyhangú határozattal a megyei várossá alakulás, az egyesítés elutasítását, fontosabbnak tartván pillanatnyilag a háborús károk felszámolását.¹⁷

1946-ban a községi nemzeti bizottságok, a képviselő-testületek ismét tárgyaltak a négy település egyesítéséről.

A bányaközségek sorsának alakulásában az 1947-es év jelentette a *fordulatot*. Felsőgalla község képviselő-testülete a május 10-i rendkívüli közgyűlésen 22:1 arányban mondta ki, hogy kéri a négy bányaközség egyesítését, Tatabánya megyei város létrejöttét.

A tatabányai községi képviselő-testület május 15-i üléséről érdemes kiemelni Siklós Ferenc főjegyző összefoglalójából néhány gondolatot: Tatabánya csak nyerhet az egyesítéssel! Tatabánya községnek nincs számottevő önálló iparosa, kereskedője. Néhány magánház kivételével minden a szénbánya tulajdona! Jelentős ipari üzeme sincs a gépműhelyt, a szénosztályozót, az erőművet leszámítva. A többi üzem kislétszámú, ahonnan igen kevés az adóbevétel. "Állami támogatásra sokkal jobban számíthat egy 40.000 lakosú város, mint a kisebb közigazgatási feladatokkal felruházott és külön-külön kisebb lélekszámú bányaközségek." Ezért is szükséges az egyesítés! Az összeépített bányaközségek egy-egy tervek szerint való továbbfejlesztése szintén az egyesítés mellett szól! A döntés végül egyhangú "igen" volt.

A *bánhidai* képviselő-testület a június 5-i rendes közgyűlésen vita, a kommunisták-szociáldemokraták "összecsapása" után, hét "nem" szavazattal, négy tartózkodással mondta ki, hogy "a négy bányaközség egyesítéséhez és várossá fejlesztéséhez hozzájárul."¹⁸

Alsógalla község önkormányzata - mint tudjuk - felfüggesztve.

Ezt követően írta alá 1947. augusztus 15-én Rajk László belügyminiszter a 179.238/1947. III.3. sz. rendeletet, amely kimondta 1947. október 1-jével (ideiglenes néven) Tatabánya megyei város megalakulását. Ezután indult meg a konkrét szervező munka az egyesítés, a várossá alakulás előkészítésére.

A belügyminiszteri rendelet értelmében a vármegye alispánja az átszervezés végrehajtásával kapcsolatban kiadott "Határozat"-ában a négy bányaközség képviselő-testületeinek utolsó ülését 1947. október 1-jére tűzte ki; valójában október 9-én tartották az alispán által egységesen szabályozott napirend szerint.

Eddigi ismereteinkkel ellentétben, bár Alsógalla község önkormányzata felfüggesztve, az 1947. október 9-i utolsó ülést dr. Tehlár Miklós járási főjegyző rendelkezésére és jelenlétében, valamint a községi előjáróság jelenlétében az alsógallai képviselő-testület is megtartotta az alispán által előírt napirend szerint.¹⁹

Az 1947. október 9-i ülésen került sor a községek vagyonának egyesítésére, a községi elöljárók felmentésére, az új megyei város ideiglenes nevének elfogadására, a megyei város ideiglenes székhelyének kijelölésére, a községi felelős számadók felmentésére, a községi képviselő-testületek feloszlására.²⁰

1947. október 10-én nyílt meg a megyei város, *Tatabánya alakuló képviselő-testületi ülése*, mely új fejezet kezdetét jelentette a település, a lakosság életében.

Dr. Borbély György vármegyei főjegyző, alispánhelyettes nyitotta meg a megye város alakuló képviselő-testületi ülését; mint elnök felolvasta a képviselő-testületet alkotó 60 rendes és 27 póttag nevét. "A képviselő-testület megalakításával *Tatabánya megyei város közigazgatáspolitikailag is megalakult.*"

Döntött a képviselő-testület a város nevének és székhelyének, ideiglenes pecsétjének kérdésében; közfelkiáltással megválasztotta a város polgármesterét Andó Gyurka Ferenc személyében. A város egyes vezetői állásait behelyettesítés útján töltötték be.

A városi tanács megalakítása, a rendőri büntetőbíró megbízása, a volt bányaközségek vagyonának egyesítése, a polgármester felhatalmazása, hogy a volt bányaközségek 1946/47. évi költségvetési keretei között gazdálkodják, amíg a város saját költségvetése el nem készül - ezek voltak az október 10-i ülés legfontosabb napirendi pontjai, amelyek alapjaiban határozták meg az új közigazgatási egység igazgatási teendőit.²¹

Jegyzetek

1. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár (továbbiakban K-EML.) Bánhida község képviselő-testületi jegyzőkönyve (továbbiakban Bh. Kjkv.) 1945. július 19., Tatabánya község képviselő-testületi jegyzőkönyve (továbbiakban Tb. Kjkv.) 1945. július 20., Alsógalla község képviselő-testületi jegyzőkönyve (továbbiakban Ag. Kjkv.) 1945. július 21., Felsőgalla község képviselő-testületi jegyzőkönyve (továbbiakban Fg. Kjkv.) 1945. augusztus 9., közgyűlés (továbbiakban kgy.)
2. K-EML Bh. Kjkv., Tb. Kjkv., Fg. Kjkv., Ag. Kjkv., tatai járási főjegyzőjének iratai (továbbiakban T.j.fjz.) 1738/1946.
3. K-EML T.j.fjz. 1231/1947., Ag. Kjkv. 1946. április 12-i kgy. az új elöljáróság tagjai: községi bíró Csakmag Ferenc, törvénybíró Szabó Imre, közgyám Varga Péter, pénztárnok Schiller István, elöljárók (esküdtek) Tóth Ferenc, Fonyódi Kálmán, Mészáros István, Gaál József alsógallai lakosok.
4. K-EML T.j.fjz. 1231/1947., Ag. Kjkv. 1946. december 3-i kgy., a kinevezett új községi elöljáróság tagjai: községi bíró Németh László, törvénybíró ifj. Hubert József, közgyám Hermann János, pénztárnok Schiller István, elöljárók (esküdtek) ifj. Riesz József, Fehér István, Barta László, Csapó Sándor alsógallai lakosok.
5. Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944-1949) (továbbiakban Csizmadia A.: A nemzeti bizottságok ...) Bp., 1969. 316-317., Ahelytörténetírás levéltári forrásai III. 1944-1971. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 9.sz. (továbbiakban H-BMLtár Közl. 9. A helytörténetírás ...) Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1976. 99-101., Perliaky István: A község háztartása. Bp., 1947. 5-6.

6. K-EML Tb. Kjkv. 1945. november 20. rendk'v-li (továbbiakban rk.) kgy., Ag. Kjkv. 1945. november 24. rk. kgy., Bh. Kjkv. 1946. szeptember 18. rendes (továbbiakban r.) kgy., Tb. Kjkv. 1946. szeptember 18. r. kgy. 30/1946. közgyűlési szám, Határozat (továbbiakban kgysz. Hat.)
7. K-EML T.j. fjzód 4872/1946.
8. K-EML Komárom-Esztergom vármegye Alispánjának iratai (továbbiakban K-E. vm. Alisp.) 74/1947.
9. uo.
10. uo. 12.520/1946.
11. uo. 20/1946.
12. uo. 4834/1946., T.j. fjzód 4725/1946.
13. K-EML T.j. fjzód 1738/1946.
14. K-EML Bh. Kjkv. 1945. november 15. rk. kgy. 52/1945. kgysz.
15. K-EML Tb. Kjkv. 1945. november 20. rk. kgy. 26/1945. kgysz.
16. K-EML Ag. Kjkv. 1945. november 24. rk. kgy. 20/1945. kgysz.
17. K-EML Fg. Kjkv. 1945. december 17. rk. kgy. 43/1945. kgysz.
18. K-EML Fg. Kjkv. 29/1947. kgysz. 1947. május 10. rk. kgy., Tb. Kjkv. 22., 25/1947. kgysz. 1947. május 15. rk. kgy., Bh. Kjkv. 56/1947. kgysz. 1947. június 5. r. kgy.
19. K-EML Ag. Kjkv. 1947. október 9-i kgy.
20. K-EML K-E. vm. Alisp. 5135/1947.
21. Így kezdődött ... (Dokumentumgyűjtemény a tatai szénmedence közséégeinek egyesítéséről 1945-1947) Tatabánya, 1972. 30-34.

A földosztás története Tatabányán, 1945.

Somorjai József

Az 1945-ös földreformról már sok tanulmány jelent meg. Ezek általában a fő összefüggésekre koncentrálnak, a helyi, a vidéki eseményekkel csak érintőlegesen foglalkoznak. Komárom-Esztergom vármegyére csak elvétve, esetleg egy-egy összehasonlító táblázat erejéig utalnak, pedig a helyi adatok feltárása jelenti az egyetlen biztosítékot arra, hogy az általánosító tapasztalatokon túl egyszer megszülethessen a földreform történetének aprólékos, arányos, reális szintézise. Mindezt az is indokolja, hogy a földkérdés megoldása Magyarországon a gazdasági, társadalmi fejlődés egyik kulcskérdése volt, sőt az ma is.

I. Tatabányai helyzetkép a földreformot megelőzően

1945. március 15-én pártközi értekezleten megegyezés született a földkérdésben, majd március 17-én a Minisztertanács elfogadta a 600/1945-ös rendeletet; A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról. Nagy Imre földművelésügyi miniszter a gyors végrehajtás megszervezésének a szükségességét így indokolta:

"A földreform végrehajtását követeli a nép, ha gyorsan nem csináljuk, a nép maga fogja csinálni, s a kormány kezéből kicsúszik a végrehajtás."¹

A dunántúli helyzetnek megfelelően Komárom-Esztergom vármegyében, s így Tatabányán is a földosztás jóval nehezebben indult meg, mint az ország többi részén. Ennek okai a helyi sajátosságokban rejlettek.

A legfőbb okot az eltérő birtokmegoszlás jelentette. A települések közül a legnagyobb földterülettel rendelkező Felsőgallán mindössze 6 fő 100 kat.h.-on felüli birtokos volt.²(1.sz.mell.) A legszámottevőbb részt a társulati birtok képezte, jelentős volt az erdőterület. 100 kat.h.-on felüli szántóterülettel, csak özv. Lázár Benőné rendelkezett. A fennmaradó földterület kisbirtokot képezett.³

Tovább bonyolította a helyzetet a ki- és betelepítések ügye, vagyis a szlovák és az ún. "sváb kérdés", mely fokozta a bizonytalanságot és súlyos törvénytörésekhez vezetett.⁴

A szántóföldek állaga szármalmas képet mutatott, melynek elsősorban az 1944. XII. 26-tól 1945. II. 22-ig tartó front volt az oka, s ezért a határt lövészárkok, aknamezők, bombatölcsérek, ágyú-állások szabdalták szét. Hadikárok címen később 32 gazda mentesült a földadó fizetése alól, s kb. 600 kat.h. vált művelésre alkalmatlanná.⁵

Megszűnt a közlekedés, az utak tönkrementek, a posta, a telefon nem működött, az üzemek áram nélkül maradtak, a gyárak nem termeltek, a malmok nem őröltek.

II. A földreform végrehajtása Tatabányán

A 33.000/1945. F.M. rendelet előírta, hogy a megjelenésétől, azaz március 28-ától számított 48 órán belül alakuljanak meg a földigénylő bizottságok, létrehozásukat a nemzeti bizottságok kezdeményezzék. Komárom-Esztergom vármegye több településén, így Tatabányán is csak március végén alakultak meg a helyi önkormányzati szervek. Felsőgallán március 28-án, Bánhidán március 30-án alakult meg a nemzeti bizottság.

Tatabányán 1945. IV. 1-jén 10.000 fő részvételével tartottak nagygyűlést, melynek szónoka Gerő Ernő a feladatok között elsőként a földosztás megvalósítását sürgette.⁶

A földigénylő bizottságok Tatabányán és a környező településeken 1945. április 1-10. között jöttek létre.⁷

A Komárom-Esztergom Vármegyei Földbirtokrendező Tanács 1945. április 13-án, a Földhivatal májusban alakult meg.⁸

A földosztás menetéről csak töredékes adatok állnak rendelkezésre. Egy 1945. májusi felsőgallai statisztika szerint a községben 43 igénylőt vettek nyilvántartásba. Az igénylők kis számát az is magyarázza, hogy a jelentkező kisgazdákat eleve nem vették fel a listára. Tatabánya és a környező községek lakosait rendkívül hátrányosan érintette a 33.000/1945. F.M. rendelet 16. és 17. paragrafusa, amely az igénylők sorából kizárta az ipari munkásokat, a bányászokat.

Mivel a földigénylő több volt, mint a kiosztandó terület, már a rendelet megjelenése előtt is volt olyan kezdeményezés, hogy a nem földművelőktől el kell venni a földet. Szentgyörgypusztai lakosok pl. azért fellebbeztek a Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz, mert csak 8 kat.h.-at kaptak. Panaszos levelükben azt követelték, hogy vegyék el a bányaidai és a vértesszőlősi bányászoktól a juttatott földet, s máris több jut nekik. A megyei testület november 13-án határozatában 15 kat.h.-ra egészítette ki a panaszosok birtokait.⁹

Az első lépcsőben Felsőgallán 21 fő kapott összesen 258 kat.h. földet.¹⁰

A Felsőgallai Földigénylő Bizottság a jogos igénylők kielégítése érdekében a megyei szervek tudtával és támogatásával a bicskei Földosztó Bizottsághoz fordult és a Felsőgalla határához közeli - Bicskétől 13 km-re levő - Mesterberek-dűlőt kérte. Több levélváltás után végül a kérés teljesült és 400 kat.h. föld Tatabányához került.¹¹ Ezek kimérése viszont csak vontatottan haladt, s csak 1949 májusában fejeződött be, amikor Mag János és hat volt partizán társa kapott földet.¹²

A földosztás után végül is az arányok az említett okok miatt lényegében nem változtak, a tulajdonosok zöme az 5-20 kat.h.-as gazdák közé tartozott. (2.sz.mell.) 20-50 kat.h. feletti földdel 15 fő rendelkezett, 50 kat.h. föld felett csak a MÁK Rt. tulajdonában maradt birtok, elsősorban ipari célra.

Valamennyi régi és új birtokos számára nagy nehézséget jelentett az, hogy az állatállomány zöme elpusztult, illetve a németek, később az orosz hadsereg katonái vitték el magukkal. A megmaradt állomány zöme igen leromlott állapotban volt.¹³ (3.sz.mell.) Akinek maradt fogata, azokat rendelettel kötelezték közmunkákra - szemét elszállítás, mezőgazdasági munkák -.

A háború alatt a mezőgazdasági felszerelések és gépek zöme is elpusztult, vagy megsemmisült. Cséplőszekrény Alsógallán 7 db. maradt meg.¹⁴ Felsőgallán 21 géptulajdonos írtak össze, ezek zöme vetőgép volt, de nagy részük üzemanyag és alkatrészhiány miatt nem volt üzemképes.¹⁵ Az állatállomány pótlására és gépek vásárlására Vesztergomi Béla megyei főjegyző közbenjárására 1945 őszén 59 gazda kapott 50-150.000 korona hitelt.¹⁶ Nagy volt a hiány vetőmagból is. Központi készletekből az igényelt mennyiség 60 %-át tudták biztosítani, a hiányzó rész helyett rozs érkezett az igénylők részére.¹⁷

A közellátás is kilátástalannak tűnt, ezért a megyei szervek felterjesztésére központi élelmiszersegélyek is érkeztek, melyből először a bányaidai villamosművek és a MÁK Rt. tatabányai és felsőgallai dolgozói részesültek.

Egy másik próbálkozásról értesülhetünk a MÁK Rt. 1945. október 19-ei leveléből, melyben értesítik a kisbéri előljáróságot, hogy az arra jogosultak átvehetik az igényelt szemet. Cserében azt kérik, hogy a kocsik ne üresen jöjjenek Tatabányára, hanem a felesleges mezőgazdasági termékeikből rakják meg a szekereket, amiért azonnal hatósági áron készpénzzel fognak fizetni.¹⁸

A bányászok közül sokan választották azt a kényszerű megoldást, hogy a havi 8 q termékzetbeni szénjárandóságukat elcserélték az alföldi gazdákkal ételmisszerre.¹⁹

A lakosság terheit növelte az is, hogy június 30-ig a Vörös Hadsereg ellátására országosan előírt 1200 vagon étel-összegyűjtését az összlakossági létszám alapján mechanikusan terheltek ki a településekre. Virág Béla a Felsőgallai Nemzeti Bizottság elnöke levélben kérte, hogy a közésget mentesítsék. Kérését azzal indokolta, hogy amit a németek itthagytak, azt az orosz katonák vitték magukkal, így a 17200 fős lakosság zöme képtelen magát ellátni. A nagy szegénységet bizonyítja az is, hogy az orosz hadsereg is népkonyhát üzemeltetett a lakosság ellátására.

"A lakosok most is a környező falvakból kordén hordják össze az ételmet, mert semmi tartalékkal nem rendelkeznek, így az előírt 3120 kg vágómarhát sem tudják teljesíteni."²⁰

A Felsőgallai Nemzeti Bizottság ülésén az is felvetődött, hogy a jóvátétel fejében megállapított beszolgáltatásnál el kellene érni, hogy az előírt napi 250 vagon szén teljesítésén túl már semmit se kérjenek a településtől.²¹

A mezőgazdasági munkák beindulását a jogbizonytalanság is hátráltatta, hiszen amíg a megye területén 1945. május végéig 2917 birtoklevelet adtak át, ezideig Tatabányán egy tulajdonos sem kapta meg ezt a fontos dokumentumot.²²

Nem zárultak még le a fellebbezések sem. Özv. Lázár Benőné kérelmét, melyben kérte, hogy 200 kat.h.-ig mentesítsék a földjét, azzal utasították el, hogy a kataszteri birtokívek megsemmisültek, így a tulajdonjog nem bizonyítható. Múltányosságból 100 kat.h.-at meghagytak.²³

A MÁK Rt. is hónapokon keresztül nyújtotta be újabb fellebbezéseit, mivel olyan területeket is kiosztottak a tatabányai körzetben a Paradicsom-dűlőben, ami bányaterületnek minősült. Az ügy végére 1945. decemberében került pont. A határozat elismerte a bánya követelésének jogosságát, de a vitatott területre csak haszonbérleti jogot adtak.²⁴

Még nagyobb vitát váltott ki a Körtvélyespusztához tartozó területen lévő 700 kat.h., mely korábban Esterházy hitbizományi birtok volt. A MÁK Rt. végül a bányatörvény 131 paragrafusára való hivatkozással, mely előírta, hogy a bánya kötelessége dolgozói ételmisszerellátásáról gondoskodni, lehetőséget kapott arra, hogy a földalappal haszonbérleti szerződést kötve megtarthassa a jelzett földterületet.²⁵

Több sváb földbirtokos pedig a kitelepítéstől való jogos félelmében nem művelte földjét. Felsőgallán 31 személyt szólítottak fel arra, hogy végezze el az elmaradt mezőgazdasági munkákat. Félelmük jogosságát alátámasztja az MKP Vármegyei Titkárságának 1945. augusztus 14-ei levele is, melyben azt javasolták a főispánnak, hogy aki németajkú lakos nem műveli a földjét, egyszeri felszólítás után internálják.²⁶

A házhelyek kérdésében 1945. április 27-én született meg a végrehajtási utasítás. Először e téren is hátrányos megkülönböztetésben részesültek a tatabányai

bányászok, hiszen az Országos Földbirtokrendező Tanács Telepítési Hivatala előírta, hogy a bányavidékeken a kitelepített sváb ingatlanokat csak akkor kaphatja meg bányász, ha más igénylő már nincs.²⁷ Ezt igazolja az is, hogy 1945. november 14-én a tatabányai községi eljárásához beérkezett kérvény, amelyben 1000 nincstelen bánya- és ipari munkás kéri, hogy házhelyet kaphasson. A Házhelyosztó Bizottság Szederkényi Mihály elnökletével a kérdés megoldása érdekében Tata és Baj határában javasolta az igények kielégítését, mert a Koldusszállási erdőrészben kimért 1000, az alsógalla-bánhidai vasútállomás közötti 1500, és a Csákányospusztai határában kiosztott 400 telek már gazdára talált. A Baj Községi Földigénylő Bizottság 1946. január 11-én hozzájárult ahhoz, hogy a község területén - elsősorban volt sváb tulajdonosok terhére - tatabányai munkások részére 20 kat.h., a felsógallaiaknak pedig 75 kat.h. földet e célra a volt Tata-Tóvárosi Hitbizományi Uradalom részét képező elkobzott területen szintén jóváhagyta 120 kat.h. felparcellázását. A volt Esterházy uradalomhoz tartozó remeteségi erdő kikaparcellázását is jóváhagyták, de ez majd csak a 60-as években fog megvalósulni.²⁸

Az 1946. május 3-ai IX. törvénycikk lezárta a földosztást, melynek gyakorlati megvalósítása Tatabányán 1949-re fejeződött be.

Jegyzetek

1. Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon 1945-1947. Bp., Akad. K. 1969. 67. o.
2. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 93/1941. január 3.
3. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltár iratai. Felsőgalla, 50/41/1945. június 30.
4. Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon 1945-1947. Bp., Akad. K., 1969. 12330/1945. M.e.M.K. 211. XII.29. A Nemzeti Kormány rendelete a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről.
5. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltár iratai. Felsőgalla, 21/25/1945. augusztus 17.
6. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Nemzeti Bizottságok jegyzőkönyvei 1945.
7. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, Komárom-Esztergom Megyei Földhivatal 1945. június 28-án készített beszámolója az Országos Földbirtokrendező Tanácsnak eddigi működéséről. 220/1945.
8. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár iratai. Komárom-Esztergom Megyei Földbirtokrendező Tanács 1945. november 13-ai határozata a szentgyörgypusztai lakosok fellebbezése ügyében.
9. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 50/10/1945. V. 24.
10. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 50614/1945. V. 24.
11. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 3719/1949. V. 5.
12. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 59.11/1945.

13. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Bánhida, 11/1945. augusztus 27.
14. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Alsógalla, 175/1945. június 20.
15. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 4668/1947. október 23.
16. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 50/84/1945. szeptember 10.
17. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 1132/1947. szeptember 27.
18. Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv. Tatabánya, 1988. 305. o. Iparcikkék és mezőgazdasági cikkek cseréje 1945. október 19.
19. Tatai Újság II. évf. 2. szám 1946. január 18.
20. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 9/1945.
21. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, Nemzeti Bizottság 8. ülésének jegyzőkönyve. 9/1945. május 29.
22. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 50/41/1945. június 30.
23. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Tatabányai Fiókleveltára iratai. Felsőgalla, 50615/1945. május 28.
24. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár iratai. Komárom-Esztergom Megyei Földbirtokrendező Tanács 2477/1945. december 5-ei határozata a MÁK Rt. fellebbezéséről a Paradicsom-dűlő bányaterületté nyilvánításáról.
25. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár. Komárom-Esztergom Megyei Földbirtokrendező Tanács 1236/1945. november 27-ei határozata a MÁK Rt. körtvélyesi földigénylése ügyében.
26. Komárom-Esztergom megyei helytörténeti olvasókönyv. Tatabánya, 1988. 303. o. Az MKP Vármegyei Titkársága javaslatot tesz a mezőgazdasági munkák javítására 1945. augusztus 14-én. I.sz.: 30/1945.
27. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, Komárom-Esztergom Megyei Földbirtokrendező Tanács iratai. Az Országos Földbirtokrendező Tanács Telepítési Hivatala 53195/1946. július 30.
28. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár. Házhelybizottság anyagai. Esztergom, 1945-46.

1.sz. melléklet

Felsőgalla birtokmegoszlása 1941. január 3.
(100 kat.h.-on felüli birtokok)

	összterület kat.h.	szántó kat.h.	megjegyzés
1. MÁK Rt.	1078	439	zöme fél holdas bérlet
2. özv. Lázár Benőné	881	443	-
3. Felsőgallai Legeltetési Társulat	213	-	legelő
4. Fabró Ferenc	207	207	-
5. gróf Esterházy Ferenc	101	-	zöme erdő
6. herceg Hohenlőhe Langerberg Lajos	109	-	zöme erdő

2.sz. melléklet

Felsőgalla birtokmegoszlása 1947. IX. 23.

	száma	összterület kat.h.	szántó kat.h.
100 kh feletti	4	1805	424
20-50 kh	18	332	332
5-20 kh	104	1294	984
5 kh alatti	409	1395	857
összesen:	535	4826	2597

Társulati birtokok megoszlása Felsőgallán 1945. június 30.

	összterület kat.h.	szántó kat.h.	megjegyzés
1. MÁK Rt.	1083	443	zöme ipari célú
2. Országos Földhitel Int.	462	462	-
3. Erdő Hivatal Komárom	417	-	erdő
4. Újgazdák Legeltetési Társulata	213	-	legelő
5. Úrbéres Telkes Gazdák	58	-	legelő
6. Felsőgalla Község	46	-	-

3.sz. melléklet

Állatállomány alakulása 1945. V. 31.

	Alsógalla	Felsőgalla
szarvasmarha, igásökök db	2	3
tehén db	37	92
nővendék db	26	10
ló db	47	102
sértés db	71	149
kecske db	23	38

Kitelepítés 1945 után

Számok az 1945 utáni német kitelepítésről

Balogh Béni

A magyarországi németiség múltjának egyik legtragikusabb mozzanatát a II. világháború utáni 4-5 éves periódus jelentette. Egy viszonylag rövid - de annál fájdalmasabb korszak. Megtorlások egész sorozatát hozta magával: menekülést, internálást, deportálást, vagyonelkobzást és kitelepítést. Ács Zoltán így ír erről az időszakról: németek százezrei rettegtek a kitelepítéstől és a vagyonelkobzástól, .../félelmükben elégettek minden anyakönyvet, szurokkal kenték be a templomokban a keresztek német nyelvű felíratait, ...ezrével vitték őket az oroszországi munkatáborokba, nőket uránbányákba.../.¹

A nemzetközi közvéleményre jó példa Horthy Miklósnak, az angol királyhoz írt levele /amely a címzetthez nem jutott el/, amit 1945 májusában fogalmazott meg: "Leghőbb vágyunk lenne megszabadulni a német nemzetiségű magyar alattvalóktól, akik a leghálátlanabban viselkedtek. Ugyancsak magyarokra lehetne kicserélni az összes többi nemzetiséget."² Horthy Miklós véleménye nem érdekel megjegyzést, észrevételt.

A megtorlás, az országosan felfokozott németellenes hangulat Komárom-Esztergom vármegyét sem kerülhette el, annál is inkább, mivel megyénkben nagyszámú német /korabeli szóhasználatnál "sváb"/ kisebbség élt. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint a megye lakosságának kb. 85 %-a magyar, 3 %-a szlovák, míg 11 %-a német anyanyelvűnek vallotta magát. Számszerűleg a mintegy 200.000 összlakosságból 22.000 fő volt német anyanyelvű³, ami a trianoni határokon belül élő 475.000 német közel 5 %-át jelentette. A korabeli vármegye területén lévő 66 községből 14-ben a német ajkú lakosság abszolút többséget képviselt. Ebből 3 - Leányvár, Máriahalom és Csolnok - az Esztergomi, a többi a Tatai járásban volt. 1945 nyarán a Szabad Esztergom, a Nemzeti Parasztpárt hetilapjának cikkírója mindezt így látta: megyénket "túlnyomórészt magyarok lakják, de számottevő a sváb-német nemzetiségű település is ...A svábok mindeütt a gyárak, ipartelepek, a földművesek pedig a jól termelő talajú helyeken települnek meg. Mind gazdagok, jómódúan éltek, pedig ..." Az írás így folytatódik: "A svábok, háborús állásfoglalásuk miatt háborús bűnösöknek tekinthetők, csaknem valamennyien ezért az ország felelősségére vonhatják őket. Szinte az egész svábságot vádolni lehet ....A svábok kitelepítése tehát nem nemzetiségi kérdés, hanem mint háborús bűnösök büntetése jön tekintetbe. Ebből a szempontból viszont nem lehet engedni. A magyarság mindig hátrányokat szenvedett a svábok miatt. Most itt az ideje, hogy a svábkérdést, mint ilyen, véglegesen elintézzük."⁴

A végleges elintézészt a kollektív bűnösség elvének érvényesítése, a kitelepítés jelentette.

Habár a korabeli magyar sajtóban számos, a fentihez hasonlóan szélsőséges állásponttal találkozunk, a hivatalos magyar kormányzat sohasem tette magáévá a kollektív felelősségre vonás és büntetés elvét. A magyarországi németiség kitelepítését nem annyira a magyar, mint inkább a csehszlovák kormányszervek szorgalmazták azzal a nem titkolt célzattal, hogy az eltávozó németek helyébe a szlovákiai magyarokat telepítsék át. A "svábok" Németországba való áttelepítés-

séről a szövetséges nagyhatalmak képviselői Potsdamban, 1945 augusztusában hoztak elvi döntést.

A magyar kormányok ezzel kapcsolatos feladatait a békekötésig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság /SZEB/ határozta meg és ellenőrizte. Ennek elnöke, Vorosilov marsall 1945. november 30-án értesítette Tildy Zoltán miniszterelnököt a győztes nagyhatalmak 10 nappal korábban hozott döntéséről, miszerint a legrövidebb időn belül fél millió németet kell áttelepíteni Németország amerikai megszállási övezetébe. A kitelepítést szabályozó 12.330 ME. számú rendelet 1945. december 29-én jelent meg; az első németekkel zsúfolt szerelvények 1946 januárjában indultak el Magyarországról - nem számítva a német csapatokkal elvonuló tízezreket.

A Népgondozó Hivatal adatai szerint 1946 és 1948 között összesen 185.000-en települtek át, ebből 135.000-en az amerikai, 50.000 pedig a szovjet megszállási övezetbe. Más források 200-220.000-es összlétszámról szólnak.⁵

Akárcsak országos szinten, a kitelepítést Komárom-Esztergom vármegyében is két szakaszban hajtották végre. A kitelepítésben a helyi nemzeti bizottságok is szerepet játszottak, a már kész listákat véleményezték.⁶ 1946 tavaszán a kitelepítés az esztergomi járás két községét - Leányvárt és Máriahalmot - valamint a Tatai járáshoz tartozó Szomor községet érintette. Összesen 1819 német nemzetiségű személy került Németország amerikai megszállási övezetébe. Több mint egy éves szünet után újra elkezdődött a kitelepítés a megye három körzetéből. A bizonytalanságra a helyi sajtó írásai mellett a Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyei szervezeteinek második konferenciáján megtartott szervezeti beszámoló is utalt: "Van továbbá 19 német és 6 szlovák községünk, ahol még nem indították el a tagszervezést azért, mert nem tudjuk, hogy ki fog itt maradni és kit fognak kitelepíteni."⁷

A Tatai járás északi részéből a kitelepítettek szerelvénye 1947. május első felében hagyta el az országot Komáromnál. A kitelepítésre kerülők második szerelvényét az esztergomi körzet hat községéből, míg a harmadik csoportot a Tatai járás déli részén fekvő kilenc községből állították össze. Ez utóbbiak között szerepelt Bánhida, Alsógalla és Felsőgalla község is. Bánhidáról csupán kilenc németet telepítettek ki, 366-ot mentettek föl. A másik két elődközségben a ténylegesen kitelepítettek és a felmentettek száma a következőképpen alakult: Felsőgalla 277 és 2103, Alsógalla 203 és 557.⁸ Összességében a már említett kilenc községből 2445 főt telepítettek át és 5683 személyt mentettek fel.⁹ A kitelepítés ügye szerepet kapott az 1947-es választási küzdelmekben is. "A Szociáldemokrata Párt választási agitációja nemegyszer a kommunista párt elleni propagandával és rémhírterjesztéssel párosult. Különösen szembetűnő volt ez a felsőgallai és tatabányai németajkú lakosság körében. Azzal hangolták őket a kommunisták ellen, hogy az MKP harcol a legerőteljesebben a svábok kitelepítéséért, holott a valóságban a kommunisták is, akárcsak a demokrácia hívei, a fasiszta, volksbundista svábok kitelepítéséről hozott törvények mielőbbi végrehajtását, aze kérdés körül kialakult teljes zűrzavar megszüntetését szerették volna elérni."⁹ Az 1972-es megfogalmazással nem tudunk egyetérteni, sokkal bonyolultabbak voltak a viszonyok a németek lakta bányavidékeken /pl.: Pécs/, amint azt itt megfogalmazták. Az önmagában is nagyon bonyolult "sváb" kérdést színezte az, hogy a bányamunkások egy jelentős része, nemzetiségétől függetlenül erősen kötődött a szociáldemokrata, kereszténydemokrata hagyományokhoz, s a szociáldemok-

rata helyi befolyás egyik eszköze lehetett a választási bizottságokból való részvétel kiharcolása. "A svábkérdés összefüggésében az összeíró bizottságok összetételének kialakítása is kemény harcot eredményezett a két munkaspárt között, ugyanis e bizottságok hatáskörébe tartozott a választójoggal rendelkezők névjegyzékbe vétele, s a választói jogosultság eldöntése."¹⁰

A választási harc egyoldalú fontosságára utal az 1972-es megfogalmazás, a választások értékelésekor: "Az úgynevezett svábkérdés SZDP-ről történt kiélézése ugyancsak kedvezőtlenül hatott a kommunista párt szavazatainak alakulására. Ez elsősorban Felsőgallán mutatkozott meg, ahol az MKP vezetői - abban bízva, hogy a kitelepítés még a szavazások lebonyolítása előtt megtörténik - teljes mértékben elzárkóztak a sváb munkások szervezése elől, s ezzel akaratlanul is lehetőséget adtak a Szociáldemokrata Pártnak arra, hogy a választási küzdelemben a sváb lakosságot a kommunista párt ellen hangolja."¹¹

Tehát az 1947-es kitelepítés során jelentős volt azoknak a száma, akiket felmentettek. Míg 1946-ban az 1941. évi népszámlálás szerinti német lakosság 70,5 %-át telepítették ki, 1947-ben Komárom-Esztergom megyében az arány 11,1 %-os volt,¹² elsősorban a bányász- mentesítéseknek köszönhetően. 1947-ben a három körzetből összesen 4206-an kerültek áttelepítésre, ezáltal már a szovjet megszállási övezetbe. Mivel 1948-ban megyénkben kitelepítés már volt,¹³ így az 1946-1947-ben kitelepítettek összlétszáma 6025 főt tett ki, ami az 1941-es 22.000 német anyanyelvűnek a 27 %-át jelentette. Ha eltekintünk attól, hogy az 1946-ban egyszer már kitelepített három község valamilyen oknál fogva az 1947-es listán újból szerepelt, valamint figyelembe vesszük, hogy a szintén kitelepítés alá került Bakonyársádkány, Aka, Ácsteszer, Bakonyszombat hely és Csátka községek akkoriban még Fejér illetve Veszprém megyéhez tartoztak, akkor a korabeli vármegye 22 községében állapíthatunk meg kisebb vagy nagyobb német kitelepítést.

Jegyzetek

1. Ács Zoltán: Miért maradt ki évtized? = Új forrás, 1990.2.sz. 108.o.
2. H.Haraszti Éva: Horthy Miklós Magyarország történelmi szerepéről = História, 1992.7.sz. 29-30.o.
3. Az 1941. évi népszámlálás. 4. kötet. Bp., 1949. 33.o.
4. Szabad Esztergom, 1945. július 15.
5. Mindezekről részletesebben lásd:
  - Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945-1950. 2.kiad. Bp., Kossuth 1988. 77-102.o.
  - Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950. Bp., Akad. K. 1989.
  - Zielbauer György: Adatok és tények a magyarországi németek történetéből/1945-1949/, Bp., Akad. 1989.
  - Zielbauer György: A magyarországi németek nehéz évtizede 1945-1955, Szombathely, Pannon Műhely Könyv-Lapkiadó Kft. 1990.
6. Ortutay András: A közigazgatás megszervezése és a nemzeti bizottságok. in.: Tatabánya története 2.köt., Tatabánya, 1972. 10.o.

7. Három szabad évtized: Pártkonferenciák és pártértekezletek Komárom megyében 1946-1970. Tatabánya, 1975. 37.o.
8. Zielbauer György: Adatok és tények ..... 76.o.
9. Zielbauer György: Adatok és tények ..... 77.o.
10. Szántó Ferenc: Az MKP harca a népi demokratikus vívmányok megvédéséért és a reakció visszaszorításáért. Az 1947. évi országgyűlési választások Tatabányán. In.: Tatabánya története 2.köt. Tatabánya, 1972. 27.o.
11. U.a. 30.o.
12. Zielbauer György: Adatok és tények ..... 77.o.
13. A helyzet bizonytalanságára jól utal a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Tatabányai Fiókleveltár - Tatabánya III.ker./Felsőgalla/ Dobolási könyve 1948. december 7.-i bejegyzése: "A kiteleptülésre kerülő német lakosság végleges névjegyzéke megtekinthető 8 napon keresztül a III. Kirendeltség hirdetőtábláján."

"A pokol tornácán"

Tóth Attila

A cím talán magyarázatra szorul. Ha viszont Szolzsenyicin "A pokol tornáca" című művére gondolnak, akkor megértik, hogy mire akarunk választásunkkal célozni. A sztálini típusú diktatúrák "leírásában" döntő érdeme van a szépirodalomnak, a filmművészetnek. Orwell 1984-e, Kundera Tréfája, Déry Szerelemje, illetve Bacsó Tanúja, a hortobágyi és recski táborokról készült filmszociográfiák - nem egzakt módon -, de megkísérlik megragadni a rendszer lényegének tartott vonásait. Az elmúlt években született történet-szociológiai feldolgozások már tudományos igénnyel próbálták feltárni a "nehéz esztendőkről krónikáját". E művek sorából - bár lehet, hogy a válogatás önkényesnek tűnik - Magyar Bálint "Dunaapáti 1944-1958" és Závada Pál "Kulákprés" című munkáját emelnénk ki.

A történettudomány mind ez idáig adós maradt az ötvenes évek történelmének tényszerű dokumentálásával. Ebben persze szerepet játszhatnak a mai napig meglévő - a kutatást akadályozó - adminisztratív korlátozások, de az is, hogy nem, illetve csak elvétve születtek a fentebb említett két szociológiai kötethez hasonló tanulmányok. Ezért nem vállalkozhatunk arra, hogy a Magyarországon működő, a Közérdekű Munkák Igazgatósága - ismertebb nevén a KOMI - irányítása alatt álló táborok történetét felvázoljuk.

Csak egyről lesz szó, a tatabányai XIV-es akna mellett működőről. A táborok létrejöttének, működésének körülményei nem szakíthatók el a korabeli magyar valóságtól. Ha létrehozásuk politikai okait kutatjuk, akkor erre választ kaphatunk Kádár Jánosnak egy 1957-ben elmondott beszédéből.

"A hatalom meghódítása után ugyanis a vezető posztokon dolgozó elvtársaknál - de az alsóbb szerveknél dolgozó elvtársaknál is - olyan hamis illúzió kerekedett felül, hogy a hatalom minden eszköze, a rendőrség, az ügyészség, a bíróság, a hadsereg és így tovább a kezünkben van - tehát úgymond, az ellenséggel "el lehet bántani" -, a tömegek mindennapi megnyerése már nem olyan fontos. Én azt hiszem, hogy elsősorban ez volt a hibák gyökere."¹

E "hamis illúzió" volt köszönhető, hogy 1951-től 1953 májusáig a rendőrség, mint kihágási bíróság, 850.000 esetben szabott ki büntetést, s a bíróságok 1950-től 1953 első negyedéig 350.000 elmarasztaló ítéletet hoztak.² A "megfélemlítés stratégiái" széles skálán mozogtak, senki sem érezhette magát biztonságban. J.L.-né 1954. február 28-án írt levelében azzal a kéréssel fordult Dr.L.Z. megyei ügyészhez, hogy férje hollétéről adjon neki tájékoztatást. J.L.-t "...f. hó 12-én éjjel nyomozók a munkahelyéről a lakásunkra hozták és a házkutatás után ismeretlen helyre vitték."³

Az adminisztratív módszerek, az önkényeskedés okozta károkat csak tetézték a gazdaságpolitikai baklövések. Az MDP II. kongresszusának határozata értelmében például a széntermelést az 1949. évi 11,5 millió tonnáról 1954-re 27,5 millió tonnára kellett volna felfuttatni.⁴ Hamarosan kiderült, hogy a szénbányászat, de a nehézipar más ágazatai sem képesek eleget tenni a kongresszus előírásainak.⁵ A vezetés ugyanis a tervszámok felemelésekor jócskán túlértékelte a fejlődés zálogának tartott akaratit tényezőket, a lelkesedést, a jó központi irányítást, illetve ezek eredményességét.⁶ Mindez azt eredményezte, hogy fokozatosan

kialakult a feszített tervek eléréséhez szükséges "kényszerítő eszközök többszörös rendszere".

A főbb keretei ennek már a hároméves terv időszakában létrejöttek. Ám a vezetés szándékainak megfelelő erőfeszítést kikényszerítő intézkedések bevezetésére csak 1950 és 1953 között került sor.⁷ A korabeli munkaerő-gazdálkodás a háborús mozgósításhoz hasonlítható. Akarva-akaratlanul, de ezt hangsúlyozták a munkaerő-gazdálkodásban meghonosodott olyan szakkifejezések is, mint munkaerő-állomány, munkaerő-tartalék, a munka frontja, önkényes kilépés.⁸ A feszített tervek érdekében hozott adminisztratív intézkedések közül csak egyet említenénk. 1953 februárjában az Államügyészség a munkafegyelem megszilárdítása érdekében "...nyilvános tárgyalás megtartását határozta el." A Tatabányai Szénbányászati Tröszt jogi titkársága két olyan személy nevét várta a vállalatoktól, "...akik a munkafegyelem legkirívóbb megbontói, rontják a hangulatot és akiknek eltávolítása bírói ítélet alapján feltétlenül kívánatos és példamutató."⁹

Az ilyen és ehhez hasonló intézkedések persze nem hozták meg a hön áhított tervszámok megvalósulását. A tények sokkal makacsabbnak bizonyultak. A minisztertanács már az ötéves terv kezdete után leszögezte, hogy "Magyarországon a gyáripari munkások munkanélkülisége megszűnt és a munkanélküliséget munkaerőhiány váltotta fel."¹⁰ Még azokban az ágazatokban is munkaerőhiány volt, amelyek stratégiai, illetve népgazdasági fontosságához nem férhetett kétség. Ilyen volt a szénbányászat, vagy a dunapentelei nagyberuházás. Ezek munkaerő-szükségletét minden eszközzel biztosítani kívánták.¹¹

Különösen a bányászat volt szorult helyzetben, ugyanis minden siker propaganda ellenére sem volt képes "hozni" a vezetés által megálmodott tervszámokat.

A roham munkának köszönhetően, a bányák műszaki színvonala erősen leromlott, s egy idő után ez is a termelés növekedésének a gátjává vált. 1952-ben ismét szénhiány mutatkozott, s miután az ipari termelést nem korlátozták, így ez is a lakosság sínylette meg.

A munkaerőhiány, az egyoldalú mennyiségi szemlélet szinte kiprovokálta, hogy munkába állítsák a bányákban a börtönökben lévő munkaképes közbűntényes és politikai elítélteket. Ráadásul ezzel még csak jogszabályt sem sértettek. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 7000/1945. M.E. számú rendelete a közérdekű munkakötelezettség szabályozása tárgyában, illetve a 4000/1945. M.E. számú rendelet lehetőséget adott arra, hogy rabokat foglalkoztassanak különböző ipari üzemekben és a bányászatban. Miután a budapesti kitelepítéseket is két 1939-es rendelet alapján hajtották végre, nem tartjuk kizártnak, hogy a fentebb említett két jogszabály legitimálta az elítéltek foglalkoztatását.

A KÖMI táborok megszervezése Hegedűs András szerint Garasin Rudolf nevéhez kötődik. Garasin a Szovjetúnióból tért haza. "Ő ott is "Gulag problémákkal" foglalkozott. Nem tudom, hol állt a hierarchiában, de mindenesetre ő volt a Gulag megszervezésének szakértője. Tábornoki vagy vezérőrnagyi rangban ő lett a "Büntetésvégrehajtás" főparancsnoka. Az ötlete volt - a tapasztalatot nyilván a Szovjetúnióból hozta -, hogy "vállalatszerűen" kell megszervezni a börtönfoglalkoztatást. Foglalkoztatás persze mindig volt a börtönökben, és ez nem is rossz. Garasin azonban ezt a "foglalkoztatást" a vállalati gazdálkodás szintjére emelte. Ez volt a KÖMI."¹²

Garasin szerepe a táborok megszervezésében és irányításában máig vitatott kérdés.

Közvetett források alapján csak annyit tudunk mondani, hogy Garasin ezredesi rangban szolgált, s a Belügyminisztérium VII. Főosztályát irányította.

Meglepőnek tűnik, de sok esetben az elítélteket nem kellett arra kényszeríteni, hogy a börtön helyett a bányamunkát válasszák. Borosi András, aki a Szabó István egyetemi tanár elleni pernek volt az egyik vádlottja, 1952-ben önként jelentkezett, s Várpalotára került. Vajon miért? - vetődik fel a kérdés. A választ a körülményekben kell keresnünk. A börtönbeli bezártságnál, tétlenségénél, a kevéske napi fejadagnál a KÖMI táborok "kedvezőbb" feltételeket biztosítottak egy elítélt számára.¹³ Miután szabad munkavállalókkal dolgoztak együtt, híreket szerezhettek családjukról, a külvilág eseményeiről.¹⁴ Mitöbb, szabadlábban lévő társaik "...liberális magatartást tanusítottak az elítélt munkavállalókkal szemben, miután azok között bizonyos mértékű baráti kapcsolat alakult ki."¹⁵ De nemcsak a munkások körében volt tapasztalható a "liberális magatartás". A közép-káderek között is lehettek olyanok, akik ebbe a "bűnbe" estek. Ezt erősíti meg egyik forrásunk is, amelyben szigorú büntetést helyeznek kilátásba azokkal a közép-káderekkel szemben, "...akik a KÖMI dolgozókkal baráti módon bántak."¹⁶ Ha viszont a KÖMI dolgozók munkafegyelme terén bármilyen hiányosságot észleltek, akkor ezt jelenteni kellett a Szénbányászati Tröszt "...munkaügyi osztályának intézkedés megtétele végett." Ezeket a dolgozókat ugyanis "...a Magyar Népköztársaság ítélte el a törvények alapján, ezért szigorúan meg kell követelni tőlük a termelést és a munkafegyelmet, aminek betartásáért és ellenőrzéséért a vállalat műszaki káderei a felelősek."¹⁷ Az elítéltek munkájukért fizetést kaptak, amiből persze jócskán levontak. Munkájuk legnagyobb haszonélvezője a büntetésvégrehajtás volt. Ezt támasztja alá az is "... hogy az elítéltek bruttó keresete után a Parancsnokság részére Sz.T.K. járulék címén 9,5 %-ot utaljon - az őket foglalkoztató üzem -, míg 0,5 %-ot állítson be az Sz.T.K. járulék bevallásába."¹⁸ Hátrányosan érintette a KÖMI táborokban dolgozókat hogy "... a szabadságvesztésbüntetés végrehajtása alatt eltöltött időt nem lehet a munkaviszonyban eltöltött idő számításánál figyelembe venni."¹⁹

A Tatabányai Szénbányászati Tröszt irányítása alatt lévő bánya üzemek közül több helyen is foglalkoztattak rab munkásokat. Az orosz-lányi XVII-XVIII-as, a tatabányai X-es, XIV-es és a síkvölgyi aknán. A XIV-es aknával kapcsolatban 1951-től rendelkezünk olyan adattal, hogy 600 közbüntényes elítélt raboskodott az akna tőszomszédságában lévő táborban.²⁰ Biztos forrásaink csak 1953-tól vannak. 1953 februárjában 405, márciusában 425, áprilisában 426, májusában 437, júniusában 478, júliusában 447, augusztusában 417, szeptemberében 633 főt regisztráltak a KÖMI munkalapokon.²¹ Ami a számok alapján meglepő, hogy a júniusi KV ülést követő olvadás után sem csökkent számottevően az aknán dolgozó rabok száma. Pedig egy 1953. július 11-én kelt levél már beharangozta, hogy "Az országgyűlés megnyitása alkalmával elhangzott minisztertanácsi elnöki beszéd értelmében sor került az elítéltek egy részének szabadon bocsátására."²²

Az amnesztia rendelet viszont csak augusztus 2-án jelent meg a Belügyi Közlönyben. Ezért még meglepőbb, hogy szeptemberre drasztikusan növekszik a létszám. A magyarázatot erre a talányra Lánosz Zoltán feljegyzéseiben találjuk meg. "1953. augusztus 30-án éjszaka egy rabomobilokból álló hosszú autókarakaván érkezett az üzem területére. A váci országos börtönből ötszáz politikai elítélteket hoztak az ötszáz közbüntényes leváltására. A politikai elítélteket meglehetősen

bizalmatlansággal fogadták, hiszen 90 %-ára öt évtől életfogytig tartó börtönbüntetést rótt ki a Népbíróság, illetve a Katonai Bíróság. Mindössze hárman voltak közöttük, akik jártak már bányában: egy bányamérnök és két vágár. Az elítéltek kb. 70 %-a szellemi foglalkozású volt. Akadt köztük követségi tanácsos, orvos, tanár, pap, hivatalnok, egyetemista, Horthy-rendszerbeli és felszabadulás utáni katonatiszt, sőt számos ÁVH tiszt és tiszthelyettes is.²³

Köztük volt a korábban már említett Borosi András is, így ezt a közlést ő is megerősítette.

A fentebb közölt létszám kimutatások és Lánosz adatai között van némi eltérés. Azt tényként fogadhatjuk el, hogy az addig ott dolgozó közbüntényeseket, politikai okok miatt elítéltekkel váltották fel. A köztörvényes cselekményekért elítéltek a tatabányai X-es, illetve az oroszlanai XVIII-as aknára szállították át. Valószínű azonban, hogy a korábban a XIV-es aknában foglalkoztatott rabok között voltak politikaiak is, s innen adódhat a létszám különbség. A kérdés végleges eldöntése egyébként csak úgy lehetséges, ha tisztázni tudjuk, hogy hányan dolgoztak korábban a XIV-es aknában és milyen cselekményekért ítélték el őket, illetve a váci fegyházból 1953 augusztusában ténylegesen hány rabot szállítottak át Tatabányára.

Az új jövevények munkába állásával az akna termelése látványosan növekedett. Ez kezdetben feszültséget okozott a szabad és az elítélt munkavállalók között. "A politikai elítéltek munkába állását követően az üzem addigi szakonkénti átlagos 800 csillás termelése 1953 októberében már 750 csillásra emelkedett. Ez egy időre feszültté tette az elítéltek és a szabad munkavállaló bányászok közötti viszonyt, mivel a "civil" bányászok attól tartottak, hogy az új termelési tempó a normák túlzott felemelését fogja eredményezni."²⁴ A rabok munkakedve nem volt véletlen. Bizonyos kedvezmények ugyanis attól függtek, hogy milyen teljesítményt nyújtanak. Sőt - ez nyilván paradox módon hat -, ők is bekapcsolódtak a munkaversenybe. Munkakedvüket legfeljebb az befolyásolta, hogy parancsnokuk Sz. alhadnagy "...enyhén szólva túl szigorú volt."²⁵ Az őt felváltó M. hadnagy és az új, szigorú, de igazságos, nem elfogult operatív tiszt irányítása alá került táborban felfokozódott a munkakedv. Míg Sz. alhadnagy idején erőszak alkalmazásával is nehezen tudtak pótműszakra embereket toborozni, M. hadnagy egy kért szavára a kért létszám tízszerese jelentkezett önként és szívesen."²⁶

A KÖMI táborok története 1956-ban ért véget. 1956. május végén két ügyész érkezett a XIV. akna KÖMI táborába. Megkezdődött az elítéltek ügyeinek felülvizsgálata.²⁷ Júliustól pedig elkezdődtek a szabadon bocsájtások. Az említett hónapban már csak 267 elítélt dolgozott az aknában. A hiányzókat katonákkal pótolták. Szeptemberben a létszám jelentésben még mindig 213 rabot tüntetnek fel.²⁸ Valószínűleg ők lesznek azok, akik október 26-án majd népi kezdeményezésre szabadulnak.

Jegyzetek

1. A Központi Bizottság beszámolója az MSZMP országos értekezletének a politikai helyzetéről. In.: Kádár János: A szocializmus megújulása Magyarországon. Bp., Kossuth 1986. 13-59.p. 16.p.
2. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról. In.: Nehéz esztendőkről krónikája 1949-1953. Szerk.: Balogh Sándor. Bp., Gondolat 1986. 497-510.p. 500.p.
3. Komárom-Esztergom megyei Levéltár = KEML Komárom Megyei Főügyészség Elnöki iratok 9-11 1951-1954
4. Balogh i.m. 497.p.
5. u.o. 502.p.
6. Pető Iván-Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985. In.: Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. Bp., KJK, 1985. 168-169.p.
7. u.o. 169.p.
8. u.o. 174.p.
9. Új Magyar Központi Levéltár = UMKL-XXIX-F-107-j 18. doboz
10. Pető-Szakács i.m. 172-173.p.
11. u.o. 173.p.
12. Hegedűs András: Élet egy eszme árnyékában. Bp., Bethlen 1989. 203.p.
13. Lánosz Zoltán: Adatok a tatabányai VIII. és XIV. aknáknak történetéhez. Kézirat. Tatabányai Múzeum Adattára 8.p.
14. UMKL XXIX-F-107-j 18. doboz 1953-1955 Titkos levelezés
15. u.o. XXIX-F-107-j 18. doboz 1953-1955 Titkos levelezés
16. u.o. XXIX-F-107-j 18. doboz
17. u.o. XXIX-F-107-j 18. doboz
18. u.o. XXIX-F-107-j 18. doboz
19. u.o. XXIX-F-107-j 18. doboz
20. Lánosz i.m. 9.p.
21. UMKL XXIX-F-107-j 18. doboz KÖMI munkalapok
22. u.o. XXIX-F-107-j 18. doboz
23. Lánosz i.m. 10-11.p.
24. u.o. 11.p.
25. u.o. 12.p.
26. u.o. 12-13.p.
27. u.o. 13.p.
28. UMKL XXIX-F-107-j 18. doboz KÖMI munkalapok

Tatabánya az 1956-os forradalomban

Gyütszi László

A várostörténeti szimpózium rendezői arra kértek, hogy mint szemtanú és résztvevő személyes emlékeim alapján beszéljek az 1956-os forradalom tatabányai eseményeiről. Ez a megtisztelő feladat látszólag könnyű, csak hogy a rendelkezésre álló idő kevés, legfeljebb néhány emlék felidézése elegendő, én viszont többre szeretnék vállalkozni. Mivel az utóbbi időben lehetőség nyílt a levéltári anyag kutatására, a forrásokból megismert tényeket is felhasználom, hogy objektívebb, hitelesebb legyen a mondanivalóm. Nem az események felsorolása, ismertetése a célom. A forradalom helyi sajátosságait vizsgálom, s egy fontos kérdésre keresem a választ, nevezetesen arra, hogy Tatabányának milyen szerepe volt a forradalomban.

Ez a kérdés azért fontos, mert sokan úgy vélik, hogy városunkban semmi jelentős nem történt 1956-ban. Napjainkban a forradalom megítélésében bizonytalanság és közömbösség tapasztalható. Elég egy példát említeni. Amikor megalakult a Történelmi Igazságtétel Bizottság 56-os tagozatának tatabányai csoportja, emléktáblát helyeztek el a 3-as posta/az egykori városi pártbizottság/épületének falán az 1956. december 7-ei tüntetés emlékére, az avatóünnepélyen legfeljebb 70-80 ember jelent meg. Az "ellenforradalomról" 33 éven át hirdetett propaganda hatással volt az emberekre. Sokan igaznak fogadták el azt, amit gyakran hallottak és olvastak. A kétkedők sem tudhatták, hogy mi a teljes igazság. Ezért az események átértékelése sokakban megdöbbenést vagy zavart keltett, s ezt a zavart politikai szólamokkal nem lehet eloszlatni, csak a tények feltárásával. Az tény - s ennek örülhetünk -, hogy Tatabányán tömeges áldozatokat követelő fegyveres harcok nem voltak, de a bányaváros mint a szénbányászat központja és mint megyeszékhely mégis jelentős szerepet töltött be a forradalomban. A bírósági perek irataiban az ítéletek indoklásaként sokszor ismétlődő megállapítás, hogy az egyébként jelentéktelen tettek megítélésében súlyosbító körülménynek számított, hogy azokat a vádlott Tatabányán követte el. A sok példa közül kettőt idézek. A tatabányai központi munkástanács elnökének ítéletét a bíróság a következőképpen magyarázta: "Bár...a vádlott magatartása nem tekinthető kiemelkedő jelentőségűnek, cselekményének mégis komoly súlya volt éppen annak folytán, hogy a bányászat szívét jelentő Tatabányai Szénbányászati Trösztnél fejtette ki tevékenységét, hiszen akkor az ország bányászása Tatabányát figyelte...A vádlott személyében rejlő társadalmi veszélyesség foka is magasabb." A másik példából azt tudjuk meg, hogy mivel a város megyeszékhely, az itt megalakult forradalmi tanács megyei hatáskört is gyakorolt. A megyei tanácson megválasztott forradalmi munkástanács a városi forradalmi tanács felhívására tervet dolgozott ki a közigazgatás átszervezésével és a közoktatással kapcsolatban, s a tervet eljuttatták a járási és városi tanácsokhoz. A forradalmi munkástanács elnökének perében ez súlyosbító körülménynek számított. "Fokozottabb súllyal vette figyelembe a Legfelsőbb Bíróság azt a körülményt is, hogy a terhelt által irányított munkástanács ellenforradalmi jellegű intézkedéseinek hatása nemcsak a megyei tanács hivatali apparátusára, hanem a megyéhez tartozó járásokra is kiterjedt. A munkástanács intézkedése tehát megyei viszonylatban vált részé-

vé a már országosan fennálló ellenforradalmi mozgalomnak. Ez pedig a cselekmény fokozottabb társadalmi veszélyességét is jelentette."

Ha igaz lenne az, hogy Tatabányán semmi jelentős nem történt, akkor miért volt annyi letartóztatás 1957-ben, s miért hoztak olyan sok súlyos ítéletet. Eddig több mint ötven tatabányai vádlott perének iratait volt alkalmam áttanulmányozni, de még nem jutottam a végére. Voltak halálos ítéletek is, de azokat másodfokon enyhítették. Itt meg kell jegyezni, hogy a legenyhébb ítélet is súlyos volt, mert igazságtalan. Nem így vélekedett azonban az MSZMP vezetősége 1957-ben. Havasi Ferenc az MSZMP megyei intézőbizottságának tagja aktívaértekezleten értékelte a politikai helyzetet, az 1956. október 23. utáni eseményeket. A beszámoló végén bírálta az ügyészségeket és a bíróságokat is. "Az ügyészség és a bíróság a törvényességet helytelenül értelmezte. Elsősorban az ellenforradalmárok szabadlábra helyezésén dolgoztak, és egy ideig nem indítottak eljárást, nem hoztak ítéletet azok ellen, akiket a karhatalmi szervek ellenforradalmi tevékenység vagy közönséges bűncselekmény miatt letartóztattak. Jelenleg az ügyészségek és a bíróságok kezdik helyesen értelmezni az ellenforradalmárokkal szemben alkalmazandó törvényességet. Munkájukkal viszont még nem vagyunk megelégedve." 1957 februárjában hangzott el ez a beszámoló. Utána kezdődtek meg a tömeges letartóztatások és a bírósági perek. A beszámoló idézett részletéből világosan kitűnik, hogy a pártállamban hogyan értelmezték a törvényességet, az ügyészségek és a bíróságok szerepét. Nem lehetett szó független bíróságról, hiszen a párt ellenőrzése érvényesült. Az előadó Kádár Jánosra is hivatkozott, aki úgy foglalt állást, hogy "a jelenlegi körülmények között nem árt az, ha másként nem megy, akkor az alsóbb szervek nyomására létrejön a kettős vezetés, az ügyészség és a bíróság munkájának ellenőrzése."

1957-ben és a következő években, a megtorlás és megfélemlítés gerinctörő időszakában az erőszak mellett a propaganda eszközt is felhasználta a diktatúra arra, hogy a forradalmat rágalmakkal beszennyezze, eltorzítva kegyetlen ellenforradalmi terrorként, restaurációs kísérletként tüntesse fel még Tatabányán is, ahol ilyen események, kísérletek nem történtek. Amikor 1957 tavaszán, a nevezetes napok /március 15., április 4., május 1/ előtt tömegesen hurcolták el a "gyanús" embereket, egy pedagógus a következőket jelentette ki: "Azok az emberek, akiket most elhurcolnak különböző rágalmak alapján, nem mondhatók megtevesztett embereknek, mert azok még a bitófa alatt is tudni fogják, hogy az igazságért harcoltak, az igazság mellettük van. Miért akarják rájuk sütni az ellenforradalmár jelzőt? Miért akarják a kommunisták magukat mártíroknak feltüntetni?" Ezt a pedagógust is meghurcolták, ártatlanul elítélték. Igaz, a Legfelsőbb Bíróság bűncselekmény hiánya miatt felmentette, miután hónapokat töltött börtönben, de mikor kiszabadult, nem térhetett vissza az iskolába, évekig segédmunkásként kellett dolgoznia.

Volt-e városunkban ellenforradalmi terror? Híreszteléseket lehetett hallani halállistákról, még azt is tudni vélték, hogy mikor és hol fogják végrehajtani a kommunisták kivégzését. Én is hallottam erről, de aiktől hallottam, azok is csak hallották. Olyan emberrel nem találkoztam, aki látott ilyen listát. Havasi Ferenc is megemlíttette idézett beszámolójában, hogy "Tatabányán is megkezdtek a kommunisták úgynevezett "halál listájának" összeállítását, kijelölték már a kivégzés helyét is." Több mint ötven vádlott bírósági perének iratai között nem

találtam halállistát, a vádiratokban sehol nem szerepel, pedig ha lett volna, a rendőrnnyomozók és az ügyészek felhasználták volna a vádlottak ellen.

Az igaz, hogy a kompromittált kommunista vezetőknek a munkahelyről való eltávolításáról a forradalmi tanács határozatot hozott, s szorgalmazta a határozat végrehajtását, de ennek módja a helyi körülményektől függött. A megyei tanácsnál a forradalmi munkástanács tagjai az osztályok dolgozóival is megbeszélték a kérdést, s utána rövid vita után úgy döntöttek, hogy 15 dolgozót bizonytalan időre szabadságra küldenek. A párttagok száma körülbelül tizszerese volt a szabadságolt dolgozók számának. A megválasztott forradalmi munkástanácsban is többségben voltak a párttagok /13-ból 8/. Nem helyes tehát általában kommunista üldözésről beszélni.

A vársoi tanácsnál a gyűlölt vezetők távozását a felsőgallai parasztek követelték. Küldöttség kereste fel irodájában a pénzügyi osztály vezetőjét, s távozásra szólították fel. A tanácselnök jelentése szerint a felsőgallai parasztek a tanácselnök, a párttitkár és a mezőgazdasági osztályvezető távozását is követelték, továbbá azt, hogy elkobzott házaikat adják vissza és kártalanítsák őket. Egy iskolaigazgató leváltására, illetve lemondatására is sor került. Érdemes idézni hivatali főnökének véleményét a forradalom utáni időből: "...Az ellenforradalmi elemek hajsztát indítottak ellene az iskolában...Igazgatói munkájában voltak hibák - az irányítás gyengesége, a munkafegyelem területén lazaságok - ezt az ellenforradalmárok felhasználták ellene, s hibáit felnagyítva uszították ellene a tantestület tagjait. Lényegében kommunista igazgatót üldöztek." Az is kiderül az iratokból, hogy a párt és a tanács vezetői már korábban foglalkoztak az igazgató leváltásának gondolatával, most mégis a tanárok bűnéül rótták fel, hogy egy alkalmatlan vezető leváltását követelték. A diktatúra megdöntésének idején természetes volt, hogy a rendőrségről a politikai nyomozókat elküldik, s a politikai tisztet felszólítják, hogy a lakását ne hagyja el, az üzemi munkástanácsok pedig kijelentik, hogy függetlenített párttitkárokra, szakszervezeti titkárokra, normásokra és személyzetisékre az üzemeknél nincs szükség.

Szólni kell a letartóztatásokról is. Néhány vezetőt, funkcionáriust valóban fogva tartottak néhány óráig, legfeljebb egy-két napig különböző okok miatt, de azt maguk is elismerték, hogy bántódásuk nem esett. Az egyik akna igazgatója egy napig azért volt fogdában, mert az a hír járta, hogy el akarta árasztani vízzel az aknát, s mert kapcsolatban volt a hegyekben, szőlőkben bújkáló ávósokkal. A megyei pártbizottság egyik funkcionáriusa a forradalom első napjaiban Esztergomba menekült, majd pár nappal később hazajött. Éppen a forradalmi tanács tagjait kérte meg, hogy hozzák haza. Ők hazahozták, s utasítás szerint bevitték a forradalmi tanácshoz igazoltatás végett. Másfél napig volt fogdában. Az egyik tanú vallomásában az is elhangzott, hogy "a letartóztatásoknak olyanforma színezete volt, mintha a tömeg dühe ellen akarták volna megvédeni" a fogva tartotakat. Általában inkább az volt a jellemző, hogy a vezető pártfunkcionáriusok is szabadon járkálhattak, sőt a forradalmi szervezetekbe is igyekeztek bekerülni. Tanuja voltam egy beszélgetésnek, amikor a forradalmi tanács egyik tagjától megkérdezték, hogy miért nem tartóztatják le a funkcionáriusokat. A válasz így szólt: "Mert mi nem vagyunk kommunisták."

E polemikus bevezetésre azért volt szükség, hogy a megkövesült rágalmaktól megtisztítva vizsgálhassuk és értékelhessük a forradalom valóságos tényeit, eseményeit, okát, célját és eredményeit.

Tatabányát, mint a szénbányászat és az ipar egyik jelentős centrumát a magát proletárdiktatúrának nevező rendszer bázisának tekintette. Itt már 1947-ben is a két munkáspárt kapta a szavazatok 91 %-át. 1949-ben a kereső lakosság 81,8 %-a az iparban dolgozott. Ezen belül a bányászok aránya 56 % volt. Bár a munkáspártok egyesítése nem ment simán, mert a szociáldemokraták ellenezték, de a fordulat éve után megszilárdult az MDP helyzete. A párttagság aránya a kereső lakosság számához viszonyítva 69,4 % volt, s a párttagok 90,8 %-a a munkásosztály soraiból került ki. A termelési eredmények is azt igazolták, hogy a rendszer alapozhat a tatabányai munkásokra. A 3 éves tervet a tatabányai szénbányák dolgozói 2 év 3 és fél hónap alatt teljesítették. Tatabánya történetében a kezdeti eredmények felsorolása után azonban a következőket olvashatjuk: "Ez az éveken át tartó megfeszített munka /széncsata, munkaverseny, tervtúlteljesítés/ szükségképpen vezetett a dolgozók általános kifáradásához, a munkaverseny lendületének csökkenéséhez, a tervteljesítési kudarcokhoz." Az ötvenes években a nehézipar gyorsütemű fejlesztésének időszakában nagy szükség volt a széntermelés növelésére. Ezért fokozottabb figyelmet fordítottak a párt és az állam vezetői Tatabányára. Ez a helyi pártvezetők magatartását is meghatározta. Főcél a termelés növelése volt. A szociális és munkabiztonsági kérdések háttérbe szorultak. A funkcionáriusok munkáját a merev dogmatikus módszerek alkalmazása jellemezte. A valóságot nem ismerő, a tömegektől elszakadó vezetők már 1951-ben súlyos gondokkal kerültek szembe. A bányászok nem tudták teljesíteni a terveket. Rákosi Mátyás személyesen vett részt a bányászok tanácskozásán. Jelenlétében a küldöttek nem merték elmondani, hogy a terv az adott körülmények között nem teljesíthető. 1951 szeptemberében a tervteljesítés 88,4 % volt. 1953-ban 65,7 %-ra csökkent. A gazdaságpolitikai hibák Tatabányán fokozottabb mértékben éreztették hatásukat. A dolgozók túlhasználtsága, a közellátási zavarok, a szabad gondolat elfojtása, az értelmiség lebecsülése olyan közhangulatot teremtett a városban, amelyben a Petőfi Kör vitái élénk visszhangra találtak. A helyi vezetők ezért halogatták az értelmiségi határozat megvitatását. Sőt támadást indítottak az értelmiség ellen. A megyei lap egyik írásában kifogásolták, hogy a hibák kijavításának követelését összekapcsolják a párt elleni támadással. Az értelmiségi határozat lényege az volt, hogy az országos és a helyi gazdasági, politikai és kulturális intézkedések, tervek, utasítások kidolgozásakor meg kell hallgatni a párton kívüli szakemberek véleményét és javaslatait is, s hogy a párt politikájának tudományos megalapozására tudományos és pedagógiai munkaközösségeket kell szervezni. A Politikai Bizottság még augusztus 3-án szétküldte a határozatot az alapszervezeteknek, hogy vitassák meg. Ősszel már forró volt a hangulat Tatabányán is, s nagyvárakozás előzte meg az éppen október 23-ra összehívott értelmiségi ankétot, amit utólag Tatabányai Petőfi Körnek is neveztek. A Zsdanov Kultúrotthonban gyülekeztek az érdeklődők. Nemcsak Tatabányáról jöttek, hanem a környező városokból, falvakból is. Darvas József lett volna a vitavezető, de a pesti események miatt nem tudott eljönni. Felmerült az ankét elhalasztásának gondolata is, de a jelenlévők ez ellen tiltakoztak, s mivel a Tatabányán tartózkodó Kónya Lajos költő sem vállalta a vitavezetést, Nagy Kálmán a megyei pártbizottság első titkára mondott rövid bevezetőt, s felhívta a figyelmet arra, hogy 8 órakor Gerő beszédét közvetíti a rádió. Reményét fejezte ki, hogy a beszédből választ kapunk kérdéseinkre. A kibontakozó vita jellemzésére egy magát kommunistának valló fiatal pedagógus szavait idézem: "A helyi

vezetők nem értik, vagy nem akarják megérteni az értelmiségi határozat jelentőségét...A funkcionáriusokból kivesszett a forradalmiság...Félnek a párttagoktól. Az ilyen vezetők forradalmi időkben nem állják meg a helyüket." Ilyen hangnemben folyt a vita, amikor 8 órakor megszólalt Gerő Ernő a rádióban. Ellenforradalmi bandákról, a nacionalizmus és a fasizmus veszélyéről beszélt. A jelenlévők nem kaptak választ a kérdéseikre. A beszédet néhány perc döbbent csend követte. Arra lehetett gondolni, hogy a vitának véget vet a hatalom szava, hogy a beidegződött félelem elfojtja az indulatokat.

Egy munkás törte meg a csendet: "Nem vagyok értelmiségi - kezdte hozzászólását - véletlenül jöttem ide. Nem értelmiségi problémáról beszélek, hanem a kenyerünkről. Kiszámoltam, hogy a bérhányad körülbelül 20 %. 480 percből 96 perc jut a létfenntartásra. Ezért van az, hogy a reálbér csak szalmazsák és huszas kolbász." Többen reagáltak Gerő beszédére. A diktatúra restaurációját visszatünetesítették. Az egyik funkcionárius viszont "a párt bölcs szavának" nevezte Gerő beszédét. Öt lehurrogták. Az akkori vezetéssel szemben Nagy Imrénék szavaztak bizalmat. Javasolták, hogy március 15. legyen a nemzeti ünnepünk, nemzeti címerünk pedig a Kossuth-címer. Szolidaritást vállaltak a lengyel dolgozókkal, s követendő példának tekintették a lengyelországi eseményeket. Tényleges változásokat sürgettek.

Nagy Kálmán válaszában önkritikát is gyakorolt, de inkább mentegetőzött, s védelmébe vette a funkcionáriusokat. "Hozzászoktunk az utasításokhoz - mondta -. Nem gondolkoztunk, csak továbbítottuk a központi kérdéseket." Vita közben jött az értesítés, hogy a Központi Bizottság még az éjszaka ülést tart. Nagy Kálmánnak el kellett menni. Reményét fejezte ki, hogy jelentős, s megnyugtató döntéseket hoznak személyi kérdésekben is. Reménykedtünk, hogy a pesti tüntetésnek lesz eredménye, de azt nem tudtuk, hogy a fővárosban megkezdődött a forradalom.

A forradalmi események menete városunkban is a klasszikus történelmi példákat követte: tüntetések, forradalmi szervezetek megalakulása, a követelések megfogalmazása, fegyveres rendfenntartó nemzetőrség megszervezése, a régi rend lebontása, az új rend megteremtése.

A fővárosból érkező hírek hatására legelőször a diktatúra reflexe kezdett működni. A tröszt igazgatója még az értelmiségi ankét éjszakáján berendelte munkahelyére a főmérnököt és annak helyettesét, a műszaki osztály vezetőjét, hogy szükség esetén bármikor tudjanak dönteni, intézkedni. A városi pártbizottság intézkedésére október 25-én 300 kommunista munkást felfegyvereztek. A megyei tanács elnöke a megyei rendőr-főkapitányságtól kért fegyvereket és lőszerket a tanács épületének védelmére. A megyei lap szerkesztősége a Gerő-beszéd hatására és szellemében különszámot adott ki, amelyben megállapították, hogy Budapesten ellenforradalom van, az ellenség saját céljára használja fel a tanulóifjúság egy részét, s "várható, hogy a nyugati irányba leszorított, szétvert ellenforradalmi bandák megyénkben is megkísérlik megbontani a rendet."

A megyei pártbizottság köznevelési felelőse október 24-én, telefonon felhívta a megyei tanács oktatási osztályának vezetőjét, kérte, hogy lépjen érintkezésbe a középiskolák igazgatóival, mert a diákság körében mozgolódás tapasztalható. Esztergomban és Komáromban már október 25-én voltak tüntetések, amelyeken diákok is résztvettek. Tatabányán a Rákosi Mátyás Gimnáziumban idegen diákok jelentek meg, hogy tüntetést szervezzenek, de az igazgató ezt megakadályoz-

ta. A bányaiipari technikumban azonban nagyobb nyugalanság volt tapasztalható. Erről számolt be a tanács középiskolai előadója. Másnap, október 26-án innen indult el a tüntetés.

Az események megismeréséhez tudni kell, hogy 1965-ban még lakott városrész a VI-os és a VII-es telep, s a VI-os telepet lezáró főút a város legforgalmasabb üzletsora. Ott volt az Állami Áruház is. Az áruház előtti tér és a Bányász forduló (Körönd) alkalmas hely volt gyülekezésre. A nagy területen szétszórta városban igazi központ még nem alakult ki. A megyei tanács és a megyei rendőrfőkapitányság Újvárosban volt, a városi tanács viszont Felsőgallán, a városi rendőrkapitányság Tatabánya-középsőn (Óváros), az ÁVH lakotnya Alsógallán. Smég egy fegyveres alakulat volt, a Lövész Tiszti Iskola Bánhidán, a Hunyadi Lakotnyában. Tatabánya-középsőn volt a tröszt irodája, a bányászrádió stúdiója, a megyei és a városi pártbizottság székháza. Ezek voltak a fontosabb forradalmi események színhelyei.

A tatabányai forradalmi események október 26-án a déli órákban kezdődtek a bányaiipari technikum tanulóinak tüntetésével, amelyhez elsőként a MÁVAUT dolgozói csatlakoztak, majd menet közben sokan a város lakói közül. Az indulásnál 150-200 fő lehetett, de számuk megduplázódott. Ha szabad személyes emléket is közbeszöni, én a megyei pártbizottság előtt csatlakoztam a tüntetőkhöz. A Himnusz eléneklése után békésen vonultunk a tröszt irodájához. Menet közben döntöttek arról, hogy merre haladjon tovább a menet. Azt a javaslatot fogadták el, hogy a felsógallai üzemek felé vonuljunk. Így az Alukohó, a Karbidgyár és a Cementgyár érintésével a Mésztelepen keresztül értünk vissza Felsőgallára. Onnan egy teherautóval Bánhidára kerültem. Ott a kirendeltség épületénél a rendőrörs előtt verődött össze egy kisebb tüntető csoport.

A visszaemlékezésekből, tanúvallomásokból megállapítható, hogy ezen a napon más időpontban, más útvonalon is volt tüntetés a városban. Az egyik vádlott vallomásában elmondta, hogy ő délután ment haza a Bányagépgyárból, s látta a tüntetőket. A kórház felől a városi tanácshoz vonultak. Öt óra után ő is csatlakozott hozzájuk. Becslése szerint lehettek négyezren. (Valószínű túlzás!) Felsőgalláról autóbusszokkal, teherautókkal indultak Újvárosba a megyei rendőrfőkapitányság épületéhez. A tüntetők ellenállás nélkül benyomultak az épületbe és fegyvereket szereztek. Ezt követően a Hunyadi lakotnyához vonult a tömeg. Ott a lakotnya parancsnoka és helyettese kijelentette, hogy csatlakoznak a forradalomhoz. A tüntetők közül többen elhatározták, hogy Pestre mennek harcolni. Késő este autóbusszokkal és teherautókkal indultak. Budapest előtt magyar katonai alakulatok nyitottak tüzet rájuk. Többen megsebesültek, s a visszaemlékezések szerint halottak is voltak. Ugyancsak az esti órákban egy másik tüntető csoport a KÖMI táborhoz vonult, hogy kiszabadítsák a politikai elítélteket. Az örség ott sem tanusított ellenállást. Egy csoport fiatal teherautón a baji lakotnyához ment fegyverekért. A parancsnoksággal folytatott tárgyalás eredménytelen volt. Lövöldözés kezdődött. Nyolc fiatal életét veszttette.

A forradalom helyi központja kezdetben a bányászrádió stúdiója volt. Itt kezdték szervezni október 27-én a Forradalmi Munkás és Katona Tanácsot, valamint a nemzetörséget. A forradalmi tanács aztán áttette székhelyét a megyei pártbizottság épületébe, a nemzetörség pedig először a városi rendőrkapitányságra, majd a Hunyadi lakotnyába, végül az ÁVH lakotnyába. Az alakuló forradalmi tanács 27-én ideiglenes intézőbizottságot választott azzal a céllal, hogy

előkészítse a választógyűlést, s megfogalmazza a legfontosabb követeléseket. Az ülésteremben 200-250 fő volt, amikor az intézőbizottság bevonult, hogy megvitassák a követeléseket és lebonyolítsák a választást. Kiderült azonban, hogy a jelenlévők többségét nem az üzemi munkástanácsok küldték, - hiszen még csak ekkor alakultak az üzemekben a munkástanácsok - ezért a gyűlést másnapra halasztották.

Közben a helyi pártvezetők tudomást szereztek a történekről, s kapcsolatba kívántak lépni az ideiglenes intézőbizottsággal. A forradalom első napjaiban azok a szektás ortodox funkcionáriusok akik, leginkább kompromittálták magukat, s ezért félniük kellett a tömegek haragjától, elmenekültek Tatabányáról vagy visszahúzódtak, elrejtőztek. Nagy Kálmán megyei elsőtitkár az esztergomi hadosztály parancsnokságától kért védelmet. Több funkcionárius és ávos tiszt ment vele. (Többek között ez is oka volt a Sötét kapunál tragikusan végződő tüntetésnek.) Az MDP néhány vezetője azonban taktikai okokból részt kívánt venni a forradalmi eseményekben, szerepet vállaltak volna a megalakuló forradalmi szervezetekben. Az országos pártközponttól is ilyen utasításokat kaptak. Ezért kereste fel még október 27-én a forradalmi tanács ideiglenes intézőbizottságát Havasi Ferenc megyei párttitkár és Takács György városi párttitkár vezetésével egy küldöttség. A kérdés az volt, hogy hajlandók-e támogatni a forradalmi tanácsot a forradalom céljainak megvalósításában. Azt ígérték, hogy másnapra a nagygyűlésre elkészítik írásban az álláspontjukat.

A Népházban rendezett nagygyűlésen vita alakult ki a sztrájk kérdéséről. Többben a követelések teljesítéséhez kötötték a munka felvételét, mások arra figyelmeztettek, hogy a sztrájk milyen kárt okozhat. A vita után felolvasták a 16 pontos követelést, amit a jelenlévők elfogadtak, s úgy határoztak, hogy az MTI útján eljuttatják a kormányhoz. Felolvasták a pártbizottságok állásfoglalását is, amelyben kijelentik, hogy elvileg helyesnek tartják az ideiglenes forradalmi munkás és katonatanács megalakulását és munkájában támogatják. A tömeg közbekiabálással tiltakozott a párttal való együttműködés ellen. Később az intézőbizottság is megvitatta a kérdést, s 7:4 arányban elvetették az együttműködést.

A sztrájk kérdésében olyan határozatot fogadtak el, hogy amíg a kormány a 16 pontos követelést nem teljesíti, csak az erőmű, a kórház és a középületek üzemeltetéséhez illetve fűtéséhez szükséges szén termelnek ki. Gál István trösztigazgató Czottner Sándor szénbányászati miniszter segítségét kérte, hogy röplapokon szólíthassa fel a tatabányai bányászokat a munka felvételére. Október 29-én és 30-án egy repülőgép szórt röplapokat a város felett. A nemzetőrség mindkét napon letartóztatta az igazgatót, de néhány óras fogvatartás után szabadon engedték. November 1-jén Gál István eltávozott Tatabányáról.

Mik voltak a tatabányai dolgozók követelései?

1. A szovjet csapatok hagyják el az országot, a Szovjetunióban lévő magyar foglyokat engedjék szabadon!
2. A kormány átalakítása, a szabadságharcosok részére amnesztia.
3. Demokratikus választások.
4. Az ÁVH megszüntetése.
5. A politikai foglyok szabadon bocsátása.
6. A beszolgáltatási kötelezettség igazságos rendezése, a tsz-ek szervezésénél teljes önkéntesség.

7. A Kossuth-címer visszaállítása.
8. Magyar ruhát a magyar honvédségnek.
9. A normarendszer és munkaverseny eltörlése, igazságos bérrendszer. 10. Teljes szólás-, sajtó- és vallásszabadság.
11. Az alacsony nyugdíjak felemelése.
12. Az uránérc és a magyar föld kincseinek Magyarország javára történő felhasználása.
13. Az üzemek személyzeti osztályainak megszüntetése, a káderlapok megsemmisítése.
14. Szabadon választott kötelező nyelvvoktatás.
15. A szakszervezetek politikai függetlenítése.
16. Tatabánya pedagógusai követelik az oktató- nevelő munka teljes szabadságát, fizetésük rendezését, lakáskérdéseik megoldását.

A 16 pont lényegében megegyezik az országszerte megfogalmazott követelésekkel, s még belemagyarázni sem lehet a Horthy-rendszer restaurációjára való törekvést. Ilyen vádak elhangzottak, de ezeket határozottan visszautasították a forradalom vezetői, szervezetei. Horváth Endre, a tatabányai forradalmi tanács elnöke kijelentette, hogy " Magyarországon nemzeti demokratikus forradalom bontakozott ki, a földet és a gyárakat nem adjuk vissza, kapitalista restaurációnak helye nincs " A forradalmi tanács lapja, a Figyelő első számában vezércikket közölt a követelésekről. Ebből idézek: " Nem akarjuk a régi rendszert, a tőkés és a földbirtokosok uralmát..., de nem akarjuk soha többé a sztálini önkényt sem. Nem engedjük, hogy a Rákosi-korszak vezetői visszaüljenek pozícióikba még akkor sem, ha köpönyegüket kifordítva színleg egyetértenek a dolgozók jogos követeléseivel. " A sztrájkjal kapcsolatban pedig megállapítja a cikk írója: " Tudjuk, hogy kétélű ez a fegyver. A munkások is tudják ezt, s bármikor készek munkába állni, ha demokratikus nemzeti kormány alakul, és határozottan hozzákezd a követelések teljesítéséhez. "

November első napjaiban megszilárdulni látszott a forradalom helyzete. A munkástanácsok támogatásukról biztosították Nagy Imre kormányát. A semlegesség és a Varsói Szerződésből való kilépés bejelentése egységesen a kormány mellé állította a népet. November 3-án, szombaton Tatabányán is

elhatározták, hogy 5-én hétfőn felveszik a munkát. Másnap megindult a szovjet támadás. Tatabányát nem szállták meg a szovjet katonák, csak áthaladtak a városon Budapest felé. Történtek ugyan itt is előkészületek a fegyveres ellenállásra, de a forradalmi tanács jobbnak látta türelemre inteni a lakosságot. Küldöttség tárgyalt Tatán a szovjet parancsnoksággal. Ígéretet kaptak arra, hogy ha a lakosság fegyelmezetten viselkedik, nem jönnek be a városba. Így sikerült elkerülni a vérontást. A nyugalomra való felhívás után a 16 pontot ismételte a bányászrádió kifejezve azt, hogy a forradalom céljainak megvalósításához továbbra is ragaszkodnak.

November 6-án mégis megjelent egy szovjet tank a városban. A Népház előtti magaslaton állt meg, s a szemben levő pártházra irányította a csövét. A pártvezetők jöttek a szovjet parancsnokkal, hogy tárgyaljanak a forradalmi tanáccsal. Abban állapodtak meg, hogy operatív bizottságot alakítanak, amelyben helyet kapnak a párt, a forradalmi tanács, a szakszervezet, a városi tanács és a tröszt képviselői. Az operatív bizottság csak két napig működött, mert a kormány ren-

delettel megszüntette a területi forradalmi bizottságokat, csak az üzemi munkástanácsok működését engedélyezte. A nemzetőrség is megszűnt. Az MSZMP viszont sietett megszervezni a pufajkások karhatalmi alakulatát.

Tatabánya szerepe ezután vált igazán jelentőssé a forradalomban. Megkezdődött a tatabányai bányászok szervezett ellenállása a szovjet hadsereg segítségével hatalomra jutott Kádár-kormánnyal, a visszarendeződő diktatúra helyi vezetőivel, s a pufajkás karhatalommal szemben.

November 13-án az ideiglenes munkástanácsok küldöttei és a szénbányászati tröszt vezetői értekezletet tartottak. Abban állapodtak meg, hogy a jövőben a munkástanácsok képviselik a dolgozók érdekeit, s ellátják a kormány által meghatározott feladatokat. A szakszervezetek a dolgozók szociális, kulturális és bérügyeivel foglalkoznak, a pártszervezetek pedig kizárólag a párttagok politikai nevelésével. Az üzemi munkástanácsok küldötteiből november 19-én megalakult a központi munkástanács. Követelték továbbra is a szovjet csapatok kivonását, Magyarország függetlenségének elismerését, a normarendszer eltörlését, a régi természetbeni juttatások (ingyenes lakás, világítás, szén) megadását s a le választott üzemek visszacsatolását. Határoztak arról is, hogy felveszik a kapcsolatot a Nagy-Budapesti Központi Munkástanáccsal és tárgyalnak a kormánnyal.

November 21-én Apró Antal fogadta a munkástanácsok küldötteit. A tatabányai és a dorogi küldöttség együtt ment a Parlamentbe, s ott találkoztak a borsodi és a pécsi bányászok küldötteivel. Solymos Mihályt, a tatabányai központi munkástanács elnökét bízták meg azzal, hogy ismertesse közös követeléseiket a kormány képviselőjével. A kormány álláspontja szerint a szovjet hadsereg jelenlétére szükség van, Nagy Imre politikáját nem lehet elfogadni, a többpártrendszer helyett a népfront a helyes megoldás. A helyi követelésekre nem tért ki a válasz. November 23-án a munkástanács értekezletén meghallgatták a küldöttség beszámolóját. A hozzászólók kinyilvánították, hogy nem bíznak a Kádár-kormányban. Nagy Imrét követelték vissza. Felvetődött a karhatalom kérdése is. Javasolták, hogy az ávosokat, pártfunkcionáriusokat szereljék le, s a fegyvert a dolgozóknak adják. Bár a kormány válaszát nem fogadták el, mégis úgy határoztak, hogy követeléseiket és a sztrájkjogot fenntartva felveszik a munkát.

November 28-ig növekedett a létszám az üzemekben s kisebb mértékben a termelés is. S ezen a napon értesítették a központi munkástanácsot, hogy a XI-es aknán a tömeg az akna bejáratánál gyülekezik. Több százan vannak és nem akarnak leszállni. A karhatalom kérdésének a megoldatlansága és Kádár legutóbbi beszéde váltotta ki a felháborodást. A munkástanács elnöke próbálta megfékezni az indulatokat. Szükségesnek látta, hogy Kádár fogadja a munkások küldöttségét. Felhívta Czottnert, hogy eszközölje ki Kádárnál a kihallgatást. A miniszter azt válaszolta, hogy november 30-án Apró Antal fogadja a küldötteket. Három munkás el is indult Pestre, s ugyanakkor reggel Kádár titkára telefonált Tatabányára, hogy délben hívják össze a munkástanácsot, mert magas rangú vendég érkezik. Kádár a déli órákban helikopteren érkezett. A tröszt épületében folyt a tanácskozás. Solymos Mihály ismertette a kialakult helyzetet. Elmondta, hogy a dolgozók választ várnak a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatban, a többpártrendszer és Nagy Imre kérdésére vonatkozóan. A sztrájkpénz kérdése rendeződött, s a karhatalom parancsnoka ígéretet tett a követelések teljesítésére. Felvetette, hogy Kádár legutóbbi beszéde nyugtalanságot váltott ki a dolgozók között, mert úgy érezték, hogy az visszatérést jelent a forradalom

előtti időkhöz. Befejezésül leszögezte a munkástanács elnöke, hogy Tatabánya bányászai dolgozni akarnak, hogy munkájukkal elősegítsék a forradalom céljainak megvalósulását, a független szabad Magyarország megteremtését.

Kádár János beszéde nem nyugtatta meg a kedélyeket. Sőt az a kijelentése, hogy a november 26-i beszéde az ellenforradalmároknak szólt, még tovább szította a hangulatot. Nagy Imréről csak elmarasztalóan szólt Kádár, de a végén kijelentette, hogy Nagy Imrééknek nem lesz bántódásuk. A hozzászólók bizalmatlanságukat fejezték ki Kádár Jánossal és kormányával szemben. A tanácskozás után sem emelkedett a termelés. December 6-án pedig ismét sztrájk kezdődött, s nagy tömeg tüntetett a tröszt épülete előtt. Ennek fő oka az volt, hogy a karhatalmat nem váltották le, csak ígértették a leváltást. Solymos Mihály javasolta, hogy a tiszti iskola hallgatóiból állítsák össze a karhatalmat, de a pártbizottságok ebben a kérdésben merevek és hajthatatlanok maradtak. Ezért a december 6-i tüntetés és sztrájk másnap folytatódott. A városi pártbizottság épülete előtt nagy tömeg követelte a karhatalom leváltását. Az ígértetések csak az időhúzást szolgálták. Remélték talán, hogy a tömeg előbb-utóbb szétoszlik. Az épületbe szorult funkcionáriusok és pufajkások az esti órákban elvesztették türelmüket, s lövöldözve kitértek az épületből. A városi tanács elnöke 1957 nyarán beszámolót írt az 56-os eseményekről. A december 7-i tüntetést megemlítve így fejezte be írását: "A karhatalom szétszórta a provokátorokat. "Tatabánya történetében pedig a következő sorokat olvashatjuk erről az eseményről: "A tüntetés feloszlata békés úton nem sikerült. Szükségessé vált, hogy a karhatalom fegyverét használja, s ez eredményesnek bizonyult." A megyei lap tudósítója 17 sebesültről írt. A tüntetők közül több embert elfogtak és Budapestre szállítottak. Aza hír is elterjedt, hogy fiatalokat hurcolnak a Szovjetúnióba. A veszélyt érezve a VI-os telep lakói Lados István kezdeményezésére és vezetésével őrseget szerveztek. Először csak egyszerű eszközökkel, botokkal, fókókkal, csákányokkal akarták megakadályozni, hogy karhatalmisták és szovjet katonák behatoljanak a telepre, s onnan embereket vigyenek el. De végül az elrejtett fegyverek is előkerültek. Homola István, aki tagja volt az őrségnek megemlékezett az eseményről a megyei lapban. Leírta, hogy a pufajkások szovjet páncélautóval megerősítve támadtak a VI-os telepre, s december 10-én felszámolták az őrseget.

Az őrség legaktívabb tagjai közül 25 embert állítottak bíróság elé. Többségük fiatal volt. Átlagos életkoruk 26 év, de voltak 18-19 évesek is. Büntetésük összesen 68 év börtön, több esetben teljes vagyonekzbzás és Tatabánya területéről való kitiltás. Lados Istvánnak, az őrség szervezőjének fegyvere sem volt. Fegyvertelenül akart védekezni a fegyveres karhatalommal szemben. Személyével kapcsolatban a bírósági megállapítás a következőket tartalmazza: "Munkáját kiválóan végezte, sztahanovista oklevelet kapott, elnyerte a Tatabánya második vájára címet, a XIII-as akna első vájára lett. Megkapta az élmunkás, a kiváló bányász, a szakma kiváló dolgozója címet és a munkáséremrend arany fokozatát... 1957. április 4-re, május 1-jére kiírt munkaversenyt ő szervezte meg és munkában első helyen állott." 1958-ban pedig 10 év börtönbüntetésre, teljes vagyonekzbzásra ítélték és Tatabánya területéről 3 évre kitiltották. Ezeket a tényeket nem kell magyarázni.

Felhasznált irodalom és források

- 1956 sajtója. A lapokat összegyűjtötte: Nagy Ernő. Bp., Tudósítások, 1989.
- BERKI Mihály: Komárom megyei karhatalmisták – Új Magyarország, 1992. VI. 27.
- GOSZTONYI Péter: Föltámadott a tenger... 1956. Bp. Népszava, 1989.
- Pártértekezletek Komárom megyében. Szerk.: Kiss Arthur, Kiad. az MSZMP Komárom Megyei Bizottsága, Tatabánya, 1985.
- Tatabánya története I-II. Szerk.: Gombkötő Gábor, Horváth Géza, Ravasz Éva, stb. Tatabánya, 1972.
- VIKTOR Zoltánné: Hogyan történt? Az ellenforradalom tatabányai napjaiból = Komárom Megyei Dolgozók Lapja, 1957.

Levéltári források

- Beszámoló a tatabányai városi tanács ülésén, 1957. május 16.
- Győr Megyei Bíróság Népbíróági Tanácsa, 0027/16. Ítélet Mazalin György és társai ügyében.
- Győr Megyei Bíróság Népbíróági Tanácsa 1122/19 57-9. Ítélet dr. Klébert Márton és társai ügyében.
- Győr Megyei Bíróság Népbíróági Tanácsa 1167/1957/15. Ítélet Lados István és társai ügyében.
- Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, az esztergomi Megyei Bíróság iratai: 664/1957.
- Solymos Mihály és társai perének iratai
- 472/1957. Horváth József és társai perének iratai
- 661/1957. Hűvös Oszkár perének iratai
- 673/1957. Németh Ferenc perének iratai
- Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa, Fellebbezési tárgyalás dr. Kléber Márton és társai elleni bűnügyben. Bp., 1958. október 1-4.
- A tatabányai városi tanács elnökének és titkárának jelentése az "ellenforradalmi" eseményekről, 260/1957. Tatabánya, 1957. aug. 21.

Néhány adat Tatabánya közoktatástörténetéhez

Egressy Erna

Amikor erre az előadásra készültem, sok tanulmányt, statisztikai adatot, levéltári anyagot átnéztem, s újra elolvastam Fényes Elek Komárom vármegyéről szóló munkáját, amely 1848-ban Pesten látott napvilágot a Beimel Nyomdában. Már a könyv előszava meditálásra késztetett. Idézem az első két mondatát: "Hazánk, az újabb időkben, nevezetes átalakulási ponton van. A fejedelemtől kezdve az utolsó honpolgárig mindenki meg van győződve, hogy reformokra, gyökeres reformokra van szükségünk... Slón mozgalom; indítványok tétettek egy új s igazságos adórendszer, örökváltás, büntető törvénykönyv, népnevelés, k. városi rendezés, ipar és kereskedelem létesítése s megalakítása ügyében."¹ Néhány szótól eltekintve napjainkban is kísértetiesen aktuálisak a Fényes Elek által 1848-ban megfogalmazott megoldásra váró problémák. S ha már a kísértetiesen határozót választottam, hadd játsszam tovább a gondolattal. Ha az okos, szorgalmas, hazáját szerető és azért buzgón tenni akaró Fényes Eleknek megadatna, hogy körülnézhessen a mai Magyarországon, bizonyára erős déjá vu élménye támadna. Bár az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy sok újdonsággal is találkozna közel másfél évszázad elteltével nemcsak Komárom megye egészét, hanem Tatabányát tekintve is.

Maga ez a szó Tatabánya - kérdések sorozatára ösztönözné. Hogyan lehetséges, hogy a szerinte oly "regényes", a "szemet édesen legeltető" Bánhida, ez a magyar-tót falu, ill. Alsógalla és Felsőgalla, ezek a magyar-német falvak lemondtak szép nevükről, hogy beérjék ezzel a furcsa hangzású, mesterkéltenelnevezéssel, hogy Tatabánya. Tata ugyan ismerősen csengene a fülének, de a -bánya utótaggal nem tudna mit kezdeni.

Mi már tudjuk, hogy 1896-ban Alsógalla határában elkezdődött a szénbányászat, amelynek hatására az addig mezőgazdasági jellegű, falusias települések rohamos fejlődésnek indultak. Bánhida, Alsógalla, Felsőgalla mellett 1902. szeptember 16-án megalakult a bányavidék negyedik községe, Tatabánya. Ettől kezdve a bányászathoz, illetve a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársasághoz igazodott a négy település élete. Így a közoktatás ügye is.

A bányászat megindulása előtt Felsőgallán, Alsógallán és Bánhidán felekezeti (római katolikus) 6 osztályos népiskolák működtek. Az alsófokú oktatás helyzetét tartalmilag és irányítás szempontjából az 1868-ban elfogadott, a kötelező népoktatást elrendelő, Eötvös József nevéhez fűződő törvény (1868: XXXVIII. tc.) határozta meg.²

A bányászat megindulása az alsófokú oktatást jelentősen megváltoztatta, megteremtve ugyanis a maga sajátos "társulati" népiskoláját. Az első statisztikai adatunk az 1898/99-es tanévből való: az elemi iskolai tanulók száma 138 volt. A bányatelep lakossága gyors növekedésének eredményeképpen 1918-ra a MÁK Rt. kezelésében és tulajdonában három elemi népiskola volt (Tatabányán, Felsőgalla-Újtelepen és Felsőgalla-Mésztelepen), s a tanulók száma meghaladta a 3000-et, a tanítóké pedig a negyvenet. Ugyanakkor ebben az időszakban a három falusi felekezeti iskolába járó tanulók száma 992, a tanítóké pedig 15.³ Ezek az adatok is mutatják a társulati iskolák előnyét a felekezetiakkal szemben. A társulati iskolákban egységesebb volt az irányítás, jobb volt a tantermek állapota,

felszereltsége, biztosított a tankönyv- és tanszerellátás, s sikerült megteremteni az osztott népiskolai rendszert.

Fontos szerep jutott a tanonciskoláknak is. A képzés két szervezetben történt: egyfelől a Felsőgalla és környéke ipartestületéhez tartozó mesterek tanoncait a tatabányai iparos-tanonciskola képezte, másfelől a bányatársulat biztosította saját tanoncainak képzését.

1920-45 között a bányatelepek lakossága jelentősen növekedett, amelynek az alapja mindenekelőtt a szénbányászat fejlődése s ezzel együtt a fiatalok idetelepülése.

Az óvoda szerepe is megnőtt, bár feladata továbbra is elsődlegesen a gyermekmegőrzés. Ebben természetesen a szakképzett óvónők hiánya is szerepet játszott. Az első bányatelepi óvoda 1903-ban létesült.

Az elemi iskolák száma a 30-as évek végén 9, s ebből 5 a MÁK Rt. tulajdona. A megnövekedett gyereklétszám, illetve az iskolahálózat elmaradt fejlesztése negatív eredményre vezetett: magas osztálylétszámok (80 tanuló sem ritkaság egy osztályban), az egy tanerőre jutó tanulólétszám 51,8; két szakban tanítottak. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy nőtt az elemi iskola 6. osztályát el nem végzettek száma.

Az 1937/38-as tanévben csökkent a tanulói létszám az elemi iskolákban. Ennek okai: megnyílt Felsőgallán a polgári fiú- és leányiskola, 1938-ban már 426 tanulója volt; a MÁK Rt. kinyilvánította, hogy a munkásgyerekeknek "szüleik fiztes munkáját kell végezniök", s ahhoz elég a 6 elemi vagy még ennél kevesebb is. A csökkenő létszám okaként említhetjük azt is, hogy egyre rosszabbak lettek a bányászcsaládok szociális körülményei, melynek következtében már a 11-12 éves gyerekek is dolgozni kényszerültek a bányában.⁴

Majd kitört a II. világháború, amely kedvezett az ipari fejlődésnek: több szakmára volt szükség, nőtt a tanoncok száma.

Még egy iskolatípusról kell említést tennem, a 2 évfolyamos szénipari előkészítő iskoláról, amely 1922 és 1942 között működött a mai közgazdasági szakközépiskolában. Ide elsősorban a régi bányászok arra érdemes gyermekei nyerhettek felvételt a jó eredménnyel zárt 6. elemi után.⁵

A II. világháború, ez "a szomszédból szálló rémület" lángba borította a mi hazánkat, a mi városunkat is. Tatabányán hónapokig állt a front, hol a németek, hol az oroszok bizonyultak erősebbnek.

Engedjenek meg néhány szubjektív megjegyzést. Akkor én óvodáskorú gyerek voltam ugyan, de örökre a fülembé, az idegszálaimba, a lelkembe ivódott a légítámadásokat jelző szirénahang. Ez a szubjektív élmény sajnos általánosítható. Így aligha szorul magyarázatra, hogy 1945. április 4-éje úgy került be az itt élők tudatába, hogy a légítámadások szorongást, félelmet keltő szirénahangját ismét átveheti a színesítő csillessorok megnyugtató hangja, a háborús szenvedéseket felváltja a békés termelés, a békés, emberhez méltó élet.

Mindezeknek köszönhetően Tatabányán 1945. április 8-án - az országban az elsők között - megindult a tanítás, a nemzeti bizottságok ülésein már ekkor felmerült a gimnázium és a bányaiskola beindításának gondolata.

Az ideiglenes kormány a Magyar Kommunista Párt javaslatára 1945. augusztus 16-án rendeletileg kiadta a 8 osztályos általános iskola létrehozását. A rendelet mind polgári, mind munkás körökben számos vitát váltott ki. A tanítók általában egyetértéssel fogadták ezt a rendelkezést. Kivételt képezett a polgári

iskola tantestülete, amely degradálásnak tekintette a változást. A polgári iskolába járó tanulók szülei is hasonlóan gondolkodtak. A munkások körében két vélemény alakult ki a reformról. Sokan őszinte örömmel fogadták, de szép számmal voltak azok is, akik nem lelkesedtek érte, mégpedig anyagi okok miatt. Általános jelenség volt ugyanis, hogy a munkások gyermekei 11-12 éves korukban már dolgoztak, vagy iparostanoncnak mentek el. A szülők féltek a továbbtanulás anyagi terheitől, de anyagi veszteséget jelentett az is, hogy a gyerekek csak később állhattak munkába, később juthattak keresethez.⁶

1946 június-júliusában tombolt az infláció, amelyet az új forint augusztus elseji életbe léptetése szüntetett meg. Ezután az oktatási intézmények költségvetése realizálódott. A bányatelepi iskolák fenntartását 1946. január 1-jétől a MÁSZ Rt. biztosította.

Az ún. felszabadulás óta közoktatásunkat a rendszerváltásig az egyes pártkongresszusokat követő határozatok, oktatási törvények, tantervek határozták meg. Egy ilyen pártkongresszushoz (az MKP III. kongresszusa) kötődik a tatabányai gimnázium létrehozásának gondolata is. A Tatabányai Állami Gimnázium, az az 1948-tól Rákosi Mátyás Gimnázium, majd 1957-től Árpád Gimnázium ünnepélyes tanévnyitójára 1946. november 24-én került sor a volt erdei iskolában. Induláskor a tanulócsoporthoz száma 4, a tanulóké 162, a tanárok száma pedig 12 volt.⁷

A gimnázium léte jó örömet jelentett az egész városnak, mert így a tehetséges munkásgyerekek több lehetőséget kaptak a továbbtanulásra. A jómódú értelmiségi és kispolgári szülők eddig is taníttathatták a gyermekeiket, mégpedig az évszázados hagyományokkal rendelkező tatabányai piarista gimnáziumban. Ugyancsak a tehetséges bányászgyerekeket segítő 1947-ben - országos mintára - népi kollégiumot hoztak létre, amely 1950-ig működött.

Jelentős változás következett be 1947. október 1-jén, amikor a négy település egyesült, és Tatabánya néven város lett. 1950-től pedig Komárom (ma Komárom-Esztergom) megye székhelye.⁸

Újabb nagy hordejerű változás az államosítás, amely súlyosan érintette a város felekezeti iskoláit, de érintette a társulati iskolákat is, mert a MÁSZ Rt., bár a továbbiakban is segítette iskoláit, de már csekélyebb mértékben. A város mint fenntartó pedig szegény volt.

Az államosítás után megnyílt a lehetőség az egységes, uniformizált iskolarendszer gyakorlati megvalósítására. A város általános iskolái ebben az évben kapták jelenlegi elnevezésüket: Ady Endre, Dózsa György, József Attila, Kosuth Lajos, Széchenyi István, Petőfi Sándor, Jókai Mór.⁹ Ez kétségtelen pozitív lépés volt, szemben a később létesült szakmunkásképző falanszterbe illő, csupán számokat viselő elnevezésével.

A város gazdasági fejlődése - elsősorban a széntermelés iránti növekvő igény - nagy változást idézett elő a település lélekszámában 1949-1956 között. Természetes tehát, hogy ennek megfelelően a város ebben az időszakban több új oktatási intézménnyel gyarapodott. Pécsről ide helyezték a Péch Antal Bányaiipari Akadémia Technikumot, amely a volt polgári iskolában nyert elhelyezést. A növendékek számára diákotthoni férőhelyeket is biztosítottak.¹⁰ Ugyanebben az évben, 1949-ben nyílt meg a zeneiskola Erkel Ferenc Zeneiskola néven. Közben megindult az új városrész építés is, Tatabánya-Újvárosé. Az első újvárosi iskola a mai Móra Ferenc Általános Iskola. Szintén ebben az évben kezdte meg

működését a 314. számú Ipari Szakmunkásképző Intézet is. Újvárossal párhuzamosan Kertvárost is építeni kezdték. Első iskolája a volt Sziklai, most Kőlcsey Ferenc Általános Iskola.¹¹

A felsorolt adatok, amelyek korántsem teljesek, azt mutatják, hogy városunkban komoly fejlesztés történt a közoktatás terén. Ugyanakkor a központi politikai torzulások, amelyek az 1950-es tanterv végrehajtási utasításaiban is revelálódnak, komoly hibákat eredményeztek elsősorban az irodalom és a történelem tanításában. A tananyag egyes részeit teletűzdelték politikai szövegekkel, a marxista tételekkel. Nálunk fokozott problémát jelentett az általános iskola 8 osztályossá tétele, hiszen mi soha nem voltunk nagy hagyományokkal rendelkező iskolaváros. Nagy lett a tanítóihiány, de legfőképpen a szűk tanári hiány. Átnézve az 1951-56 közötti vb beszámoltatásokat mindegyikből kitetszik, hogy szinte minden tanító szakosodott valamire. Értelem szerint a legtöbb történelemre és orosz nyelvre, hiszen a marxista ideológia mindkettőt megkövetelte. Ugyanezek a beszámolók, jelentések vallanak arról is, hogy milyen nehéz körülmények között élt a város lakosságának többsége. A tanulók nagy része 40-60 napot is mulasztott évente cipőhiány miatt. A vázolt körülmények miatt az új tantervet szinte egyik iskola sem tudta teljesíteni. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ez talán nem is baj.)¹²

Ez az időszak tehát nagyon ellentmondásos a közoktatás tekintetében. Ám születtek eredmények is. Nagyon sokan végezték el a 8. osztályt; nőtt a középiskolát végzettek száma. Különösen jelentősek az eredmények a felsőoktatásban. 1959-56 között a következő középfokú oktatási intézményekben tanultak dolgozók esti tagozaton: óvónőképző, építőipari, vegyipari, villamosipari, közgazdasági és gépipari technikum, 1946-tól általános gimnázium esti tagozat, bányavillamosági technikum dolgozó és levelező tagozat, bányaiipari technikum dolgozó és levelező tagozat. Jelentős az 1949-52 között szakérettségire jelentkezettek száma is, akik zömmel továbbtanultak egyeteminkre és főiskoláinkon.

1956 után az MSZMP KB művelődéspolitikai irányelveink alapján 1961-ben életbe lépett az új oktatási reform, amelyet okulva a régebbi hibákból előzetesen az iskolákban tanítók és az iskolahasználók is megismerhettek, megvitathattak. Az élet és az iskola kapcsolatának elmélyítése érdekében az általános iskolában és a középiskolában is polgárjogot nyert a gyakorlati oktatás, az 5+1-es rendszer, amelynek a hatékonysága - finoman szólva - megkérdőjelezhető. E reform keretében jelentek meg a tagozatos osztályok is a középiskolában, és megjelent a gyakorlati szakmai munkára nevelést sokkal szervezettebben megvalósítani képes szakközépiskolai hálózat.

Városunkban is egyre több szakközépiskola létesült, pl. 1964-ben közgazdasági, 1966-ban Újvárosban az ipari és egészségügyi szakközépiskola kezdte meg működését.¹⁴

1982-ben az Oktatáskutató Intézet néhány kutatója azzal az ajánlattal kereste fel a Komárom Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságát, hogy közös kutatás keretében feltárja a megye néhány oktatástervezési és -fejlesztési problémáját. A kutatócsoport megbízást kapott a munka elvégzésére. A team az 1960 és 1980 közötti állapotokat vizsgálta. A kutatás eredménye 1987-ben lett publikus "Az oktatás fejlesztése Komárom megyében" címmel. Fontos, és véleményem szerint helytálló az a megállapításuk, amellyel besorolják Tatabányát a többi ipari város közé, vagy éppen megkülönböztetik a többtől. Okfejtésük lényege a következő:

Tatabányát szokták a szén városának is nevezni, amelyen jelentős ipari tevékenység bontakozott ki. Ugyanakkor a várost megyeszékhelyi rangja megkülönbözteti a többi ipari településtől, tehát azok jellemzőitől is. A tisztán ipari térségekkel összefügg a fiatalok magas aránya, a népesség növekedésének dinamikája, valamint a középfokú iskoláztatás egyoldalúsága. Városunk megyeszékhelyi rangja azonban számos olyan munkahelyet teremt, amelynek a következtében a népesség foglalkozás szerinti összetételében, művelődési magatartásában, iskolázottságában nem az ipar az egyedül meghatározó elem. Ez a megyeszékhelyi rang sok munkahelyet ad a közigazgatásban, az egészségügyben, a művelődésügyben dolgozóknak. Emellett az ipari központok szervező-irányító helyei is itt találhatók. Mindez kedvez a szakközépiskolák tovább telepítésének is.

A kutatócsoport statisztikai adatokkal is kimutatta, hogy Tatabánya középiskolai hálózata jól megfelel a továbbtanulási szándékok megoszlásának: egyértelműen a szakközépiskola a domináns; számos szakmunkáslevelet adó szakirány működik, az Árpád Gimnázium is szakközépiskolával szerveződött össze (óvónői).

A fentiek az 1983-as adatok tükrében:

A város 992 nyolcadikosából gimnáziumba 16,3 % jelentkezett; szakközépiskolába 37 %; szakmunkásképzőbe, szakiskolába 45 %; nem jelentkezett sehová sem 1,6 %.¹⁵

Az 1985. évi I. oktatási törvény mérföldkő az egész magyar közoktatás történetében. Közoktatásunkat a Ratio Educationis óta a poroszutasság jellemezte, amely nagyon leegyszerűsítve a fogalom magyarázatát azt tételezi, hogy ugyanazt a tudásanyagot mindenütt, minden tanuló ugyanabban az ütemben sajátítja el. Az 1985-ös oktatási törvény a bemenetorientált, azaz szigorúan azonos tantervközpontú oktatási rendszert egy kettős irányítású rendszerrel kívánta felváltani. A bemeneten a Nemzeti Alaptanterv biztosítaná az európai ember számára nélkülözhetetlen tudásanyagot, amelyre ráépülhetnek a helyi társadalom, az iskolahasználó igényeit, a tanítás-tanulás folyamatában főszerepet játszó, a tanárok és tanulók érdeklődését, a tanulók képességeit is figyelembe vevő helyi tantervek, a kimeneten pedig a követelményrendszerre épülő belső és külső mérések, illetve vizsgák.¹⁶

Bár még nincs Nemzeti Alaptanterv és vizsgakövetelmény-rendszer, az óvodák és az iskolák megtanultak élni a kapott szabadsággal. A helyi problémákat jól kezelő programokat dolgoztak ki. Az általános iskolákban sokféle olvasástanítási módszerrel találkozhatunk: a Romankovics-féléhez felzárkózott a heurisztikus, a Lovász-féle, a nyelvi-irodalmi-kommunikációs stb. A Dózsa György Általános Iskolában külön olvasási módszerrel foglalkoznak a dyslexiás gyerekekkel.

A középfokon is színesedik a paletta. Az Árpád Gimnáziumban e tanévtől 6 osztályos gimnáziumi osztályok is indultak a bajai III. Béla Gimnázium programját adaptálva.

1987-ben a város új gimnáziummal gazdagodott, amely megyénk nagyműveltségű pedagógusát, Bárdos Lászlót választotta névadójának. Ők egy 8 osztályos gimnáziumban gondolkodnak a jövő tanévet illetően.

Az 1976-ban önállóvá vált Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola is mindent megtesz, hogy megfeleljen a társadalmi elvárásoknak, sőt a megrendezendő világkiállításból adódó kihívásoknak. Az

intézménynek nincsenek beiskolázási gondjai: a tanulói létszám meghaladja az ezret, s a tanulók modernebb körülmények között sajátíthatják el a szakmát (számítástechnikai szakkörök, nyelvi labor, tankonyhák, cukrászműhelyek stb.). Fontos, hogy az iskola vállalja az átképzés nehéz társadalmi gondját is.

Kevésbé jó a Péch Antal Bányaiipari Aknászképző Technikum helyzete, mert a bányák általános válsága sújtja. Biztos vagyok azonban abban - a korábbi nagyszerű eredményeket látva -, hogy az ágazati minisztérium és a helyi önkormányzat segítségével kijut a bajból. Erre engednek következtetni a már most is működő környezetvédelmi osztályok is.

Tudom, hogy nem teljes a kép, amelyet a város közoktatásáról nyújtottam, de az idő rövidsége erre nem is adott lehetőséget. Azt azonban hadd üdvözljem örömmel, hogy az idei tanévben megnyílt a város első főiskolája, amely külkereskedelmi és közgazdasági szakembereket képez. Ugyanakkor rettenetesen nagy szükség lenne egy jó közoktatási és szakoktatási törvényre, s persze a felsőoktatásra is, valamint a nemzeti alaptantervre és a vizsgakövetelmény-rendszerre a standardizált érettségi vizsgával együtt.

Jegyzetek

1. Fényes Elek: Komárom vármegye leírása. Pest, 1848. 5. 1.
2. Tatabánya története. I. köt. Szerk.: Gombkötő Gábor, Horváth Géza, Ravasz Éva stb. Kiad. a Tatabányai Városi Tanács VB., 1972. 267 l.
3. i. m. 268. l.
4. i. m. 275. l.
5. Tatabányai kislexikon. Szerk.: Mészáros Antal, Tapolcai Ernőné. Tatabánya, 1975. 236 l.
6. Tatabánya története. II. köt. Szerk.: Gombkötő Gábor, Horváth Géza, Ravasz Éva stb. Kiad. a Tatabányai Városi Tanács VB., 1972. 212 l.
7. i. m. 214. l.
8. i. m. 214. l.
9. Tatabányai kislexikon. Szerk.: Mészáros Antal, Tapolcai Ernőné. Tatabánya, 1975. 239 l.
10. A Nehézipari Minisztérium felügyekete alá tartozó bányaiipari aknászképző, bányagépészeti és bányavillamossági, geológiai technikumok jubileumi évkönyve. 1959. Bp., 1960. 131.
11. Tatabányai kislexikon. Szerk.: Mészáros Antal, Tapolcai Ernőné. Tatabánya, 1975. 239 l.
12. Tatabányai levéltár. 528/1951.
13. Tatabánya története. II. köt. Szerk.: Gombkötő Gábor, Horváth Géza, Ravasz Éva stb. Kiad. a Tatabányai Városi Tanács VB., 1972. 217 l.
14. Tatabányai kislexikon. Szerk.: Mészáros Antal, Tapolcai Ernőné. Tatabánya, 1975. 239 l.
15. Az oktatás fejlesztése Komárom megyében. Adottságok és törekvések. Regionális kutatások. Szerk.: Forray Katalin, Kozma Tamás, Bp., Oktatókutató Int. 1987. 528 p.
16. Az 1985. évi I. oktatási törvény. Oktatáspolitikai dokumentumok. 1985. Bp., Kossuth 1986. 134 p.

Tatabánya főiskolája

Szikora Henrikné

A most 45. születésnapját ünneplő Tatabánya város múltját és fejlődését vizsgálva igen ellentmondásos kép rajzolódik ki. A szénbányászat, a nehézipar preferált jellegéből adódóan négy évtizeden át a központilag kiemelten támogatott, a gazdaságilag fejlett városok közé tartozott. Ugyanakkor megyeszékhelyi intézményekkel alig rendelkezett, hiányoztak a tudományos-szellemi műhelyek a városban, s ennek következményeként gyenge volt a város értelmiséget megtartó ereje is. A 80-as évek végén már csak Tatabánya volt az egyetlen megyeközpont, amely nem rendelkezett felsőoktatási intézménnyel.

A megye, a város fejlesztési terveit áttanulmányozva megállapítható, hogy korábban felmerült ugyan egy műszaki, bányászati profilú főiskola Tatabányára telepítésének gondolata, de érdemi intézkedés nem történt ennek megvalósítása érdekében.

I. A főiskola létesítésének közvetlen előzményei

A 80-as évek második felében a szénbányászat és más iparágak fejlesztési gondoljai miatt Tatabányán is egyre sürgetőbben merült fel a szerkezetváltás, s az ehhez szükséges képzési rendszer átreformálásának igénye. Ismételten szóba került egy főiskola létrehozásának gondolata, amelyet a gazdasági, társadalmi változások mellett, a tervezett világtárlás is indokolt.

1988 nyarán megkezdődtek az ezzel kapcsolatos levelezések és tárgyalások a Művelődési Minisztérium illetékes vezetőivel. Elkészült a tervezett főiskola nagyvonalú szakmai koncepciója, amely három alternatívát kínált a megvalósításra:

- önálló állami főiskola létesítése
- kihelyezett tagozat indítása
- önálló alapítványi főiskola létrehozása

A minisztérium vezetői az önálló állami főiskola gondolatát eleve elvetették, mivel anyagi eszközei nem voltak ennek finanszírozására, s az oktatás költségvetési gondoljai miatt nem is láttak reményt ennek biztosítására. Az anyagi alapok megteremtése érdekében ezért helyi kezdeményezés született egy főiskolai *alapítvány* létrehozására. 1990 júniusában 7 alapító részvételével, 28.310.000.- Ft induló tőkével létrejött a "*Modern Üzleti Tudományok Főiskolája*" alapítvány. Az alapítványtevők a városi és megyei önkormányzat, a város és a megye gazdálkodó egységei, valamint a Külkereskedelmi Főiskola voltak.

Az alapítók az alapító okiratban végső célként egy nyitott, államilag elismert főiskola létrehozását jelölték meg. Az ehhez szükséges feltételek megteremtéséig azonban kézenfekvőnek látszott, hogy átmenetileg a Külkereskedelmi Főiskola kihelyezett tagozata működjön Tatabányán. A másoddiplomás képzés a kihelyezett tagozaton 1990 szeptemberében be is indult.

Az önálló főiskolai képzés beindítása, az alapítványi vagyoni kezelése céljából az alapítók - a legnagyobb alapítványtevők képviselőiből - kuratóriumot hoztak létre.

A *kuratóriumnak* igen sokrétű és gyakran nem kis akadályokba ütköző feladatot kellett magára vállalnia ahhoz, hogy a főiskolai képzés beindulhasson Tatabányán.

- A 36/1990. (IX.12.) Korm. sz. rendeletben részletezett engedélyeztetési okmányok (tantervek, szabályzat-tervezetek, költségvetés stb.) elkészítésével team-et bízott meg.

Az elkészült és jóváhagyott engedélyeztetési dokumentációt 1991 nyarán felterjesztette a Művelődési és Köznevelési Minisztériumba, majd folyamatosan szorgalmazta azok elbírálását.

- Kezdeményezte az oktatáshoz szükséges épület tulajdonjogának megszerzését. A városi önkormányzat jóvoltából ma már az ingatlan is az alapítvány vagyonát képezi.

- Az anyagi alapok bővítése céljából újabb alapítványtevéket kellett keresni. A nehéz gazdasági helyzet ellenére két év alatt az alapítók száma ötszörösére emelkedett, az alapítvány törzstőkéje meghaladta az 50 millió Ft-ot.

- Mivel a képzési tematika elkészítése és az engedélyeztetés hosszú időt vett igénybe, ezért 1991 őszén ún. 0. évfolyamot indított. Ezen az egyéves tanfolyamon - amelynek elsődleges célja a főiskolai tanulmányokra való felkészítés volt - a hallgatók intenzív nyelvi képzést kaptak és számítástechnikai ill. külkereskedelmi, idegenforgalmi középfokú végzettséget szerezhettek. Az itt végzett hallgatók mintegy 50 %-a azóta már a főiskolán folytatta tanulmányait.

A nagy érdeklődésre való tekintettel a 0. évfolyamos képzés ez év őszén ismét beindult.

Az engedélyeztetési procedúra mellett a kuratórium számára nem kis feladatot jelentett a képzés személyi és technikai feltételeinek megteremtése. Ennek részét képezte a főiskola főigazgatójának, tanszékvezetőinek kinevezése, a szükséges oktatói és egyéb létszámfejlesztések, a könyvtár rendezése, a számítástechnikai laboratórium kialakítása, a képzést szolgáló eszközfejlesztések.

- A kuratórium elnökének hatékony közreműködésével sikerült megoldani a főállású oktatók letelepítését ill. a vendégoktatók elhelyezését. A segítő hozzáállásért feltétlen köszönet illeti a város közgyűlését.

A főiskola létrejöttével a kuratórium szerepköre módosult. A jövőben elsősorban a képzésre vonatkozó stratégiai kérdésekkel, a működés feltételeinek biztosításával és fejlesztésével kíván foglalkozni, az intézmény közvetlen irányítását a főiskola vezetésére bízta.

A képzés beindítása, szakiránya

A Kuratórium eredményes előkészítő munkája, harcos kiállása nyomán - valamennyiünk örömére - 1992 őszén végre beindulhatott a nappali tagozatos főiskolai képzés Tatabányán. A Kormány az 1033/1992. (VI. 30.) Korm. határozatával ismertette el az új felsőoktatási intézményt, és sorolta be az ún. "nem állami főiskolák" közé. Ez azt jelenti, hogy az alapítványi főiskolán, hazánk első "privát business school"-jában szerzett diploma - amelynek elfogadott elne-

vezése: közgazda kereskedelmi szakon - a rang és elfogadás szempontjából azonos értékű más állami főiskolák végbizonyítványával. A gyakorlatban pedig minden szándékunk szerint sok esetben még többet is nyújt az intézmény, hiszen egy üzleti alapokon szervezett főiskolától ezt a hallgatók, az alapítók és a leendő munkaadók egyaránt elvárják.

A főiskola filozófiája és felvállalt elhivatottsága, hogy:

- idegen nyelven kiválóan beszélő
- vállalkozni képes és arra felkészült üzletembereket képezzen.

Valljuk, hogy az itt végzett hallgatók képesek lesznek arra, hogy a gazdasági kapcsolatok széles területén dolgozzanak, vállalkozásokat létesítsenek és irányítsanak. A végzett ifjú szakemberek magasszintű kommunikációs készségekkel rendelkezzenek majd, magabiztosan használják a korszerű számítás- és irodatechnikai eszközöket, járatosak lesznek a nemzetközi marketingben, a szállítmányozásban és a pénzügyekben, s minden fontos szakismerettel rendelkezni fognak ahhoz, hogy sikeres kereskedelmi ügyleteket kössenek mind a belföldi, mind a külföldi partnerekkel.

A főiskolai *felvétel* minimális követelményei között egy "C" típusú középfokú nyelvvizsga megléte és legalább jó rendű érettségi átlag szerepel. A jelentkezők alkalmassági vizsgán vesznek részt, amely pszichológiai tesztekkel és felvételi elbeszélgetésből áll.

A főiskola rendszeres nappali oktatásában a képzési idő nyolc szemeszter.

A főiskolán két idegen nyelv tanulása kötelező. A nyelvoktatás kislétszámú, különböző szintű csoportokban történik. *Választható nyelvek:* angol, német, francia, orosz, olasz, spanyol.

Az első tanév tantárgyai elsősorban az alapotást szolgálják. Két nyelv heti tíz órában való oktatása mellett a következő tantárgyak szerepelnek a tanrendben:

- Gazdasági matematika
- Informatika (számítástechnika és alkalmazása)
- Közgazdaságtan
- Gazdasági és politikai erőterek a világban
- Gazdaság- és közlekedésföldrajz
- Alapvető kommunikációs ismeretek
- Jog
- Pszichológia

A vállalkozás, a menedzsment, a marketing, a pénzügy és a kereskedelem szaktantárgyai a második és harmadik tanévben kapnak nagy szerepet.

A hetedik félévet a hallgatók szakmai gyakorlaton töltik, az elképzelések szerint külföldön. A nyolcadik félév a specializációt szolgálja.

A főiskola személyi, tárgyi feltételei

A főiskola élén a kuratórium által megbízott főigazgató áll, aki szakirányú végzettséggel, hosszú szakmai és vezetői tapasztalattal ill. tudományos fokozattal rendelkezik. Irányító munkáját a főtitkár és a gazdasági vezető segíti. A legfőbb irányító testület, a Főiskolai Tanács megalakítása folyamatban van.

Az oktatást az első tanévben két tanszék - egy szakmai és egy nyelvi tanszék - szervezi, és részben saját, részben neves megbízott oktatókkal végzi.

Már az induló tanévben is négy kandidátus vesz részt az oktatási anyagok kialakításában, tartanak előadásokat és felkészítik a szemináriumvezetőket. Legfontosabb feladatunknak tartjuk ugyanis a szakmai színvonal meghatározását és az ahhoz szükséges személyi és tárgyi feltételek megteremtését. Jelenleg a főállású oktatók száma 7, a tiszteletdíjas óraadók száma 13 fő.

Számunkra nem kérdés, hogy a siker feltétele a *MINŐSÉG*, és az oktatási piacon is kialakulóban lévő versenyben akarjuk igazolni azt, hogy oktató kollektívánk a piacgazdaság fortélyait nemcsak oktatja, hanem saját maga gyakorolja is.

A főiskola Tatabányán a *Schönherz Zoltán utca 52. szám* alatti képzési központban nyert elhelyezést, ahol a hallgatókat a tantermek mellett szakkönyvtár, számítástechnikai laboratórium és az oktatási épülettel összeépített 96 férőhelyes kollégium várja. Sajnos a tantermek száma már ma kevésnek bizonyul, ezért az épület bővítése elengedhetetlennek látszik a jövőben.

A képzés technikai feltételei nagyrészt adottak. A valóban korszerű oktatási technika biztosítása, a szakkönyvtár anyagának bővítése és az oktatói létszám feltöltése azonban további adományokat is igényel. Különösen komoly feladatot jelent az épület bővítéséhez szükséges anyagiak előteremtése.

Ezért az újabb alapítványtevőket mind a kuratórium, mind a főiskola tiszteletel várja.

A főiskola kiegészítő tevékenységei

A főiskolán folytatódik a Külkereskedelmi Főiskola másoddiplomás képzése "Külkereskedelmi áruforgalmi" szakon. Itt a már valamilyen felsőoktatási végzettséggel rendelkező szakemberek három félév alatt széleskörű külkereskedelmi ismereteket szereznek.

A főiskola részese egy Magyarországon még új oktatási formának, a távoktatásnak is. Az angol Open University távoktatási programjának a "Hatékony menedzser" és a "Marketing a gyakorlatban" címmel folyik az oktatás, s főiskolánk a helyszíne a régióban szerveződött csoport szakmai konzultációinak.

Különböző szintű nyelvtanfolyamok is szerveződtek, mivel a főiskola tervei között szerepel, hogy megszerezze az általános nyelvvizsgáztatási jogosultságot. A magasszínvonalú nyelvi képzés erre garanciát biztosít.

A szakember gárda bővülésével - elsősorban a helyi és környékbeli igények kielégítésére - vállalkozásfejlesztési és marketing kutatásokat és tanácsadó szolgáltatásokat kínál a főiskola.

A *Modern Üzleti Tudományok Főiskolája* a piacgazdaságra való átállás fejlődő intézményrendszerének egyik fontos eleme. A nemzetközi kereskedelemben elfoglalt helyünk erősítése, javítása, az újabb gazdasági prosperálás beindítása, a növekvő számú kis- és magánvállalkozás tartósan eredményes működése csak kiművelt kereskedelmi szakemberek, képzett menedzserek sokaságával biztosítható. A növekvő vállalkozói kör szakember igénye mind nehezebben eléghető ki, s ebben a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája nagy segítséget nyújthat, különösen ebben a térségben, amelyből mindeddig hiányzott a felsőfokú oktatás.

Meggyőződésünk, hogy hasonló oktatási intézményeknek előbb-utóbb az ország több területén is működnie kell, éppen a helyi marketing és menedzser igények kielégítésére. Ebben modellértékű az új tatabányai főiskola.

Mozaikok - könyvkiadás, sajtó, nyomda, könyvtár

Tapolcainé Sári Szabó Éva

A települések társadalmi, gazdasági és szellemi életének sok meghatározója, összetevője van, mint azt a konferencia előadásai is bizonyították.

Azokkal a tényezőkkel szeretnék foglalkozni, amelyek információkat hordoznak, közvetítenek: a könyvkiadással, a sajtóval, ezek előállítójával, a nyomdák-
kal és a megőrzővel, a könyvtárral.

Ahhoz, hogy jelenünket értékeljük, a jövőt tervezzük, ismerni kell a múltat, amelyre ezek épülnek. Különösen érvényes ez városunkra, amelynek lakosai között hazánk szinte minden tájegysége képviseltetik.

"Itt mindenki messziről jött,
busszal, vonattal érkezett.
Hoznak, hoznak csak egyre minket
keményes, szeles reggelek."

- írja Mezey Katalin *Új város* című versében.¹

Ezért is volt és van rendkívül nagy jelentősége annak a tevékenységnek, amely a négy elődközség egyesítésével létrejött város - napjainkban megyei joggal bíró város - történetét, jelenét feltárja, közkinccsé teszi.

Az első várostörténeti összegezek az új gimnázium névadójának, Bárdos Lászlónak a munkái */Bányászsvv és bányászököl 1958., Egy bányászváros a szocialista fejlődés útján 1961./*. Az első várostörténeti monográfia 1972-ben jelent meg. A helytörténeti tanulmányokat tartalmazó, kétkötetes munka olvasója "nagy munkát vállal magára", mivel a tömény szövegből a tények "kibányászása" nem könnyű feladat. */Fontos lenne egy - valóban tényszerű adatokra támaszkodó - javított, bővített kiadás!/. A monográfiával párhuzamosan készült, de csak 1975-ben jelent meg a sokat vitatott, de mégis fontos adalékokat, forrásokat tartalmazó Tatabányai kislexikon, amely műfajában első között van a városi lexikonok sorában. /Újabb, bővített kiadását az önkormányzat tervezi./*

A fenti kiadványok - terjedelmüknél fogva - nehezen kezelhetők és hamar el is fogytak. Nem volt olyan összeállítás, amely segített volna az idegennek - akár még az ittlakóknak is - a nem hagyományos szerkezetű városunkban való eligazodásban. A városnak nem volt útikalauza. Igaz, 1983-ban elkészült - nyomdai kivitelezésben - egy *Tatabányai kalauz*, anonim munkaként, nehezen deríthető ki a kiadó, a szerző/*k/* pedig egyáltalán nem. */Megjelenése után derült ki, hogy nem terjesztik, mert nem sikerült. A megyei könyvtár is csak körülményesen tudta eme kuriózumot megszerezni./* Az első "igazinak mondható" *útikalauz* 1985-ben a bányásznapi jelent meg a Komárom Megyei Idegenforgalmi Hivatal kiadásában, a Panoráma gondozásában, 10 ezer példányban. Részleges terjesztése miatt kevesen ismerik, ui. csak a KOMTURIST-nál és a MAHIR-nél volt kapható. */Összeállítóként ezúttal is szeretném megköszönni mindazok segítségét, akik "tatabányai tudattal", sokrétű ismeretanyaggal támogatták munkámat, ami nem volt könnyű, hiszen előzmények nélküli első volt ebben a műfajban./* - Az 1991-ben megjelent *Tatabányai séták* szerzőinek és szerkesztőinek már könnyebb dolga volt, hiszen - hibái ellenére is - volt egy előzmény, egy alap, amit

módosítani, jobbítani lehetett. Ezzel a kiadvánnyal párhuzamosan készült - a Tatabányai Napok című rendezvénysorozat alkalmából - az *Ablak Tatabányára* című összeállítás, amely Tatabánya múltját és jelenét, a városi és környéki gazdasági egységeket mutatja be. /Mindkettő angol és német nyelven is megjelent./

Alapvető fontosságúak a dokumentumgyűjtemények. Az 1947- ill. 1953-ban készült kéziratból 1971-ben lett könyv - a Tatabányai Szénbányák jóvoltából *Alsógalla, Felsőgalla, Tatabánya és Bánhida bányaközségek egyesítése és várossá emelése* címmel. 1972-ben a közgyűjtemények kiadásában jelent meg az *Így kezdődött... című dokumentumgyűjtemény a tatai szénmedence községeinek egyesítéséről 1945-1947 között*. Ennél a témakörnél említjük a *Szemelvények és források Tatabánya helytörténeti irodalmából /1987/* című összeállítást is.

A térképeknél problémát jelent - jóllehet a Kartográfiai Vállalatnál készülnek - hogy megjelenésük nem követte a városépítés ütemét. /A megyei könyvtár helyismereti gyűjteményében 1959., 1972., 1978., 1985 és 1991. kiadások vannak meg./

Külön figyelmet érdemelnek a *fotoalbumok*. Az első kis példányszámban - talán reprezentációs kiadvánnyként - a várossá alakulás 20. évfordulójára készült /1972/; a negyedszázados jubileumra a *Tatabányai szobrok /1977/*, majd a *Köztéri alkotások Tatabányán /1985/*, Gink Károly fotóalbuma /1987/. A szép kiállítású munkák között a legszebb, legötletesebb a város 40. születésnapjára készült, *Tatabánya régen és ma /1987/* című, a múzeum gyűjteményében lévő régi és új fényképekből, levelezőlapokból összeállított rendhagyó album, amely feketén-fehéren-színesben bizonyítja, hogy

"itt
ahol nem is olyan régen
a szél alázatos rongyot
és zsuptetőt cibált,
és szabadon süvítvé szürke port kergetett,
ma:
vasból és betonból hatalmas város áll."

/Sebestyén Lajos: *Város a múlt helyén*²

Ennél a résznél említjük azt a kismonográfiát, amelyek - Komárom és Tata mellett - a tatabányai fotográfusok munkásságát ismerteti. /*Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 18. Művészeti Füzetek* - 1988/

A régészeti ásatások eredményeiből, leletekből rendezett kiállítás anyagából született egy szép, értékes füzet - *Egy település élete /1986/* - az akkor 50 éves Tatabányai Alumíniumkohó támogatásával. Tatabánya első múzeumának kiadványai és kiállításai fontos szerepet játszanak a város történetének megismerésében. /*Tatabánya története c. állandó kiállítás katalógusa* 1978. - Válogatás a múzeum kiállításairól megjelent újságcikkekből /1975-1985/

Egy-egy helység történetének szerves részeit alkotják az intézmények, egyesületek, üzemek, vállalatok stb. múltját-jelenét feltáró feldolgozások. Nagyon fontos pl. az iskolák története. Szerencsére újból kezdenek divatba jönni az *iskolai évkönyvek*, amelyek a múlt század ötvenes éveitől az iskolák államosításáig a pedagógia- és a művelődéstörténet alapvető forrásai voltak, nem is szólva a személyi vonatkozásokról. /Példaként említjük, hogy a megye iskolai könyv-

tárainak története a fentebb jelzett időszakban az értesítők alapján készült el.³ - Az iskolai évkönyvek egyelőre még jubileumiak, így: *25 éves a tatabányai Erkel Ferenc Zeneiskola* /1975/, - *A Kereskedelmi Szakközépiskola és Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkásképző Iskola évkönyve* /1986/, - *A tatabányai Kossuth Lajos Közgazdasági Szakközépiskola jubileumi évkönyve* - alapításának 25. évfordulójára /1988/. - Őszintén reméljük, hogy az évkönyvek valóban éves megjelenésűek lesznek.

A város legrégibb művelődési intézménye, a *Népház történetének* 50. évéről /1967/ megjelent kis kötet kiegészítése nagyon időszerű lenne, nem csupán azért, mert ma is Tatabánya egyik legszebb épülete, de a benne folyó munka elemzése is megérne egy kismonográfiát. Egy évvel korábban /1966/ látott napvilágot az intézményben működő, országszerte híres *Tatabányai Bányász Együttes bemutatását* célzó füzet. Ugyancsak a Népházban kapott helyet a *Bányász Körzeti Könyvtár*, amelynek 25 éves története 1985-ben jelent meg.

1983-ban volt *száz éves a Felsőgallai Postahivatal*, ebből az alkalomból rendezett bélyegkiállítás kapcsán kiadott ismertető megyénk postatörténetéből is közöl adalékokat.

A *75 éves tatabányai kórház története* /1974/ a helyi egészségügy történetének egyik fontos forrása.

Jubileumi emlékfüzetben tette közzé tevékenységének főbb állomásait a *25 éves OM BKE helyi csoportja* /1984/ - Itt említjük meg a bányászdalok gyűjteményét - *Szeretjük a dalt* - amelyet a szakcsoport a dorogi és az oroszlányi szervezetekkel együtt tett közzé /1989/.

1983-ban fiatal értelmiségiek hozták létre a tatabányai illetőségű Gáll István íróról elnevezett kollégiumot /GIK/. Az egyesület két évkönyve tanúskodik munkájukról, irodalmi gyűjtő tevékenységükről. /*Értünk* 1986., *Hova, Tovább, hovatovább* 1989/.

Az ipari város kevés üzeme, vállalata "dicsekedhet" történeti feldolgozással. A város nevében is szereplő, jellegét meghatározó iparág a bányászat. *A Tatabányai Szénbányászat története 1891-1983.* - három részben - 1984-ben jelent meg. Kevés példányszámára következtethetünk a címlap verzőján lévő - Kézirat gyanánt! - kitételből. *Helytörténeti olvasókönyv* mutatja be - dokumentumokra támaszkodva a bányászatot, a bányászok életét, *Örven év. 1896-1946.* címmel /1977/. *A tatabányai szénmedence bányaiüzemei 1896-1987.* című, fotókkal illusztrált szép kötet az utolsó tatabányai bányaiüzem megszűnésének alkalmából jelent meg /1987/. A bányászat részterületeivel foglalkozó kiadványok /*Eocén-program...* 1985., *Új bányászati és műszaki megoldások...* 1980., a vágárképzésről szóló tájékoztató 1980./ a történeti ismereteket egészítik ki.

A bányászatra épült, 1912-ben létesített, az 1983-ban megszűnt cementgyár történetével két feldolgozás is foglalkozik, a gyár 50., ill. 70. éves jubileuma alkalmából. /1961., 1983/ Egy másik összeállítás a gyár KISZ-szervezetének öt évét dolgozza fel /1961/.

Az erőművek történetét a *75 éves a villamosenergiatermelés Tatabányán* /1973/ című kiadvány ismerteti.

Az idén megszűnt *Tatabányai Alumíniumkohó jubileumi emlékülésének* /1990. május 4/ anyaga önálló kötetben 1991-ben jelent meg.

Az újabb alapítású üzemek közül a KOFÉM /KERIPAR, ma Gastrometal/ és az Építőipari Szövetkezet tevékenysége feltárt. /1971., ill. 1984/

A város sprotjának történetéről évfordulós kiadványok születtek. A régi, híres TBSC múltjáról, szakosztályairól *Bányász sportolók örven éve* címmel jelent meg monográfia, a sportegyesület ökölvívó szakosztályáról megalakulásának évfordulójára *Örven év a szorítóban* /1989/ című kötet emlékezik meg.

Politikai, munkásmozgalmi témájú feldolgozások közül a *Tatabányai bányamunkásság mozgalmai a Tanácsköztársaság leverése után* /1969/, *A tízhetes tatabányai bányászsztrájk 1925. február 3.-április 14.* /1985/, a *Tóth-Bucsoki István* nevét viselő tatabányai munkásöregység jubileumi évkönyvének két kiadását /1981., 1988/, valamint egy válogatást Döme Piroska tatabányai vonatkozású írásából, a *Nyúlkenyér Üzenete* /1980/ című könyveket emeljük ki. /*Nyúlkenyér* címmel - Rémiás Gyula rendezésében - helyi ihletésű és forgatású film is készült. Forgatókönyv: 1977./

A város fejlődését statisztikán alapuló, a tervidőszakoknak megfelelő ciklusú feldolgozások /pl. *Tatabánya fejlődés útján* 1962, 1970., *Tatabánya ma és holnap* 1975., *Összefoglaló adatok Tatabánya város társadalmi-gazdasági fejlődéséről* 1986/ összegezték.

Az 1980-as évek elejétől jelentek meg a város-, ill. a városrészek tervezésével kapcsolatos tanulmánytervek /pl. *Tatabánya-Sárberek-Madách-kert közötti felüljáró híd* 1982., *Tatabánya Sportliget* 1981./

Meg kell említeni azokat a kiadványokat is, amelyek a városban tartott tudományos konferenciák - jórészt helyi vonatkozású - anyagát közzétették /pl. Környezetvédelem 1974., 1990., A Magyar Diabetes Társaság konferenciája 1984./

Érdekes szociológiai témával foglalkozik - az 1981-1984 között Tatabányán végzett kísérletek tapasztalatait összegezve helyi szakemberek tollából - a *Kísérlet veszélyeztetett serdülők reszocializálására* /1985/ című kötet.

A város nagymúltú zenei életéről önálló kiadványban nem olvashatunk. Az idén jelent meg egy összeállítás, amely a *Company* rockzenei együttes öt évét találja.

A fentiekben csak az önállóan megjelent kiadványokat ismertettük. Természetesen nem ilyen "szegényes" a kép a valóságban, hiszen tanulmánykötetekben, folyóiratokban közzétett tanulmányok a várostörténet több területére is kitérnek. A résztanulmányok összegyűjtése, várostörténeti bibliográfia összeállítása és közreadása elképzelhető valamely kötet részeként, vagy akár önállóan is.

Egy ország, egy település, egy korszak történetét a kor szellemét híven tükröző újságokból lehet igazán megismerni, hiszen ezek a helyi nyilvánosság legfőbb hordozói.

A magyar időszaki sajtó az 1780-as években indult fejlődésnek, a nemzeti és nyelvi mozgalmak következményeként. II. József politikája kedvezett az újságok indításának. Az 1782-es rendelet a hírlapokat a kevésbé fontos írások közé sorolta, amelyeket a helytartótanács engedélyezett. Úgy tűnik, a századvégek, a 80-as évek kedveznek a sajtó fellendülésének, hiszen a 19. század jelzett évtizedében terjedtek el a helyi hírlapok. Az 1962-ben megjelent *Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája* 1789-1962 között 226 periodikát regisztrált. A múlt század végétől már minden jelentősebb településnek volt saját újságja, - Esztergom, Komárom, Tata mellett a nyomdával is rendelkező Kisbérnek is volt hetilapja /*Kisbér és Vidéke* 1892-1915./

A II. világháború után megszűntek a helyi újságok, megyei jellegű sajtóorgánumok vették át szerepüket. Ugyanakkor - érdekes módon - az üzemi lapok száma megszorodott.

1989 októberében a Kisbéren megrendezett XVI. Komárom Megyei Honismereti Szemle fő témája az új városi újságok voltak. Akkor a hazai városok legalább felének volt már önálló lapja. Megyénkben Esztergom, Kisbér, Komárom és Tata mondhatta magát "laptulajdonosnak", hiszen ezekben a városokban múlt századi előzmények is voltak, s mintegy a hagyományt folytatva, többségük az elődlap nevét vette föl. 1991 végén Komárom-Esztergom megyében 43 helyi újság volt⁵ - a megyei könyvtár helyismereti gyűjteménye alapján - ez a szám azonban korántsem teljes, hiszen a nyomdák - sajnos - nem veszik komolyan az 1848 óta életben lévő rendeletet, a kötelezpéldány-szolgáltatást. /A meghatározott számú példányt nem csupán nemzeti könyvtárunknak kell küldeni, hanem a területileg illetékes megyei könyvtárnak is./

De nézzük Tatabánya sajtójának rövid történetét. A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a mai várost alkotó települések közül Felsőgallának lehetett pezsgő szellemi élete, amit az ott indított - bár kérészerű - lapkezdeményezések bizonyítanak, majd mellézárkózott föl később Tatabánya is.

Az első újság a *Vértessalja* címet viselő *társadalmi hetilap* volt 1912. február 11. - március 10. között /szerk: Kopasz Ignác/. Ugyancsak 1912. december 29. - 1913. április 27. között Felsőgallán jelent meg a *Tatabánya* című *társadalmi hetilap* /szerk: és kiad.: Kovács Lajos/. Megjegyezzük, hogy a *Tata-Tóváros és Vidéke* című hetilap 1919. április 18. - 1921. december 24-ig *Tata-Tóváros és Tatabánya* címet viselte. A *Tatabánya és Vidéke, Felsőgalla és a Tatai Bányavidék társadalmi, kulturális és gazdasági érdekű hetilapja* /szerk.: Kisfaludi Sándor, majd Nagy Ágoston/ 1926. március 14-május 30. között élt. Hosszabb életű volt a *Tatabánya* című, havonta megjelenő *Egyházközségi Értesítő* 1929. február - 1944. július között /közél másfél esztendei szüneteltetéssel/, s a Tatabányai Rk. Egyházközség kiadásában. A *Felsőgalla és Vidéke Ipartestületi ipari, kereskedelmi és gazdasági értesítője* 1937-ben indult /1939-ig?/ az ipartestület kiadásában, havonkénti megjelenéssel. /Ez a folyóirat a megyében és az Országos Széchényi Könyvtárban is ismeretlen, nyomdászattörténeti kutatásaim során az ipartestület hajdani jegyzője, Vörös István ajándékaként került a megyei könyvtár helyismereti gyűjteményébe./

Rendszeretlen megjelenésű volt a Kommunista Párt Bányászbizottsága által 1944 szeptemberében indított *Harcoló Bányász* című, házi sokszorosítású illegális lap.⁶

A II. világháború befejezése után közvetlenül - 1945. május 26. - június 2. között jelent meg a *MADISZ megyei központjának ifjúsági hetilapja* Felsőgalla-Újtelepen, *Egység* címmel. /Szerk.: Tiguner József, Farkas Sándor, Dévai Ferenc/

Tatabánya-Újtelep megjelenési helyével, az SZDP helyi szervezetének kiadásában indult - 1947. augusztus 17. - 1948. február 29. között - a *bányászok lapja*, a *Komárom-Esztergom Megyei Barátság*, majd *Barátság* címen, hetilapként. /Szerk.: Kobele József, majd Orosz Márton./

1946. szeptember 28-án jelent meg a megyei lap, Komárom-Esztergom Megyei Dolgozók Lapja - többszöri címváltozással - 1965. május 1-jétől napilapként, 1989-től új lapgazdával, évfolyamjelzéssel, címmel a mai *24 ÓRA*. -

Tatabánya Város Pártbizottságának hetilapja volt a *Harc a Szénért* 1951. november 22. - 1956. október 19. között, hetilapként.

A városi lapok sorában meglehetősen lemaradtunk. A már említett kisbéri honismereti szemlén elhangzott, hogy igény van Tatabánya önálló városi újságjára. Végre 1990. június 8-án megjelent az *itt-HON, városi hetilapként*. /Ez az újság is, mint az új *Esztergom és Vidéke*, műsorfüzetből "nőtte ki magát". - 1969-1979 között jelent meg a *Tatabányai műsorkalauz*, majd 1987-től - más köntösben és formában - indult újra a *Tatabányai Hírmondó*, havonkénti megjelenéssel. /A városi újság az országos és a külföldi neves lapokat utánzó nagy, - szinte kezelhetetlen - formátumban jelent meg 1992. július 26-ig független városi hetilapként, majd rövid szünet után - a címet megtartva - a TKTV-vel közös kiadásban, folyamatos sorszámozással, kisebb méretben - *városi újságként* - indult újra, szeptember 18-án.

Tatabánya Megyei Jogú Város hivatalos lapja, a rendszertelen megjelenésű *Tatabányai Közlöny* 1991. szeptember 5-től van jelen városunk életében /Szerk.: Sas Gyula/. /Különszámában tették először közzé *Tatabányai megyei jogú város cselekvési programját* - Környezetvédelem, Infrastruktúra, Gazdasági és fejlesztési program, Humánszolgáltatás témakörökben.

A fentebb vázolt újságok mellett rendre jelentek meg az *üzemi lapok*: a *Tatabányai Cement* /1950-1956/, a *Villám* /Tatabányai Szénbányák 1958-1989/, a *Vértesi híradó* /Vértesi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság, 1981-1988/, *Hőerőmű* /1975-1989/, *KOMÉP* /1969-1976., 1978-1988/ a 18. sz. *AKÖV Híradója* /1962-1965/, majd utódja a *Vértesi Volán dolgozóinak lapja* /1985-1990/. Találkozunk belső terjesztésre szánt hírlevelekkel, így: *Hírszemle* - A Közművelődés Háza belső használatára /1989-1990/, az *Építőipari Rt.* belső hírlevele /1991-/.

A Tatabányai Szénbányák üzemi lapja, a *Villám* mellett egyéb periodikákat is közzétett, így pl. az 1969-1971. között negyedévenként megjelenő *Fény* című, kulturális jellegű lapot. Az OMBKE helyi csoportja kiadásában a negyedéves *Műszaki Élet Tatabányán* /1959-1967/, majd 1970-1980 között a szakirányú folyóirat, a Tatabányai Szénbányák Műszaki, Közgazdasági Közleményei, a *Tatabányai Szénbányák Szakirodalmi Tájékoztatója* /lapszemle/ 1969-1989 között.

A Tatabányai Városi Tanács belső használatú periodikus kiadványa volt a *Tanácstagok Híradója* /korábban: *Tatabányai Városi Tanácstagok Híradója*/ 1959-1984 között. Rövid életű volt a tanácsi KISZ Bizottság lapja, a *Szavunk* /1973-1974/.

Valószínűleg iskolai lapok is voltak, azonban ezeket nem kapja meg a megyei könyvtár, így csak azokról teszünk említést, amelyeknek néhány száma legalább megvan a gyűjteményben. Így: az *Életünk* /Péchy Antal Bányaiipari Akadémia Technikum és a Szabó József Geológiai Szakközépiskola újságja 1985-1989?/, a *Halihó* /az úttörő és Ifjúsági Ház belső használatú kiadványa, 1983-?/.

Honismereti szempontból rendkívül hasznos a kezdetben helyi, jelenleg már megyei terjesztésű, a múzeum és a TIT kiadásában megjelenő, *Barangoló* című honismereti rejtvényű újság /1986-tól/.

Az alkalmi periodikák sorában az ún. "fesztivál újságokat" említjük, /pl. a Munkásszínjátékok országos találkozói alkalmából 1976., 1978., 1985., 1986/

Lehet, hogy a vázolt periodikák nem pontosak, mivel könyvtárunkban meglévő anyag nem teljes. Ezért is lenne nagyon fontos, hogy minden megjelenő kiadványból /könyvek és újságok/ legalább egy példányt küldjenek meg a kiadók megénk "nemzeti könyvtárának", hogy az összes nyomtatott anyag egy helyen, összegyűjtve legyen.

Korábban említettük - az újságok kapcsán - hogy a várost alkotó települések közül Felsőgalla volt a legfejlettebb. Ezt nyomdászatával is lehet bizonyítani. A nyomdák általában azokon a helyeken telepedtek meg, ahol a szellemi élet eleendő munkát adott nekik.

A jelenlegi városrész első nyomdásza - szórvány adatok alapján - Hacker Dezső/1913-1914/, a későbbi komáromi nyomdász volt, - tevékenységéről azonban jelenleg nem állnak rendelkezésre adatok.

Néhány esztendőnek el kellett telnie, amíg újra nyomdája lett a településnek a Szent János /ma: Gábor Áron/ utca 14. sz. alatt /jelenleg háztartási bolt/. Ebben a házban nyitott két helyiségből álló üzletet 1911-ben Gönczöl Sándor - könyv-, tankönyv-, tanszer és papírkereskedést. 1923-ban fia, Gönczöl János /1892-7/ vette át az üzletet, bővítve a profilt: Fényképészeti szaküzlet, könyv-, papír- és hangszerkereskedéssé. 1925-ben kezdte meg működését a Felsőgallai Polgári Fiú- és Leányiskola, új fejezetet jelentve az üzleti tevékenységben, ismét előtérbe került a tankönyvadásítás. A bányavidék és az iskolák fejlődése, a különböző egyesületek helyi nyomda létrehozását tették szükségessé. Gönczöl János - bár nem volt nyomdász szakképesítése - 1936-ban nyomdagépeket, felszereléseket vásárolt. A tatai Engländer-nyomdában végzett Nyitrai Bélát/1901-1983/ alkalmazta. Az 1938-ban kelt rendelet értelmében - amennyiben a nyomdatulajdonosoknak nincs meg a szakképesítése, a cég nevében szerepeltetnie kell a szakember nevét - így lett az impresszumokban is látható Gönczöl-Nyitrai Könyvnyomda. Anyagi nehézségek és a konkurrencia miatt /ui. Nyitrai 1942-ben önállósította magát/ - Gönczöl János sógora, Várnai Antal vette meg a nyomdát, de üzemeltetése továbbra is a tulajdonosé maradt. 1946 tavaszán - 1400 kockaszénért - a műhely a Komárom-Esztergom Megyei Kommunista Párt tulajdonába került, az akkori pártszékházba. Ez lett a Bányászok Könyvnyomdája, Tatabánya-Újtelepen.

A Gönczöl-nyomda első komoly munkája a polgári iskola 1935-36. évi értesítője volt, Kokas János igazgató szerkesztésében. Az évkönyvek továbbra is itt jelentek meg. Itt készült az 1931-ben alakult helyi ipartestület értesítője 1937-1939 között, a Nyitrai-Gönczöl-nyomda nevét jelzi a Felsőgalla és Vidéki Ipartestület alapszabálya /1938/, valamint egy terjedelmes munka - Horváth Géza rádiószentbeszédeit tartalmazó, Égi hullámokon című könyv két kötetben /1939., 1941/7

Nyitrai Béla 1942-ben önállósította magát. A faluban, a Szent János /ma: Beloianisz/ utca 7. sz. alatt - a volt Schmall-féle házban - nyitotta meg nyomdáját, a volt 1. sz. postával szemben. Mivel a könyvkötői képesítést is ebben az évben szerezte meg, így a nyomdai tevékenység bővült. Az 1946. január 1-jei leltár - a háborús károk ellenére is /ezekről külön kimutatás készült/ jól felszerelt nyomdaüzemről tanúskodik. /Vesztése a háborús károk miatt 69 ezer pengő volt, az 1945. április-májusi árak szerint./

A műhely termékei közül csak kevés ismeretes - jelen kutatások szerint. Itt készült az *Egység* című lap/1945/, továbbá a *Komárom-Esztergom Vármegyei*

Dolgozók Lapja 1946. szeptember 28 - november 9-ig, 2000 példányban. "Heten kézi szedéssel állították össze a lapot. A címe 8 cicerós fabetűvel készült. Nehezen indult a munka, nem voltunk berendezkedve lapkészítésre, külön szereztem be hozzá pótbetűket, a betűöntödétől /.../ 1956-ban ismét közeli, mondhatni személyes kapcsolatba kerültem a megyei lappal. A Hunyadi laktanyában működött a nyomda. István öcsémrel, aki szintén nyomdász, részt vettem az akkori *Komárom Megyei Hírlap* című lap készítésében /.../" - írja Nyitrai Béla.⁸ /Nemsokára - 1947. november 22. - 1948. január 3. között - ismét helyi nyomdában készült a *Dolgozók Lapja*, a Bányászok Könyvnyomdájában./

Nyitraiánál készült a felsőgallai polgári iskola egyik tanárának a verses kötete is 1947-ben. /Tóth József: *Virrasztás szüleim sírhalmán. - Legyek a tűzél.* / A nyomda a MÁK Rt. megrendelésére állította elő - országos terjesztésre - a vándortanulók részére készülő ún. oktatási füzetet 1947-48-ban. 1946 után többségében aprónyomtatványok kerültek ki a nyomdából. A műhelyt 1950-ben államosították, ezzel a berendezéssel indult meg 1950-ben a Tatabányai nyomda, amely 1961-től a Komárom Megyei Nyomda Vállalat tatabányai telepe, majd napjainkra a Lapnyomda lett. /Megjegyezzük, hogy a megyei nyomda alapját a komáromi Cziike Pál nyomdája berendezései vetették meg./ A Nyitrai nyomdáról a hajdani tulajdonos - aki még műhelyének utódintézményében is dolgozott - történet beszélgetések alapján vannak adataim, és néhány dokumentum-másolat. Egyelőre ennyi, amit Tatabánya elődközségeinek nyomdatörténetéről tudunk.

Napjainkban sok nyomda és sokszorosító működik, részben maradtak a régebbiek /pl. a József Attila Megyei Könyvtár, a Megyei Önkormányzat, a Pedagógiai Intézet, a Gyermekek- és Ifjúsági Ház/, részben újak keletkeztek /összevonással így az ALFADATPRESS Kft., a Közművelődési Háza Kiadványkészítő Műhelye, ezek tevékenységének és történetének feltárása még a jövő feladata.

A mai város négy községében lévő könyvtárakról a település első monográfusa, Bárdos László ad áttekintést.⁹ 1902-1938 között tíz könyvtár működött a mai város területén, megközelítően 12 ezer kötetrel. /Ez a számadat nem lehet teljes, hiszen csaknem minden egyesületnek volt kisebb-nagyobb könyvgyűjteménye. 1949. augusztus 1-jén a Polgármesteri Hivatal - a Tatabányai népkönyvtárak adatainak összegyűjtése kapcsán az alábbi könyvtárakat regisztrálta: Bányavideki Kiskereskedők Egyesülete /fenntartó: KISOSZ/, Központi Könyvtár /Magyar Állami Szénbányák/, MDP könyvtára /Mésztelep, Bánhida ill. II. kerület/, Erőmű /AVIRTNV./, MÁV Rt. Kulturális és Sport Egyesülete /Bánhidai Erőmű/, Bánhidai Villamos Rt. /Bánhida Vasútállomás/, Vasutas Szakszervezet /Felsőgallai vasútállomás/ összes kötetszám megközelíti a 27 ezret.¹⁰

1949-ben jött létre a Tatabányai Városi Könyvtár¹¹, amelynek a Tatai Közzetű Könyvtárral való egyesítése során alakult meg 1952. augusztus 17-én a megyei könyvtár 12 644 kötetrel /1991-ben: 233 ezer kötet/. Az új megyei intézmény a Népházban kezdte meg munkáját, majd átmenetileg a csendőrség ill. a városi bíróság régi épületében várta az új, modern, 1964 szeptemberében átadott új épületet. Különgyűjteménye a megye történetével, jelenével kapcsolatos könyveket, kéziratokat, térképeket, metszeteket, újságokat gyűjti. A helyismereti gyűjtemény 1955-ben három, jelenleg 7000 könyvtári egységet tartalmaz.

A megyei könyvtártól 1965. január 1-jétől vált külön a városi könyvtár 7 fiókkönyvtárral. Tatabánya helyi sajátosságai miatt az átlagosnál is nagyobb szerepe van a lakóterületi könyvtáraknak. Természetesen a fentiek mellett a megyei könyvtár is fontos városi feladatokat lát el.¹²

A helyi sajtó, a nyomdászat az elődkönyvtárak története még feltáratlan. Sok minden történt "csinált városunkban", de sok minden még nem. Tudjuk a tenni-valókat, ismerjük a hiányokat. Dolgozunk.

"Igazságokat, habár keserűek is, végre kimondani nemcsak hasznos, sőt szükséges, mert az önisméret minden előmenetel s jobbulásnak legelső kezdete. Kellemetlen ugyan, de józanabb honbélitül, rokontul hallani, mint inkább idegen dorgálására várni." /Széchenyi István/

Jegyzetek

1. Mezey Katalin: Új város. In.: Városunk, Tatabánya. Tatabánya, 1977. 78. l.
2. Sebestyén Lajos: Szülőföldem, iparvidék. Bp., Magvető 1974. 47. l.
3. Herczigné Mlakár Erzsébet: Komárom-Esztergom megye középiskolai könyvtárainak története a kezdetektől 1945-ig - az iskolai évkönyvek alapján. In.: József Attila Megyei Könyvtár Évkönyve 1991. Tatabánya, 1992. 18-29. l.
4. Dezsényi Béla: A magyar hírlapirodalom első százada. Bp. 1941. 66. l.
5. A megyei periodikák jegyzékét ld. Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Füzet 1991. Tatabánya, 1992. 63-70. l.
6. Történetéről ld. Döme Piroska: Harcoló Bányász. Bp., Kossuth 1974. 200. l., 4. t.
7. A Gönczöl-nyomda adatait jórészt Csukly Lászlóné Gönczöl Ilona - Tata, Egység utcai lakos -, bocsátotta rendelkezésemre, szíves segítségét ezúttal is hálásan köszönöm.
8. Nyitrai Béla: Büszke vagyok rá. = Dolgozók Lapja, 1975. 292. sz. dec. 13. 5. l.
9. Bárdos László István: Munkáskönyvtárak Tatabányán a felszabadulás előtt. In.: József Attila Megyei Könyvtár Évkönyve 1952-1961. Tatabánya, 1962. 51-59. l.
10. Tb. Lt.: Tb. pm. 181-1/1949.
11. Tb. Lt.: Tb. pm. 5221/1949.
12. A könyvtárak történetének és szolgáltatásainak összegzése a megyei könyvtár - 1962 óta öt évente megjelenő - évkönyveiben közölt tanulmányok mellett a Komárom-Esztergom megyei könyvtárosok szakmai híradójában, a TÉKA/TÉMA-ban olvashatók. /1992. 1. és 4. szám./

Tatabánya és az irodalom

Monostori Imre

Egy 1955-ben fabrikált, Tatabányai írások című (és a "József Attila Megyei Könyvtár irodalmi és munkásmozgalmi antológiája" alcímű) füzet előszóírójaként ekként kiált fel az ismeretlen kilétű szerző: "hol vagyunk még attól, hogy ez a város hazánk kulturális életében olyan színfoltot jelentsen, melyet joggal elvárhatnánk tőle, magunktól. Hogy Tatabánya a szénen, cementen vagy alumíniumon kívül például - mondjuk zenekaráról, képzőművész-köréről vagy íróiról legyen ismert országszerte."

Nos, ma már nincs se szén, se cement, se alumínium Tatabányán. Tény viszont, hogy létezik zenekar, képzőművész kör és írók is élnek ebben a városban. Hogy azután mennyire ismertek "országszerte" - éppen ez itt a kérdés!

De mielőtt erre megpróbálnánk válaszolni, következze még egy idézet, ezúttal 1971-ből, a KISZ Komárom Megyei Bizottsága első titkára által írt előszóból, amely a Többesszámban című antológiát ajánlotta a nyájas olvasónak: "A KISZ VIII. kongresszusa tiszteletére jelentetjük meg a fiatal alkotók antológiáját - jelezve, hogy az irodalom, a művészet erejét is fel kívánjuk használni mozgalmi, nevelési, társadalmi-politikai feladataink elvégzéséhez."

Aligha kell magyarázni-kommentálni ezt a kerek-perec vallomások politizálást. Tény, hogy e városban - és persze, nemcsak itt - mindenféle emberi-közöségi tevékenység szigorúan szabályozott és ellenőrzött politikai, - sőt: belbiztonsági kérdésként kezeltetett; az egyetlen párt ideológiája és hatalmi gépezete szigorúan őröködött a szellem, a gondolat valamennyi megnyilvánulása fölött. Különösen érvényes volt ez a legtermészetesebb emberi kommunikációhoz, a beszédhez leginkább hasonlító irodalmi megnyilvánulások esetében. Kevésbé voltak veszélyesek (emiatt viszont a pártbizottságok számára kedvesebbnek tűnhettek) az elvontabb, és inkább az egyetemesség felé mutató művészeti ágak (a zene, a tánc, de még a képzőművészet is); érthető tehát, hogy ezek némileg enyhébb elbírálás alá estek. Természetes volt az is, hogy a támogatás, a preferálás szempontjait legalább három évtizeden át nem a művek öntörvényű értéke, hanem a politikai-hatalmi szféra érdekei határozták meg. Magyarán mindez azt jelentette, hogy az irodalom, az irodalmi élet hosszú évekig (mégpedig ciklikusan ismétlődve) vagy egyáltalán nem létezett Tatabányán, vagy pedig csak azokat az írókat-költőket dédelgették (persze nemcsak Tatabányán volt ez így), akik egyértelműen és lehetőleg hosszabb távon is megbízhatóan képviselték az "uralkodó eszmét"; s nemcsak magánemberként, hanem - és ez végképp nem tett jót az irodalomnak - műveikben is.

Jellegzetes tünete volt ennek a csak rövid pórásra eresztésnek, a direkt függőség kiépítésének az az évekig dívó gyakorlat, amelynek során - ahelyett, hogy a helyben élő fiatal tehetségeket karolták volna fel - előzetesen persze jó előre "lekáderezett", úgymond "nekünk való" költőket, írókat importáltak a megyeszékhelyre. Hiszen ezért a gondoskodásért viszonzásképpen elvárható volt, hogy e kiválasztottak mindenféle ideológiai-politikai komplikáció nélkül "színesítsék" majd a város és a megye szellemi életét. (Az persze már más kérdés, hogy az itt letelepedett író emberek mennyire feleltek meg ezeknek a követelményeknek, illetőleg, hogy a város és a megye mennyire becsülte vagy nem becsülte meg őket.)

Súlyosbította a helyzetet - viszont a hatalom malmára hajtotta a vizet - a város irodalmi hagyományainak teljes hiánya: az ún. szocialista realizmus tehát ebből következően is az egyetlen követhető és követendő minta lett.

És még egy adalék e szabadság nélküli világ irodalmi életéhez: a város vagy a megye egy-egy jelentősebb irodalmi rendezvényén (még a 70-es években, sőt a 80-as évek elején is) a belügy embereit is akár már régi ismerősként üdvözölhet-tük (volna). El lehet képzelni, hogy az ekképpen szabályozott és ellenőrzött "irodalmi élet" mennyire pezsgethetett Tatabányán.

Ettől a csapdahelyzettől némiképpen elmozdulva az itt élő írók, költők közül többeknek sikerült kiküzdeni a folyamatos - a budapesti megjelenést (folyóira-tokban, sőt önálló kötetekben is); ez azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy valóban függetlenedni tudtak vagy akartak volna a helyi, az itthoni miliőtól.

A pártbizottságok ideológusai persze azt is megértették vagy fölismerték, hogy egy valamirevaló városnak - különösen, ha az a megyeszékhely - illik azért valaminő irodalmi (szerű) életet is produkálnia. Így nyílt azután tág tere - hogy a kecske is jóllakjon és a káposzta is megmaradjon - a politikailag veszélytelen irodalmi dilettantizmusnak, a mértékadónak kikiáltott amatőrizmusnak és a munkásgiccsek egész sorának. Elég csak belelapozni a bevezetőben már említett Többesszámban című antológiába vagy a két évvel később (1973-ban) kiadott Szén és ember didaktikus címet viselő válogatásba.

És 1975-ben, a "felszabadulás" 30. évfordulóján újfent kiad a város egy antológiát. Ennek Jelenidőben a címe, s a Tatabányán élő és a városhoz szorosan kötődő írók, költők és képzőművészek munkáiból válogat. A visszhangtalanság - akárcsak korábban - most is teljes: a tágabb - mondjuk így: az országos - szellemi, irodalmi élet természetesen nem vesz tudomást ezekről a többségükben bizony harmatgyenge írásokról. Nem járt jobban - miért is járt volna? - az 1977-es kiadású, Városunk, Tatabánya úgyszintén didaktikus címet viselő és úgyszintén didaktikus célzatú antológia sem (amely a várossá nyilvánítás 30. évfordulójára jelent meg, s a Tatabányáról szóló, a városhoz kapcsolódó régebbi és újabb ver-seket, prózarászleteket gyűjtötte egybe).

Mindazonáltal ezekkel az évfordulós és tematikus antológiákkal párhuzamo-san kezdtek megjelenni azok az alkotóműhelyszerű kezdemények, amelyek vala-melyest - de tényleg csak valamelyest! - nyitottabban szerkesztették meg publikációikat, egy-egy számukat. E csupán viszonylagosságot jól példázza az, hogy az Időnk című, 1963 őszén napvilágot látott, egy számot megért folyóirat-csúra felelős szerkesztője a megyei tanács v.b. elnökhelyettese, felelős kiadója a megyei tanács v.b. titkára volt; bevezetőjét pedig a megyei tanács v.b. elnöke írta. Felvonultatták továbbá ugyanitt Dobi Istvánt, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnökét, valamint Nemeslaki Tivadart, az MSZMP Központi Bizott-ságának tagját, a megyei pártbizottság akkori első titkárát is. Ettől persze még nem emelkedett az Időnk irodalmi összeállításának a színvonala, a megjelenés pusztá ténye azonban reményt nyújtott arra, hogy talán egyszer lesz még igazi folyóirata is a városnak, megyének.

A tatabányai írók, költők számára mindig is fórumot, publikálási lehetőséget jelentett a megyei napilap, a Dolgozók Lapja. Néhány éve (1985-ben) jelent meg a Szépirodalmi írások a Dolgozók Lapjában című repertórium, amely pontosan számba veszi az újság négy évtizedes irodalompártoló tevékenységét. A napilap

valamennyi Tatabányán élő tollforgatónak helyet adott, ki-ki a tehetsége szerint mutatkozhatott be, vagy éppen vált rendszeres munkatárssá.

Ügyszintén repertórium tárja fel a megyei tanács (majd önkormányzat) 1969-ben induló, 10 éven keresztül évente háromszor, 1979-től évente hatszor, majd 1990-től már évente tízszer megjelenő, immáron a 25. évét kezdő Új Forrás évfolyamainak teljes tartalmát is. Az Új Forrás csaknem negyedszázadnyi folyamatos léte ma már irodalomtörténeti tény; s elfogultság nélkül állíthatjuk, hogy ebben a megyében és városban a folyóiratnak sikerült először átütnie azt a politikai-ideológiai abroncsot, amely több évtizeden át minden egyes irodalmi vállalkozást, műhelyt és alkotót körülvelt, hogy ne mondjam: szorongatott. Ez a folyóirat ugyanis nem a hivatalos kívánalmakra figyelt - végig a 70-es és a 80-as években -, hanem az értékes, az új, a lehetőleg fiatal pályázkezdő tehetségekre. Ezenkívül kitágította a szemhatárt is: a szorosan vett (és a gyakran provinciálisba mosódó, a dilettánságba fúló) helyi-megyei tollforgatókkal szemben az ugyanitt élő tehetségek írásaiból, valamint az országos "mezőny" és a szomszédos országok irodalma kínálata szerint próbált válogatni. A később "ellenzékinek" (időnként "ellenségnek") titulált új generáció számos jeles képviselője innen indult el, miként a híressé vált Kilencek költői csoportosulás is az Új Forrás lapjain tűnt fel először.

Mindamellet hamar kiderült az is, hogy a város (de még az egész megye) szellemi élete sem elég gazdag ahhoz, hogy országosan is jegyzett tehetséges emberek sokaságával és kitűnő írások garmadjával lássa el a lapot.

Talán hiányolható az eddigi eszmefuttatásomból, hogy nem említek neveket, nem nevezek meg írókat, költőket, akár a múltból, akár az utóbbi egy-két évből. Hiszen többek között három Kossuth-díj is fémjelezhetné akár a város aurájának írói termékenyítő, jótékony hatását. Nos, legyünk végre-valahára őszinték, tárgyilagosaak, és szögezzük le: Tatabánya eddig, ez ideig nem adott olyan írói az egyetemes magyar irodalomnak, aki munkásságának egészével igazolta volna, hogy ott a helye. S ha ezt a tényt be merjük vallani, akkor tudjuk csak igazán görcsöktől és kényszerképzetektől mentesen méltányolni a valódi rész-értékeket, és ezzel egyszersmind jobban megbecsülni íróbarátainkat is.

És a jelen? Bármilyen furcsán hangzik is: biztató. Úgy látom, hogy a külső és belső szabadság e mostani fokán már kialakulóban van egy egészséges és értelmes kritikai szellem és gyakorlat, amely arra készíti az író embereket - főként a fiatalokat -, hogy először önkritikát folytassanak szép csendben önmagukban, s csak ezek után vállalják a szerkesztőségi, illetőleg a nyilvános megmérettetést. Az Új Forrás, a megyei könyvtár és az írószövetség bábáskodásával - és persze a megyei önkormányzat hathatós és folyamatos, a tatabányai önkormányzat alkalmoszerű anyagi támogatásával - kezd intézményesedni és folyamatossá válni a könyvkiadás, tehát az irodalmi művek kiadása, valamint a szisztematikus tehetségfigyelés és tehetségnevelés. (Elég csupán a tavalyi Ünnepi könyvhét országosan is visszhangot keltő A megértés nehézségei című antológiára utalnunk.) Létrejött és működik a Magyar Írószövetség megyei csoportja, saját nyomdánk és terjesztőhálózatunk van.

Hála Istennek, élnek közöttünk tehetséges író emberek itt Tatabányán is, akiket támogatni nemcsak kötelességünk, de érdekünk is. Ez ugyanis olyan imázsforgató kritériuma egy szűkebb vagy tágabb közösségnek, amely hosszú távon sokszorosan megtérülő befektetésnek is felfogható! Ugyanis az értékek, a valódi

értékek napvilágra segítése nemcsak a bábáskodók számára öröm, de a mecénás számára is érdek.

Néhány gondolat Tatabánya kulturális életéről

Ravasz Éva

"Elmélkedéseim első otthonaik színhelyén, Felsőgallán a Szent János utcában kezdődik. Az utca úgy nyújtózik végig a falu és a bányatelep választóvonalán, mint egy élelmes állat, hol erre, hol arra kapkodja a fejét. Egyik vége az Edison mozival szemben vásártérre öblösödik, a másikon a Fortuna mozgóképszínház lapul, egy nagy zöld réttel a hónaljában, háta mögött a csobogó Általérrel. Gyepes domboldalak futnak fel, a koszorúban ülő hegyek lábáig, gyárkémények, akna-tornyok strázsálnak látóhatárunk peremén. Az utca képe messziről vissza tekintve határozottan kisvárosi, üzlet-üzlet után, itt-ott beépítetlen telekkel."

Kónya La jos Kicsi a világ c. önéletrajzi regényének kezdő sorait választottam korreferátumom nyitó gondolatául - mintegy hangulati aláfestésül, hiszen e sorok megítélésem szerint híven tükrözik a 30-as évekre kialakult - az ősi, paraszti létformát kínáló falvak, és a zsúfolt munkáskolóniák egymázbafonódásából létrejött és 1947-ben Tatabánya néven várossá egyesített új településképződmény hangulatát. A 30-as évekre lényegében kialakult a 4 községből álló településeggyüttes kulturális intézményhálózata. Felsőgalla, Alsógalla, Bánhida községek népművelési bizottságai által fenntartott, működtetett intézmények. Ehhez járultak a Magyar Általános Köszénbánya Rt. által épített úgynevezett "munkás-jóléti intézmények", a bányász kolóniák: Tatabányán a Népház a munkáskaszinó, a VI-os telepi, a mésztelepi és a bánhidai erőműtelepi munkáskaszinó.

Jelentős művelődési tevékenységet folytatott a bányász szakszervezet helyi szervezete, amely 1926-ban megépült "Munkásotthon" falai között könyvtárat tartott fenn, és színpadával ellátott nagytermében a politikai rendezvények mellett gyakran rendezett ismeretterjesztő - felolvasó - estéket, s a bevételeket hozó táncos mulatságok mellett amatőr színjátszó előadásokat.

Mint a kezdő idézetből kitűnik, e nagy létszámú, zsúfolt településeken a magyarországi elterjedéséhez képest gyorsan és viszonylag jelentős számban települtek a mozgófilmeket vetítő mozik: Tatabányán a Népház-ban, Alsógallán az Apolló, Bánhidán a Turul, Felsőgallán az Edison és Fortuna névre keresztelt termekben folytak rendszeresen (heti 1-2 alkalommal) vetítések.

Az itt lakó bányamunkásság kulturális érdeklődéséről komoly adatfelmérés áll rendelkezésünkre a Magyar Zoltán szerkesztésében megjelent "Közigazgatás és az emberek" c. tanulmánykötetben. Tekintve, hogy a könyv alig hozzáférhető, így nem felesleges a benne található adatok hiány nélküli leközlése, bár a jelenkorra vonatkozóan állhatna a város kulturális vezetése rendelkezésére ilyen pontos ténymegállapítás. A közigazgatás és az itt élő emberek viszonyát, összefüggéseit taglaló tanulmány készítői kérdőíves méréssel térképezték fel a bányatelep életformáját.

Adatgyűjtést folytattak 444 bányászcsalád társadalmi, gazdasági és erkölcsi viszonyait illetően. Ennek keretében megvizsgálták az itt élők szellemi érdeklődésének irányát is. A kérdőív készítői a 444 megkérdezettből 227 föld alatti, 217 pedig föld feletti munkában dolgozók közé tartozott, a bányával összefüggő iparvállalatoknál. Következzenek tehát az adatok a megkérdezett munkások szellemi érdeklődéséről: Szellemi érdeklődésük szerint a 227 föld alatt dolgozó bányász közül csak újságot olvasott, könyvet egyáltalán nem és egyéb szórakozással nem

élt 39 bányász (17,1 %), csak könyvet olvasott, újságot nem és egyéb szórakozással nem élt 8 bányász (3,5 %). Sem könyvet sem újságot nem olvasott és egyéb szórakozással nem élt 15 bányász (6,7 %). Csak újságot olvasott, könyvet nem és egyéb szórakozással is élt 52 bányász (22,9 %), csak könyvet olvasott, újságot nem és egyéb szórakozással élt 11 bányász (4,8 %), könyv- és újságolvasáson kívül egyéb szórakozása nem volt 28 bányásznak (12,3 %). Sem könyvet, sem újságot nem olvasott, de egyéb szórakozással élt 17 bányász (7,5 %). Ez utóbbiak közül írástudatlan volt 7 bányász, 1 elemi osztályt végzett 1, 2 elemi 1 és 3 elemi szintén 1 bányász. Könyvet és újságot is olvasott és egyéb szórakozással is élt 57 bányász (25,2 %).

A fenti adatokból megállapíthatjuk tehát, hogy könyvön és újságon kívül egyéb szórakozása nem volt 89 bányásznak (39,3 %). További adatgyűjtésünk eredménye mutatja, hogy könyvön, újságon kívül egyirányú szórakozása volt 80 bányásznak (35,2 %), kétirányú szórakozása volt 41 bányásznak (11 %), háromirányú szórakozása volt 14 bányásznak (6,2 %), négy-, öt-, ill. hatirányú szórakozása volt 1-1 bányásznak (egyenként 0,4 %).

Ha a szórakozások irányát nézzük, látjuk, hogy azokban a testedzés a túlnyomó. Ezzel élt 59 bányász. Utána következik a mozilátogatás 58 bányász részéről, majd a rádió hallgatása 48 bányász részéről. A társaság keresése és a kaszinó látogatása 42 esetben szerepel, a táncot, mint szórakozást 10 bányász jelölte meg, színházlátogatással 7, korcsmalátogatással 5, sakkjátékkal 4, biliárdozással 4, galambtenyésztéssel 2, tekézéssel, karénekkal, lövésztettel, cserkészettellel, horgászással, kertészkedéssel, harmonikázással és kanáritenyésztéssel 1-1 bányász szerepel. Megállapítottuk azt, hogy a korcsmázást, mint szórakozást, bejelentő bányások közül 2 német, 2 tót és 1 magyar anyanyelvű volt.

Meg kell jegyeznünk azt, hogy a könyvet, újságot egyáltalán nem olvasó, vagy csak alkalmilag olvasó bányások ezt azzal indokolják, hogy a munkától különösen elfáradt embernek részben kedve nincsen az olvasásra, részben ereje sincsen ahhoz. Ugyanez vonatkozik a szórakozásoknak, a fenti adatok szerint mutatkozó meglehetősen egyhangú voltára. Számos bányász rossz szemét hozza fel nemolvasásának okául. Ez érthető, mert a föld alatti munka a szemet erősen magtámadja.

A föld felett dolgozó munkások kulturális érdeklődésére és szórakozására nézve a következő eredményt nyertük: könyvet, lapot egyáltalán nem olvas és szórakozása nincsen 25 munkásnak (11,5 %). Csak könyvet olvasott, lapot nem és egyéb szórakozása nincsen 4 munkásnak (1,8 %). Csak lapot olvas, könyvet nem és egyéb szórakozása nincsen 41 munkásnak (18,9 %). Csak könyvet olvas, lapot nem és egyéb szórakozása is van 14 munkásnak (6,5 %). Csak lapot olvas, könyvet nem, és egyéb módon is szórakozik 48 munkás (22,1 %). Könyvet is, lapot is olvas, de egyéb módon nem szórakozik 14 munkás (6,5 %). Könyvet is, lapot is olvas, egyéb szórakozása is van 57 munkásnak (26,2 %). Sem könyvet, sem lapot nem olvas, de más módon szórakozik 14 munkás (6,5 %). Egyáltalán nem szórakozik (a könyv és a lapolvasást figyelmen kívül hagyva): 86 munkás (39,6 %), egyirányú szórakozása van 79 (36,4 %), kétirányú szórakozása 34 (15,7 %), háromirányú szórakozása 15 (6,9 %), négyirányú szórakozása 2 (0,9 %), ötirányú szórakozása 1 munkásnak (0,5 %).

Érdekes következtetéseket vonhatunk le a megkérdezettek iskolai végzettségét tartalmazó táblázatból:

- írástudatlan	6	2,8 %
- egy elemiit végzett	3	1,5 %
- 2 elemiit végzett	4	1,9 %
- 3 elemiit végzett	18	7,9 %
- 4 elemiit végzett	50	22,0 %
- 5 elemiit végzett	32	14,2 %
- 6 elemiit végzett	103	45,0 %
- 1 polgárit végzett	1	0,4 %
- 2 polgárit végzett	2	0,8 %
- 3 polgárit végzett	2	0,8 %
- 4 polgárit végzett	3	
- 4 reált	1	0,4 %
- bányász szakiskolát	2	0,8 %
- összesen	227	100,0 %

A föld felett dolgozó munkások iskolai végzettsége:

- írástudatlan	10
- 1 elemiit végzett	1
- 2 elemiit végzett	9
- 3 elemiit végzett	11
- 4 elemiit végzett	31
- 5 elemiit végzett	8
- 6 elemiit végzett	136
- 2 polgárit végzett	2
- 3 polgárit végzett	1
- 4 polgárit végzett	3
- 4 gimnáziumot végzett	4
- 7 gimnáziumot végzett	1

A már említett rádión illetve mozin és könyveken túl a kor fontos kultúrahordozója az újság. Az idézett adatokon túl - ti. hányan olvasnak újságot, fontos az is, milyen újságot olvastak az emberek. Erre vonatkozóan szintén az említett tanulmányból idézek:

"A bányászok állítása szerint az altisztek és termesterek arra is vigyáznak, hogy a bányászok milyen lapot olvasnak. A bányászok kétkulacsosságát ezzel is előmozdítják, hiszen pl. az általunk felvett majdnem félezer kérdőív között egyetlen egyen szerepel a Népszava című lap, mint olvasmány, annál inkább szerepelnek a bemondott olvasmányok között a kormánypárti lapok, holott a bányászok kezében, ha bizalmas körben hiszik magukat, a Népszava igen gyakran látható. A Tatabánya című egyházközségi értesítő egyik példányában olvassuk azt, hogy Tatabányára naponként 500 Népszava jár. Ugyanezen lap szerint 500 Függetlenség is kerül naponként a bányatelep lakosságának a kezébe. A bányászok megemlézték, a bányavezetőség még azt is megszabja, hogy melyik vendég-

lőbe szabad menniök. Az engedélyezett vendéglősök a vállalat szempontjából "megbízhatók". Egyhangúlag vallják a bányászok azt is, hogy a vendéglőkben ott vannak a vállalat megbízott emberei is a borozók sorában is figyelnek a beszélgetésre."

Az iskolán kívüli népművelési szórakoztató tevékenység adatai az 1933-34, 1934-35, 1935-36 közötti években:

Megnevezés	Év	Bánhida	Tatabánya	Alsógalla	Felsőgalla
- Népművelési és köznműveltségi előadás	33-34	21	10	13	39
	34-35	21	10	12	34
	35-36	18	10	13	31
- Műsoros délutánok alk. ünnepségek		3	-	2	8
		4	3	5	7
		11	2	5	11
- Műkedvelői előadások		3	2	2	15
		3	4	3	21
		15	1	4	39
- Gyermekek részére szórakoztatások		10	29	4	62
		15	42	6	135
		14	97	4	203
- Rádió népművelő jellegű előadási		-	46	2	2
		2	14	4	18
		-	9	3	8
- Oktatófilmes előadások		15	2	10	23
		17	6	8	22
		15	4	7	15
- Szavaló versenyek		-	-	-	1
		-	-	-	1
		-	-	-	1
- Leventék részére külön előadások		5	24	2	10
		5	6	5	16
		5	5	5	15
- Nótaest		2	7	3	22
		4	7	2	20
		2	7	2	19
- Felnőttek részére irodalmi felolvasó óra		20	16	6	106
		16	15	6	57
		20	17	8	69
- Népművelési hangversenyek		-	-	-	-
		1	1	-	-
		3	1	-	1

Megállapítható, hogy az iskolán kívüli művelődési munka gerincét a gyermekek és felnőttek számára tartott felolvasó és ismeretterjesztő előadások képezték.

Népművelési tanfolyami tevékenységet az alábbi táblázat tartalmazza:

		Tanfolyam	óra	hallgató
Analfabéta tanfolyam:				
1933-34.	Tatabánya	1	60	20
	Felsőgalla	1	60	18
1934-35.	Felsőgalla	1	60	17
1935-36.	Felsőgalla	2	120	36
Alapismeretterjesztő tanf.				
1933-34.	Felsőgalla	1	60	19
	Alsógalla	1	30	44
1934-35.	Felsőgalla	1	30	23
Népművelési és közműveltségi tanfolyam:				
1933-34.	Tatabánya	1	30	47
	Felsőgalla	1	25	24
1934-35.	Tatabánya	1	20	34
	Felsőgalla	1	20	32
	Alsógalla	2	44	119
1935-36.	Tatabánya	1	20	40
	Felsőgalla	1	20	41
	Alsógalla	1	28	44
Művészeti és kedélyképző tanf.				
1933-34.	Felsőgalla	1	25	47
Nőnevelési és női jellemképző				
1933-34.	Felsőgalla	1	30	39
1934-35.	Tatabánya	1	98	15
	Felsőgalla	4	242	81
	Alsógalla	1	84	15
1935-36.	Tatabánya	3	152	60
	Felsőgalla	4	286	102
	Alsógalla	1	98	15
Egészségügyi tanfolyam				
1935-36.	Alsógalla	1	18	47
Gyakorlati ügyességi tanf.				
1933-34.	Tatabánya	2	224	25
	Felsőgalla	1	60	26
	Alsógalla	2	168	29

A felmérés készítői megjegyezték, hogy az iskolán kívüli népművelés munkáját zömmel az elemi iskolai tanítók, tanárok, egyházi személyek és orvosok végezték.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy az adott terület kulturális intézményhálózattal jól ellátottnak tekinthető, a kor hazai színvonalához mérve. Azonban feltelesenül megjegyzendő, hogy az intézmények zömét magántulajdonos, a tőkés

Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársaság tartotta fenn, nem az önkormányzat, tehát nem az itt élők közössége.

A fenntartó a tulajdonában lévő intézményeket, azok közhasználatát a tetszése szerint megállapított feltételektől tette függővé. (Havonta 50 fillért vontak le minden alkalmazott fizetéséből az intézmények fenntartására. Ünnepeket vagy bármilyen rendezvényt csak a bányagazgatóság engedélyével lehet rendezni.) Nyilvánvaló, hogy községi-közösségi fenntartás esetén a polgároknak, az itt élőknek az érdekeltsége szorosabb, egyértelműbb lenne, ha tehát a meglévő kulturális intézményeket közintézményekként, közadókból tartanák fenn, oly módon, hogy a részvénytársaság a fenntartási költségeket közadó formájában bocsátaná a helyi közösségek rendelkezésére.

Tatabánya és művészete

Negyvenöt év tendenciái

Wehner Tibor

A dolgozatunk címében szereplő "és" szócska inkább elválaszt, mint összeköt: Tatabánya és művészete a szándékok és az erőfeszítések, a helyi kultúrpolitika áldozatvállalása, bőséges anyagi támogatása ellenére a közelmúlt évtizedeiben nem illeszkedett, nem kapcsolódott szervesen egymáshoz. A város élete és története, valamint a lét magasabb szféráihoz sorolható, az esztétika, az esztétikum magasságába emelkedő jelenségek - a művészetfogalommal itt elsősorban a képző- és iparművészetet, valamint az építőművészetet, a környezetalakítást jelölve - tartalmi és formái egymástól távoli, párhuzamosan futó pályákon egzisztáltak, illetve ha közeledtek is egymáshoz, ha összekapcsolódtak, akkor csak látens jellegű, valójában felületi összejátszásokról lehetett szó. Nehéz lenne az egymáshoz mérhető lemaradásokat, eltéréseket, távolságokat egzakt módon meghatározni: a városalapítás illetve a várotörténet és az itt születő művészet differenciájának okait, a problémákat minden bizonnyal a " társadalmi fejlődést" manipuláló, diktatórikus irányításban, beavatkozásokban, Tatabánya esetében az oly szemléletesen érvényesülő, erőltetett, erőszakos városfejlesztésben lelhetjük meg. Hagyományok és valós szükségletek nélkül, megalapozatlanul, látszatfeltételekre, időszakosan érvényesülő kényszereknek engedekmeskedve, ingatag preconcepciókkal, mesterséges beavatkozásokkal nem lehet szerves városi kultúrát ki- és felépíteni, városi életet létrehozni. Ma már tudható és megállapítható, hogy a szocialistának nevezett társadalmi kísérlet egyik látványos kudarca - az országosan természetesen nem egyedülálló - tatbányai városlétesítési jelenség. " A tervezéssel kapcsolatos kételyek nálunk is megfogalmazódtak. A hetvenes években a hazai közvélemény - de részben a szakemberek, az új városok vezetői is - megkérdőjelezi az új településekhez kapcsolódó korábbi társadalmi programokat. Ez idő tájt tűnik el a városok nevei elől a 'szocialista' jelző. S ha a hetvenes évek szakirodalmában lehet is találkozni a szocialista város terminológiájával, az inkább mai, a szocialista viszonyok közötti fejlődést, mintsem az életmód, a magatartás és a kultúra szocialista tartalmát hivatott jelölni. Egyre többen vetik el azt a nézetet, hogy a szocialista életmód az új városok (vagy éppen az új lakótelepek sajátzerűsége, és kétségbe vonják, hogy a tervezési eljárások beavatkozhatnak az életmód, a közösségi viszonyok alakulásába)." ¹ - állapítja meg Szirmai Viktória még 1988-ban a Csinált városok című könyvében. A tévedések szerencsére napjainkban már tárgyilagosan szemlélhetők és ítéelhetők meg, s nem csupán az mondható ki, hogy a kultúra, a művészet szocialista jellegét nem sikerült megvalósítani, hanem azt is hangsúlyozhatjuk, hogy a jelző nélküli kultúrát és művészetet sem hódíthattuk meg. Az 1947-ben meghirdetett tatbányai program szerint " A szocialista realizmus megteremtésének az őszinte időálló sikere két tényezőtől függ: a munkásság és a művészetek egymást éltető, létrehozó szoros kapcsolatától és a teljesen alulról való építkezéstől." ² E vulgáris megközelítés cselleme hosszú évtizedekig uralkodott a bányászvárosban: művek hosszú sorát idézhetnénk pontos illusztráció gyanánt. Ugyanígy megmosolyogtató adalék lenne, ha hosszabban idéznénk egy rövidebb periódus, az ötvenes

évek szellemiségét árasztó, a Komárom megye a kulturális felemelkedés útján című, 1953-as keltezésű tanulságos kiadványból. Elégedjünk meg most egy rövid reprezentatív részlettel: "Ötéves tervünk végrehajtása során sikeres ütemben pótoljuk a bűnös múlt mulasztásait, a tudomány, a művészet gazdagságát egész népünk közkincsévé tesszük. ...Szélesre tárva dolgozó néplink előtt a tudás várának, a művészet csarnokának a múltban lezárt, csak a tőkések aranykulcsával nyitható kapuit." ³ A képzeletbeli kapuk teljesen hiába tárultak fel: ezt ékesen tanúsítja Tatabánya és művészetének története, például ja.

A bányászváros és a művészet különállásának, illetve rendkívül felületes kapcsolódásának illusztrálására - a rendelkezésünkre álló igencsak gyér irodalom párhuzamait újra felidézve - nem alkothatjuk meg a "szentendrei művészet", illetve a "vásárhelyi művészet" fogalmának mintájára a "tatabányai művészet" szóösszetételt, holott erre a vágy már korán felébredt. Alig tíz évvel az első tatabányai művészeti kezdeményezések után, 1958-ban Artner Tivadar állapította meg egyik hetilapcikkében: "Annyi lelkesedés, az igaz művészet iránti elhivatottság szavaikban, olyan meggyőző hangon szólnak a tatabányai művészet jövőjéről - nem kevés nehézséget vállaltak, és küzdöttek már érte eddig is -, hogy semmi kétséget nem érzünk az iránt: Tatabányán a magyar képzőművészet góca van születőben." ⁴ Ehhez a vélekedéshez fűzi kétkedő megállapítását - ám még fenntartva reményét - Győry Csaba a Miniszter Úr! - Osztályvezető Elvtárs! című tanulmányában: "Hogy ez a lehetőség reális volt-e, valóban létrejöhetett volna-e egy "tatabányai iskola", az máig vita tárgya." ⁵ Az 1970-es kétségek napjainkra végképp szertefoszlottak: nem jött létre tatabányai művészeti góc, és nem született meg a tatabányai iskola: az elmúlt negyvenöt évben néhány képző- és iparművész munkássága Tatabánya városának történetéhez kapcsolódott, művek sorával gazdagodott a "bányászat a képzőművészetben: témakör, de a jelenségek jelentőségét nem becsülhetjük túl. Az 1947-ben megszervezett tatabányai Bányász Képzőművészeti Szabadiskola, és az ebből kinövő, ehhez kapcsolódó, e mellett zajló kezdeményezések művészeti mozgást eredményeztek, azonban kimagasló művészeti eredmények, esztétikai értékek létrejötte nélkül. Itt, Tatabányán korábban nem éltek, nem működtek követésre érdemes elődök, itt nem jött, jöhetett létre művészeti atmoszféra, alkotásra inspiráló közeg, nem voltak folytatásra érdemes, folytatásra váró előzmények. Jóllehet a lemaradás nem olyan nagy, mint képzelnénk: Szentendre művészete is alig száz esztendőös múltra tekinthet csak vissza - sőt, a művésztelep-szerveződés a húszas évek második felében zajlott le -, s ugyanígy a századfordulóig nyúlik vissza Hódmezővásárhely mai művészetének előzménye; végső soron csaknem fél évszázad Tatabányának is már megadatott a fejlődéshez. A művészetpártolás vidéki fővárosaivá emelkedett, az elmúlt évtizedekben megizmosodott Pécs és Székesfehérvár, vagy Szombathely létrehozott valamit, fórumot teremtett a modern művészetnek gyűjtemények, kiállításorozatok, művésztelepek alapítása, gondozása által. Tatabányának ez nem sikerülhetett: itt kimaradt a polgárosodás folyamata, itt nem zajlott le szerves fejlődés, hanem elhamarkodott intézkedésekkel próbáltak pótolni elmaradt állomásokat. Tatabánya művészeti múltjának két rekvizituma: A Donáth Gyula-alkotta Turul-szobor a Bánhida fölötti sziklák ormán, és a Feszty Árpád által festett Bánhidai csata című olajkép - monumentális, ám nem éppen kiemelkedő jelentőségű, kimagasló művészeti értékű alkotások, amelyeknek történeti megalapozottsága is meglehetősen inga tag. ⁶ Ezekhez kapcsolódni, ezeket

hagyományteremtő elemeknek tekinteni botorság lenne. E mellett néhány rajztanár itteni működése - így az 1926 és 1942 között itt tanító és festő, majd Tatára áttelepülő Dobroszláv Lajos, valamint Görgényi István -, itt rendezett kiállításai kapcsolható a Tatabánya megalakulása előtti, Tatabánya részeit alkotó települések kulturális-művészeti múltjához. Valójában tehát légiűres térben próbált halatlan lendülettel, valami hatalmasat építeni a szabadiskola Luzsicza Lajos, Balázs István, Szlávik Lajos, Görgényi István majd Krajcsirovits Henrik munkássága, vezetése révén. Kevesen ismerik azt a mozzanatot, amely azt tanúsítja, hogy Tatabánya első szándéka nem szabadiskola létrehozása, hanem szervezetesebb, kötöttebb formájú intézmény alapítása, képzőművészeti középiskola volt.⁷ A lazább szabadiskolai keretek kevesebb esélyt teremtettek a sikeres tevékenységhez, annyi azonban mindenestre elérhető volt - összhangban a kor káderpolitikájával -, hogy a bányászok köréből indult tehetségek a budapesti Képzőművészeti Főiskolára kerülhettek, ahonnan diplomájuk megszerzése után többen visszatértek Tatabányára, e tájegységre. Nehezen eldönthető - habár biztos, hogy nem emelkedett ki új Munkácsy, vagy Csontváry -, hogy volt-e esély a Sztálin-díjas festőművész, Finogenov jóslatának beteljesedésére: "A kiállítás és a szabadiskola munkája igen tetszett nekem. Minden erővel és eszközzel támogatni kell a munkásoknak ezt a kítűnő mozgalmát. A magyar népből, a munkások köréből ... létrejön az új művészi gárda, amely az új szocialista, realista kultúrát fogja felépíteni és ez fogja eldönteni a szocialista realizmus problémáját." ⁸ A város, a helyi kulturális vezetés néhány műteremlakás építésével, kiállítási lehetőségek hevenyészett megteremtésével, tárlatvezetésekkel, műteremlátogatásokkal, kampányokkal teljesítettnek ítéltette feladatait, bepótoltnak vélhette lemaradásait, és nyugodtan deklarálhatta: megteremtődött, megteremtette a tatabányai művészetet. Pedig mindez csak a felületi rétegek mozdulása volt. Ezt alátámasztja az is, hogy a Tatabányáról értekező művészeti irodalom zöme helyi keltezésű, az országos figyelem csak néhány, vidéki tudósításkampányba illeszkedő folyóiratcikk közléséig - a Szabad Művészet, majd a Művészet lapjain - terjedt. Néhány, az Új Forrás folyóiratban megjelent tanulmány, rengeteg impresszionisztikus hangvételű, propagandaízű helyi napilapcikk, pár tucatnyi katalógusbevezető lehet a téma kutatójának forrása, s egy adattár, a már 1986-ban napvilágot látott, Nász János által összeállított kítűnő adatgyűjtemény. ⁹ Tatabánya művészetének - illetőleg Tatabányának és művészetének - összefoglaló elemzése, feldolgozása mind a mai napig nem született meg. Természetesen elmentét feszül az összességében nagy terjedelmű helyi dokumentum, visszhang és az országos fogadtatás visszafogottsága között: a helyi értékelések mást jeleznek, mint az országos visszhangtalanság. Ugyanakkor tudomásul kell vennünk, hogy nem véletlen: a modern magyar művészetet feldolgozó, tudományos igényű összefoglalás csupán egyetlen Tatabányáról indult művészt tart számon, és őt is elsősorban budapesti működése miatt. Ez az 1972-es arány az azóta eltelt húsz esztendőben sem változott lényegesen, és talán csak egy-két alkotónak van esélye arra, hogy a szélesebb perspektívából szemlélt kortárs összképben mérlegeljék, értékeljék művészi tevékenységét, illetve csak néhány, innen elszármazott alkotó munkássága kapott szakmai elismerést, vívott ki kiemelt figyelmet. És akkor még nem szemléltük az európai távlatokat, a nemzetközi művészeti vérkeringés szempontjait. Vagyis szomorúan és józanul kell konstatálnunk: csak kismesterek munkálkodását, munkásságát tudhatjuk a szűkebb pátriánkban magunkénak,

olyan kismesterekét, akik erejüket, jelentőségüket elvesztik a városhatárokat átlépve, akiknek szélesebb körű ismeretsége rendkívül csekély, akik a megméretetést, a nagyobb nyilvánosságot alig-alig merik vállalni. A jéghegynek nincs csúcsa: a Nász János-féle adattár Tatabányával foglalkozó tételeinek száma - amely 40 év, az 1945 és 1985 közötti időszak történéseit regisztrálja - négyszázötvennél több, a bányászvárosban megrendezett kiállítást vesz számba.

A hivatkozások eme magas számából leszűrhető, hogy Tatabányán folyamatos kiállítási tevékenységgel működött a Népház, majd később a hatvanas évek végétől a Kernstok Terem, elsősorban a helyi művészetet, művészeket szolgálva, de kitekintési lehetőséget adva a magyar kortárs művészetre is. A kiállítások nagy száma folyamatos, ám nemegyszer egyhangúságba fulladó munkáról tanúskodik, s egyben azt is illusztrálja, hogy Tatabánya a közelebbi környezetben lévő településekkel - a polgári hagyományokban gazdagabb Esztergommal és Tatával - is megpróbálta felvenni a versenyt. A megyeszékhely művészeti téren történő életörési szándékát a kiállítások organizálása mellett a művészek letelepítésével is kinyilvánította: a város két ütemben lakáshoz, illetve műteremhez juttatta alkotóit, és megbízásokkal, vásárlásokkal, ösztöndíjakkal is segítette az egzisztenciális problémák megoldásában, de említhetnénk a különböző, pontosan nehezen kitapintható támogatási formákat is. Itt, Tatabányán indultak meg a megyeszékhely-szerepből eredően a megyei kollektív képzőművészeti sereg-szemlék, és furcsa módon 1979-ig kellett várni arra, hogy átadják a város első olyan kiállítótermét, amely csak kiállítási célt szolgálván - ha kamara méretekben is - zavartalanul végezhetette munkáját. Ez a Kernstok Terem volt, amelyet aztán most, a kilencvenes évek elején új gazdája, A Közművelődés Háza áldásos tevékenységének köszönhetően elbúcsúztathatunk a színvonalas munkát végző intézmények sorából. Egyébként rendkívül jellemző momentum, hogy a nyolcvanas évtizedben létesített Közművelődés Háza - a múzeumi tereken túl - úgy épült fel, hogy a tervezők és a megrendelők elfeledkeztek a kiállítóterem létesítéséről.

Szépen illusztrálta a tatabányai művészek helyzetét - ha áttételes formában is - az 1982-es, várossá nyilvánítás harmincötödik évfordulója alkalmából rendezett Városi Képtár-kiállítás, amely azon túl, hogy egyes művészek kiemelt támogatásának, elismerésének látéletét is felmutatta, egyben reprezentálta a városi képzőművészeti gyűjtemény létrehozásának eleven törekvését. A csknem 120 alkotás, amely a hatvanas-hetvenes évek fordulójától az 1982-vel bezáródó időszak gyűjtését regisztrálta és vonultatta fel, főként a városban tevékenykedő művészek alkotásait ölelte-öleli fel, s néhány elszármazott, valamint kiállításával itt vendégeskedett alkotó munkáival egészült ki. A Városi Képtár-gondolat összefügg azzal az 1957-es elképzeléssel, hogy Tatabányán állandó tárlatot, vagyis kortárs múzeumot, gyűjteményt létesítsenek.¹⁰ Természetesen és szerencsére ez a gondolat már 1957-ben is csupán illúzió volt, és nem valósulhatt meg a későbbiekben sem. A Városi Képtár-kollekció egyébiránt egy súlypontjaiban elhibázott, rapszódikus és koncepciótlan gyűjtőtevékenységet illusztráló, színvonalában meglehetősen ingadozó, kevés értéket felmutatni képes együttes volt, és ha még létező, akkor ilyen is maradt, ismét figyelmeztetve arra, hogy belterjes módon nem lehet viszonylag kis körzetből merítve értékes, magas színvonalú együttest kialakítani. Itt most egy Tatabányához hasonlóan hagyományokat nélkülöző település kitűnő gyűjteményszervező tevékenységére hívnám fel, ellen-

példát jelölve meg, a figyelmet: Paks városa a közelmúltban nyitotta meg rendkívül magas színvonalú modern művészeti gyűjteményét, természetesen nem csupán a paksi alkotók munkáira támaszkodva.

Az első, politikai szempontok által árnyalt művésznevelési tendenciák időközben elhaltak: a rendszer úgy tett, mintha feladatát véglegesen teljesítette volna; Krajcsirovits Henrik, Bondor István, Brém Ferenc, majd Nausch Géza Tatabányára való visszatéréseivel minden megoldódott, a szocialista város rendelkezésére álltak a szocialistának nevelt-tudott művészei. Közben-közben érkeztek mások is: elsősorban rajzpedagógusokként más tájakról, mint Papp Albert és Bánfi József, Varga Bencsik József, kinevelődtek még néhányan a Bányász Képzőművész Körből, mint Szendrőfi Pál és Karkus István, később megtelepedett itt B. Hegyi László és Varkoly László, fel-feltűnedeztek fiatal tehetségek, mint Szunyogh László, de el is távoztak sokan, illetve nem éltek a visszatérés lehetőségével, mint például Droppa Judit, Gerber Pál, Lois Viktor. A legfontosabb tényezőek kérdésben, hogy az ötvenes éveket követően nem volt több megkötési kísérlet: nem kínáltak fel senkinek lehetőséget az itteni megtelepedésre-alkotómunkára, nem hívtak senkit Tatabányára, és egyre kevesebben lettek az innen induló tehetségek, fiatalok is. Ez is hozzájárult a belterjességhez, a megállapodottsághoz. Természetesen megítélés kérdése, sok vagy kevés a jelenlegi, vagy korábbi évtizedek művészlétszáma Tatabányán. A kérdés eldöntését megnehezíti, hogy itt sem a mennyiségi tényezők a döntő fontosságúak, hanem a minőségek. A Tatabányához az elmúlt negyvenöt évben kötődő művészek névsora - a leggyakrabban szerepelt és szereplő, a hivatalosnak minősülő alkotókat számba véve - hosszúvá, terjedelmessé alakult: Balázs István szobrászművész /?,EL/, Balatoni Klára ötvös-iparművész /1953-/, Bánfi József festőművész /1936-/, Bondor István szobrászművész /1917-/, Brém Ferenc szobrászművész /1927-1988/, Dobroszláv Lajos festőművész /1902-1986,EL/, Droppa Judit textiltervező iparművész /1948-,EL/, Freund Sándor festőművész /1933-/, Geiger Péter grafikusművész /1956-/, Gerber Pál festőművész /1956-,EL/, Goda Zsuzsa festőművész /?/, Görgényi István festőművész /1917-1975/, Sz. Györfy Klára festőművész /1925-/, B. Hegyi László keramikumművész /1951-/, Horváth Ferenc festőművész /1933-1992,EL/, Izing István belsőépítész /?/, Jakobi Anna grafikusművész /1935-,EL/, Kádas István grafikusművész /1941-,EL/, Karkus István festőművész /1946-/, H. Katona Erzsébet textiltervező iparművész /1942-/, Kovács Gábor festőművész /?,EL/, Kovács István grafikusművész /1942-,EL/, Krajcsirovits Henrik grafikusművész /1929-/, Krulik Frigyes belsőépítész /1934-,EL/, Lajos József szobrászművész /1936-,EL/, Lois Viktor szobrászművész /1950-,EL/, Luzsicza Lajos festőművész /1920-,EL/, Nausch Géza ötvös-kovács-művész /1941-/, Neuberger István festőművész /1953-,EL/, Oláh György grafikusművész /1946-,EL/, Révész Napsugár grafikusművész /1944-,EL/, Salló István fafaragó /1932-/, Szlávik Lajos festőművész /1922-,EL/, Szamosvári József festőművész /1931-,EL/, Szendrőfi Pál grafikusművész /1939-/, Szunyogh László szobrászművész /1956-/, Tóth Gábor grafikusművész /1960-/, Sz. Török Mária textiltervező iparművész /1927-/, Varga Bencsik József grafikusművész /1944-/, Varkoly László festőművész-performer /1960-/, Varkolyiné Frech Erika festőművész /1959-/, Viczina Júlia keramikumművész /1962-,EL/. Néhányuk sorsa, életpályája, munkássága már véglegesen lezárult, néhányuk előtt még nagy lehetőségek állnak, sokuk kapcsolata már nagyon laza a bányász-

várossal. A helyzet: az alkotófeltételek, a körülmények, a támogatási rendszerek, az intézményi adottságok gyökeresen megváltoztak. Tatabányán is léüres térbe került a művészet, látzatszfunkcióit már régen elvesztette, az új érvényesülési lehetőségeit még nem találta meg. Miként a város, a művészet is a helyét keresi, és nincs túlságosan sok remény. Művészetellenes közegben, a művészetet perifériára szorító társadalmi-politikai viszonyok között - a léghajóból minden feleslegesen kidobták, így a művészetet is kihajították már - nincs sok esélye a fesőknek, grafikusoknak, szobrászoknak, iparművészeknek. A régi dicsőség szertefoszlott. Maradna mentőangyalként a műkereskedelem, felléphetnének a galériák, amelyeknek rendszere, vásárlóközönsége még nem alakult ki Magyarországon, s nincs kereslet, vásárlóerő sem. Tatabánya nem az a városa az országnak, ahol külföldi turisták, érdeklődők keresnék a kortárs művészet majdan örökérvényűnek bizonyuló darabjait, ahol a magyar gyűjtők sorbaállnának a bányászbrázolásokért, vagy akár színvonalas tájképekért, hogy az avantgarde törekvések alkotóinak esélyeiről ne is beszéljünk.

A város köztéri, monumentális művészete is - átszöve erőteljesen az országos tendenciák negyvenöt esztendő hatásával, dokumentálva egyben az itt dolgozó alkotók munkásságát - hűen érzékelteti az erőtlenséget, a visszafogottságot, amit más ágazatokban is tapasztalhatunk. A sok-sok ülő nő, fantáziátlan mellszobor tökéletes összhangba hozható az építészeti semmitmondással és sematizmussal, a sivár, embertelen, az alapvető szükségleteket, életfeltételeket is alig-alig szolgáló-megteremtő tér egyhangú, szűkös, elidegenítő hatású atmoszférájával. Ebben a kegyetlen térben, - ahol emberek tízezrei kényszerülnek megélni mindennapjaikat - az elmúlt évtizedekben otthonra lelt - a sok-sok pannó, mozaik, térberendezés, kopjafa, fafaragás, emlékmű, díszítőszobor mellett - egy kimagasló jelentőségű köztéri alkotás: Melocco Miklós Ady-szobra. E remekművű kompozíció, fennállásának tizenhat éve alatt tragikus kimenetelű konfliktusokba bonyolódott Tatabánya műélvező közönségével. Megpróbálták új környezetben elhelyezni, de ez a kísérlet sem vezetett eredményre: a vesztes a szobor maradt. Ma Melocco Miklós a magyar monumentális szobrászatban fordulóponthoz közel, kulcsfontosságú Ady-szobra vandál módon szétzúzott állapotban, száműzetésben egy múzeumi raktárban pihen. Jelképes jelentőségű, értelmű lehet ez a szomorú mozzanat: ha Tatabánya nem képes remekművet szülni, akkor nem fogadja be a kívülről érkezőt sem.

Jegyzetek:

1. Szirmai Viktória: "Csinált" városok. Bp., Magvető 1988. 8. 1.
2. Englerth Miklós: A Tatabányai Képzőművészeti Szabadiskola 1947-1949 = Új Forrás, 1987. 5.sz. 70. 1.
3. Komárom megye a kulturális felemelkedés útján. Tatabánya, Komárommegyei Tanács Népművelési Osztálya, 1953. 31. 1.
4. Artner Tivadar: Bontakozó művészet Tatabányán = Élet és Irodalom 1958. 25.sz. 11. 1.
5. Gyóry Csaba: Miniszter Úr! - Osztályvezető Elvtárs! = Új Forrás 1970. 1.sz. 102. 1.

6. Tatabányai séták. Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 1991. 15. 1.
7. Englerth Miklós: id.mű 69. 1.
8. Tatabánya művészetének 25 éve.
A Tatabányán, 1972 októberében, a Népházban rendezett kiállítás katalógusa. 4. 1.
9. Nász János: Képző- és iparművészeti kiállítások Komárom megyében 1945-1985. Bibliográfia. Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 1986.
10. Győry Csaba: id.mű 100. 1.

Az egészségügy régen és ma

Dr. Vargha Péter

A szén és Tatabánya korábban egymástól elválaszthatatlan fogalmak voltak. Tatabányán és közvetlen környékén minden a bányáktól függött. Így volt ez az egészségügyben is. Ha nem lettek volna bányák, akkor valószínűleg ezt az előadást sem én tartanám Önöknek, mert az én dédszüleim sem telepedtek volna a szén hívószavát követve Tatabányára.

Nem sokkal az első bánya megnyitása után fölmerült az igény az itt dolgozók, illetve a lakosság orvosi ellátásának megszervezésére. 1898-ban létrejött Tatabányán az úgynevezett Társláda és azt is tudjuk, hogy ki volt ennek a Társládának az első orvosa, Dr. Szabó Ignácnak hívták. Egy évvel később már fölépült a Bányakórház. Olyannyira megfelelt a kor követelményeinek, hogy 1899-ben központi víz és villany volt ebben az épületben, amely ebben az időben a lakóházakra sem volt jellemző. Aki tatabányai és nem túl fiatal, az láthatta még ennek az épületnek a maradványait a mai Napsugár Kisáruház helyén. Ha szemben álltak a régi épülettel, annak a jobb oldali sarka, ahol átmenetileg tejraktár is működött, volt a régi bányakórház része. Kronológiailag ezután az 1909-ben fölépített járványkórház következett. Hamarosan az előbb említett bányakórház kicsinek bizonyult, és 1911-re fölépült az új kórház 129 ágygal, amelyből 80 sebészeti, 49 belgyógyászati ágy volt. Ez a bizonyos új kórház, amelyet Tatabánya mai lakossága a régi kórház, vagy 01. telephely néven ismerhet, az Óvárosban található a Semmelweis utcában. Jelenleg ebben az épületben kevés toldást követően 213 ágy működik. 1913-ban építették a kórház mellé a rendelőintézetet, erre később emeletet húztak. Ebből kifolyólag a külseje is jelentősen megváltozott. Mindenesetre ez az épület ma is áll és ma is rendelőintézet. 1921-ben Tüdőszanatórium épült nem messze az új kórháztól. Ez a Tüdőszanatórium később az Árpád Gimnáziumnak adott otthont, jelenleg sok-sok bővítés után közgazdasági technikum és az egészségügyi szakközépiskola otthona.

Ebben az időben az orvosi és bányamérnöki fizetések megegyeztek egymással. Hogy ennek manapság ki örülne jobban, az orvosok vagy bányamérnökök, azt nem tudom. Mindenesetre a fizetésen kívül ingyen lakás, fűtés, világítás, 3 fő személyzet járt a vezető orvosoknak, a főorvosok pedig a bányavezetővel azonos fizetést kaptak.

1950-ben 399 ágygal működött a kórház, 211 alkalmazottja volt, ezek között 24 orvos dolgozott. 1957-re az ágyak száma 449-re bővült, de a terület maradt. Tulajdonképpen az az iszonyatos elmaradás, illetve elmaradottság, amelynek jezeit ma is viseljük, ebben az időben kezdődött. Csak emlékeztetni szeretnék a néhány sorral korábban leírtakra, amely szerint az 1889-ben épült Bányakórház európai színvonalat képviselt. Dehát térjünk vissza a közvetlen közelmúltra. 1959-ben a Honvédelmi Minisztérium könyvjóváírással az Újvárosban lévő Hunyadi Páncéloslaktanya épületeit az Egészségügyi Minisztérium rendelkezésére bocsátotta. Tulajdonképpen a Hunyadi Páncéloslaktanya neve maradt meg kórházunk jelenleg legismertebb elnevezésében. 1963-ban épült a TBC Szanatórium. 1964-ben a Vérellátó Központ, az I. Belgyógyászat és a II. Belgyógyászat, 1984-ben az úgynevezett Manuális Pavilon, amely végre korszerű ellátási körülményeket biztosított a műtétre szoruló betegek számára. Ahogy terebélyesedett

a kórház, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy a kiszolgáló részlegek nagysága elégtelen, ezért új Ebédlőt és Konyhát (1987), új Kórbonctant és Infúziós labort (1991) építettek, illetve adtak át. Sajnálatos, hogy mindkettő kissé túlméretezettnek bizonyult. Ez tehát már a jelen, azaz 1216 ágy, közel 2000 dolgozó.

Érdemes összevetnünk a kórházunk éves költségvetési adatait a régiekkel. Külön érdekessége ennek az összevetésnek, hogy 1905 és 1992 között három pénznem szerepel az összehasonlítások között. 1905-ben tehát 17.000 korona volt a kórház éves költségvetése, 1934-ben 165.000 pengő, 1992-ben 960 millió Ft. Azt, hogy ez mire volt elég és mire nem a korábbi években, nem tudjuk pontosan megmondani, csak következtethetünk a korabeli leírásokból, melyek mindekor elismerőleg nyilatkoznak a tatabányai kórházról. Hogy mire elég ma a költségvetésünk, arról sajnos annál pontosabban tudunk nyilatkozni. Európai színvonalú, minden igényt kielégítő betegellátásra, tisztességes bérezésre semmiképpen. A hallgatók között nyilván sokan ismerik azt a kifejezést, hogy bázis költségvetés. Az egészségügyi intézmények költségvetése ezen az úgynevezett bázisszemléleten alapult és alapul jelenleg is. Hogy miért pont ennyi ebben a kórházban, és miért pont annyi a másik kórházban, azt ma senki nem tudja pontosan megmondani. Nem lehet elfogadni azt a tényt, hogy az ország egyik pontján egy 1200 ágyas kórház költségvetése 800 millió Ft, az ország másik felén egy ugyanekkora kórháznak 1,5 milliárd Ft.

Mindenki előtt ismert, hogy ma a magyar egészségügy súlyos válságban van. Ennek a válságnak elsődlegesen gazdasági okai vannak, de a gazdasági okok mellé csaknem hasonló súllyal rendelhető az érdekeltség teljes hiánya és a szervezetlenség.

Kórházunk vezetése kidolgozta hosszútávú stratégiáját. Ez a stratégia azt a célt szolgálja, hogy minél jobban megfeleljünk a lakossági elvárásoknak, nyitott, barátságos, széleskörű ellátást biztosító intézménnyé váljunk. Ugyanakkor foglalkoznunk kell a jelenlegi válság kezelésével is. Stratégiánk tehát válság managementet is tartalmaz.

Lássuk hát miből is áll ez a stratégia:

1/ Környékünk ellátására - és sajnos ez alól nem kivétel a megyei kórház sem, - a diagnosztika rendkívüli fejletlensége jellemző, olyannyira, hogy az még az országos átlagot sem éri el. Nagyon fontos berendezések hiányoznak kórházunkból, amelyek megléte azt biztosítaná, hogy betegeinket gyorsabban, pontosabban és számukra sokkal kevesebb kellemetlenséget okozva tudnánk kivizsgálni. Ennek a *korszerű diagnosztikának* a megléte ugyanakkor a korszerű terápiát, tehát a gyógyítás korszerűbb feltételeit is biztosítja.

2/ Stratégiánk másik fontos része az *informatika fejlesztése*. Ez a diagnosztikához hasonlatosan nagyon drága és hasonlóképpen fontos része a kórház működésének. Racionálisabb gazdálkodást, magasabb színvonalú betegellátást csak akkor tudunk biztosítani, ha ismereteink és adataink nemcsak napra, hanem percre készek.

3/ Az előbbiekkal teljesen egyenrangú, csak még nehezebben, hosszabb távon magvalósítható célkitűzés a *telephelyi széttagoltság megszüntetése*. Kórházunk jelenleg négy, egymástól meglehetősen távollévő úgynevezett telephelyen műkö-

dik. A Szanatórium és a Fertőző osztály között kb. 11 km a távolság. A laikus hallgató is el tudja képzelni, hogy ez az utazással járó kellemetlenségeken túl mekkora többletköltséget ró a kórház büdzséjére. Már 1 évvel ezelőtt megkezdődött ez a folyamat, amelyről szólni kívánok és a következő években is azt kívánjuk folytatni, amelyet úgy hívunk, hogy profiltisztítás. Az aktív és a krónikus ágyakat elfoglaljuk különíteni egymástól oly módon, hogy a 02. telephelyen, azaz közismertebb nevén a Hunyadi Kórházban, kizárólag aktív betegellátás folyik majd. Itt lesz a korszerű diagnosztika, az intenzív osztály már jelenleg is itt van, a műtétes szakmák, művese állomás, cardiológia, stroke, stb.

A 03. telephelyen, vagy közismertebb nevén a Szanatóriumban történik majd a krónikus betegek ellátása. A 01. telephelyet pedig, az 1911-ben épült "új kórházat" be fogjuk zárni. Már idén megszüntetjük megyénk egyik szegényfoltját, a 04. telephelyként ismert Fertőző osztályt, pontosabban a Fertőző osztály beköltözik az I. Belgyógyászat földszintjére, ezt az épületet pedig átadjuk az Önkormányzatnak.

Minden lépésünket, minden átszervezésünket úgy tervezzük és úgy kivitelezünk, hogy ezek zökkenőmentesen és pontosan illeszkedjenek az előbb főlvázolt három fő folyamatba.

E több éves program vége tehát a következő: megszűnt a 04. telephely, megszűnt a 01. telephely, a 02. telephelyen - amely egyébként elnevezésre vár, mert kórházunknak a mai napig nincs neve - csak aktív betegellátás folyik. Itt már fölépült az új pavilon, ahova valamelyest csökkentett ágyszámmal a Szülészeti-Nőgyógyászat, Gyermekgyógyászat és a Fül-orr-gégészet költözik. Üzemel a Computer Tomograph, operálnak az idegsebészek, új röntgen készülékeket helyeztünk üzembe, mellkasi és ér műtéteket végzünk, magas színvonalon folyik a vesebetegek, a szívbetegek, az emésztőszervi betegségben szenvedőknek és etc. ellátása. A 03. telephelyen, jelentős komfortosítást, az ágyszám csökkentés után krónikus betegeket ápolunk.

Sajnos a szintén korábban vázolt anyagi nehézségek miatt számolnunk kell azzal is, hogy válságintézkedéseket is kell végrehajtánunk. Ezek közé tartoztak a múlt évben és ebben az évben is az ágyszüneteltetések, a gyógyszerfogyasztás jelentős korlátozása és ezek közé tartozhat a jövőben az is, hogy esetleg kényszerűségből szüneteltetnünk kell részlegek, osztályok vagy egész épületek működtetését.

Szerves része most már nem a stratégiánk, hanem a taktikánknak az, hogy lényegesen nyitottabb kórházzá szeretnénk válni, azaz azt szeretnénk, ha bizonyos határig a legbelsőbb ügyeinkbe is bepillanthatnának a lakosság képviselői. Úgynevezett Társadalmi Felügyelőbizottságot kívánunk létrehozni, amelyben tükröződne az, hogy kórházunk nem csupán megyei kórház, hanem Tatabánya város kórháza is. Az itt kezelt betegeink 53 %-a tartósan, több évre visszamenőleg tatabányai, illetve közvetlen környékbeli lakos. Ennek a számaránynak tükröződnie kell, vagy kellene a Társadalmi Felügyelőbizottság összetételében is.

Mit várunk ettől a bizottságtól?

Kísérjék figyelemmel a stratégiai terveinket, adott esetben szóljanak bele. Nyilatkozzanak arról, hogy melyek a lakosság elvárásai a kórházzal szemben. Folyamatosan értékeljék a munkánkat. Ehhez folyamatosan és közvetlenül minden szükséges adatot, információt biztosítani kívánunk. Ezzel mint egy mellék-

termékként elejét vehetjük számos, a lakosság és a kórház kapcsolatát mérgező és nagyon sokszor alaptalan pletykának is.

Engedjenek meg egy személyes vallomást. Tősgyökeres tatabányai vagyok, édesanyám is itt született, édesapám több évtizedig a megyei kórház főorvosa volt. Éppen ezért különös felelősséget és szeretetet érzek ezzel a kórházzal és ezzel a várossal szemben. Remélem, hogy négy gyermekem között akad majd, aki szintén ezt a pályát fogja választani és talán ebben a kórházban fog dolgozni.

Végezetül tiszta szívből kívánom mindenkinek, hogy ennél közelebbről és ennél alaposabban, mint ahogy az előadásból, soha ne ismerjék meg a megyei kórházat.

Irodalom

A 75 éves Tatabányai Kórház története: 1899-1974

(Szerk.: Lakatos István, Sándor József, Varga László. Tatabánya, 1974)

Tatabánya sportja

Partali László

Hölgyeim és Uraim!

Nagy fába vágja az a fejszéjét, aki vállalkozik arra, hogy a rendelkezésre álló 1/4 órában összefoglalja Tatabánya sportjának történetét. A feladat nagyságát alátámasztja az, hogy míg ma itt a 45 éves városról emlékezünk, addig a település sportja már a századforduló táján bontogatja szárnyait, s az utóbbi 45 évben olyan fergeteges sportsikereket hozott, amelyre nemigen akad példa az ország más hasonló nagyságú városai között.

Mindez az előadót kényszeríti arra, hogy mondandójának összeállításakor szelektáljon, ugyanakkor a történeti hűség megtartása miatt minden - a sport területén lényeges - történevről emlékezzen.

Az 1890-es években a fővárosi munkásság példájára a vidéki városokban, nagyobb munkástelepüléseken is egymás után alakulnak meg a testedző-, tornász és sportegyesületek. 1896 karácsonyán gördült ki az első csille szén a tatabányai I. számú aknából, s rövid időn belül a városi munkásság is szervezkedni kezdett, s ennek a jeleként kell értelmeznünk a sportegyesület létrehozásának szándékát is.

1910-ben egy nemes gondolkodású bányamérnök Frei Ferenc egyesületbe fogta össze a tetterőtől és sportolási kedvtől duzzadó bányavidéki fiatalokat.

1910. február 6-án mondta ki a régi Altiszi Kaszinó helyiségében összesereglett 71 lelkes bányászfiatal a Tatabányai Sport Club megalakulását. Frei Ferenc lett az elnök, Sztruk Lajos a titkár.

1910. május 19-én a belügyminiszter jóváhagyta a club alapszabályát, amelyben fő célkitűzésként a testedzés különféle nemének művelése és terjesztése állt. Az egyesület jellegje: bátorság, erő, férfiasság. Az egyesület legfőbb törekvése a pályaépítés volt. A tagok és a szurkolók társadalmi munkája hozta létre az első sportpályát (labdarúgópályát) a felsőgallai palahányó oldalában, amelynek avatására 1910. augusztus 21-én került sor. Az első ellenfél a Győri ETO volt. Az alapszabályokban a futballon kívül említik még a birkózást és az egyéb atlétikai gyakorlatokat is, ennek ellenére a labdarúgás terjedése volt a legjellemzőbb.

A kezdeti helyi sikerek után a TSC-t benevezték a vidéki (nyugati kerület) labdarúgó bajnokságába. A legjelentősebb sportújság 1913-ban már azt írja, hogy a TSC a legjobb vidéki csapatok közé tartozik, s hogy Tatabánya neve az egész országban ismert "a sportja révén".

Sok nehézséget okozott kezdet kezdetén a csapat sportfelszereléssel történő ellátása is, a tagok fejenként 20 koronát fizettek be (csaknem egyheti teljes kereket) a labdarúgó cipőre és mezre. 1926 nyarán nagy jelentőségű intézkedés történt a magyar labdarúgó sportban. Felszámolták az ál-amatőrtséget és bevezették a professzionista és amatőr futballt, s a TSC amatőr labdarúgó csapat lett. Az 1946/47. évi bajnokságban megnyílt a lehetőség, hogy a TSC NB I-es csapat legyen, de az osztályozón kikapott a szomszéd várostól, a Dorogtól.

1948-ban teljesült az álom, a csapat bejutott az NB I-be. Jó kezdés után azonban meg kellett válniuk az első osztálytól. 1950-ben ismét sikerül a felkapaszkodás, de sajnos ismét kudarc éri a csapatot. 1956 óta újra NB I-es a csapat,

folyamatosan 36 évig. Ezalatt a több mint 3 és fél évtized alatt olyan labdarúgók neve fémjelzi a csapatot, mint Grosics, Lahos, Dombai, Deli, Gellei, Szepesi, Lacskó, Mencil, Csernai, Arany, Csapó, Szabó, Kiprich, Vince olyan mesterek irányításával, mint Lakat Károly, Hidegkuti Nándor. Közel 350 nemzetközi mérkőzést játszottak, s olyan csapatok fordultak meg Tatabányán, mint a Real Madrid, St.Etienne, Stuttgart.

Tizenhárom éves volt már az egyesület, amikor 1923-ban az akkoriban ismert rövidtávfutó Halle Imre szorgoskodása eredményeként megalakult az atlétikai szakosztály. Kezdetben futópálya sem volt, s így jobbára ugró és dobó számokkal kísérleteztek. Jelentős változást hozott a szakosztály életében, hogy 1928-ban a régi labdarúgópálya körül megépül a 400 méteres futópálya. 1932 tavaszán tűnik fel a szakosztály edzésein egy hosszútávú tehetség, Játékos Pál, aki később több évtizeden át nevelte a fiatal atléta tehetségeket. 1936-ban a szokásoknak megfelelően az olimpiai láng elindult útjára, az olimpia színhelyére, Berlinbe. A láng a megye településein is átfutott, s azt 31 tatabányai sportoló is vitte rövidebb-hosszabb távon.

A háborút követően közel egy évtizedes munka volt szükséges ahhoz, hogy a sportágba újabb tehetségek bontogassák szárnyaikat, mint Kiss László, Ország József rövidtávfutók. 1958-ban Hencz, Kiss, Ország, Tóth váltó magyar bajnokságot nyer 4x100 m síkfutásban. 1960-ban Kiss László magyar bajnok a 100 m-es síkfutásban.

Tény, hogy az egyesület fennállásának 50. évében az atléták minden "megnyerhető" versenyt megnyertek. Kis Antal a szakosztály gyaloglója 3 olimpián vett részt, s Mexikóból ezüstéremmel tért haza.

A 80-as években is voltak kiemelkedő atlétái az egyesületnek, mint Stark Katalin magasugró, Forgács Judit futó és Urbanik Sándor gyalogló, akik a nemzetközi küzdőtéren is kiemelkedő eredményeket értek el.

Időrendi sorrendben haladva az úszó és a vízilabda szakosztály létrehozása következett.

1924-ben készült el a fürdő, méghozzá "hűsége" illusztrálva az akkori kasztrendszer. A felső, kisebb medence csakis a tisztviselők kényelmét szolgálta, a középső az altiszttekét. Munkásnak egyikbe sem volt szabad belépnie. A munkástömegnek tehát az alsó 100 m-es medence jutott. Ez aztán rövidesen otthona lett a kibontakozó tatabányai úszósportnak. Az uszoda építője Uhlárik Ernő szervezte meg az úszó szakosztályt, amelyben a munka gyors sikerekhez vezetett. Mire elérkezett az 1932-es Los Angelesi olimpia, Székely András tatabányai úszó már biztos tagja volt az utazó magyar csapatnak.

A másik kimagasló gyorsúszó Angyal István volt. Jogosan írta róla az akkori Dunántúli Sportújság "...amelyik számban a tatabányai Angyal István elindult ott mások számára nem termett babér." Ő volt a második tatabányai sportoló, aki a legnagyobb kitüntetésben részesült; részt vett az 1936-os berlini olimpián. Részvételének érdekessége volt, hogy a Berlinbe menő gyorsvonat megállt Tatabányán, hogy a vidéki olimpikont felvegye. Ha már az úszásnál vagyunk, a vízilabda is megérne néhány gondolatot, de az idő rövidsége miatt erre most nem térek ki.

Az 1925-ös esztendőben megalakult a birkózó szakosztály is, amely az elmúlt közel 70 év alatt sok száz fiatal sportoló számára adott lehetőséget tehetségének

kibontakozására. Közülük a legtöbbre Takács János vitte, aki a Szőli olimpián IV. helyezést ért el.

1925-ben már működött Tatabányán a Természetbarátok Túrista Egyesülete. A mésztelepi Czermann-féle vendéglőben jöttek össze kétszer is hetenként, hogy megbeszéljék túraútvonalait. A kirándulások persze nem csupán virágszedést, vagy szalonasütést jelentettek, nem is csak túrát a jó levegőn. Politikai összejöveteleket is, szabályos gyűléseket. Így aztán a túristáknak sokszor meggyűlt a baja a csendőrséggel. Egyébként az elmúlt héten köszöntötték a TSC székházában Dubinyák Péter bácsit 80. születésnapja alkalmából. Ő a tatabányai turista-mozgalom nagy veteránja, aki már 1929-ben beiratkozott a Tatabányai Túrista Egyesületbe, s az 1955-ben a TBSC-nél megalakult természetjáró szakosztály létrehozásában is közreműködött. De bábáskodott a KOMÉP-nél és a Cement-gyárnál létrejött turista szakosztályoknál is.

A sakkozás a századforduló, de különösen az első világháború óta kedvelt szórakozás. Tatabányán az 1920-as évektől kezdve mind többen töltötték szabadidejüket e szórakoztató játékkal. Többször felvetődött a kérdés, hogy a tatabányai sakkozók népes táborát egyesületbe kellene tömöríteni. Végül 1935. július 1-jén megalakult a sakk szakosztály 50 taggal. A szakosztály sakkozái az évtizedek alatt sok szép sikert értek el, elsősorban a legjobb vidéki bajnoki címért kiírt versenyeken. A magyar női sakkozás tradíciói elmaradtak a férfiakétól, 1937-ig nem vett részt magyar nő a világ bajnokságokon. 1943-ban a krónikás a következő sorokat írta: "Az idei csapatbajnokság mérkőzésein Tatabánya csapatában egy feltűnően jól szereplő hölgysakkozó tűnt fel. Egymás után győzte le férfi ellenfeleit. Jegyezzük meg a nevét: Lángos Józsa kisasszony." A háborút követő időszakban mind népesebbek lesznek a női versenyek, s Lángos Józsanak sikerül 9 esetben megvédenie országos bajnoki címét. 1952-ben Moszkvában a női sakkvilág-bajnokjelöltek versenyén holtversenyben a 8-10. helyen végzett. Elnyerte a nemzetközi mester címet. De körünkben köszönhetjük Kósa László FIDE mestert is.

A 30-as évek végén több vidéki városban, köztük Tatabányán is meghonosodik az ökölvívás. Ebben jelentős szerepet játszott a levente intézmény, mely - természetesen elsősorban nem az ökölvívás szépsége, hanem inkább küzdő jellege miatt - felfigyelt e kemény sportágra. Az első ökölvívó mérkőzést 1939. augusztus 6-án a felsőgallai község háza udvarán rendezték meg. A jó eredményeket követően a felsőgallai "társulat" elhatározta, hogy a TSC színeiben, még ebben az évben szakosztály alakít. Az ökölvívók közül a legkiemelkedőbb versenyzők Kerényi Antal háromszoros magyar bajnok, Somodi Ferenc európabajnok, Dezsimits Tibor a moszkvai olimpián képviselte a TBSC színeit.

A kézilabda szakosztály megalakulását nem lehet pontos dátumhoz kötni, nem volt alakuló ülés, nem volt bajnoki nevezés. Tatabányán a gondolat 1942-ben vetődött fel, és 1943 tavaszán a férfi csapat Tatabányai Levente néven már megkezdte az edzéseket. A női kézilabda csapat 1943-ban alakult. 1959-ben megszüntették a nagypályás kézilabdát, s egy évtizedes NB II-es szereplés után 1969-ben mindkét csapat felkerült az NBI-be. A hetvenes években 3 alkalommal nyer magyar bajnokságot a férfi csapat. Kiemelkedő tudású játékosok szerepelnek mind a női, mind a férfi csapatban. Kéziné, Kaló, Gubányi, Bartalos, Kontra, Dr. Hoffmann, Szabó, Bíró, Marosi, Sibalín. Mind megannyi olimpiikon, s

némelyiküket még a világválogatottba is meghívják. S ne feledkezzünk meg a sikerek kovácsáról Albrecht Miklós edzőről sem.

Az erős emberek sportja a súlyemelés, az amszterdami olimpiát követően rohamléptekben fejlődik. Hazánkba, s ide Tatabányára mintegy 3 évtizeddel később érkezik el a népszerűsége. 1957-ben Soós Mihály birkózóedző kezdeményezésére megalakul a súlyemelő szakosztály. 1956 után újra kellett szervezni a szakosztályt. Az évtized végére, a 60-as évek elején a tatabányai súlyemelők betörték az országot, de mondhatni úgy, a világ élvonalába. Ez az a sportág, amely a legtöbb nemzetközi sikert hozta a sportegyesület számára. Földi Imre olimpiai bajnok kétségkívül a legkiemelkedőbb versenyző egyénisége volt a szakosztálynak. Őt olimpián vett részt. Szinte megszámlálhatatlan az általa felállított világcsúcsok száma. 1991-ben nagy megtiszteltetés érte őt, amikor egyetlen vidéki sportolóként beválasztották a Halhatatlan Olimpiai Bajnokok Klubjába.

Derajta kívül számtalan kiemelkedő eredménnyel rendelkező tatabányai erős embert is felsorolhatnánk még: Ecser Károly, Veres Győző, Hanzlik János, Holczer Sándor, Stark András, Szalai György, Oláh Béla.

Tisztelt Konferencia ! Hölgyeim és Uraim !

Sajnos nem értem még végére a város sportjának ismertetésében. Nem beszéltem még a vívók, kerékpárosok, kajak-kenusok, kosárlabdások, röplabdások, cselgáncsozók, asztaliteniszezők, jégkorongozók, tekések, teniszesek, vízilabdások eredményeiről. De fontosnak tartom azt is megemlíteni, hogy a városban nemcsak TSC, TBSC létezett, hanem működött itt KOMÉP SE, Erőmű SE, Volán SE, BHG SE, KOMTÁVHÓ SE, Generál SE és a szabadidősportot tömörítő Petőfi Tömegsport Egyesület. De részét képezi a város sportjának a diákok sportja, akik közül a legtehetségesebbek a sportegyesületekben fejleszthetik tovább képességeiket. Volt olyan időszak, amikor 3.000 igazolt versenyzője volt a város klubjainak, 50 %-uk diák.

Sokat adtak a sportolók a városnak, a közel 60 olimpikon, a 4 olimpiai bajnok, stb., de a város is sokat adott nekik. Az elmúlt több mint 4 évtizedben döntően a bánya biztosította a sportegyesület működési feltételeit - amely az egyesület virágzása idején meghaladta a 100 millió forintot, ugyanakkor nem is tűrte, hogy bárki is beleszóljon rajta kívül az egyesület életébe.

Változtak az idők, ma már a bánya nem tud ekkora összegeket a sportra fordítani, az önkormányzat pedig nem képes a kieső támogatást pótolni. Ugyanakkor minden elismerést megérdemel azért a rendkívül kedvező hozzáállásáért, amely alapján a testületi döntéseket követően közel 60 millió forintot fordít a létesítmények fenntartására, az élő sport és a diákok sportjának működtetésére. A város sportéletében egy korszak lezárulni látszik - főleg ami az élsport eredményességét érinti -, ugyanakkor reménykedünk, hogy közös összefogással sikerül a közel 8 évtizeden át megteremtett sportértékeket megőrizni. Úgy gondolom a mai helyzetben ez sem kevés.

Irodalom

BÁRDOS László István - HAVASHÁZI László: Bányász sportolók 50 éve. (A Tatabányai Bányász SC jubileumi emlékkönyve) Tatabánya, 1961.

Faluból város

László Tibor

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Az eddigi tudományos igényű kis- és nagyfeldolgozás után engedjenek meg néhány kötetlenebb észrevételt, hogyan látja a várossá válás folyamatát az építés, a városfejlesztő.

A város egy örökké változó organizmus, talán nem túlzó a hasonlat, ha egy élő organizmushoz (növényhez, állathoz, emberhez) hasonlítjuk. Mint minden organizmusnak, a városnak is megvannak a maga nevelői, orvosai (az építészek), és mint minden organizmus, ez sem tűri jól a természetellenes, erőszakos beavatkozást. Mire gondolok? A települési adottságokat figyelembe nem vevő, pusztán politikai és/vagy gazdasági megfontolásokat. Az elhibázott döntések okozta betegségek tárháza, klinikai lova Tatabánya. A három történelmi község (Alsó- és Felsőgalla, illetve Bánhida) néhány kilométeres távolságban feküdt egymástól, és az általuk alkotott háromszögben indult meg a bányászkodás, a bányakolóniák kialakulása, az ipar letelepedése, illetve ezekből alakult az új község, Tatabánya. Ez a kis bányásztelepülés mindhárom község földjeire rátelepedett, és kifejlődésével szinte összekötötte a három falut. Tehát megvolt az esély arra, hogy ezek összenőve nagyközséggé, majd kisvárossá fejlődjenek természetes módon. Hangsúlyozom a "természetes" szót, ami a várossá válás folyamatában azt jelenti, hogy lassan, emberöltők igényeinek hatására, erőszakos beavatkozás nélkül zajlik le.

Erre nem hagytak időt, hiszen politikai megfontolásból várossá nyilvánították az egyesített 4 községet, amikor a városiasodásnak még csak csírája volt meg, ráadásul megyeszékhelyet csináltak rögtön Tatabányából, a megye rangos városai (Tata, Esztergom) feje fölé ültetve egy falukonglomerátumot.

Ehhez meghirdettek egy szocialista ipar-szocialista város programot, majd ehhez méltó városközpontot kellett építeni. Erre nem találhattak helyet az említett háromszögben, viszont leszállva Bánhida vasútállomáson a Gerecse-hegy felé fordulva egy nagy kukorica és gabona földet láttak, eldöntötték hát, hogy itt lesz az új városközpont, ahol szinte semmilyen kapcsolat nem volt a településrészekkel, és ahonnan még sok év múlva is csak nagy kerülővel Alsógallán vagy Bánhidán át lehetett az Óvárosba jutni.

Újvárost is a központon túli, legtávolabbi részén kezdték el építeni, de még így is hamar kiderült, hogy városi léptékkel milyen keskeny földnyelv ez a vasút és a hegy közti szántó. Lakótelepeket kellett építeni mindenáron, átléptek tehát a vasúton, és megkezdtek Bánhida szanálását. A lakótelepek mellett vagy azokkal szemben mindig is volt igény családiházak, kertes lakásokra, ezért a tömbházak építése mellett megszületett Kertváros is. Igen ám, de nem a falusias beépítésekhez kapcsolva, hanem képtelen módon a térség legtávolabbi, és (a legutóbbi évekig) legmegközelíthetlenebb pontján! És ott építették a kertes házakat, Bánhidán pedig bontották őket.

Ezek a politikai indíttatású képtelen döntések máig nem múltó feszültséget indukáltak a megyei települések és Tatabánya, a megye és a város, a város és a bánya, a lakótelepi és a falusi, a "jöttment" és az őshonos ittlakó között.

Ezek között is csak fájdalmas vajdással születhetett volna itt város, hiszen sok kedvezőtlen adottság nehezítette és nehezíti máig is a fejlődést. A terjeszkedést gátolják a hegyek, amelyek lehatárolják Újvárosnál és Felsőgallánál a térséget, és hosszanti terjeszkedésre kényszerítik a várost. Hosszanti tagolást ad a Galla-patak is, és a Budapest-Bécs vasútvonal, amely hosszában végigszeli, valósággal szétvágja Tatabányát. Egyszerre előny és hátrány a bánya léte, hiszen nélküle talán sosem lett volna itt számottevő fejlődés, viszont oka is annak, hogy sosem volt és sosem lesz összefüggő, rendezett képet mutató város, hiszen ahogy mondják: Isten adta-Isten elvette, amit szén adott a szén elvette. A bányaművelés miatt lakóházak, középületek sora került lebontásra, szanált, beépítetlen és beépíthetetlen területek csúfítják a várost, és belterületeken is találunk olyan rekvizitátlan térségeket, amelyeknek a rendezésére még csak esélyt sem látunk. A környezetszennyezés terén is a hátrányos helyzetű városok közé (a "piszkos 12" közé) tartozunk.

Azért kérem Önöket, azt ne higgyék, hogy csak panaszkodni tudunk. Tatabányára vonatkoztatva már korábban is mondtam, hogy csúnya nőt is lehet szeretni. Nem a szépség az egyetlen érték, és ha szeretjük, akkor tenni is fogunk a szépítéséért, a "kozmetikázás"-ért.

Engedjék meg tehát, hogy befejezésül néhány mondatban vázoljam a stratégiát, hogy mit kívánunk tenni a várossá válás jelenlegi szakaszában. A lakótelep és a falu egymásmellettiiségének feszültségét semmiképp sem kívánjuk úgy megszüntetni, mint elődeink, hogy tűnjön el a városból a falu. (Még az 1980-as években is azt tartalmazták a rendezési tervek, hogy a történelmi Bánhida házsorait mind le kell bontani!) Sőt egyáltalán nem kívánunk lakótelepeket építeni, hanem a két véglet közötti kisvárosias, két emeletes, utcákat kialakító házsorokban gondolkodunk.

Tehetjük ezt azért is, mert nem kell tömegeket letelepítenünk, nem kell 100 ezres nagyvárosban gondolkodnunk, hisz a lakosság száma évek óta és még években át a 75-80 ezres nagyság körül stagnál.

A megyeközpont címért utólag megdolgozva törekszünk arra, hogy a térségnek szellemi és kereskedelmi központja legyünk. (Főiskola szervezése, bevásárlóközpontok létesítése.) Az idegenforgalom elzúg mellettünk az autópályán. Ha meg tudjuk állítani a forgalmat, mondjuk egy kereskedelmi és idegenforgalmi centrummal az óvárosi csomópont térségében, akkor az autópálya okozta hátrányból előnyt, sőt tőkét kovácsolhatunk.

Végül az iparfejlesztés a város fejlődésének záloga. A gyárkapun belüli szerkezetváltozásra kevés esély látszik, ezért a város újabb területek kijelölésével, infrastruktúra fejlesztéssel és pénzügyi kedvezményekkel csábítják Tatabányára a tőkét, hogy a város a mennyiségi fejlődés korszaka után a minőségi fejlődés periódusába lépjen.

Köszönöm a figyelmet.

A némettség farsangi és lakodalmas hagyományai Komárom-Esztergom megyében

Tisovszki Zsuzsanna

Néhány évvel ezelőtt egyik kutatási célom az volt, hogy a magyar, német és szlovák jeles napi szokások mind nagyobb körét felgyűjtve, összehasonlítást végezzek: mely hagyományok jellemzőek kizárólag csak az egyik vagy másik nemzetiség kultúrájára - vagyis léteznek-e jellegzetesen német és szlovák szokások, szokáselemek megyénk nemzetiségi közösségeiben.

Természetesen a hasonlóságok és különbségek aszerint figyelhetők meg elsősorban, hogy egyházi vagy világi ünnepekről, hagyományokról beszélünk a vizsgált - és esetünkben vegyes etnikumú - területen.

Némileg könnyítette munkámat, hogy a felekezeti eltérések nem jelentősek, hiszen többnyire római katolikus vallású emberek lakják a magyar, német és szlovák falvakat.

A vallásos szokások is tartalmazznak természetesen világi, népies elemeket, melyek színesítik a szigorú, egyház által kialakított ceremóniákat, de mint már utaltam rá, a világi, "pogány" ünnepek közt leltem számos olyat, mely hangsúlyosan az illető nemzetiségre jellemző.

A megyében élő németek jeles napjai, ünnepei között kiemelkedő szerepe van a *farsang időszakának*.

A németek büszkén szokták emlegetni jó mulatós természetüket, melynek köszönhetően a bálók, lakodalmak igen emlékezetessé váltak életükben.

A farsang nevezetes három napján - vasárnap, hétfő, kedd - se vége, se hossza nem volt a táncnak, mulatozásnak, szórakozásnak.

Farsang első jeles napjára, vasárnapra már szombaton megtették az előkészületeket: feldíszítették a bálók színhelyeit, a kocsmákat, és elkészítették a legények foglalkozását jelképező *jelvényeket*.

Egyes visszaemlékezések szerint már két héttel a farsang utolsó víg három napja előtt szorgoskodott a fiatalság, hogy a bányász-, iparos- és parasztjelvény meglegyen: "Már két héttel a farsang utolsó három napja előtt megcsinálták a bányásztjelvényt, egy lányos háznál (olyan lánynál, akinek már udvarlója volt- és akinek az apja tekintélyes mennyiségű borral rendelkezett, hogy a házából távozó farsangi menetet "jókedvvel" indíthassa el). A nagyobb lányok, (14-16-18 éves) mind odavitték a szalagjukat, hogy a jelvény vázára, karikájára rákössék. (A karika közepén volt a "Schlegel und Eisen" - bányászkalapács és csákány.) Színes, kék, rózsaszín szalagot vásároltak a lányok, masniba kötötték a karikára, és a masni végére az udvarlójuk nevét írták fel. A jelvényen a színes szalagok mellé nemzetiszínű és fekete szalagot is kötött az a lány, akinek katona legény udvarolt."

Farsang vasárnap, litánia után összejött a nép a háznál, az összes fiatalok és a bámészkodók. Elöl ment a rezesbanda és egy fiatalember, aki a jelvényt forgatta, mögöttük két-két pár egymás mellett. "A lányos háztól indultunk el (ahol előzőleg a jelvényt feldíszítették) a Perl-vendéglőbe. Mikor ideértünk, kint az utcán megálltunk, itt húztak három darabot, ilyen marsokat a zenészek, és akkor a jelvényt vívó fiú előrement, bevitte a koszorút, a feldíszített jelvényt a kocsmába. A terem közepén volt egy ga jmó, és oda föl lett akasztva. Na, majd tíz órakor (este) egy

asztalt raktak alája, arra fölállt egy fiatalember, és egyenként levette a szalagokat. Fölolvasta, hogy például: "Sasvári Jakabnak itt a szalag!" Mindenki tudta, hogy kitől kapta. Mikor ennek vége volt, minden fiú megkapta a szalagját, akkor a karika fönt maradt. És akkor a fiú tudta, hogy ha kapott szalagot, neki azzal a lánnyal táncolni kell. A gardemamak ott már leskelődtek, ki kapott szalagot, ki fog táncolni, akkor már kezdték összeadni őket.

Minden söröshordón ült egy öregasszony, figyelték, na ez ennek udvarol, az annak udvarol. Mikor megtörtént az első tánc, utána már felkérték az idősebb asszonyokat is, táncolt ott mindenki."

Miközben az egyik vendéglőben az iparos és bányász nép a bányászjelvény alatt mulatott, a mellette levő kocsmában a parasztok: lányok, legények és családjuk szórakozott ugyanilyen jól a parasztjelvénnel díszített teremben. E jelvényben egy eke és egy taliga szerepelt címerül.

A jelvény szalagjainak kiosztása előtt két-három legény felállt az asztalra (a feldíszített jelvény alá), köszöntötték a vendégeket, ittak mindenki egészségére. Először "Gesundheit für Wirt und Wirtin!" (a vendéglős és a vendéglősné egészségére), majd a többiekére. Minden "Gesundheit!" után földhöz vágták a poharakat, a legvégén a kiürült borosüveget is.

Ilyenkor a vendéglősné már készenlétben állt seprűvel, lapáttal, hogy összesöpörje a cserepeket - ezt a veszteséget tudták előre a vendéglősök, így nem nehezelték érte. Megtérült a káruk a farsangi napok kocsmái forgalmában.

A szalagok kiosztására a legények köszöntője után került sor. A szalagok farsang végéig, kedd éjfélig a fiúk kalapján díszeltek.

A bányász-, illetve a parasztjelvény szintén kedd éjfélig függött a vendéglő termének mennyezetén.

Hétfőn reggelig tartott mindkét kocsmában a bál, a zene.

Smurangl (farsangi bolondok, maskarák)

A legények a fétfő reggelig tartó bálozás után haza sem mentek, hanem maskarába: rongyokba, cigánynak öltöztek, fenekevesztett kosarat húztak magukra, öregasszonyt alakítva.

Délután három óráig járták a falut. Álarc volt rajtuk, öreg rongyok: öregasszony, púpos, mindenféle maskarás volt köztük. Legelő ment egy lovaskocsi, ez egy kocsikerekett húzott. A kocsikerekre két szalmabábu volt kötve: "Hanzl und Greti" s ahogy a kerék forgott, a "szalmapár" mintha táncolt volna. Elöl ment tehát a lovaskocsi, platóján a zenekar, a kocsi húzta a kereket, melyen a "Hanzl und Greti" táncolt, ezek után vonultak a "farsangi bolondok", a maskarás legények. Bementek a házakba tojásért, kolbászáért, farsangi fánkért. Némelyikük szóval tartotta a háziasszonyt, a többi ezalatt hátrament a tyúkólhoz, kiszedték az összes tojást.

Disznóöléskor már gondoltak a házigazdák a farsangi maskarákra, és félretették számukra a leghosszabb szál kolbászt.

A legények ugyanis "vittek magukkal egy botot, az volt a mérték: annál kevesebb kolbászt nem lehetett adni. Egyik helyen azt mondta a bácsi: Na, ilyen nagy kolbászt sehol sem kaptok, mint nálam! Hát egy méteres kolbászt (belet) megtöltött fűrészporrall, rendszeren megfűstölte, s azt adta oda a legényeknek."

Hétfőn este egy újabb kocsmái mulatozással fejeződött hát be a "smuranglik" napközbeni víg élelemgyűjtése.

A keddi nap a lányok, asszonyok számára a farsang utolsó napja volt, amikor is csak este tízig, de legkésőbb éjfélig lehetett táncolni, szórakozni, a farsangtemetésig.

Kedden este tízig vagy éjfélig, farsangtemetésig el kellett fogyasztani a kocsmákban a gazdag, húsos, ünnepi ételeket, mert a következő napon, hamvazószerdán kezdetét vette a böjti időszak. (Csak az e napon szokásos kakasvágásban résztvevő legények mentesültek a hamvazószerdai böjt alól!)

Ami ennivaló volt, azt kedd este tíz óráig meg kellett enni, addig volt tánc. Tizenegy óra tájban eltemették a farsangot - éjfélig. "Behoztak egy forrázóteknőt (a kocsmába), abba belefektettek egy legényt. Egy másik meg beöltözött fehér szoknyába, fehér ingbe, és valami papi pofát rakott magának - ő volt a pap. Mindenféle marhaságot énekelt, vicces verseket mondott. Közben egy söröshordó vízbe üvegmosót mártogatott, és azzal spriccelte a "halottat", de a közönséget is. Gyertya is volt a "halott" mellett - kolbászból. A pap mellett álltak a "síróasszonyok", ők szódával (szentelt víz gyanánt) öntözgették a halottat."

Hamvazószerdán zajlott a legények ügyességi próbája, a kakasnyakazás, *kakasharc* (Hahnkampf).

Hajnaltól összegyűltek a legények, a vendéglős adott egy kakast és egy kardot nekik, és így a társaság (lányok is követhették őket, tisztas távolból) kivonult egy közeli dombra.

A kakast nyakig beásták a földbe, csak a feje látszott ki.

Az a legény próbálkozott elsőnek, aki a kakast kivitte a helyszínre. Bekötötték a szemét, elvezették a kakastól, meg is forgatták, hogy nehezebben tájékozódjék. Háromszor üthetett a karddal, ha sikertelenül, jöhetett a következő. Húszan, harmincan gyűltek össze legalább, és persze a lányok, akik nem maradtak ki a látványosságból. A levágott kakasfejet a kard hegyére tűzve, dalolva és dobszóval vonultak a fiatalok a kocsmába, a kiásott kakastet is vitték magukkal. Azalatt persze a vendéglősné, pár csirkéből, tyúkból készített csirkepaprikást, nokedlivel, és amikor a legények megjöttek a lefejezett kakassal ("mindegyik hármát kapott a hátsójára, fizettek egy-egy liter bort"), a vendéglősék ebédjét vígan elfogyasztották.

A kakast lefejező legény öt liter bort fizetett a többieknek. A vendéglős bizonyos mennyiségű bort ingyen adott nekik ilyenkor (hiszen a farsang előző három napján is nála mulattak, így csak haszna származhatott a hosszas mulatozásokból). Később a főszereplő kakast is megfőzte a kocsmárosné, és minden legény kapott a tányérjába egy darabot.

A lányok mindezt csak kívülről leskelődve figyelhették, a kitartóbb kíváncsiak. Számukra a hamvazószerda már szigorúan böjti napnak számított: tilos volt a tánc, a muzsika, a szórakozás.

A hamvazószerdai kakasnyakazást az 1930-as évek végén tiltották be.

Hamvazószerdán, az első böjti napon a kereskedők, boltosok vendégül látták a lányokat, legényeket: a lányok ingyen cukorkát kaptak, a fiúk rusznit, kvarglit és hasonló böjti éledeleket - annyit ehettek, amennyit akartak.

Scheibnschlagen ("tüzeskarika-dobás")

A farsangot követő első szombaton, a falu határában egy dombnál újra összegyűltek a legények, és "kiértékelték" a farsangolókat. Rőzséből, venyigéből tüzet raktak, és ez alkalomra olajos hordóból "sejbniket" (fakorong, karika) csináltak egy bognárral. A tűz körül fősorakoztak, lányok, legények, és a tűzrakásnál

álló fiú a sejbniket (kb. 10-15 db-ot) hosszú bottal egyenként megforgatta a tűzben, majd többször megcsóválta a levegőben, messzire elrepítette.

"Szégyen-sejbnik" és "dicsérő-sejbnik" váltogatták egymást, aszerint, hogy kit, melyik farsangolót jelképezte a tüzes karika.

A kocsmáros természetesen "üdvözlő-sejbnit" kapott, vagyis miközben szállt a karika, a kocsmáros farsangi érdemeit, vendégszeretetét dicsérte a szertartásvezető legény, aztán - nevek említése nélkül - célzások következtek bizonyos illetlenül viselkedő (bokrok környékén bujkáló) lányokról, legényekről, asszonyokról, férfiakról: ők "szégyen-sejbnit" kaptak. Általában mindenki tudta, kikről lehet szó, így nem kellett a neveket nyilvánosságra hozni.

Esküvő és lakodalom a németeknél

A házasságkötések egyik lehetséges időszaka szintén a farsang volt (vagy őszi, esetleg a tavasz - de bűjtben tilos volt az esküvő).

Esküvő

Szombaton délelőtt tartották a polgári esküvőt, délután kettőkor a egyházit. Előtte három vasárnap kihírdették a templomban a leendő párt, ilyenkor, ha valaki akadályt látta a frigynek, még bejelentette.

A vőfély menyasszonykikérőjét követően elindult az esküvői menet a templomi szertartásra. Legelől ment a vőlegény egy koszorúslánnyal, mögöttük megint koszorúslányok, majd a menyasszony a vőfélyel, utánuk két tanú (két férfi), majd négy férfi, ezek után az asszonyok jöttek, négyesével, a férfiak zárták a menetet. Természetesen a közelebbi rokonság ment mindig elől.

Az esküvőről hazafelé a vőlegény már a párjával ment, utánuk a vőfély a vőlegényt esküvőre kísérő lánnyal. Általában a lányos háznál rendezték a lagzit (de ha nagyobb hely volt a fiús háznál, akkor ott tartották a lakodalmat).

A lakodalmi vacsora előtt a meghívottak még hazamentek átöltözni, és enni adtak az állatoknak.

A templomi öltözkéznél egyszerűbb, de ünnepi ruhában mentek vissza a lagzira.

A menyasszony természetesen éjfélig a templomi, szép, ünnepi viseletében maradt. Színes selyem: sötétkék, fekete, borszínű, zöldes volt a menyasszonyi ruha, fehér, csipkés köténnyel. A legalább három alszoknya közül a legfelső "ki volt dekorálva" csipkeszegéllyel.

A blúz és a szoknya szélén fekete vagy a ruhánál világosabb, tenyéрни széles csipke díszlett. Fehér pamutharisnya és fekete, spangnis (pántos) cipő tartozott még a menyasszony ruhájához és természetesen a magas, viaszvirág-koszorú, melyről hátul szalagok lógtak le.

A vőlegény kalapján rozmaring virított, a felöltő hajtókéján pedig viaszvirág csokor. A 30-as évek vőlegénye még csizmában esküdött és fekete öltönyben. Rozmaring a vendég férfiak kalapjára is került.

A menyasszonytánchoz az új asszony fejéről levették a koszorút, kontyot kötöttek neki hátra, úgy táncolt. A tánc után öltözött át menyecskes ruhába, és fejkendő kapott.

Lakodalmi ajándékok

A keresztszülőtől a menyasszony étkészletet kapott, a vőlegény pedig a keresztanyjától egy nagy szentképet, az már nagy ajándék volt, teszik hozzá. A menyasszony barátnője két vizeskannát vagy hat tányért, hat poharat ajándéko-

zott. A többi meghívott is általában a háztartásban hasznos tárgyakkal lepte meg az új párt.

Lakodalmi vacsora

A hagyományos étrend tyúkhúslevessel kezdődött, amit kisütött májgombóc ízesített. Ezt követte a főtt hús tormával, paradicsomszósszal, majd savanyúkáposzta hurkával. Sült hús, rántott hús krumplival, rizzsel, befőttel, aszalt gyümölcssel, savanyúsággal sorjázta még ezután az asztalra.

Sütemények, (pejgli, kifli), torta (a 30-as évektől van), kelt tészták zárták az estebédet.

"Mikor a lakodalmi vacsora kezdődött, már ott álltunk a ház előtt, gyerekek, bámeszkodók, hogy kapjunk a kalácsból, süteményből. Ki is jöttek, és megkínáltak minket."

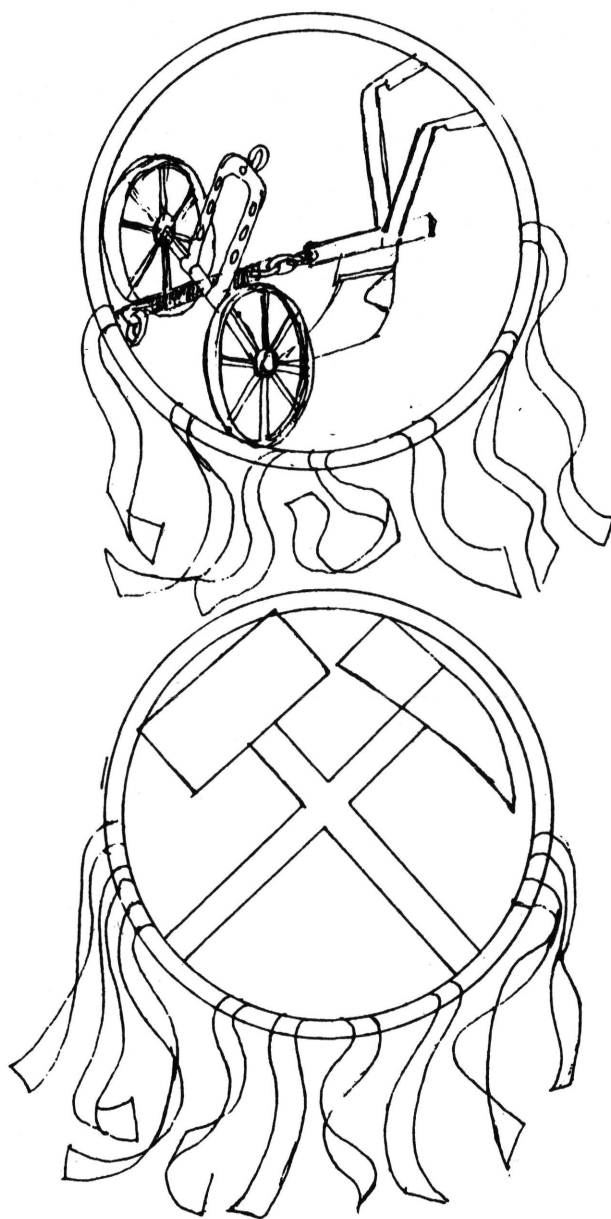
"A vacsora után az ifjú házasságok barátai és barátnői, azok, akiket nem hívtak meg, elmentek a lagzis házhoz énekelni, két dalt (az Ehestandsliedet és a Macht man ins Leben kezdetűt) daloltak el, mire a menyasszony és a vőlegény behívta őket a házba. Ott három darabot táncolhattak, ehetek-ihattak az asztalnál, majd a lányok (a menyasszony barátnői) egy nagy kuglufot, egy tányér süteményt és egy üveg bort kaptak, a fiúk (a vőlegény barátai) egy tányér húst, süteményt és egy fertály bort vihettek magukkal. Elkészöntek a lagzis néptől, és valamelyikük házában elfogyasztották az enni-inni valót."

A lagzisok tovább mulattak. Éjfél után volt szokásban a lagzikban a párnatánc. Férfiak és nők is kezdhették: hátukra csaptak egy kispárnát, és a kiszemelt partner elé ugrálva azt földhöz vágta, rátérdelek, így kérve fel táncra a nőt vagy a férfit.

Éjfél után újra asztalhoz ült a vendégsereg. Ekkor szolgálták fel a paprikás csirkét, amihez a hagyomány szerint édes "kuglufot" kellett enni. "Reggel, a menyasszonyos háztól megindult a menet, mert ha a lány a fiús házhoz ment feleségnek, azt oda kellett kísérni. Akkor reggel az egész fiatalság, rezesbanda, cakk-frakk, megindultak, aztán táncolva- ugrálva egész hazáig kellett az új asszonyt kísérni, ahová ment."

A német nemzetiség hagyományainak bemutatásánál nem törekedhettem teljességre, de talán ennyi is elegendő annak bizonyítására, hogy nemzeti kultúránk, szellemi örökségünk szegényebb lenne a velünk élő nemzetiségek kulturális értékei nélkül.

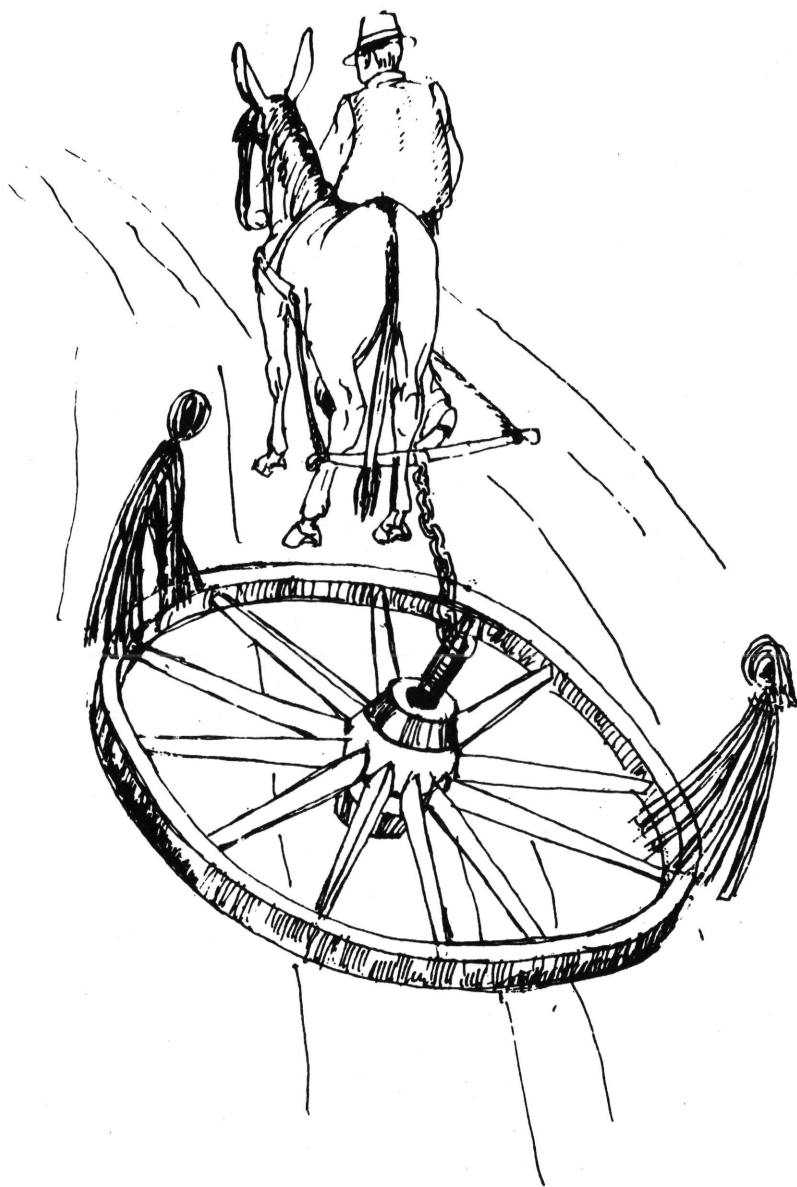
Mindnyájunk érdeke azt kívánja, mind több őrződjék meg nemcsak a magyar, de más népek, kisebbségek szellemi javaiból is.

A parasztjelvény és a bányászjelvény

"Smurangl" (farsangi bolond)

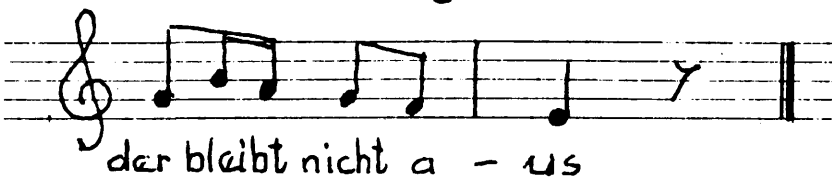
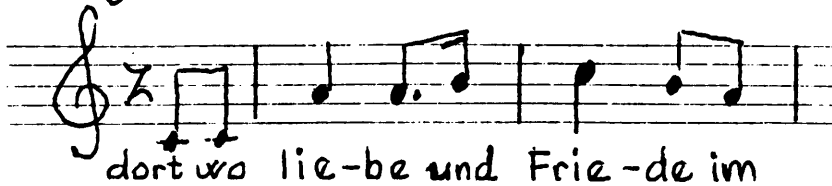
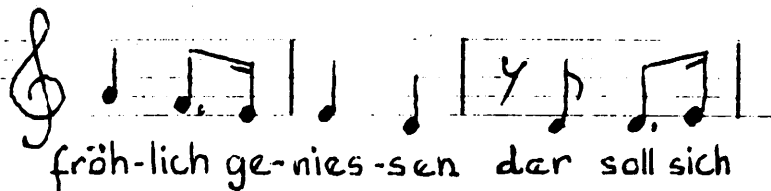
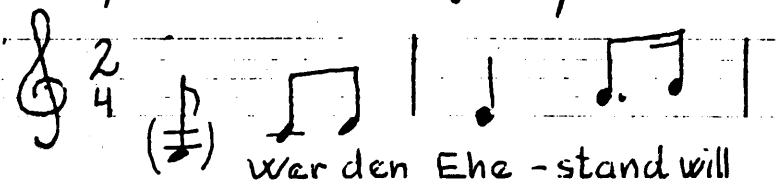

"Hanzl und Gréti"

"Scheibnschlagen" (tuzes karika-dobäs)

Ehestandslied / Dal a házassághoz /

Ehestandlied Esküvői dal ("Hitvesdal")

Wer den Ehestand will fröhlich
geniessen,
der soll sich ganzlich entschliessen,
/: dort wo Liebe Friede im haus,
der Segen Gott der bleibt nicht aus. :/

Und wenn denn Mann einst der
Kummer tut drücken,
so soll sein Weibchen mit heiteren
Blicken,
/: sie soll in trösten, zur liebe stets
erfreu' n
das wird dem mann seinen Kummer
zerstreu' n :/

Drum soll der mann seine Pflicht
nicht vergessen,
er soll sein Weibchen stets ehren und
schätzen,
/:denn was sie beide geschworen am
Altar,
das fühlen sie erst in spateren Jahr' n. :/

Und wenn das Schicksal das band einst
zertrennet,
so soll' ns einander die Ruhe vergönnen,
/: sie solln nicht schimpfen über dieses
kühle Grab,
wo Gott der Herr seinen Segen dazu
gab. :/

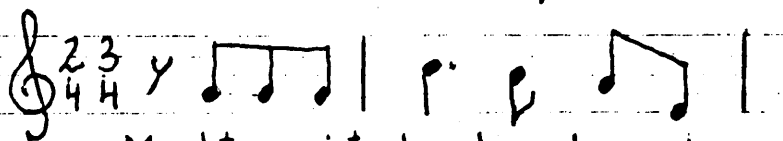
Aki a házasságot élvezni akarja,
Azt a szertetnek kell áthatnia
/: Abban a házban, melyben szertet és
béke uralkodik,
Ott Isten áldása is megadatik. :/

Ha a férfi gondokkal küzd,
Az ő kis feleségének kell őt felvidítania
/: Neki kell vigasztalásban, szertetben
állandóan boldogítania
Így fog a férj gondja elmúlni, szerte-
foszlani. :/

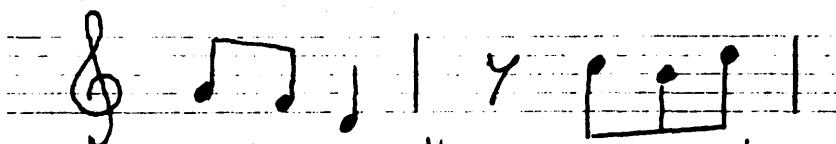
Ezért a férfinak nem szabad megfe-
ledkezni kötelességéről,
Kis feleségét mindig tisztelnie és
oltalmaznia kell
/: Ugyanis amire ők egymásnak az
Oltárnál esküt tettek,
Azt ők valójában a későbbi években
fogják megérezni, átélni. :/

És ha a sors egyszer ezt a szövetséget
szétbontaná,
Akkor is nyugalmat, békességet kell
egymásnak teremteniük.
/: Nekik nem szabad a rideg síron túl
sem szidalmazniuk egymást,
Ott, ahol az Isten áldása uralkodik. :/

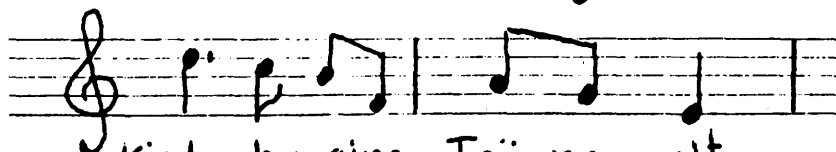
Macht man ins Leben
/ Dal az ifjú párnak /

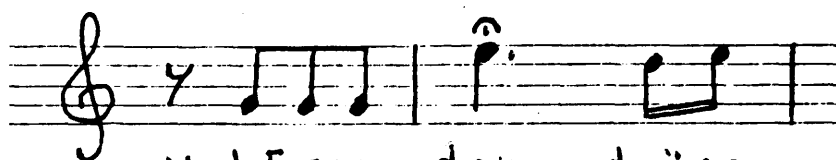
Macht man ist Le-ben kum der

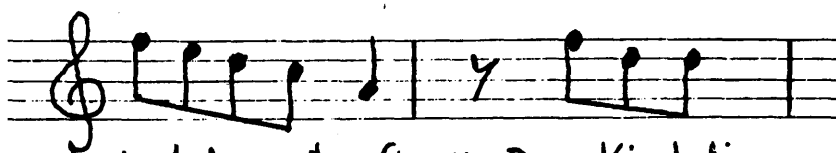
ers-ten Schritt Bringt man als

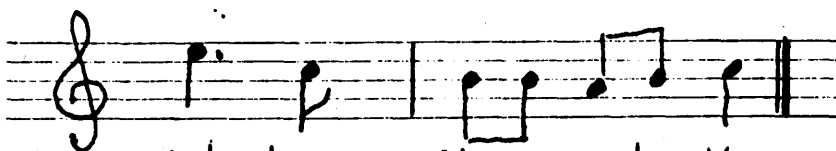
Kind schon eine Trä-ne mit

Und Freun-den - träne

bringt den ersten Gruss Dem Kind die

Mut-ter mit dem ersten Kuss

Macht man ins Leben magyarul: Esküvői dal

Macht man ins Leben der ersten
Schritt
Bringt man als Kind eine Trane mit
Und Freundentrane bringt den ersten
Gruss
Dem Kind die Mutter mit dem ersten
Kuss.

Mann wächst herau schon zwischen
Freud und Schmerz
Da zieht die Liebe in das junge Herz
Und offenbart das Herz der Jungfrau
sich
Spricht eine Trane ja ich liebe dich.

Wie schön sind doch die trane eine
Brant
Weun der Gelibte ihr ins Auge schant
Mann schlingt das bands sie werden
Weib und Mann
Da fangt der kampf mit Not und Sor-
gen au.

Alig teszi meg az ember az első lépése-
ket az életben
Már gyermekként könnyeket hoz
magával
Örömkönnny jelenti a gyermeknek az
első köszöntést
Melyet az édesanya az első csókjával ad.

A férfi öröm és bánat között nő fel
Ifjú szívébe szeretet, szerelem költözik
A fiatalasszony szíve is megnyilatkozik
Könnye ezt mondja, szeretlek Téged.

Milyen szépek a menyasszony köny-
nyei,
Ha kedvese szemébe néz
A kötelék egybefogja őket, férj, fele-
ség lesznek.
És ekkor kezdődik a küzdelem a
gondokkal és nehézségekkel.

(A két esküvői dalt Lach Józsefnétől és Sasvári Jakabnétól jegyeztem fel.)

TARTALOM

Kósa László: Bevezető	3
Szirmai Viktória: "Új" ökológiai válság Az újjvárosi társadalmak és az ökológiai problémák	5
Szabó Lajos: Városigazgatás és az önkormányzati munka továbbfejlesztésének irányai	23
Kisné Cseh Julianna: Régészeti adatok Tatabánya településtörténetéhez	27
Ortutay András: A tatai váruadalom és Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida története	41
Sarolta Drahošová: Írásbeli források Tatabánya történelméhez a Nyitrai Állami Területi Levéltárban	45
Fülöp Éva: A két Galla és Bánhida az újjászervező tatai uradalomban a XVIII. század derekán	47
Fatuska János: A tatai medence városai és falvai a hagyományos piac kapcsolatok rendszerében	59
Bárdos István: Adalékok Tatabánya keresztény egyházainak és zsidó hitközségének történetéhez	63
Csics Gyula: A tatabányai szénbányászat nagy műszaki egyéniségei	81
Fűrészné Molnár Anikó: Lakáshelyzet, otthonkultúra az ipartelepeken	87
Szvircek Ferenc: Kolonizálás, mint a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. munkáspolitikájának része ...	99
Leblancné Kelemen Mária: Sorsdöntő évek. Adalékok a négy bányaközség helyi önkormányzatának történetéhez 1945-től 1947. október 10-ig, Tatabánya megyei város létrejöttéig ..	107
Somorjai József: A földosztás története Tatabányán, 1945	115
Balogh Béni: Kitelepítés 1945 után Számok az 1945 utáni német kitelepítésről	121
Tóth Attila: "A pokol tornácán"	125
Gyüszí László: Tatabánya az 1956-os forradalomban	131
Egressy Erna: Néhány adat Tatabánya közoktatástörténetéhez .	143
Szikora Henrikné: Tatabánya főiskolája	149
Tapolcainé Sárai Szabó Éva: Mozaikok - könyvkiadás, sajtó, nyomda, könyvtár	155
Monostori Imre: Tatabánya és az irodalom	165
Ravasz Éva: Néhány gondolat Tatabánya kulturális életéről ...	169
Wehner Tibor: Tatabánya és művészete. Negyvenöt év tendenciái .	175
Dr. Vargha Péter: Az egészségügy régen és ma	183
Partali László: Tatabánya sportja	187
László Tibor: Faluból város	191
Tisovszki Zsuzsanna: A németiség farsangi és lakodalmas hagyományai Komárom-Esztergom megyében	193

SZERZŐK

Bevezető

Kósa László, Tatabánya Megyei Jogú Város alpolgármestere

Előadások

Dr. Szirmai Viktória szociológus, MTA Konfliktus Kutató Központ, Budapest

Dr. Szabó Lajos, Belügyminisztérium Önkormányzati Főosztálya, Budapest

Korreferátumok

Balogh Béni levéltáros, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat
Levéltára, Esztergom

Dr. Bárdos István történész, Komárom-Esztergom Megyei
Önkormányzati Hivatal, Tatabánya

Csics Gyula ipartörténész, Tatabányai Bányák Vállalat, Tatabánya

Drahosova Sarlotta levéltáros, Állami Területi Levéltár, Nyitra

Dr. Egressy Erna tanár, Komárom-Esztergom Megyei Továbbképző
Intézet, Tatabánya

Fatuska János néprajzos, Kuny Domokos Múzeum, Tata

Dr. Fülöp Éva történész-muzeológus, Magyar Mezőgazdasági
Múzeum, Budapest

Fűrészné Molnár Anikó történész-muzeológus, Komárom-Esztergom
Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, Tata

Kissné Cseh Julianna régész, Kuny Domokos Múzeum, Tata

László Tibor építész mérnök, Tatabánya Megyei Jogú Város Önkormányzati
Hivatala, Tatabánya

Leblancné Dr. Kelemen Mária levéltáros, Tatabányai Fióklevéltár,
Tatabánya

Dr. Monostori Imre könyvtáros, József Attila Megyei
Könyvtár, Tatabánya

Ortutay András levéltáros, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat
Levéltára, Esztergom

Dr. Partali László jogász, Komárom-Esztergom Megyei Sportigazgatóság,
Tatabánya

Dr. Ravasz Éva történész, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzati
Hivatal, Tatabánya

Dr. Somorjai József történész, Tatabányai Múzeum, Tatabánya

Szikora Henrikné tanár, Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Tatabánya

Szvircek Ferenc történész-muzeológus, Nógrádi Történeti Múzeum,
Salgótarján

Tapolcainé Dr. Sáray Szabó Éva könyvtáros, József Attila Megyei
Könyvtár, Tatabánya

Tisovszki Zsuzsanna néprajzos, Balassa Bálint Múzeum, Esztergom

Tóth Attila történész, Tatabányai Múzeum, Tatabánya

Dr. Vargha Péter orvos, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat
Egyesített Kórház Rendelő Intézete, Tatabánya

Wehner Tibor művészettörténész, Budapest

